

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

5

A TARTALOMBÓL

WEÖRES SÁNDOR:
PSYCHÉ VERSEIBŐL

+

BERTHA BULCSU: INTERJÓ
CSUKA ZOLTANNAL
CSUKA ZOLTÁN:
A LÁZADÓ VÁROS

+

EÖRSI ISTVÁN
LAZAR ERVIN
PÁL RITA
SOBOR ANTAL
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZÁJA

+

BAJOMI LAZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA
LÁNCZ SÁNDOR:
BIZSE JÁNOS MŰVÉSZETE
LORÁND IMRE:
A SZEXUALITÁS IRODALOM-
SZOCIOLÓGIÁJARÓL
TAKÁTS GYULA:
RIPPL-RÓNAI LEVELEK
TUSKES TIBOR:
VERES PÉTERRŐL

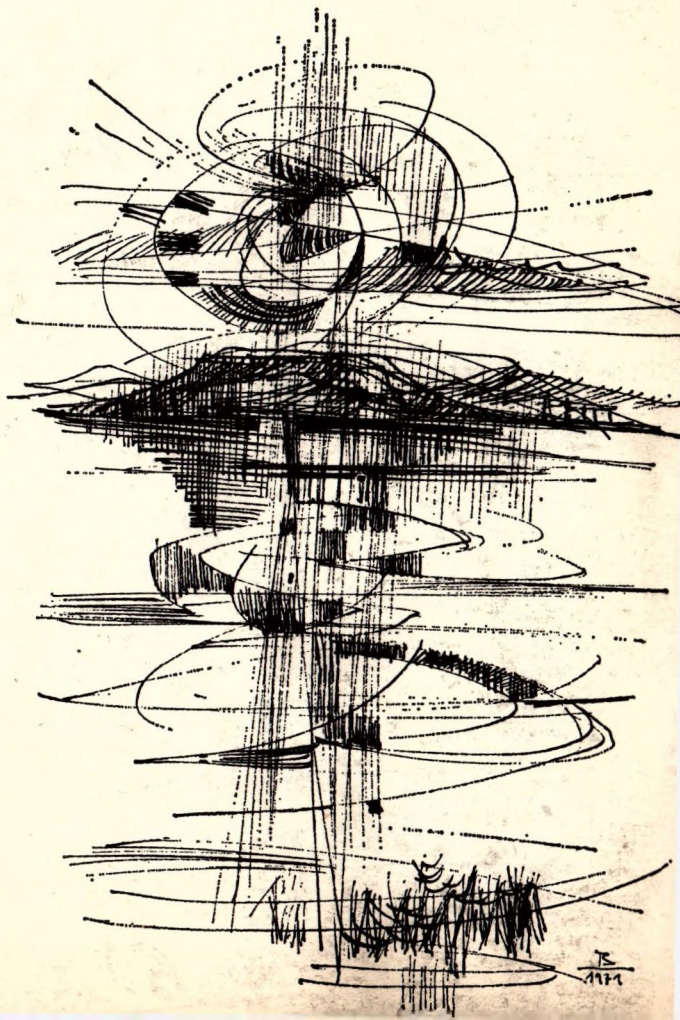
7-8

SZAMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BAJOMI LAZAR ENDRE
BELLYEI LASZLÓ
BENKŐ ATTILA
BERTHA BULCSU
BERTÓK LASZLÓ
BÉCSY TAMAS
BÉKESI GYULA
BÓDAS JANOS
BODRI FERENC
BORBÉLY SÁNDOR
BOTAR ATTILA
CZILCZER OLGA
CSÁNYI LASZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
EÖRSI ISTVÁN
FUTAKY HAJNA
HÁRS ÉVA
HEGEDÜS LASZLÓ
HORPACSI SÁNDOR
JENKEI JÁNOS
KÁLDI JÁNOS
LAKATOS ISTVÁN
LANCZ SÁNDOR
LAZAR ERVIN
LORAND IMRE
MAKAY IDA
MARAFKÓ LASZLÓ
MATYÁS ISTVÁN
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
ORSÓVAI EMIL
PAKOLITZ ISTVÁN
PAL RITA
POMOGATS BÉLA
RÓNAY LASZLÓ
SIMON ZORAD
SOBOR ANTAL
TAKATS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ARPAD
TIMAR GYÖRGY
TUSKÉS TIBOR
VIDOR MIKLÓS
WALLINGER ENDRE
WEÖRES SÁNDOR

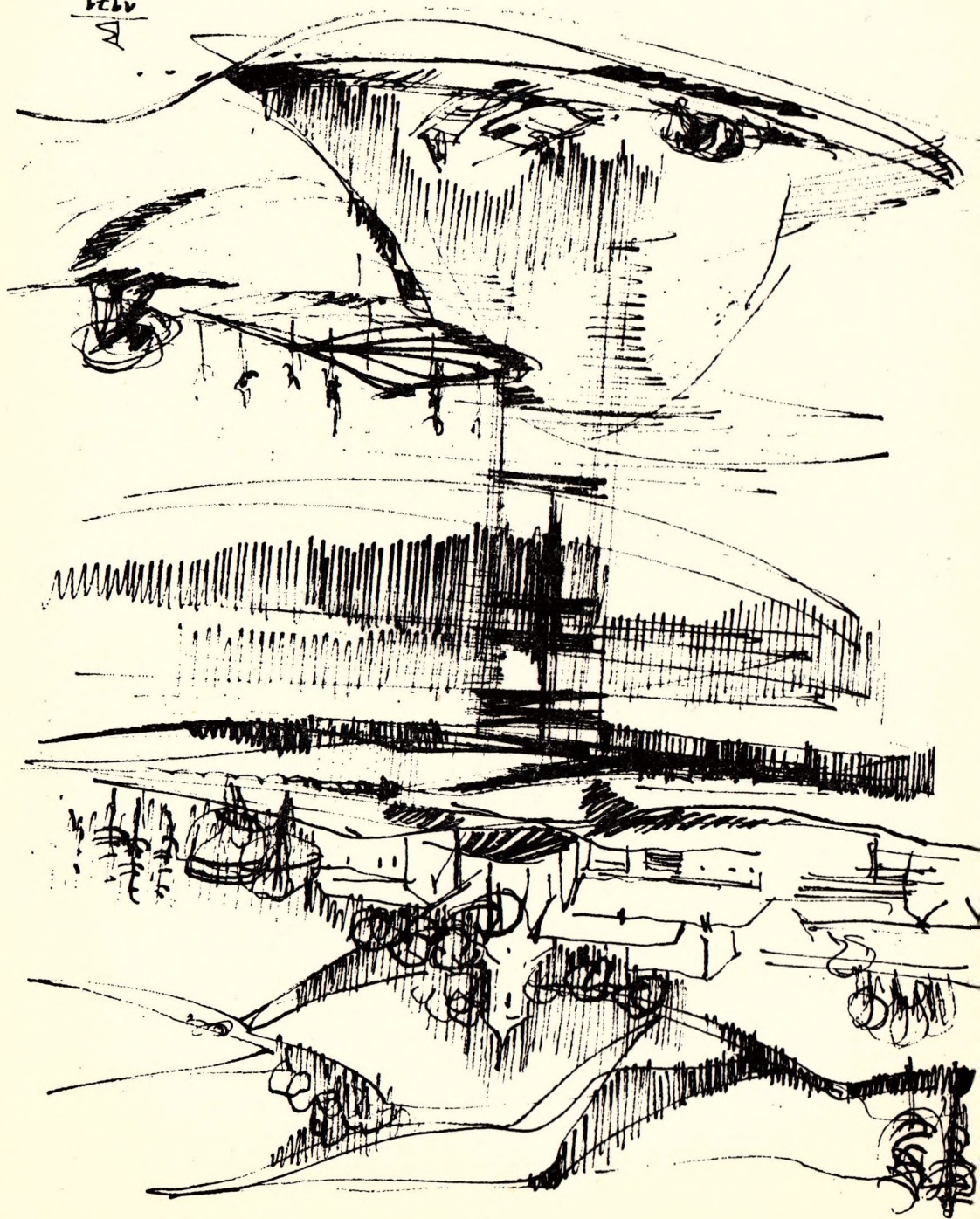
KÉPEK

BIZSE JÁNOS
CZÓBEL BÉLA
MÖSER ZOLTÁN

1260
S

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM, 7-8. SZÁM

1971. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR: Psyché verseiből (Akrostichon, Sáros-pataki polgár leány, Die taube priorissa, Psyché confes-sioja, Kéretlen tanácsok, A hajó gyár, A vas pálya sorom-pó kitalálása, Nap kelte) - - - - -	579
Utószó, 1971. - - - - -	584
BERTHA BULCSU: Interjú Csuka Zoltánnal - - - - -	593
CSUKA ZOLTÁN: A lázadó város (Részlet a <i>Pécs felett csillag</i> című emlékiratból) - - - - -	600
PAKOLITZ ISTVÁN versei: Mária éneke, Egy kútásóra, 1944, Babel - - - - -	616
THIERY ÁRPÁD: Csavargók estéje (elbeszélés) - - - - -	619
EÖRSI ISTVÁN: A kibúvó (elbeszélés) - - - - -	626
PÁL RITA: Hétfő (elbeszélés) - - - - -	635
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Mi már, Mi jöhet még - - - - -	640
LÁZÁR ERVIN: Három mese - - - - -	642
LAKATOS ISTVÁN versei: Anktartisz, Egy köre Epitáfium - - - - -	651
SOBOR ANTAL: Így kezdődött... (regényrészlet) - - - - -	653
BENKŐ ATTILA: Színhely (vers) - - - - -	666
ORSOVAI EMIL: Ember-szivárvány (vers) - - - - -	667
KÁLDI JÁNOS: A Lilla-múzeum falára (vers) - - - - -	668
LÁNCZ SÁNDOR: Bizse János művészetéről - - - - -	669
TAKÁTS GYULA: Huszonnyolc Rippl-Rónai levél - - - - -	673
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika - - - - -	686
BÉKÉSI GYULA versei: Öreg porta, A megcsonkított - - - - -	691
BODÁS JÁNOS: Aszály (vers) - - - - -	692
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték V. - - - - -	693
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	699
WALLINGER ENDRE: Színházi levél Kaposvárról - - - - -	705
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány II.) - - - - -	712
MAKAY IDA versei: Presszó, vasárnap, Halott nagyanyámnak - - - - -	721

BAJOMI LAZAR ENDRE: Francia krónika — — — — —	722
LORÁND IMRE: Gondolatok a szexualitás irodalomszociológiájáról — — — — —	728
HEGEDÜS LÁSZLÓ: Szekszárdi meditáció (vers) — — —	733
TÜSKÉS TIBOR: Veres Péterrel Baranyában és a Balatonnál	734
BORBÉLY SÁNDOR: „Én álmodtam álmaidat, tetteid én viszem tovább” (Észrevételek legfiatalabb íróink kötődéseiről) — — — — —	737
BOTÁR ATTILA versei: Örizzék csak, Találka, Négy parancsolat — — — — —	742
CZILCZER OLGA: Változatok egy témára (vers) — — —	743
TIMÁR GYÖRGY: A rezignált lázadó (Rákos Sándor: Meztelen arc) — — — — —	744
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Szepesi Attila: Az üveg árnyéka — —	748
POMOGÁTS BÉLA: Garai István: Pannónia ékkövéénél — —	749
RÓNAY LÁSZLÓ: Sánta Ferenc: Isten a szekéren — — —	750
SIMON ZOÁRD: Mátyás Iván: Előadók, társszerzők — —	752
VIDOR MIKLÓS: Dékány Kálmán: Fölfelé az Etnán — —	753
JENKEI JÁNOS: Baráth Lajos: Külső körön — — — —	755
HORPÁCSI SÁNDOR: Czákó Gábor: A szoba — — — —	756
MÁTYÁS ISTVÁN: A széppróza új termései — — — —	757
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Fodor András: Szólj költemény	758
CSÁNYI LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Irodalmi nevelés a tanórán kívül. Kortárs irodalom a középiskolában — — — —	760
BELLYEI LÁSZLÓ: Darkó István: Romok és fények — — —	762
ANGYAL ENDRE: Dervis Süsü: Én, Danilo — — — —	763
HARS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükré VII. — — —	765

KÉPEK

BIZSE JÁNOS rajzai — — — 615, 634, 641, 672, 690, 711, 741

Műmellékleten

Csuka Zoltán-portrék. (Móser Zoltán fotói)

BIZSE JÁNOS: Színpadkép, Úton az Adria partján (Nádor Katalin fotói)

Rippl-Rónai József, Lazarine, Rippl-Rónai felesége (Balkay László fotói)

CZÓBEL BÉLA: Lányfej, Varrólány (Nádor Katalin fotói)

A borítón

BIZSE JÁNOS rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

71-2043 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Psyché verseiből

AKROSTICHON

*Gondgya életemnek, szépséges Tsapásom
Gyakorta okozza hév könny hullatásom,
Sótt nagy dühöss Poklom, fog tsikorgatásom,
Rúla vagyon nekem sok gondolkodásom.*

*Alig járúl hozzám egy két kedvest szólni,
Holován ortzámat pirosra patskolni,
Télen fagyos kezem forrón meg-markolni,
Ünnep napkor aztán még is meg-tsókolni.*

*Széles mellye, sullyos tarmete hatalmas,
Jó lovon járása deli diadalmas,
Karja Birodalmat meg-víni alkalmas,
Véle de nélküle, életem siralmas.*

*Tó szélén ha állok, térsülködök ottan
Lábomig le-omló tekete hajamban
S a tó tükörébe merengek magamban,
Felém még se lépdel, ölben vinne orman.*

*Ollykor víg kedvemben etetek pityéket,
Rutzákat, tikokat, zajgó szárnyas népet,
Szép hajuldozásom felé ha tekénget,
Katzag egyyet kettőt, és más hova téved.*

*Nem ismér-meg sovár tsendes bánatomban,
Mordan figyel hevess zokogó kínomban,
Majd veszettségemben, sékoltozásomban
Haragoss beszéddel keseritt még jobban.*

*Pedig az Biblia hírlí szent szavával
Hajdanán Jákóbot örülni Leával,
De nem tsak az első hiteš aszszonyával,
Rákhellel-is, szebb s jobb második párjával.*

*Szerelmesem ezért meg-vallhatom néked,
Hogy ha kénlódásom gyermek bajra véted,
Bábbá téssen fősvén irégy feleséged,
Engem meg-öl im-már betegségem értted.*

SÁROS-PATAKI POLGÁR LEÁNY

*Bodrog parttyát tsiga járja,
Agaskodik a szorvája,
S hogy ha fogom kis markomba,
A szorváját vissza vonnya,
Szégyenemre.*

*Am ha Patak fő utszáján
Lejték faromat riszálván,
Minden legény szeme tátva,
Agaskodik a szorvája,
Örömömre.*

*A hány deák, vagy úr féle,
Meg-fütykölne, tova-lépne,
Velem ténegült ne akasszon,
Nem kell nékem bába asszon,
Szégyenemre.*

*Mennyi kényes döflös kokas,
Többet ér eggy varga inas,
Tsirizes kis gatyájába
Hiven vár rám a szorvája,
Örömömre.*

Kassán, Desevffi József Bátyáméknál, 1812. év Novemberében.

Irám vidor barátnéjaimmal, Desevffi Amália és Maylad Denise is részt vevé ezen paizán, ám innocens Musai szorgoskodásban. De mennyi hadd el hadd lön belüle, mint ha bizon tizenhat esztendőn túli nagy fiataloknak nem lenne szabad tudnia még tsak semmit is, mind arról, melyet nap mint nap látnak! Pedig a mostani sebes és sebhett időkben, még szándok nekül is, sokat tróbála minnyája.

A tsintalan Rigmus ki-tudódék, s kele három féle Critica: melly más és más! Amálka édes Attya, a jó Desevffi József, elégülten mosolgott, hogy illy Aufgeklärt lyánya vagyon. Deniset, az angol Lord Kenneth menyasszonyát, mint eggy gyerkőztöt, öregjei sarokba állíták; testvére Josó tsak annyit szőlla, hogy a ki jobbat írni nem tud, hallgasson inkább. Nékem Ninon testvér néném, s az ura Gaston sógorom azt mondák: sok féle romlottságom okából vissza küldnek a Dominicana apátságához a Szent Katalin klastromba Regens-purgába, hol 10–12 éves koromban raboskodék.

Nota bene vero, Gaston Sógorom vevé-el makulátlanságom, ő követett-el rajtam incestust többszer is, és hasamat veré, támada olly abortusom, tsak-nem magam is véle mentem, s az olta vérzéseim vadnak. Nem hihetem, ha Nina Testvér Néném is, nem vak ő, ne tudna errül. Tsak nem szől, tsak azt dhittya már esztendőkön által, hogy pusztulnék innejt. Gastonnal, vérmes rabiatus Urával Ninon szembe szegülni nem mer, tsak sáppadozik, remeg, nagyokat nyel, fél szavakkal panaszkodik s utánna kis fiához menekül; de im-már Sógorom is ohajttya távozásom, az itiak miatt, mert nem ő az eggyetlen a világon. Mostan betegen, szerentsétlen, midőn a gyors Postillon is hóba jégbe gya-korta reked, utazhatok öreg házi szolgánk és felesége kíséretiben a fűtetlen kotsiban. Három vagy négy hét, míg oda érek, ha uton el nem patkolok, hiszem úgy is ezt szeretnék. S mind ezt a tisztesség s tekintet nevében. Bár itt meg-várhatnám még a tavaszt!

DIE TAUBE PRIORISSA

M a t e r:

*Du magst wegziehn von unserm heiligen
Kloster? Warum denn? Und was willst du werden?*

N o v i c i a:

Prostituierte.

M a t e r:

Schrecklich! Sag's noch einmal!

N o v i c i a:

Ich werde Hure.

M a t e r:

Meine liebe Tochter,

Das ist sehr gut. Ich hörte erst Protestant.

Regensburg, 5. Maii Anno 1813.

A fentti vers a Klastromból való szabadulásomnak rövid s kissé túlozott dramatisálása. A való történet ennyi: A zárdában úgy érzem magam, mint matska a zsákban, hát levelet irtam Bétsbe, egyik udvarlómnak, Zedlitz Miksa bárónak, hogy szöktetne-meg innét, s a tsillaga lehetnék. Max, e kissé sánta, de különben jó formájú Schlesiai Freiherr, ugyan meg nem szöktete, hanem egy hó mulva meg-jelene Oncle-ommal, Mailath János gróffal a zárdában, és kezdenek a bőrömrre lizitieren. Először János bátyám indúlt tsatába érettem: s a Priorissa el-utasittá: nem vethet egy Calvinista kezébe, a kárhozatba. Miért alitá a pápista Mailathot kálomistának, secretum. Erre Max, a ki Lutheranus, a klastromi reliquia boltban annyi pápai, bibornoki, püspöki, apáti medáliát vásárla össze, legalább 30 drb. fityegett a mellyén. Ettől a Mater annyira meg-rettet, alig győze mentegetődzni, engem rögtön Zedlitznek ada, s könyörgött, hogy habozásaért, melly tsak quiproquo, fel ne jelentené. – Im így történt, hogy Protestantnak nem engede, Prostituiertnak igen.

PSYCHE CONFESSIOJA

Buda, 23. Oct. Anno Domini 1814.

*Bolond Atyám hívott Psychének,
Ez harmadik kereszt-nevem.
Mindég Amor karjában égek,
A Lélek és a Szerelem*

*Külön nem válható sohsem.
Míg másulásiban reménylek,
Hivságoş forgalomban élek,
Tarka s vidám az életem;*

*S ha majdan egyszer tsendre térek,
Nem forgok többé: meg-lelem,
Hogy Szerelemre vált a Lélek
S Lélekre vált a Szerelem.*

KÉRETLEN TANÁCSOK

A SZERELEMRŐL

*Hogyha a tűrj húst lángba veted: szenes és keserű leszs;
Jól forgasd nyárson, s lessz ropogós pecsenyéd.*

LEÁNY FURFANG

*Sárika sírsz: nálad szebb lányok hátra szorítanak.
Kell alakoskodnod, s gyűjtheted udvarodat:
Szinlelj kis szeleburdit, s könnyen elérni remélnek;
Mimelj titkos bút, mint ki vigaszra szorúl;
Sejtess gyenge szívet, s praedának nézik a gyengét –
Am aki változatid csapda-vasára tutott,
Ahhoz büszke legyél: Mit képez, uram fia, rúlam?
Aztán választhatsz foglyaid ezrediből.*

EGY BÜBÁNATOS ARSZLÁNHOZ

*Franzli panaszlod, a nők közt mind frigidákra találsz te.
Az volnék magam is, Franzli, veled feküvén.
Mert ha ügyes vagy: előbb tüzesítsz, az után tüzesülsz csak;
És ha a kés éles, sohse kemény a kalács.*

Bécsben és Sopronban, 1825 őszén

A HAJÓ GYÁR

*A két Max, férjem és tiam,
Mária leányom, meg magam,
Amulva sétálánk a Dockban,
Kelet népségi elhagyatottan.*

*Nyúlánk aczél Elevatorok
Tekergették vékony nyakok,
Zárt tenger rész fölé meredve
Megannyi hideg fényes tejecske,
Mint ős idők sárkányai,
Vagy honni rét gúnárjai
Ész nélkül s annál gögösebben.
S lehet, virágoknál kecsesebben,
Semerre tűszál, galy, bokor,
Csupán homok part s hab fodor:
Nem földi, más világi látvány,
Barmok helyett sok állvány bálvány.
A Nagy Max mongya: – Wonderful!
A kis Max rá dupláz magyarul:
– E lessz a jövőendő, még csak kezdet,
Az emberiség nem révedezhet,*

*Város, falu, vasból leszén,
S állat, növény szükségtelen;
Ne szánts-vess: gyárts. – S Mariska szesszen:
– Und werden wir einander essen?*

Liverpool, Junii 1829

A VAS PÁLYA SOROMPÓ KITALÁLÁSA

*Csóré szerzetesek feredöztek a nyári habokban,
Hol kicsi palló-híd ível a gyors patakon.
Ifjú apácák jöttek áttillegni a deszkán,
Am a barátok him vesszéjeket helezék
Sorban a keskeny hídra. A nővérkék sikogattak,
Mert bármely piczi láb sem leli rajta helyét,
Annyi a fekvő bimbó, és bűn öszve-tiporná.
Mit tegyenek? Szoknyát mellyig emel valahány,
Erre a vesszők mind meredezték a kék levegőbe
S áttipegett a vidor sürge apáczaemet.
Ott vala Stephenson történetesen s el-utánzá:
Gyártott olly fa-rudat, melly ha vonat bepöfög,
Lankattan lekonyúl, elzár kocsi- és gyalog-utat;
Am ha mezétlábos tarka menyecske csoport
Várazdik s kaczagó hölgyekkel tellt uri hintó:
Megrendülve feláll: Tessenek, imhol az út!*

London, Wauxhall. 1829. Julius

NAP KELTE

*Halhatatlan édességgel
Száll s elébem görnyedez,
Számílatlan gyengédséggel
Mint Seraph körülövez,
Tenger mélyből hódolással
Mint Cherub fakaszt özönt,
Mennyből édes áradással
Mint Archangelus köszönt,*

*A kezembe tükröt adva
Fellibbenti fátylamat,
Hadd ismernék enn magamra,
Am takar fény áradat,
Tükrömben kering a pára,
Második leplem borít,
Míg jövőm alázatára
Múltam gögje nem tanít.*

Iráb Genuában egy kis templomban egyedül
1829. September 29

Utószó, 1971

Az ismeretlen poetria tíz verse, teljes neve nélkül, „Psyche” jelzéssel, egy vegyes régi kézirat-kötegből bukkant elő 1964-ben. A további kutatás több eredményt hozott: 1970-ben talán egész oeuvre-je, továbbá neve és élettörténete újra napvilágra került.

SZÁRMAZÁSA ÉS GYERMEKKORA

Psyché, azaz Lónyay Erzsébet 1795. január 27-ikén, Nagylónyán született. Apja Lónyay János, egyik leggazdagabb birtokos nemese a hajdani Partiumnak; grófi, sőt volhiniai és moldaviai fejedelmi címet viselt, de rangjait csupán a hagyományokra hivatkozva hordta, várispán és hetman őseire visszatekintve; a Habsburg uralkodók, Erdély bekebelezése után, e familiának csak nemességét ismerték el. A Lónyay család később lett gróf, majd egyik ága herceg.

Psyché anyja egy cigánylány fattya, Nyíri Borcsa, kit az egyik Mailáth gróf saját gyermekének tekintett és örökbe fogadott, így lett belőle Mailáth Borbála grófnő; cigány részről állítólag Szindel cigánykirály leszármazottja, királykisasszony.

1789-ben történt, hogy a szittya fejedelem és a cigány királynő házasságot kötött. De nem csupán képzelt birodalmuknak éltek, más tartományaik is voltak: Lónyay János csillagász és asztrológus, Borcsa pedig a cimbalom, zongora s orgona művésznője, Czinka Panna-szerű tünemény. Így hát nem csoda, hogy első lányuk Anna Urania Erato nevet kapott, a második pedig Erzsébet Mária Psyché lett: „Bolond Atyám hívott Psychének. Ez harmadik kereszt nevem...”

A Lónyay házaspár boldogan élt a hét-rétegű fellegben és szivárványban, amit a képzelt trón, a nem csak képzelt szerelem, a két feketehajú, barnabőrű romni, a műkedvelő tudóskodás, a tanulatlan ösztönös zene, a várkastély, a nagybirtok adott. Rokonuk, Desseffy József gróf, a kassai költő és politikus, legjobb barátjuk és tanácsadójuk; gyakran látogatták egymást. „Már tetszszópó koromban ölben ringata S ezért gyakran le vala pisilve általam” – írta róla Psyché, aki változatos és veszélyes életében mindig a Desseffy rokonságnál talált óvó menedéket.

Történt, hogy az akkoriban leghíresebb cigány hegedűs, Bihari János, egy-két napig a nagylónyai görögkeleti pápa vendége volt. Aztán mind-gyakrabban; Bihari és Lónyayné, a két cigány östehetség, nagyon szeretett együtt muzsikálni. Ritka öröm és egyre sűrűbb családi veszekedés, harag, sírás, szótlanóság.

1798-ban a primás megszöktette Borcsát; és az ekkor hároméves kisebbik leányt, a későbbi költőnőt is vitték. Miskolcra mentek, ahol Biharinak háza és rokonsága volt. De megélhetése nem; folyton vándorolni kellett, új családját elhagyva, Pesten, vidéken, külföldön hegedült, hol bandában, hol egyedül. Mindritkábban látogatott Miskolcra, aztán már csak pénzt küldött, azt is mind-gyérekben. Az apa a gyermeket követelte vissza, az anya pénze pereskedésre ment. Meg orvosra. Többnyire ágyban feküdt; a füstös kislányt a szomszéd Nagy cipézmesterék etették, gondozták. 1801-ben Nyíri Borcsa meghalt, 32 évet élt.

„Holtan nem is láttam Edes Anyámat” – írta Psyché tíz évvel később, levélben, a cipész unokájának, gyermekkori barátjának, Ungvárnémeti Tóth Lászlónak. – „De az ágyánál valék, a mikor vitték a ruháit, kis butyorba kötték, ennyi maradt. Még ennyi se, csak a pusztá falak. Soha se láttam ennyire üres falakat, ott semmi volt, fel-foghatod? Tölték-ki az ágyat, az ő hültt helyit, és tsikorgott, dörgött. Hat esztendő valék, de úgy emlékezem, hogy éppen mostan történik, érted-e, az olta folyvást ez történik.”

SERDÜLŐKORA

Az egyedül maradt Psychét a Bihari-rokonság vette magához, a világjárt öreg oláh cigány Miskóczi Tódor. Az apa már nem kérte vissza gyermekét: évek óta úton volt a nyugati országokban; ott újra nősült, második felesége Charlotte Neipperg-Montenuovo grófnő, akitől két fia született, Pál és Gábor. Vagy ahogy Psyché becézte őket: Palcsó és Gabó.

A kislány gyámja, Dessewffy, úgy intézkedett, hogy a regensburgi domonikána apácák Sienai Szent Katalinról nevezett leánynevelő intézetbe írássák, melyet javarészt magyar főúri családok tartottak fenn, s ahol a Lónyay családnak alapítványi helye volt. De négy évbe telt, míg a gyermeket a távoli, bajorországi zárdába vitték. Addig Tódor cigányéknál és Nagy György vargáéknál nevelkedett, s gyerekkori barátja és első szerelme, Ungvárnémeti Tóth László tanította írni-olvasni. Erről az időről később mindkettőnek költészete és prózája megemlékezik, bőségesen és szenvedélyesen.

A leendő költőnő, mingyárt kezdetben, az élet bonyolult gazdagságát-szegénységét tapasztalhatta: cigány és iparos nevelői a közük csöppent grófkisasszonnyal oly gyengéden bántak, mint később senki; utána kegyetlen ellentét volt a német főúri zárda aszkétikus szigorúsága. 1804-től 1807-ig élt a kolostorban, aztán apja Nagylónyára visszahozta.

Csak néhány hónapig élhetett újra szülőfalujában. Apját szélütés érte, s mikor napok múlva eszméletre tért, más emberré változott: dühöngött, ki akarta irtani családját. Ő, a kozák atamán, lekaszabolja ezt a sok németet. – Legidősebb leánya, Anna, ekkor már gróf Haller Ágoston tályai birtokos felesége; a gyermekek oda menekültek; az osztrák grófnő hitves pedig szüleihez Bécsbe visszatért. Lónyay János elborult elmével meghalt 1810-ben, 55 éves korában.

A költőnő első versei 1808-ban, Tállyán, Halleréknál keletkeztek; tizenhárom esztendő volt ekkor. Kezdeti poézisével berepüli zsenge életét: Dajkálkodása Gabó testvéröccse mellett. Flörtje Czizmazia Isti-Pisti diákfiúval. Francia nyelvtanulás, több rokonlánnyal együtt, egy sárospataki magán-iskolában, Novák Luca kisasszonynál, aki magát állítólagos francia ősei után Lucie Dupuynek nevezte. S az apjával újra felvett levél-kapcsolat; úgy érzi, hogy a szerencsétlen gyermekei magárahagyták, elárulták. Szüzességének korai elvesztése, testvér-nénjének urával, Haller Gastonnal: „Sír a bimbó rósa, Sírj, bimbó rósa.” S néhány hónap múlva megénekel egy elhajtott magzatot: „... sohse volt, Almodád, semmi se volt...”

Vagy mégis volt? „Gaston Sógorom vevé-el makulátlságom, ő követett el rajtam incestust többszer is, és hasamat veré, támada olly abortusom, tsak nem magam is véle mentem, s az olta vérzéseim vadnak.” Sógorára vádaskodik a napló-feljegyzésben, de versei önmagát mutatják a történetek igazi okozójának. Olvashatjuk gyermeki irigy dühöngését néne ellen, akinek mindentől több és jobb jut, mint öneki. S a férjet a Bibliából oktatja: Jákob megszerezte

Lea mellé Rákhelt szebb s jobb második párjának – írja az „Akrostichon”-ban, hol a versfejek, vagyis a strófák kezdőbetűi a „Gaston” nevet adják; s utána „psz”: vagy titoktartásra intés, vagy valószínűbben a Psyché szó kezdete. – Melyik tehet a történetekről, a harminc éven felüli sógor, vagy a tizennégy esztendő leánygyermek? A kislány üldözte szívósan a férfit, s az csak akkor nyúlt hozzá, mikor azt hitte, hogy felesége belehal az első szülésbe – így beszéli el Psyché „Az oktalan” című históriában.

ELSŐ KÖLTŐI SIKERE

Így lett a gyermekből érett nő és költő. Kezdeti sikereit az idős mesterek-nél, Dessewffynél és Kazinczynál aratta, elbájolódtak a furcsa koraérett poetriától, s nem fukarkodtak a dicséretekkel. „Desevffi József bátyám egy dalomat ditséré, úgy mond ebből egy piczinke hölgy érintése, meleg lehellése még száz évek múlván is éreztetni fog.”

Kazinczy két költeményt ajándékozott Psychének. Egyikben ihletőjeként ünnepli, szinte látjuk elragadtatott mosolyát:

AZ EN SUGALLÓM

*Az a kis lyányka, kit nekem,
Hogy verseim sugallaná,
Társúl a Músa rendele,
Egy csintalan, dévaj gyerek.
Epéje nincs, de gondolatlan;
Jámbor, szelíd, de nagy bohó;
Enyhíteni kész a szenvedőt,
Az ártatlant kész védeni,
Ha bár saját vesztével is.
De néha rá jön a gonosz szél,
Elkapja egy pajkos gondolat,
Nem bír magával, egyre sért
Barátot és patvarkodót.
És hogy ne fájjon a döntés,
S enyhüljön a seb, mellyet ejte,
Nevetve pattantja el nyilát!
S zománcz fogsort látat vele,
És a legbájosbb ajkakat.
S ezek miatt a vett döntést
Patvarkodója, mint barátja
Békével és nevetve tűri,
S a vett döntésnek még örül,
S csókolja a szép szelíd kezét.
Nem illy szelíd az ő keze,
Ha a félbolond s a félkoska
Dagállyal járul ő elébe.
Ől akkor és nem sért, nyila.
Nevet, mert ő szeret nevetni,
Illyenkor is, de megvetéssel.*

*Hogy jobban sújtsa a csapás;
S örülve, hogy haragja nektek
Kedvét nyilván jelentheti,
Kiknek virágait nyújtogatta.*

A másik költeményben a mester szól a tanítványhoz, Kazinczy igényesebb verselésre buzdítja a kezdő költőnt. A vers első felében ironikusan ajánlgatja a szokványos gajdolást, mellyel népszerűséget szerezhet az újtól idegenkedőknél. De ha nem törekszik olcsó sikerre, inkább a Ráday Gedeontól kezdeményezett rimes-mértékes nyugateurópai verselés, a him- és nő-rímek franciás váltakozása visz a Parnasszusra:

MŰSAMHOZ

*Leányka, dalt! de ne mint eddig dallál.
Becsületet azzal sokat nem vállal.
Gajdolj ha kell, de úgy, hogy mindenek,
Tudósok és tudóskák értsenek.
Nem élünk Athenásban, nem Romában,
Mit dúdolsz hát görög s deák schemában?
Az a külszin, hidd el, csak flosculus;
Parturiunt, s lesz ridiculus mus.*

*Szólj igazat: te is vágysz tetszeni;
Költőink közt szeretnél fényleni.
Akard s megvan. Légy újra az, a mi voltál,
Szólj a szerint, miként régebben szóltál.
Új szót ne gyárts, az ókat ne keresd,
A francziát, a dájcsot ne kövesd.
Beszédednek adj bájt, adj könnyűséget.
Adj rendidnek hasonló hangu véget.
Kap a manó, nem más, a verseken,
Ha nehezek, s rim nem cseng végeken.*

*De te pirúlsz megfutni a könnyű pályát,
Hol X szedett koszorujába – zsályát.
Jó; verd tehát bilincsekre magad.
S a verselés dühe ha megragad,
Zsongásidban vedd Rádayt vezérnek,
Mérd a mit az olasz, francz, német mérnek.
Cserélj nehéz és könnyű tagokat,
A rímekben nő s him hangzásokat.
Igy lesz neved, Músácskám, a Parnasszon –
Örülj neki – Tekintetes tudós kisasszony.*

A nagy pártfogók és bölcs oktatók aligha sejtették, Psyché mennyi gúny-nyal raktározta emlékezetébe a kitüntető bókok és csókok özönét, a megszédült vén kappanok ugrálását – míg ő a természetes ifjú Jozsókat és Mikákat ugrálta körül, ugyanoly szédülten.

Psychének a fiatal legények iránti serdülőkori nimfomániáját az első szerető, Gaston, megsokallta. „Im-már Sógorom is ohajttya távozásom, az ifiak miatt, mert nem ő az egyetlen a világon.” És testvér-nénje szabadulni kívánt a másod-feleségtől. Útnak indítják a dominikánák leánynevelő intézetébe Regensburgba, ahol már töltött néhány kegyetlen évet. 1812 decemberében utazni kell, bele a viharos, hótorlaszos télbe, a tavaszt sem várhatja meg. A kolostort raboskodásnak tekinti, nem örömet indul, tele dühhel Gaston iránt; a szorongva tűrő és kisfiához menekülő Ninont inkább megérti, nénje elleni régi haragja s irigysége szájalomra változott.

Bécsben az utat megszakította, Neipperg-Montenuovo gróféknál, mostoha-anya szüleinél néhány napot töltött. A tizennyolc éves sötét keleti szépség halmozta a hirtelen hódításokat, csodájára jártak; többek közt ekkor ismerkedett meg későbbi férjével, Maximilan Freiherr von Zedlitz sziléziai földbirtokossal, aki rögtön egy életre rabja lett. Negyven éves, kissé sánta, különc ember, dilettáns tudós, Psychét az apjára emlékezteti.

1813 elején megérkezett a bajorországi zárdába. Belül csend, fegyelem, ima, tanulás, pontosan beosztott idő; kinn tombolt a történelem. A francia forradalom utókora volt ez, Napoleon erőszakának és lefoszlásának ideje, a bécsi Habsburg trón megaláztatása; öröknek látszott eszmék, alkotmányok, uralmak, kasztok szinte megolvadtan örvénylettek. Részben a korszellem sodrában, részben a kolostori szigor kontrájaként, a fiatal költőnőt anarchikus lázongás feszítette. A „Tarantellá”-ban tombol a nő-emancipáció szenvedélyes igénye: nem kell neki vallás, költészet, erkölcs, anyasors, becsület, csak cigányosan szabad élet! Az intézetben úgy él, „mint matska a zsákban”. Levélben kéri rajongóját, Zedlitzet, hogy szabadítsa meg innét, s meg fogja hálálni.

Nem kért hiába. A „Boeotische Schweine” nevű víg kompánia néhány tagja, köztük Zedlitz, megjelent a kolostor falai alatt, és kérte az ifjú komteszt. A szándék tisztességes, a hölgy a Freiherr menyasszonya; a zárda-főnöknő mégsem akarta kiszolgáltatni őt a Boeotiai Disznóknak, csak akkor engedett, mikor az egyházi felettesek beavatkozásával fenyegették.

A kis kompánia alapszabályainak megfelelően, s a novícia megszöktetését ünnepelve, néhány hónapra gond és cél nélkül utazni ment. Meglátogatták Goethét, és – anélkül, hogy személyét s jelentőségét ismerték volna, csak véletlenül – Hölderlint. S a költőnőre, aki sose kereste az érvényesülést, a világnagyság elriasztón, s a szerény ismeretlen örült a rejtve fénylő lélekként hatott.

Nyár végén a vándor baráti társaság Bécsbe visszatért. Zedlitz, aki szíve hölgyét Regensburg klostromából kimenekítette, Bécsben a Theresiana leánynevelőbe adta, maga pedig hazautazott falura, hogy tervezett házasságához a hatalmas család fő engedelmét kérje.

A Theresiana nem volt oly szigorú intézmény, mint a Santa Catharina, s a növendék naponta pár órát Neippergéknel tölthetett. Itt az öreg Grossmutti – a második Lónyayné anyja, Palkó s Gabó nagyanyja – élni s nevetni szerető matróna, kitűnően mulatott Psyché furcsa ötletein, csúfolódásain, őt magához vette társalkodónőnek, udvari bohócnak. Psyché hódításai s a miatta kerekedett lovagias ügyek, válások, botrányok akkora port kavartak, hogy a Theresiana s a Zedlitz rokonság nem vállalta őt tovább; a leány nem tehetett mást, mint hogy véglegényével szakított s a Grossmuttihoz költözött. Mikor egy kamasz

Lothringen főherceg szerette volna feleségül venni, mint szélhámosnőt kiutasították a székvárosból.

Ekkoriban halt meg pártfogója, az öreg hercegné, s Neippergéknel nem lehetett maradása; Brunswick grófék fogadták be a kiutasítottat, a hatósággal dacolva. Elise nehéz helyzetbe jutott; versben, „Levél Cousinomnak Újhelre”, pénzt kért unokatestvérétől s szeretőjétől, Mailáth Jozsótól. A kértnél többet kapott, de nem Jozsó, hanem Haller Kriszta küldte, akit a hívséges Bözse távollétében József elvett feleségül.

Ráadásul a hívséges Bözse teherben volt, életében másodszor. Elhagyta Bécsset, a világ szeme és szája elől Thurzó Ferenc árvamegyei főispán diszkrét oltalmába menekült, Námesztóra, a Magura erdejébe. Itt szülte meg magzatát, akiről azt sem tudta meg soha, fiú volt-e vagy lány, a diszkrét főispán oly gyorsan gondoskodott, hogy a gyermeket nyomtalanul elpusztítsák, ne szálljon szegyen az előkelő atyafiságra.

E borzalomról senki sem értesült, emlékét csak Psyché hosszú verse őrzi: „Epistola ennen magamhoz”. S utána egy rövidebb vers, Jozsó és Kriszta kisfiának születésére. Krisztinához szól, benne semmi harag, se szemrehányás, csak kísérteties zokogás, neked van, nekem nincs.

A titkos szülés s a gyermek-ölés a lénye gyökeréig megrendítette; mind-egyeddig csaknem gondtalanul könnyed poézisbe ezentúl valami árnyék vegyül. Verseinek hangja, ez esemény előtt és után, szokatlanul komor. „Ne rázd a tsonthyaimat” – szól önmagához.

„Félek, hogy újra táncolok.” Ez be is következett. Mintha mi sem történt volna, megint röpke szerelmekben, mulatozásban, olykor nyomorúságban sodródott ide-oda, főleg Kassa környékén, Dessewffy grófék közelében, akik botrányainak következményeitől megoltalmazták.

HÁZASSÁGA, IRODALMI TERVEI, HALÁLA

1816 elején újra találkozott egykori vőlegényével, Max Zedlitz báróval. A tekintélyes Zedlitz vénnek, kik a könnyelmű grófnővel kötendő frigyét elleleneztek, ekkor már nem éltek. Júliusban Max és Ilse egybekelt, s birtokba vette a cseh-sziléziai Kramówban a Zedlitz-rezidenciát.

Életében először, a költőnőre nyugodt, biztonságos esztendőök köszöntöttek. Maxnak két utódot szült, a kis Maxot és Mariet. De a verselést abba-hagyta, a békés hétköznapiak nem inspirálták. 1816-tól 24-ig, leveleken és kis jegyzeteken kívül, talán nem is írt egyebet, mint 1820-ban, gyermekkori társának, Ungvárnémeti Tóthnak hirtelen halála után, rá-émlékezését.

1824-ben mozdult ki először hosszabb időre a néki oly ellenszenves békés jómódból. Pár hónapot Pesten töltött, s a következő években mind-több időt szánt Magyarországra; rokonszenve és erszénye a magyar reform-mozgalmat támogatta, irodalomban és társadalomban egyaránt.

Ekkor kezdett ismét verseket írni. Többnyire csak ötleteket négy sorban, tömör, egyszerű, öreges vázlatokat, bár még csak harmincas éveit taposta. Verseinek közlése foglalkoztatta, de inkább negative, hiszen úgylis csupán felháborodást keltene.

1828–29 fordulóján két tucat leánykori zsenyéjét megküldte, vagy átnyújtotta Toldy Ferencnek, ítéletét kérve. Hamarosan visszakapta, némelyik kézirat-lapra Toldy piros tintával bírálatot jegyzett, olyik hosszúra nyúlt s a hát-lapon is folytatódik. A megjegyzések a következők:

„Séta lovaglás.” – Az ifju lovasok hajnali lenge vonulása álomi szép. De az után a tumultuosus jelenet durván kizökkentő.

„Klavier Studium.” – Ez jobb. Csak ez is valamiképen goromba, mint egy hollandus festmény; több itáliai simaságot, finomságot!

„Dal.” – „Ha feléd gondolok, harmatos a testem.” Tudja-e Ngs. Bároné, ez mily associatiót kelt menthetetlenül? (Utána Psyché kézírása:) Hogy ne, sz azért irtam.

„Az oktalan.” – Törvényszéki vádirat, nem poema.

„Die taube Priorissa.” – Egy magyar honleány miért ír német verset? Ambátor ez németül is csak egy derber Witz, kein Gedicht.

„Sáros-Pataki polgár leány.” – A diákok nótás könyveiben voltak ilyen hunczfut rigmusok, ez előtt ötven évvel. Már ezen túl vagyunk.

„Levél Cousinomnak Újhelre.” – E vers se milyen nyelven sincs. Kezdeté, a szuszogás s herébe rúgás, talán nyírségi cigány idioma, mikor jól felöntöttek a garatra. Folytatódik németül, de keverve francziával és olasszal. S hogy tovább melly nyelven szól, azt már a pünkösdi tüzes nyelvek se tudják. Scandal: ilyen szó nincsen. Latinul scandalum, németül Skandal, francziául scandale, spanyolul escandalo, sat. Magyarúl – botrány. Nem folytatom. (Psyché kézírása:) the scandal, anglus.

„Egy lovász fihoz.” – Megfejtethetlen rebus. De szerencsére!

„Leány kéz.” – Csillogva kezdődik. De a „czukher pratzni” Bessenyei korába illő.

„Ius ultimae noctis.” – A borzalmak kihegyezését olykor a mi nagyreményű ifjú Vörösmartynk is túlságba hajtja. Am ennyire még sem. S . . g, és hasonló szavak: még Csokonainál is izetlenségek; az óta fejlődünk!

„Két familiaris portrait.” – Végre valahára igaz érzemény: a szülők iránti tisztelet és szeretet. Csak ne hemzsegne mesterkedő túlzásoktól, tekerintmények-től.

„Epistola ennen magamhoz.” – Ez még lehet jó költemény, csak átalakításra szorul. Ne legyen személyi vallomás, mert így durva és nyers. A fő személy legyen egy teherbe esett egyszerű paraszt leány, a ki önnön hibáján kívül meggyaláztatott; így irandó, de több részvéttel, érzékenyen, nem ily kegyetlenül. „Gyász orgonája bűgő szél” sat., a csecsemő sir nélküli sirjának ábrázolata: bombasticus ugyan, de felemelő. Hanem a fához vert pólyás: lesújtó s türethetetlen. – Erre Ngs. Bároné felsikolt: De hiszen így történt, így igaz! Tehát a költészetben hazudnia kell? – Nem, a költészetben nem kell hazudni, nem is szabad; hanem a realitast az idealissal harmoniába rendezni. Hogy az Ön nyelvén szóljak: Mondjuk, kimegyek a closetra s elvégzem szükségemet; és az eredményt nem ajánlhatom fel költészetként, pedig valóság. Vagy más példát mondok: Nyolcz óra hosszat aluszom és egy-folytában hortyogok, „krr-hrr” ezer egynehányszor egymás után. Ha egy poeta ott van s türelmesen jegyzi minden krr-hrr hangomat: valóságot ír, még sem fogja végig olvasni senki. De ha valamely virgoncz ifju lantosunk, Czuczor, Garay, vagy más, a hortyogásomról gúnyverset farag, ilyetén formán:

*Estétől reggelig vala,
Hogy a rút Schedel horkola.
Torkában hersegett a gége,
Rezgett sárgás bajusza vége . . .*

– s így tovább, de jobban; én nem vagyok költő. Úgy-e bár, ez is valóság, minden hamisítás nélkül? Csak a költészetnek megfelelő alakra idomítva! Ezt szivlelje meg Ngs. Bároné, esedezve kérem.

„Krátky.” – „Nagy becsednek játszani kedves az én kecském.” Ngs. Bároné ezt a konyhán danoló Marcsától tanulta. Alig ha érti, mit irt.

„Venus és Mars.” – Erre már nem tudok mit szólni. Tisztelt barátjait irigyelem.

„Válasz Josónak” – Semminő magas érzés. E költeményben a bájos fiatalok úgy húzakodnak, forognak, mint az ebek a Stadtparkban; ez nem szerelem, legfeljebb szerelmi éhszomj. Semmi emberség, mennyi állatóság – miért?

„Az én Daemonom.” – Hiszek Önnek. Ha messziről nézem a szép hölgyet: isteni alak. Ha megcsókolom, érzem a szagát, látom bőrének porusait. A Bároné mindent közelre hoz, talán igaza van, de én még nem tudok belé törődni, hogy közről ilyen rútak vagyunk. – Óh szent Poesis, nyugtass meg, hogy igaz kép, melyet távlatban látok, érzemények s eszmények ünnepi díszében! S a közről látott porus-szerkezet, anyajegy és ragya, ámbár valóság, még is csak részlet, mely elvész az egésznek pompájában!

Ezek Toldy pirostintás glosszái a kézirat-íveken. S a levele:

„Pesten, 1830. esztendő I. hó 7-dikén.

Kedves és tisztelve szeretett Bároné!

Megkövetem, mert költészetéről több rosszat írtam, mint jót. Higgye meg, ha silánynak ítélném, nem beszélnék így sokat – akkor minek – s elintézném egy udvarias bókkal: lyrája kedves házi multság, de publicum elibe nem való; vagy más e félével. De nem így van; lyrája megrázott. Kétségkívül, van benne szikra. Sőt több: tűz. Olyan tűzvész, mely felperzseli a hajlékokat, s csak hamvat s törmelékét hágy pusztítása nyomán. Sajnálatosan, nem az a tűz, mely szeliden lángol a tetők alatt, meleget, eledelt készít, a család, a haza, az emberség javára. Oh ha ezen tüzet reménylhetném a Ngs. Báronétól! Könyörögve kérem, genialitását domesticálja, s én leszek legboldogabb olvasója. Ha létre hozná a talentumához méltó műveit, örvidenék, ha köz kézre én bocsájthatnám. Azt, mi eddig készült – bizonytal megérti Ngs. Bároné – nem közölhetem, ha nem akarok rosszat Önnek és magamnak; ha a törvénnyel, a templommal, az álladalommal szembe szegülni nem látjuk sem lehetőségét, sem értelmét.

Példátlan egy asszony költőnél így nyilvános gyónás, és (bocsásson meg, ezt nem én mondom, de általán ezt mondanák) szemérmelenség. Nem egy előkelő úrnő finom beszéde. Ha csak abban nem, hogy honunk állapotja iránt ugyan oly hideg, mint aristocratiáknak majd teljes egésze. Már mint a verseiben; mert hiszen az életében nyoma sincs e közönynek, ismerjük gyakori adományait; nem csak ad, hanem ésszel ad, jól megnézi, hová, mikor, mennyit. S Ön, a ki segélyeivel áldozatos, költészetében még sem gyűjt a haza oltárán egy gyertyácskát sem, a mikor költőink ez oltárra szívöket s mindenöket vetik.

Bocsássa meg az őszinte versek költő asszonya, hogy én is, a kötelező illedelem határán túl is, őszinte voltam. Ngs. Báronét leboruló hódolattal tiszteli Toldy Ferencz.

P. S. – Orthographiánk fejlődését is ajánlnám Bároné Asszonyom figyelmébe. Róla, tőle, s nem rúla, túle; gyertya, s nem gyortya; térd, s nem tergy, sat. Csekélység, könnyen megtanulhatja, ha arra érdemesíti.”

Toldy idegenkedő, bár részben értő kritikájára Psyche versben válaszolt. Hiányzik válaszából mindaz a méltatlankodás, lesújtottság, sértett becsület,

védekező harag, mit effajta bírálat kiváltani szokott. Felelete udvarias, de a címzetthez és önmagához egyformán kiméretlen.

Halála előtt néhány héttel Kramówból küldte néhány új versét Fáy Andrásnak Főtra, nyugateurópai családi körutazásán írottakat. A levél dátuma 1831. február 28. „A hogy korosodom, különködésem tám fogyatkozik, még sem tudom, néha is lészen-é koszorúzott halott belőlem a magyar Pantheonban, mit jövendől Fáy Uram? Csak kevés verset írtam, de dolgoztam én majd mindeniken hetekig, valahány szó Nebentonjaira vigyázván, mint valamelly Anglius Poeta. Lehetőleg nem a conventionalis szót írom, hanem a több felé reflectálót, ezért azt hiszik suta vagyok, mellé ver a beszédem. Hányszor figyelemzetnek: tudom-é, hogy ez vagy az a sorom olyant mit is jelent, a mire gondolni nem illő. Talám azt hiszik, hogy a mit a nő beszédje mond, ugyan akkor ugyan azt mondja szeme villanása, nyaka tartása, szája széle, hajfűrtiből figyelő füle; Fáy Uram bővön tapasztalá, imez miként vagyon; egyik se hazudság, csak külön külön kell felfogni valamennyit. S ha a költői foglalatosság annyiban áll, hogy gégeből fuva gurgulyázni kelletik a sententiát, mint templomban a cantornak, halálos komollyan és egy értelemben: akkor feminából valóban soha nem lehet e fajta állat...”

Utolsó ránkmaradt írása ez a költőnői vallomás.

Halálos balesetét, vagy férje általi meggyilkoltatását elbeszélte Acházt Márton (élt 1811–1898), víz-szabályzó mérnök és műkedvelő író, Jókai barátja. A költőnőt férjének lovai és kocsikerekei gázolták halálra, 1831. március 25-ikén, a harminchatodik életévében.

PSYCHÉ ÍRASMÓDJARÓL

Lónyay Erzsébet szeszélyes és következetlen írásmódját e könyvben átvettük; a kor többi szerzőiét is; az akkori ortográfia még nem volt egységes.

Azonban elhagytuk a hajdanában szokásos sok hiányjelet (a', 's, stb.) és némelyik összetett mássalhangzó kétszeres írását (pl. aszszony, moczczan).

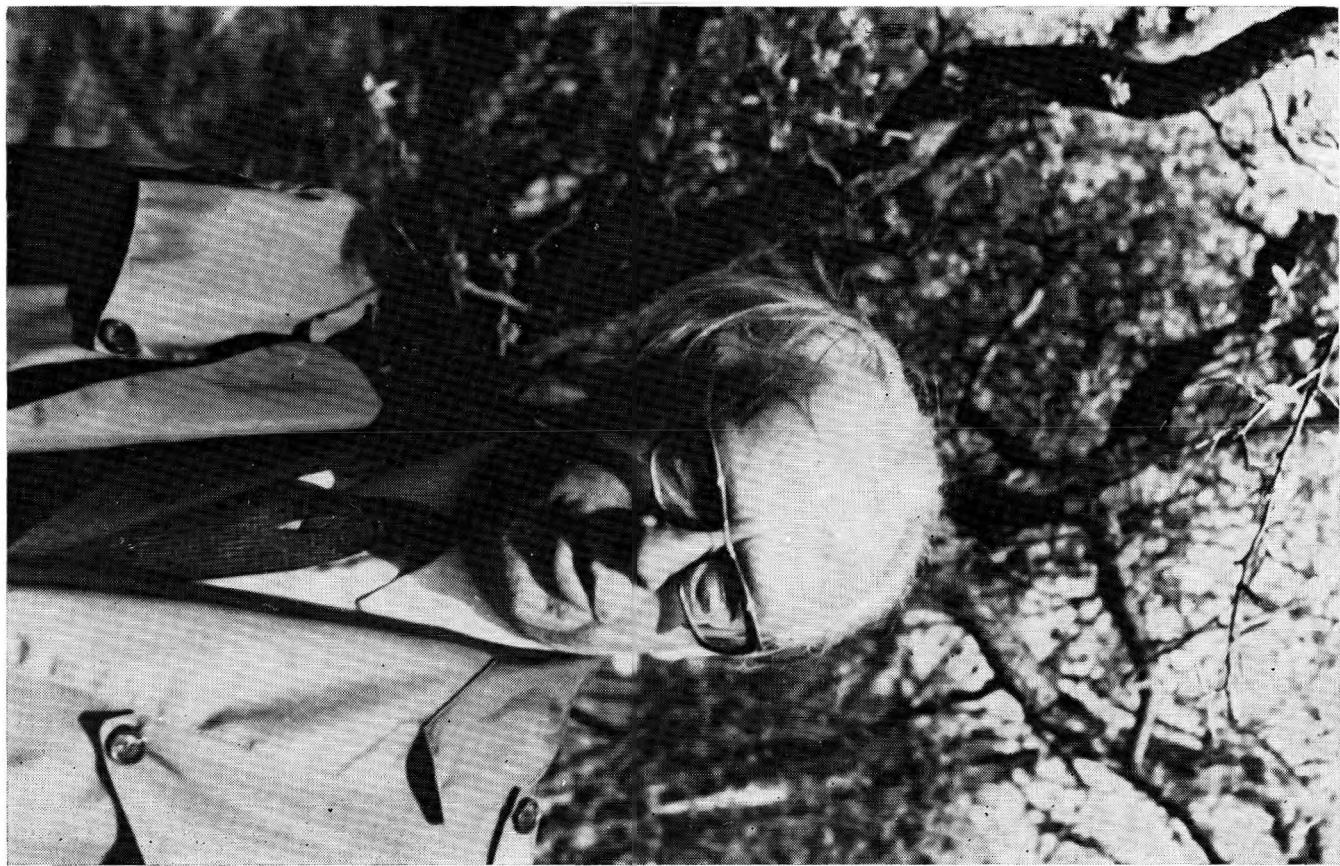
Psyché szavaihoz és mondataihoz sajátos írásmódja is szervesen tartozik; hangzása, de néha jelentése is megváltozna mai helyesírásban. Élete során ortográfiája sokat változott; a ts-t később cs-re, a tz-t cz-re cserélte; élete utolsó éveiben helyesírása alig tér el kortársaitól.

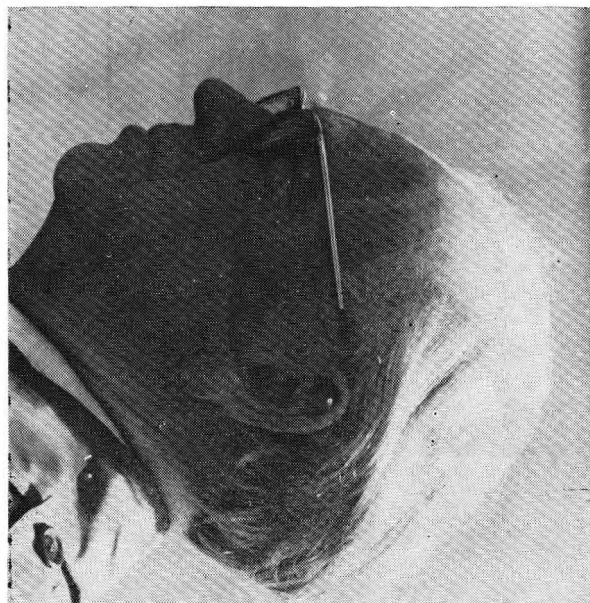
Beszédének, az ódon írásmód és fogalmazás ellenére, teljes közelsége, személyes jelenléte van. Érezzük lehelletét, melegét, érintését. Hangja árnyalatai közt megvan még az a kislányos sikoltás is (Szedgyünk tseresnyét, bor pirosat, chérie!), mely a fiú jelenlétében, de a fiut a játékból látszólag kihagyva hangzik – ahogy *Toldalagi Pál* kis remekműve, a *Fiatal lány* című medaillon rögzíti ezt a röppenő tüneményt:

*Társnőjét hívja és a hangja
madárszerű: félig sikoly,
félig ének. Az őstermészet
időtelen dalaiból*

*valami, ami be nem végzett,
félig kész, s örökké való;
valami nyers és csillogó.
Érezni a gyönyörűséget,*

*ami ezen a fiatal
női testen átfut. A dallam
hív, csábít, eped és akar
és mindenképpen halhatatlan.*

Interjú Csuka Zoltánnal

Érdliget. A házat sokáig keresgélem. Az utcát is. Földút, méteres kátyúk a közepén. Kertvárosi illúzióim lassan foszladoznak. Vasútvonalak, távolsági autótutak, s a magasfeszültség nehéz, végeláthatatlan kábeljei felszabdálják a tájat. Négy, öt, hat felé szakadnak a rétek, kertek, gyümölcsösök. A házak megfeszülnek, megszorulnak az utak között. Csuka Zoltán háza lapostetejű, modern ablakos építmény. Gondozottnak látszik, újszerűnek, ideiglenesnek. A földúthoz viszonyítva alacsonyan fekszik. Kerítés övezi, és zöldellő fák. Csuka Zoltán a kapuban fogad. Ki gondolná, hogy hetven éves? Tartását, derűs nevetését a negyven évesek is megirigyelhetnék. – A kert nagy és áttekinthetetlen. A kerítés és a ház között egy Borsos Miklós-szobor áll 1941-ből. Nőalak mészkőből. Harminc éve mossa az eső, szívja a nap. Az arc jellege már elhalványult. A közelben jázmin, mogoró- és orgonabokrok. Odább a kerítés mellett diófák, körtefák. Csuka Zoltán az egyik pusztuló diófára mutat:

– 1935-ben ültettem. Legalább háromszor elbúcsúztam már tőle, úgy tűnt nem láthatom többé, de aztán újra és újra hazakerültem. Alatta fordítottam Ivan Goran Kovacsics Tömegsír című költeményét.

Előkerül egy kutya. Szelíd korcs. Nagyjából zsemleszínű, de a hátán vörhenyes.

– Na itt a Milka is . . . Szentendréről hoztuk a Múzeum udvaráról. Megtetset. Éppen Gustav Krklec horvát költővel jártam ott, és elhoztuk a kutyát . . .

Csakhamar újabb kutya kerül elő. Kiderül, hogy a lakó kutyája, s kiderül, hogy van még egy harmadik kutya is az udvaron. Ekkor alaposabban szemügyre veszem a kertet. Furcsa bizonytalanság fészkel a szívembe. Csuka Zoltán világának hol vannak a határai? Mi tartozik bele ebbe a világba, és mi reked kívül a kerítésen? A szomszédos ház mindenestre a kerítésen belül van, mi több, a kerítésen belül még két ház épül. Nagy böhm család házak. Az alapozásuk már elkészült. Körben téglahalmok, meszegödrök, kivágott fák. Csuka Zoltán háza mögött virágoskert, a virágoskertben kacsák falatoznak.

– No nézd csak, kiszöktek a kacsák – mondja Csuka minden indulat nélkül.

– *Kacsákat is tartasz?*

– Nem, ezek a lakó kacsái.

Ahogy ott állunk a gyepesebb részen, előkerül két kisgyerek, s a kacsákat kezelésbe veszi. A kert sarkában hevenyészett, térdig érő kerítés rozsdásodik. A gyerekek beterelelik a liliputi kerítés mögé a kacsákat, s rájuk zárják az ajtót. De hiába. Valahol rés tátong a kerítésen, mert a kacsák újra csak kiszöknék. Egy menyecske is előkerül.

– Katika, kiszöktek a kacsák – mondja Csuka.

A menyecske először a gyerekeket tereli be, aztán a kacsákat. Hiába. Mire megfordulunk, a kacsák már újra a virágok között hápognak.

– Az a baj, hogy tavasszal nagyon feljön a talajvíz, s a gyümölcsfák nem

bírnák ezt a sok nedvességet – mondja Csuka, s a tönkrement fákat mutogatja. Engem a házak izgatnak. Rámutatok az egyik épülőfélben levő házra:

– Ezt ki építi?

– Mi... Vagyis a lakó... Tolnából jöttek fel, nagyon jóra való házaspár. Szorgalmasak, rendesek. Tolnában nem találták meg a számításukat. Itt a közelben most mindketten munkát kaptak.

– És ez a ház?

– Ez is az én házam. Ingyen szoktuk kiadni, hogy lakjon itt velünk valaki... Tudod, sokat utazunk. Most ez a fiatal házaspár lakik bent. De ha elkészül a házuk, nem adom ki többet, hanem megalapítom ebben a házban a Jósomszédság Könyvtárát. Kibővítetem majd, s minden könyv idekerül, ami a szomszédos délszláv népek irodalmából magyarul megjelent, plusz ami a magyar irodalomból ott megjelent. Képeket, festményeket is szeretnék kiállítani ebben a házban. Tudod mi lesz itt? Zarándokhely... Ezt nem én mondom, hanem tavaly nyáron az újvidéki szerb Matica elnöke, Mladen Leskovac. Példát mutatunk... Régóta foglalkoztat ez a gondolat, de amikor 1970-ben az újvidéki Matica székházában ezek a szavak elhangzottak, véglegessé érett az elhatározásom. Azt gondoltam: ha lúd, legyen kövér.

A kacsák hápogva elősoroltak a virágágyások közül, s a kert távoli, zegzugos végébe totyogtak. Ahogy a kacsák után pillantok, ólakat veszek észre. Gondolom, a lakó tákolta össze azokat is. Csuka Zoltán büszkén áll mellettem, mint egy patriarka. Telkét demokratikusan megosztotta a rászorulókkal, s a jószomszédság könyvtára majd aláhúzza, értelmezi egész írói, fordítói hitvallását.

A lapostetejű házban Csuka Zoltán búbajos kedvességű felesége fogad bennünket, s egy ifjú könyvtáros Pest megyéből. Az ifjú könyvtáros verseket ír, de a hazai folyóiratok ridegen bánnak vele. Nem így a jugoszláviai Híd. A Híd éppen mostanában közölte a verseit, s az ifjú könyvtáros már egy jugoszláviai utazás terveit szövögeti.

A ház nagyon tágas. A pécsi származású Molnár Farkas tervezte 1932-ben. A szobák egymásba nyílnak, minden ajtó tárva. Az ablakok olyan szélesek, mint a falak. Bőséges fény árad a szobába. Csuka nevetve meséli, hogy negyvenötben kitörték az ablakok. Minden házba lakók költöztek a környéken, de az övé senkinek sem kellett, mivel a fal hosszúságnyi ablakokat sem bedeszkázni, sem papírral beragasztani nem lehetett. Az is kiderül, hogy a házat a harmincas évek elején emeletesre tervezték, de aztán jött a háború, s maradt az építmény földszintes, lapostetejű.

A falon Borsos Miklós-rajz 1938-ból, önarckép. A folyosón Zentai Tóth Istvántól egy embernagyságú szobor. Női akt. S a szekrény tetején is egy fekete anyagból mintázott parasztasszony fej. A szobrász édesanyja.

Csuka Zoltán jugoszláv konyakot tesz az asztalra. Felbontja az üveget, kocintunk. Most már el kell mondanom, mit tudunk Csuka Zoltánról.

1901-ben született a bánáti Zichyfalván. Költő és műfordító. Pályája Pécsen indul. A Diák és a Krónika című lapokat szerkeszti, közben a villamos szakszervezet jegyzője. Amikor 1921-ben kiűrik a szerbek Pécsét, elmenekül. Mint szakszervezeti funkcionáriust letartóztatták volna. Tizenkét évig emigrációban él a Vajdaságban. Újvidéken az Út című avantgard folyóiratnál dolgozik, majd napilapoknál, aztán saját maga ad ki folyóiratokat. A jugoszláviai magyar nyelvű irodalom egyik vezető személyiségévé válik a két világháború között. 1933-ban, amikor meghallja, hogy Érden Károlyi Imre parcelláztatja a birtokát, telket vásárol, házat épít, megveti a lábát Magyarországon. Amint hazatér, a budapest-

ten megjelenő Láthatár felelős szerkesztője lesz. A felszabadulás után 1947 elejéig Keresztúry Dezső minisztersége alatt sajtóosztályvezető, majd később a Magyar–Jugoszláv Társaság ügyvezető titkárává választják. 1950. január 26-án koholt vádak alapján letartóztatják, s öt évvel később, 1955. január 26-án szabadul ki. Rehabilitálják, munkához lát. Azóta rendszeresen megjelennek a versei és fordításai. Csuka Zoltán közel nyolcvan művet fordított magyarra, köztük a híres montenegrói püspök, Petar Petrovics Nyegos drámai költeményét, valamint Ivo Andrić és Miroslav Krleža műveit. Fordításaiért 1963-ban József Attila-díjjal tüntették ki. 1969-ben a Jugoszláv Zászlórend aranykoszorús érdemrendjét is megkapja, majd a Jugoszláv PEN Klub díját. Művei: Versek (Pécs, 1920); Mese az orgonakirályfiról (Pécs, 1920); Utak (Újvidék, 1922); Megyünk (Újvidék, 1922); Fundámentom (Újvidék, 1924); Esztendőök ütoerén (Újvidék, 1926); Mindent legyűrő fiatalság (Újvidék, 1931); Tűzharang (Újvidék, 1933); Életív (válogatott versek, Debrecen, 1936); Sötét idők árnyékában (1939); Buzgó kiáltás (válogatott versek, 1957); Piros pünkösdi Pécs (elbeszélő költemény, 1959); Jugoszláv irodalomtörténet (1962); A szentendrei rebilis. Jahov Ignjatovic életrajza; Előretolt állásban (válogatott versek, Újvidék, 1966).

Beszélgetésünket hatalmas hangrobbanás vágja ketté, ijedten a mennyezetre pillantok. Aztán újabb, és ismét újabb.

– Ez a mi átkunk. Repülőgépek – mondja Csuka.

– *De ilyen alacsonyan?*

– Van a közelben egy repülőtér. A felszálló gépek éppen a mi házuk felett érik el a hangsebességet ... Nemrégien lezuhant itt egy szállítógép. Ráesett az egyik közeli házra, és agyonütötte a lakóit. A pilóták is bent égtek.

Kint még remegnek a diófák. Nehezen indul a beszélgetés. A füzet már kézben, s a toll is. Újabb kupa konyakkal erősítjük magunkat. A konyak aztán eszembe juttatja Újvidéket, Csuka Zoltán életét és megszületik az első kérdés.

– *Mondj valamit a gyermekkorodról. Mit csináltak, miből éltek a szüleid?*

Csuka belemered az ablak hatalmas négyszögébe, s valahol a fákon, mezőkön túl, az idő végtelen folyamatában kapaszkodók után kutat. Sokára szólal meg:

– Pénzügyőri szemlésez volt az apám ... Nagyon szegény székely családból származott, de amikor én megszülettem, már jobban ment neki. Becsére már emlékszem, meg is írtam egy versben, hogy hallom, ahogy a kubikosok jönnek hazafelé a Tiszáról és a talicskájukat tolják maguk előtt. Szabadkára is emlékszem. A gimnáziumban Kosztolányi Dezső apja volt az igazgató. Fekete ferencjózsefben járt, nagyon tiszteltük ... Érdekes, gyermekkoromban azt hittem, hogy Szabadka színmagyar város. Akkor találkoztam először a nemzetiségi problémával, amikor egyik osztálytársam, Szakmeiszter Ernő 1910 körül átiratkozott a szerb iskolába. Én a magyar elemi iskolába jártam ... Az én iskolámat egy kocsmáról nevezték el, így Vörös Ökörnek hívták ... De aztán egy konfliktus után az apám átiratott a zsidó iskolába. „Itt legalább németül is tanulsz” – mondta.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Bácskához sok minden köt. Gyermekkoromból Palicsra is emlékszem. A „tündéri titkok tiszta tükrére”, ahogyan Kosztolányi Dezső látta.

– *Mi hát a szülőföld? A közös nyelv? Az emberek, a falu?*

– Van a szerbben egy szó: Zavicsáj ... Ez nem szülőföldet jelent egészen,

de valami hasonlót. Én Bácskában voltam igazán otthon. Bácska volt az én zaviccsájom. Nem szülőföld, hanem haza. De ugyanúgy otthoz érzem magamat Pécsen, mert ott az eszmélkedésem tisztább volt. Nekem is „két hazát adott végzetem”.

– *Mi az ami emberi, írói arculatodat meghatározta? Származásod, neveltetésed? Eszményeid?*

– Kálvinista nevelésű ember vagyok, ezt a szabadelvű szellemet máig megtartottam. A tiltakozás hajlamát is . . . Én gyermekkoromban mindig olyan városokban éltem, ahol nemcsak magyarok laktak, hanem szerbek és németek is, vagy románok. Fölötte álltam a vallásnak és a nemzetiségnek. Topánfalván például a katolikus papnak minisztráltam, de a református pap Verespatakról lovon járt át hozzánk hittanórát tartani, és zsoltárokat énekelni. Eljártunk a román családokhoz is . . .

– *Mit jelentett neked Pécs? Az induló írónak?*

– Nagyon sokat. 1915–21-ig éltem Pécsen. Ott érettségiztem . . . Pécsen ismerkedtem meg a nyomdafesték illatával. Alig nőttem ki a rövidnadrágból, már lapot szerkesztettem, és megjelentek az első verseim. Pécs mély kultúrája, a mediterrán levegő, bizonyos szellemi oltást adott belém. Pécs akkor már egyöntetűen magyar volt, ez is hatott rám, bár furcsának találtam. Pécsen ismerkedtem meg a munkásmozgalommal. A szerb megszállás alatt Pécs egész munkássága sztrájkba lépett, követelve, hogy magyar maradjon a város. Ez a mozgalom nem volt sovén és nacionalista. Tiszta érzések. Csak ragaszkodás a hazához, néphez.

– *Az emberi élet eseményei nem egyenrangúak. Vannak fontos, sorsfordító történések . . . Mi volt életed nagy fordulata?*

– A nagy fordulat az volt, amikor tizenkét évre átkerültem Újvidékre. Akkor költészetemben teljesen megújultam. Tudatosan avantgardista költészetet műveltem. Életem másik nagy fordulata 1933-ban következett be, amikor viszsza-költöztem Magyarországra.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme?*

– Könnyen tudok válaszolni. Elsősorban a munka. Vagy mondjam azt, hogy a szerelem? Az csak húszéves korban érvényes. Az életnek az a munka ad értelmet, amit az ember szeret. Ha megtalálod azt a munkát, amit érdemes csinálni. Az ilyen munka orvosság is, gyógyír a sebekre. Az ember csalódásaiért is kárpótlást ad. Én egyébként a fizikai munkát váltogatom a szellemivel. Nagyon szeretek fát vágni. Ha csak lehet, favágással kezdem a napot.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Szoktam . . . Visszatérő álmaim most már nincsenek. De 1955-ben, amikor hazajöttem, nem egyszer a feleségem rázott fel álmomból, mert kiabáltam. De ez már elmúlt . . . Nagyrítkán, ha visszatér. Néha visszaálmodom magamat Bácskába, fiatal vagyok, utazok, lapot alapítok, szervezek . . .

– *Elégedett ember vagy?*

– Én örökké elégedetlen vagyok, de a csendes elégedetlenek fajtájából. Nem háborgok, és igyekszem úgy megcsinálni munkáimat, hogy elégedett legyek . . . De ezt soha nem sikerült igazán elérni.

– *Vagyonod van?*

– Van egy írógépem, feleségem, kutyám és az a ház . . . Bár ez az utóbbi sokszor inkább teher.

– *Anyagi gondjaid vannak?*

– Nincsenek anyagi gondjaim, de rengeteget dolgozom . . .

– *Melyik a kedvenc ételed és italod?*
– Az itálra könnyen válaszolok. Kedvelem a dalmát vörösbort, s itthon a szekszárdit, villányit, s legújabbán a kunbajai kékfrankost. A dalmát vörösbort persze más, talán fanyarabb. A hegyek kopársága és a kövek forrósága is bent van. Az ételek közül a rácos pontyot és a roston sült dalmát halakat szeretem.

– *Nélkülöztél, vagy szenvedtél a háború alatt?*

– Nem mondhatnám . . . Pécsre utaztam a kellő időben. Pécsen, amíg Pest felé meg nem nyílt az út, minden volt, túró, tejfel, hús . . . 1944 novemberében az érdi házunk körül nagyon bizonytalanná vált a helyzet. Ágyútűz, németek, nyilasok. Kihajtották a lakoságot a Duna-partra. Lövészárkot kellett ásni . . . Amikor az oroszok Kiskőszegnél átkeltek a Dunán, azt mondtam a feleségemnek: „Gyerünk Pécsre, az a város idáig még minden háborút megúszott.” – November 27-én az utolsó pécsi vonatra felszálltunk a Keletiben. Körben dörögtek az ágyúk, s a lövedékek vörösre festették az eget. Keserves utazás volt. 28-án Bicsérden megállt a vonat. Úgy hírlett, Pécsen már bent vannak az oroszok. De még nem voltak bent. Gyalog indultunk el Bicsédről . . . Az országútra nem mertünk felmenni, mert ott a németek özönlöttek nyugat felé . . . Az árokparton és a sáros szántások szélén bukdácsoltunk. Az eső is megeredt. Amikor a város határába érkeztünk, dél volt és mi hallottuk, hogy odabent szólnak harangok . . . Az utcákon egyébként kísérteties csend volt. Sehöl senki. Csak német utóvédeket láttunk. Délután három órakor beérkeztünk a Rákóczi útra. Akkor már körben dörögtek az ágyúk, s az utcán aknák robbantak. A pincében megtaláltuk a családot. 29-én reggel bent voltak az oroszok. Kimentem az utcára, megszólítottam egy katonát. Cigarettaival kínáltam, aztán elbeszélgettünk. Három hét múlva már az Új Dunántúlt szerkesztettem.

– *Hetven éves leszel szeptemberben . . . A hetven év során voltál életveszélyben?*

– Voltam . . . Az ember legtöbbször észre sem veszi, hogy életveszélyben van, csak utólag. De akkor aztán kénytelen észrevenni. A legveszélyesebb helyzetbe 1945 márciusában jutottam, amikor a németek megindították a nagy elmentáadásukat, s Pécsre kezdték kiüríteni az oroszok. Az Új Dunántúl felelős szerkesztője voltam. Ha akkor a németekkel visszajönnek a nyilasok, minket keresnek legelőször. A méreg ott volt a zsebemben. Elhatároztam, ha a németek betörnek Pécsre, beveszem a mérget . . . Aztán ugye 1950-ben sem tudtam, hogy tizenöt évet kapok, vagy halálra ítélnék . . .

– *Van valamilyen tárgy vagy egyéb érték, amit szeretnél megkapni?*

– Pillanatnyilag egy festmény . . . Most éppen a Műcsarnokban látható Kanyovics Milan szerb festőművész kiállítása. Van ott egy festmény, a címe: Kuruc harcos. Ezt szeretném megkapni. Ha megkapnám, ezt a képet tenném Milorad Janković szerb regényíró könyvének a címlapjára, amit egyébként én fordítok. De ez a népek barátságát is szimbolizáló kép a Jósomszédság Könyvtárában is méltó helyre kerülne.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Kinek nincsenek? Szenvedélyesen szeretek jó műveket fordítani.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Ünnpet . . . ? Hát a karácsony, mert az a szeretet ünnepe . . . Egyébként mindenki az ünnepeken végzi a legkedvesebb munkáját. Tudod mikor tudtam az ünnepet átérezni? Amikor 1920-ban, vagy 21-ben május elsejét ünnepeltük . . . Az egész munkásság felvonult . . . Fel a Tettyére . . . Én a menet közepén

haladtam, és néztem, hogy a vörös csillag hogyan emelkedik, lüktet a tömeg élén felfelé. Akkor az milyen szép volt... Most öregségemben munkával ünnepelek.

– *Ha lehetne, lemondanál valamelyik tulajdonságodról?*

– Nagyon nehéz kérdés... Most legutóbb megjelent egy versem az Élet és Irodalomban. Így kezdődik: „Nem hagy el, nem hagy el, engem a szerelem...” Hát én szívesen lemondanék erről.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem hiszem, hogy vannak. Tudok én mást mondani? Sajnálom őket, ha vannak – mondja Csuka Zoltán, aztán rágyújt és nagyot nevet. Hömpölygő, nekiszabaduló a nevetése. Mélyről jön, őszinte. Örül az életnek. Jó egészségének, nyugalmanak. Örül a házának, feleségének, kis birodalmának. Olyan formán nevet, mint a színészek közül Pécsi Sándor... Életerős nevetése van, sok regiszterrel, sok tartálékkal... Az ember állandóan érzi, hogy ez a hetven éves Csuka Zoltán még sokkal nagyobbbat is tudna nevetni. S bizony mondom meg is teszi... Majd váratlanul... Nyilván a kertben áll majd, talán a kedvenc diófája közelében, s akkor aztán nekiereszti a hangját, s Érdliget fái, zöldet, hatalmasat lobbannak. Talán még a fővárosba is behallatszik ez a nevetés, s kis zavar támad a hivatalokban. Történik valami...

– *A közéleti szerepléssel hogyan vagy?* – faggatom tovább a költőt.

– Az egész irodalmi munkásságom közéleti szereplés. A versírás éppen úgy, mint a fordítás. Tanácsstag is voltam itt Érden, de aztán a betegséggemre való hivatkozással lemondtam. Mások jobban el tudják intézni az ügyeket, mint én... Nekem írni kell, fordítani...

– *Véleményed szerint beszélhetünk írók és írástudók felelősségéről?*

– Beszélhetünk. Minden művéért felel az ember...

– *Úgy értem, hogy az írók vajon felelősek az embertársaikért?*

– Igen... Az egész költészetem ezt jelenti. Felelősek vagyunk az embertársainkért és a jövőért.

– *Az úrkorszakban mi lesz a költészettel? Megtartja a régi rangját?*

– Meg... Nem írnék verset, ha ebben nem hinnék. Igaz, hogy egyre kevesebbet írok. Erre a kérdésre választ ad a legközelebbi verseskötetem címe: Ellentmondás a halálnak. Nem az én egyéni halálomról van szó, az mellékes. Az emberiség sorsára gondolok. Én akkor voltam békeharcos, amikor az nem volt divat, a húszas-harmincas években. A négerek felszabadítását is akkor sürgettem írásaimba, amikor az nem volt divat. Mindez nálam nem divatáramlaktól függ, hanem az egész életem tartalma.

– *Két világháború után, s a fenyegető harmadik előtt, gondolsz néha az emberiség sorsára, jövőjére?*

– Csak egy-két címet sorolok fel a versesköteteim közül: 1933: Tűzharang... 1939: Sötét idők árnyékában... A címekben benne van minden. A mostani verseskötetem címe: Ellentmondás a halálnak. Mert ellent kell mondani a halálnak. Ez olyan hagyomány nálunk magyaroknál, hogy aki nem hú ehhez, az nem is magyar költő. „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába ontá vért...”

– *A délszláv népek szeretetéről is mondhatnál valamit?*

– Nem szerethetem a népemet igazán, ha a szomszédos népeket nem sze-

retem. Ez nemcsak a mi kötelességünk, hanem kölcsönös kötelesség. Ez a véleményem, ez mellett kitartok.

– *Mikor írsz, és hol?*

– Kora reggel. Hat óra előtt fent vagyok. Fizikai munkát végzek először, aztán nyolckor leülök az írógéphez és estig dolgozom. Este olvasok. Rengeteg az olvasnivalóm.

Feláll, a dolgozószoja ajtajára mutat. Nagy íróasztal, szinte rajzasztal áll az ablak közelében. Bőséges fényben fürdenek a tárgyak. Modern bútorok, könyvespolcok, s a falon sok fénykép. Főleg írók a Vajdaságból és Jugoszláviából.

– *Min dolgozol most?*

– A mai szlovén lírát szerkesztem, állítom össze, és egy részét fordítom is az Európa Kiadó számára. A nyers fordításokat mind én csinálom, de műfordítok is. Utána a múlt századi, szentendrei író, Ignjatovics Jakov memoárját fordítom magyarra. És van egy érdekes tervem. Volt a múlt században Boszniában egy kormányzó. Az osztrák–magyar pénzügyminiszter, Kállay Benjamin, aki megírta a szerb nép történetét. Ivo Andric így szól hozzám nemrég: „Csuka, magának meg kellene írnia Kállay életét, sokat köszönhet neki Bosznia.” A mai Bosznia-Hercegovina élete igazolja, hogy Kállay jót tett az országnak. Ő alapította például Bosznia Nemzeti Múzeumát. Ha lesz időm elutazom Boszniába...

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed? Passziód?*

– Én mindig írok és fordítok. Ez a munkám és a passzióm is.

– *Beszéljünk a barátokról és a nőkről. A nők nagyon fontosak.*

Csuka talányosan nevet, aztán megszólal:

– Mindig voltak az életemben nők, akik néha barátok voltak, és voltak barátaim, akik között sok volt a nő. Nagyra becsülöm a nőket. A férfi barátaim közül hadd említsem meg Szenteleky Kornélt, akivel hosszú ideig együtt csináltuk a jugoszláviai magyar irodalmat. Ő, anyai ágon a Kisfaludyakig tudta visszavezetni a családfáját.

Végzőra betoppan egy kálvinista pap. Motorbiciklin érkezik. Kedélyes férfi, irodalmár, és mindemellett Érdparkváros tiszteletese. Megbolydul a ház. Csuka Zoltán felesége megteríti az asztalt. Kolbász, sült hús, hagyma kerül az asztalra. A poharak megtelnek vörösborral. Megtelnek, aztán kiürülnek. A könyvtáros költő a verseiről beszél, a kálvinista pap a békekongresszusról. Kiderül, hogy ott volt, aztán kiderül, hogy Martin Luther King utóda, Ralph Abernathy is ott volt. De nemcsak ott, hanem Érden is. Hatalmas fényképek kerülnek elő. Abernathy megáldja az épülő érdi templomot, megáldja a kálvinista papot, megöleli a kálvinista papot. Abernathy itt, Abernathy ott. A könyvtáros költő újra és újra szóba hozza a verseit, s a Híd legújabb számát, melyben a költemények megjelentek. Csuka Zoltán issza a vörösbort, kínálgatja a sült húst. Nagyonkat nevet, bólogat. Elvezi a nagy társaságot. Kint már sötét van. Ég a villany. Eszünk. Újra és újra megbámuljuk a néger papot. A kezét, az arcát, a palástját. Kiderül, hogy a palást az érdi tiszteletes tulajdona. Így is érdekes. Fogy a bor, s a távolsági autóúton az utolsó autóbuszok szuszognak Budapest felé. El kell búcsúznom. Csuka Zoltán az elágazásig kísér. Nevet... Nevetése hizlalja a dús lombú érdrageti fákat. Fekete lombok suhognak. Vastag húsú levelek remegnek a szélben.

A lázadó város

Részlet a PÉCS FELETT CSILLAG című emlékiratból.

A kilencszázhuszas esztendő első napja éles, jeges északi széllel köszöntött be. Az utcákon behúzott nyakkal, didergősen siettek az emberek, csak úgy futóban kívántak egymásnak boldog új esztendőt s máris tovább szaladtak.

Apámmal, aki zsoltáros székely paraszti család sarja volt, együtt mentünk az újévi istentiszteletre s aztán szorongó szívvel a Munkácsy Mihály utcába, a kicsinyke udvari szobába.

Ütközben újságot akartunk venni, de nem kaptunk; aznap kezdődött a nyomdászok sztrájkja, amelyet a vas- és fémmunkásoké követett. Végigsiettünk az elhagyatott utcán és bekopogtunk.

Emmike akkor már holtan feküdt az ágyán, az orvos és halottkém is elment, édesanyja a koporsót várta, amit hamarosan hoztak is. Az ágy fejénél feszület állt, mellette gyertyák lobogtak.

Két nap múlva temették, ugyanolyan fagyos, szeles időben, mint amilyen újév napja volt. Az iskolában még karácsonyi szünet, a városban sztrájk, lap nem jelent meg, iskolatársai nem tudtak a halálesetről s így csak nagyon kevesen követték a koporsót, amelynek élén a katolikus pap és a kántor sietett. Már alkonyodott, a város fölött a hegyen gyulladoztak a fények, amikor gyalog viszszafeleztünk a városba. Fülemben még sokáig ott csilingelt a temetői lélekharang szava.

Az élet pedig ment tovább, mintha mi sem történt volna. Mikor az iskola újból megkezdődött, már diáktársaim is tudták, milyen bánat ért, sőt a tanárok is; hosszú hetekig békén hagytak, egyik sem feleltetett.

Én sokáig a koporsóról énekeltem, amely Szent Mihály lován komoran úszott tova a kora téli alkonyatban, aztán eltűnt a sirgödör mélyén; a „meghalt menüetről”, amely nem is oly rég, s mégis oly távol muzsikált a gyertyafényes estben, mert nem volt villany és álmodoztam a kicsi társról, aki oly gyorsan hátatfordított ennek a világnak. De az örökké vidám, ifjú diáktársak közt, a tanulás, a lapszerkesztés, az önképzőkör gondolataiban és a forrongó világban, amely nap-nap után új szenzációkat hozott, a nagy seb hónapról hónapra gyorsan hegedt.

Az új, avantgarde magyar irodalommal már előbb is találkoztam s igen nagy hatással volt rám Kassák Lajos stílusforradalma, a Bécsből hozzánk érkező MA és a magyar lapok. Már 1920 februárjában megjelent Pécsen egy aktívista folyóirat, az „1920”, s maga a cím is meghökkentő volt. Haraszi Sándor szerkesztette, akire még a reáliskolából emlékeztem, amint roppant határozott és fölényeskedő hangon ágált a folyosókon. Én, a „negyedik”, az alsós, legalább olyan nagy tisztelettel néztem fel rá, mint Kodolányi János barátunk lobogó sörényére, amely a tízpercekben végighullámozott a széles folyosón. Voltaképpen másra sem emlékszem, csak erre a költői hajra, s alatta a vézna test fő-

lött lámpásként ragyogó, lángban égő szemekre. A kisdíjakok utána fordultak és tisztelettel suttozták: költő! Kodolányi aztán jó darabig eltűnt az életemből, én más iskolába mentem, ő pedig Székesfehérvárra, ahol a forradalmi időkben állítólag az „iskoladirektórium” elnöke lett.

„Epatez le bourgeois”. Valóban csak úgy áradt a megrökönyödést keltő új stílus az „1920” hasábjairól, s nem tagadom, engem is lázba hozott, noha expresszionista szabad verseket csak jóval később kezdtem írni, már a Krónika hasábjain, majd 1922-ben újvidéki folyóiratomban, az ÚT-ban. Még most is jól emlékszem Haraszi Sándor beköszöntő cikkére az első számban: „Kopogunk a koporsókon”. Kissé mesterkélték és eltűzöttak voltak ezek az expresszionista sorok, s még ma, ötven év távolából is annak látom őket. Ugyan kit ne hökkentettek volna meg akkoriban az ilyen mondatok: „Mi jöttünk régi hidakon át a Tegnap börtönéből szabadultan és a piramisok alól, a katakombák vesztőiből kiszökött tempónk testvértelen erőnkét szívünket, telitorkú örömszoltárral kiparittyázták a meztelen mezőkre” . . . Fel is kavarták Pécs irodalmi közvéleményét s nem maradtak hatás nélkül.

Ebben az évben lettem szerelmes a francia irodalomba és – főként – Párizsba; ebben, bevallom nagy része volt francia–magyar szakos tanáromnak, Fehér Sándornak. Tudtam, hogy Anatole France és más francia írók műveit fordítja, s főleg akkor nőtt nagyot a szememben, amikor egy könyvkereskedés kirakatában megpillantottam egyik fordítását, a „Nyársforgató Jakab meséit”. Fehér Sándornál tapasztaltam először a tanár nemesen egyszerű közvetlenségét; nem úgy beszélt velem, mint diákkal, hanem mint jóbaráttal, nyoma sem volt benne a fensőbbiséges leereszkedésnek. Azok között volt, akik (mint Doktor Sándor, Ember János tanfelügyelő, Bodnár Zsigmond, Polácsi János stb.) rendszeresen előadásokat tartottak a *Munkásiskolában*, s még hozzá, mai nyelven szólva, „társadalmi munkában”, de egy nagy különbséggel: az uralkodó hatalom ellenére, tehát tántoríthatatlan meggyőződésből.

Mert ebben az évben már bátorság kellett ahhoz, hogy az úgynevezett értelmiségiek közül bárki is a munkásság ügye mellett kitartson, annál is inkább, mert a polgári osztályban népszerűtlenség járt érte, hiszen a hazaárulás gyanújával, sőt vádjával is szembe kellett néznie. Amíg ugyanis alig félév előtt a polgárság szinte természetesen tartotta, hogy a megszállókkal fraternizáljon és a megszállás további fenntartását kérje tőlük, addig most a szerb megszállók vezetői (Svetozar Rajić alispán, Čolakantić városparancsnok) a maguk nacionalista szempontjából közeledtek a munkássághoz, amely tiltakozott az ellen, hogy a fehérterror urai ebbe a városba is bejöjjenek, ami kétségt kívül a Tanácsköztársaságban résztvevő munkásság elleni hadjáratot indította volna el. Ezt persze a polgárság nem nézte jószemmel: amit szabad Jupiternek . . . Másfél évvel később el is következett a bosszúállás korszaka.

Amikor február végén a pécsi lapok részletesen beszámoltak Somogyi és Bacsó meggyilkolásáról, nemcsak a munkásság, hanem a szabadelvű polgárság is elkeseredetten tiltakozott az iszonyt keltő gáztett ellen. Hatalmas néptömeg vonult fel erre a gyűlésre, amelyet a megszálló hatóság a saját taktikai szempontjaiból, természetesen szívesen engedélyezett. A gyűlés főszónoka Doktor Sándor volt, aki azt hangoztatta, hogy azok az álkeresztények, akik a krisztusi tanok mögé bújva cselekszik gáztetteiket, ma is szívesen megfeszítenék Krisztust, ha megjelenék köztük. Nem sokkal később Nendtvich Andor polgármester „jóakarátú” felhívására, hogy a szocialisták „korszerű” programot adjanak a pártnak, a Munkás így válaszolt: „A mi programunk, ha reformra szorul, sem-

mi esetre sem lehet olyan, amely jobbra kanyarodást jelent, hanem csak olyan, amely balra mutat . . . Álszocialisták, papiroselvtársak nem evickélhetnek a mi légkörünkben". A gyűléseken pedig Lenint éltették és Hajdu Gyula hazatérését követelték, ami természetesen a megszállóknak sem tetszhetett.

Így hát érettségi után szemtől-szembe kerültem az étellel, s az akkori körülmények között nem is gondolhattam arra, hogy valahová főiskolára vagy egyetemre iratkozzam; az élet feladataival szembenézni és gyakorlati munkát végezni, ez volt az én első szemeszterem. Amint már az iskolában bevezettem magamnak a „polytechnikai oktatást” és kapálni mentem, vagy söröskocsit kísérttem, most olyan életformát kellett választanom, amely elsősorban kenyeret, megélhetést nyújt, viszont ugyanakkor folytatnom kellett a tanulást. Arra egy percig se gondoltam, hogy valamiféle „hivatalba” menjek írónak vagy más effélének; ehelyett lapot indítok, kiadom első verseskönyvemet és meséskönyvemet, ugyanakkor pedig olyan szakmát keresek, ami megélhetést biztosít. Mert azzal már akkor tisztában voltam, hogy irodalomból megélni aligha tudok, de újságírónak sem akartam menni, ez egyáltalán nem vonzott. Fehér Sándor már az iskolaév befejezése után foglalkozott a gondolattal, hogy kivándorol a reménytelennek látszó világból; valahová nyugatra megy. Ezt az érettségi banketten bizalmasan meg is mondta nekem.

A villamosvasút dolgozói között volt néhány jóbarátom, akik felhívták figyelmemet arra, hogy a keresztényszocialistákkal egyre élesedő harc miatt szívesen vesznek fel a villamoshoz olyanokat, akik szocialisták, én pedig az egész iskolával együtt már egy év előtt beiratkoztam a pártba, később pedig a kommunista ifjúmunkások szervezetébe. Így aztán ősz felé behívót kaptam kocsivezetői próbaszolgálatra, hogy levezgázzam. Vagy egy hónapig kaptam gyakorlati és elméleti oktatást, s vezettem villamost, természetesen egy tapasztalt kocsivezető irányításával, aztán vizsgát tettem. Most már csak a végleges alkalmazásra kellett várnom, ami elég sokáig húzódott, s csak az után léptem munkába, amikor a városvezetés a munkásság embereinek kezébe került.

Másik tervem könnyebben ment. Már diákkoromban, amikor a DIÁK-ot és főleg amikor az ÚJ DIÁK-ot szerkesztettem, bizonyos gyakorlatot szereztem a lapszervezésben is, így hát elhatároztam, hogy kiadom első verseskönyvemet. A Taizs nyomdától kaptam árajánlatot. Összeállítottam a kötetet, aztán elvittem Fehér Sándorhoz, nézze át (mai kifejezéssel „lektorálja”), s írjon előszót hozzá. Fehér már útra készülődött, s úgy láttam, bizonyos meghatottsággal fogadott. Azt mondta, hagyjam nála az anyagot, majd átnézi és megírja a bevezetőt. Nem telt bele egy hét, a bevezető és a versek kézírata nálam volt, nyomdába lehetett adni. Sohasem felejttem el Fehér Sándor szemét, amely olyan közelről nézett rám, mint addig még soha. Nem láttam abban a szemben mást, csak bánatot és szeretetet. S meghökkentem, hogy egy férfi szemét ilyen mély árkok vehetik körül. Hiszen egészen fiatal lehetett az az ember, nem lehetett több harmincöt-negyven évesnél, s én szinte megrendültem: a csalódások milyen mély redői futnak végig a homlokán és a szája körül.

Mikor elváltunk egymástól, kezét fogott velem, aztán homlokon csókolt és egyszerű, keresetlen szavakkal kívánt az életben minden jót. Soha többé nem láttam.

*

Harminc esztendővel később, egy zimankós télvégi éjszakán egy nagyon öreg, nagyon megviselt és csonttá soványodott, de szénfekete szemű és fekete

hajú férfi cellájába kísérték cellatársnak. Egy hónapot töltöttünk együtt; volt időnk megismerkedni egymással. Elmondotta, hogy *Simon Mózesnek* hívják, beregszászi ügyvéd, majd két évtizeden át a csehszlovákiai kommunista párt képviselője volt a prágai parlamentben. Előzőleg pedig, a Tanácsköztársaság idején, Kaposvárott töltött be igen fontos funkciót; ott ismerkedett meg pécsiekkel, Hajdu Gyulával és Haraszi Sándorral is. Mikor a német fasiszták Csehszlovákiát lerohanták, szinte az utolsó pillanatban sikerült repülőgépen elmenekülnie; előbb Hollandiába, majd Londonba ment, később pedig New Yorkba, ahol a magyar nyelvű kommunista lap szerkesztőségében dolgozott. Sokat mesélt feleségéről, Editről (akit úgy hívtak, mint az én feleségemet) s ez is közelebb hozott bennünket. Hatvannégy éves volt akkor Mózsi, de olyan szerelemmel beszélt asszonyáról, hogy az egy húsz évesnek is becsületére vált volna, s én akkor döbbsenem rá (amivel jóval később Kassák öregkori szerelmi költészete is lenyűgözött), hogy a hatvanéves ember is ifjúi hevülettel szerethet – ha igazán szeret.

Egykori New York-i magyar barátairól is sokat beszélt, köztük egy White nevű textilesről, aki valamikor vidéki tanár volt Magyarországon. S miközben leírta ezt a White nevű férfit, hirtelen gyanú támadt bennem, hogy ezt a „vidéki tanárt” én is ismerem. Megkérdeztem:

– Nem Pécssett tanárkodott valamikor ez a te White barátod?

– De igen. Honnan tudod?

– Francia–magyar szakos tanárom volt. Ezen kívül ő írta első verseskötve-m bevezetőjét. Akkor Fehér Sándornak hívták. Még most is emlékszem a befejező sorokra. Jól megtanultam:

„Csuka Zoltán, miért jöttél hozzám? Miért akartad, hogy a te tavaszi nekirülésodat én lendítsem az emberek közé? Tudhatnád, hogy az ilyen magamfajta, nyárvégi ember nagyon tudja már, hogy miben fogsz csalódní, mennyi hívésed, vágyad, haragod fog fáradt mosolygásba keseredni . . .

Féltenélek, óvnálak, de tudom: hiába. Hát csak ereszd neki a szárnyadat, neki a magasnak, úgyis mindegy: te azok közül való vagy, akik nagyon megütik magukat.”

*

Minél inkább növekedett a fehérterror Magyarországon, annál több emigráns újságíró tűnt fel Pécs utcáin; ha jól emlékszem, már a húszas esztendő végén kapott menedékjogot többek között *dr. Hesslein József*, *Pázmány Zoltán*, *Páll Tamás*, aki Temesvárról került Pestre, majd onnan Kassán át Pécsre. Jórészükkel már érettségi után megismerkedtem, életemben azonban *Kondor Regös* László játszott nagyobb szerepet, akivel egy éven át szerkesztettem a havonta (és ami fő: rendszeresen) megjelenő irodalmi folyóiratot, a *Krónikát*.

Kondor Regös mögött ekkor már „nagy irodalmi múlt” volt, hiszen Pestről tért haza Pécssett lakó édesanyjához; versei a HÉT-ben és más folyóiratokban jelentek meg; Raith Tivadar volt akkori eszményképe, sok verset közölt tőle az októberben induló Krónikában. Csak természetes, hogy az iskolapadból alig-hogy kikerült ifjú ember ugyancsak felnézett Kondor Regösre, akiről Kodolányi János azt írta a Süllyedő világban, hogy költői tehetsége tudatában mindig magasra emelt fejjel járkált Pécs utcáin, nagyon csinos, szép fiatalember volt: Apolló. Könnyedén lebegő verseit mindig a Parnasszus étheri magasságában írta, a négy éves világégés befejezése után is csak ilyenféleképpen ágált a háború ellen:

„Kék derűre zöld boru,
mindig, mindig háboru . . .”

Ebben az évben alakult meg a Művészkör, amelynek tagjai a Royal kávéházban tanyáztak és szőtték terveiket Pécs kialakuló művészi életéről; megalapították a Művészházat, amely a Széchenyi tér egyik házának földszintjén talált otthonra, az ún. „Klozimozi” egykori helyiségében (ma cukrászda van benne), ahol egyik modern kiállítás a másikat érte. A festők közül *Molnár Farkas* és *Stefán Henrik* állt közel hozzám. Ezen a nyáron végre beköltözhattünk a rácvárosi szőlőből és a Petrezselyem utcában kaptunk két nagyobb és egy kisebb szobás lakást. Ezek közül a legnagyobbban, egy tágas, világos sarokszobában rendezte be műtermét a két festőművész, s ezzel egyszerre én is belecsöppentem a művészélet kellős közepébe. Akkor jöttem rá, hogy az olajfesték szaga ugyanolyan mámorító lehet, akárcsak a nyomda illata, amely négy évtizedig kísérte életemet.

Pécs szellemi élete egyre jobban fellendült. A Dunántúlon, Pécsi Naplón és Munkáson kívül hamarosan a *Hír* is megjelent, a keresztényszocialista Pécsi Est (Perr Viktor lapja), később pedig a Baranyai Magyar Újság, melyet Hesslein József dr. szerkesztett, néhány budapesti emigráns közreműködésével; ez a lap már kimondottan a megszálló hatalom érdekeit képviselte. Ezenkívül több bulvárlap is az utcára került (Császár Géza és Fekete Tivadar lapjai). Ez valóságos sajtóáradatot jelentett az akkor még aránylag kis városban, hiszen Pécs akkori lélekszáma fele annyi sem volt, mint az 1945 utáni, lassanként nagyvárosi jelleget öltő megyei székhelyé.

Ennyi újság, hetilap, folyóirat (itt természetesen a jelentéktelenebbeket meg sem említettem) modernebb lapterjesztést és megfelelő reklámintézmény létesítését is megkövetelte, s ezekben a hónapokban ismerkedtem meg *Schmolka* Somával, aki Budapestről csöppent hozzánk, és szakember volt ezen a téren. Hórihorgas, szikár, rokonszenves és értelmes arcú férfi volt, szerette az irodalmat, s nem az üzlet, hanem az irodalompartolás kedvéért vállalta a *Krónika* kiadását, valamint első verseskönyvem, majd nem sokkal később meséskönyvem megjelentetését és terjesztését. Az Apáca utcában volt a székhelye, s oda mentem el Kondor Regös Lászlóval, hogy megismerkedjem vele. A *Krónika* emblémáját Molnár Farkas rajzolta, ez az expresszionista ízű fiú-akt ékeskedett az egy évig megjelenő folyóirat címlapján. Meséskönyvem, a „*Mese az orgonakirályfiról és más mesék*”, már a Részvény-nyomda akkori értelemben korszerűen felszerelt üzemében készült s én órákhosszat elnéztem Molnár Farkast, amint kőre rajzolta a színes illusztrációkat. Pécs már akkor élenjárt nyomdatechnika tekintetében, s hogy ez mennyire így volt, csak akkor győződtem meg, amikor egy évvel később Újvidékre vetődtem emigrációba; ott akkor még sem szedőgépet, sem körforgógépet nem találtam a nyomdáknban. Legfeljebb a szerbek „*Zastava*” című napilapjának nyomdájában volt szedőgép, de rotációs sehol.

Schmolka Soma nagy buzgalommal igyekezett a *Krónikát* és könyveinket terjeszteni, s noha honoráriumot alig kaptunk, a nyomdászamlákkal nem voltak gondjaink, s ez az akkori viszonyok között sokat jelentett.

Mialatt irodalmi és képzőművészeti téren avantgardista mozgalmak forradalmasították a várost, ennek a nagy és lázas hevületnek Pécs társadalmi forradalma adta meg a kellő alapot és háttérret. A demarkációs vonalon túl a fehérterror egyre jobban tombolt, s ez elkésérítette a munkásságot, amely csaknem teljes egészében baloldali érzelmű volt és nem tudta elfelejteni a vérbe fojtott

proletárforradalmat. A Pécsi Nemzeti Színház fennállásának huszonötödik évfordulójára készült, ugyanakkor azonban a színészek, az idény bezárása előtt nyílt levélben fordultak a bérletesekhez: mivel az elmúlt szezonban az egyre növekvő drágaság miatt négyszer kellett a belépőjegy-árakat emelni, viszont a bérletárak nem emelkedtek, önkéntesen fizessenek utólag bizonyos összeget, mert a mutatkozó deficitet a színészek akarják bevasalni. Nyíltan kimondják: éhezés előtt állnak. Ugyanez volt a helyzet a munkabérek terén is, az időnként fel-emelt bérek nem tudtak lépést tartani a drágasággal.

A munkásság körében erős mozgalom indult, hogy hívják haza olaszországi emigrációjából *Hajdu* Gyulát. Erről azonban a szerb megszálló hatóság hallani sem akart, mert a pécsi munkások közszeretében álló vezetője a Tanácsköztársaság idején a szerb hatóságok kijátszásával ment át Kaposvárra és állt a forradalom élére.

Júniusban híre jött, hogy *Linder* Bélát, aki előzőleg Pécsen is járt, Zomborban letartóztatták és Újvidékre kísérték, nemsokára azonban megtudtuk, hogy ismét szabadlábra helyezték. Végül is július 31-én Rajić kormánybiztos engedélyezte a volt Nemzeti Tanács visszaállítását, s ez volt az első lépés arra, hogy Pécs város élére új törvényhatósági bizottságot válasszanak, mert a régi mandátuma lejárt.

A pécsi burzsoázia látta, hogy ezzel a város a munkásság kezére kerülhet, ezért *Zichy* Gyula megyéspüspök vezetésével küldöttséget menesztettek a kormánybiztoshoz és tiltakoztak a lépés ellen. De hiábavaló volt minden erőfeszítésük, mert augusztus 8-ra népgyűlést engedélyeztek, és ott, mintegy húszezer ember előtt elsőnek Doktor Sándor szólalt fel. Doktor Sándor visszautasította a burzsoázia vádját, hogy a munkásság hűtlenné akarna válni hazájához. „A mi hazánk nem Horthy országa . . . A mi hazánk nem ismer elnyomást, nem ismer urat és szolgát . . .” – mondotta. Tolmácsolta az olasz szocialisták és *Hajdu* Gyula üdvözlét, mire a népgyűlés lelkesen éltette *Hajdut* és követelte, hogy engedjék haza. A megszállás kezdetén a Nemzeti Tanács kezében volt itt a hatalom, a város vezetősége pedig hűséget esküdött neki. Ez alól senki fel nem mentette.

Polácsi János elítélte a megyéspüspök vezette küldöttség tevékenységét s azt hangoztatta, hogy a Nemzeti Tanács, mint jogutód, törvényesen írja ki a választásokat. *Hock* János bejelentette, hogy a bányászok lelkesen csatlakoznak az indítványhoz. A népgyűlés megválasztotta az új Nemzeti Tanácsot, amelyben 34 szocialista, 15 polgári radikális és 3 pártonkívüli foglalt helyet.

Jellemző, hogy a Pécsi Napló, amely mint a liberális polgárság lapja mindaddig a munkásság mellett állt, most rendkívül tartózkodóan viselkedett, s már nem mert a munkásság óhaja mellett állást foglalni.

Most már gyorsan peregték az események. Szeptember első napjaiban megtartották a választásokat, amely a munkásság elsőprő győzelmét hozta. Szeptember 6-án az újonnan megválasztott törvényhatósági bizottság megtartotta első ülését, amelyen *Linder* Béla volt hadügyminisztert választották meg polgármesternek (*Linder* baranyai családból származott), *Dettre* János szegedi ügyvédet pedig főjegyzővé, de utóbbi nem érkezett meg Szabadkáról, ahol emigrációban volt és a Bácsmegyei Naplót szerkesztette.

Szeptember 23-án beiktatták Pécs város új vezetését hivatalába, ami ellen a jelenlévő *Nendtvich* Andor addigi polgármester óvást emelt azzal, hogy a választást nem tartja törvényesnek és hivatala átadását megtagadja. Drámai jelenet következett ezután. A határrendőrség főnöke felszólította, hogy kövesse,

mire Nendtvich sápadtan válaszolt: „A megszálló fegyveres hatalomnak kényszerből engedelmeskedem.”

Még aznap délben átkísérték Sásdra.

Ezzel Pécs város és a megszállt Baranya életében új fejezet kezdődött: harc az ellen, hogy a fehérterror hatalma bevonulhasson a város területére.

Nem sokkal később Budapesten a magyar parlament megszavazta a botbüntetést.

*

A kép, amely ezekből a mozgalmas hónapokból majd ötven év mélységéből is az élmény fehér izzásával él bennem, kétségtelenül Hajdu Gyula hazaérkezése volt. Mint említettem, a pécsi munkásság részéről mozgalom indult, hogy a megszálló hatóságok engedjék haza olaszországi emigrációjából Hajdu Gyulát, akinek személye egyedüli garancia lehet arra, hogy az ellentétes hatalmak birkózásában a munkásság valóban megtalálja azt az utat, amely a felemelkedéshez vezethet és példaszerű tisztasággal ragyoghat majd az utókor előtt. Mert a magyarországi emigránsok között kétségtelenül olyanok is akadtak, akik hajlamosok voltak a kalandorpolitikára s rövidlátásukban nem vették észre, hogy amikor a Horthy-rendszert megtagadták, ugyanakkor egy másik munkásemlyenő rendszer zsákmánya válhat belőlük, és Magyarország azt az egyetlen, kicsiny, de többségében valóban magyar területet is elveszítheti, amelyet a nagyhatalmak kapitalista ítélkezése a szétszabdalt népnek még meghagyott. Az ítélet elfogultságát pedig csak növelte az, hogy a magyar nép sorsdöntő pillanatában cselekvőleg is az orosz nép forradalma mellé állt. A Magyar Tanácsköztársaság leverése után pedig nem volt kétség, hogy az úri osztály vétkeiért a dolgozó nép egészének kell fizetnie.

Hajdu Gyula a Pécs sorsát eldöntő nagy sztrájk idején, s jó ideig utána is a megszállók foglya volt, s csak azért került társaival együtt szabadrálbra, mert azt hitték, hogy készséges báb lesz a kezükben. Mikor azonban a magyar proletariátus forradalma megkezdődött, Hajdu a megszállók éberségét kijátszva, átjutott a demarkációs vonalon s azon a poszton állott, amelyen lelkiismerete parancsszavára hallgatva, állnia kellett. A tanulság után nehezen szánták rá magukat, hogy Pécsre visszaengedjék, annál is inkább, mert a kommunisták pártja egyre erősödött Jugoszláviában. Most azonban az erők újabb játéka taktikus sakkhúzást diktált, s végül is Rajić kormánybiztos és a szerb kormány beleegyezett Hajdu hazatérésébe.

A pécsi munkásság alig néhány nappal Hajdu hazatérése előtt már tudta, hogy Belgrádba érkezett s hamarosan itthon lesz. S aznap futótűzként terjedt el a hír, hogy este, az eszéki vonattal érkezik.

A pécsi szocialisták pártja, a szakszervezetek s a baloldali polgárság nagyrésze már a koraesti órákban gyülekezett a főpályaudvar előtt, hogy Hajdu Gyulát fogadja. Én is ott voltam az ifjúmunkások soraiban és izgatottan vártam, mikor fut be a vonat az állomásra. A főpályaudvar előtt felsorakoztak a bányászok, egyik akna bányászcsoportha a másik mellett, kezükben égő Davy-lámpákkal. A lámpasor végestelen végig ott csillogott a széles sugárúton, amelyet odafönn a Zsolnay-szobor masszív tömege zárt be. Láttam már fáklyásmenetet, de egyik sem volt olyan megrendítő hatással rám, mint a bányalámpásoknak ez a csillogó füzére. Négyezer bányáslámpa sorakozott egymás mellett, s ez valóban lélekemelő látványt nyújtott.

Mikor a vonat berobogott az állomásra, a szabolcsi bányászok zenekara rázendített a jól ismert forradalmi dalra:

*„A proletár áldozata vér,
Rúgják, hogyha enni kér . . .”*

„Mint valóságos népvándorlás, özönlöttek az emberek ezen az estén a pályaudvar felé – írta a Munkás augusztus 28-i számában –, ahol Pécs József mondott üdvözlő beszédet, amire Hajdu Gyula köszöntötte a pécsi munkásokat és bányászokat, akikkel testvérként összenőtt a nehéz küzdelmekben eltöltött hosszú évek során . . .”

Fél évszázad távolából persze már nem emlékszem Hajdu beszédére, de egyre igen: Hajdu Gyula a szónoklás nagymestere volt, de szavai soha olyan közvetlenül gyújtó hatást nem gyakoroltak, mint ezen az estén, emigrációból való visszatérésének perceiben. Még ma is látom karcsú alakját, s ahogy a szavakat kísérő kéz mint láng lobogott fölötte. A tömeg nem oszlott szét, ujjongva özönlött utána, végig a hosszú Indóház utcán, a Rákóczi úton s alig akarták elengedni, hogy végül édesanyja ölelő karjaiba fogadhassa.

Ez az este már eldöntötte a pécsi választásokat; másképp nem is végződhetek, mint a munkásság teljes győzelmével.

Mit láthattam szinte gyerekfejjel én abból a nagy politikai kavargásból, ami akkor Pécsét körülvette? Legfeljebb azt, hogy az uralkodó osztályok érdeellentétei ütköznek meg egymással, s mindegyik a dolgozó tömegek lelkesedését akarja felhasználni, hogy saját malmára hajtsa a vizet, de mindezt tisztán megfogalmazni nem tudtam volna. Csak azt láttam, hogy olyan tiszta jellemek és egyéniségek mellett, mint Doktor Sándor, Hajdu Gyula, avagy tanáraink közül Fehér Sándor, eléggé kétes egyéniségek is nyüzsgöttek a sajtóban, mint a cinikus Császár Géza, a tehetséges, de velejéig romlott Fekete Tivadar, Lenkei Henrik, a gyanús életű festőművész stb. Dobrovics Petárt nem ismertem, legfeljebb expresszionista képeit, s tudtam, hogy szerb, de az ő szerepének ideje akkor még nem jött el.

A megszálló hatalom persze csak taktikából engedte haza Hajdu Gyulát, akiről már tapasztalatból tudták, hogy nem alkuszik, de alig került a város vezetése új kezekbe, máris megtalálták azokat a kétes jellemű elemeket, akiknek segítségével megkísérelték a párt egységét megbontani és így keresztülvinni azt a szándékukat, hogy ha lehet, mégiscsak annektálják ezt a területet. Császár Géza jellemét megismertem már akkor, amikor cinikus mosollyal beszélt egyszer verseimről, de még inkább, amikor lapjában a címdoldalon megjelent a kárörvendő jelmondat: „*Lassú víz pártot mos!*” Nem is nagyon leplezgették, hogy szeretnék a munkásság egységét megbontani. A pártvezetőség hiába kérte a megszálló hatóságot, biztosítsa végre a dolgozók jobb ellátását, ismerje el a tökések nagyobb megadóztatásának jogosságát, adjanak segítséget a lakásínség megoldásához, – falra hányt borsó volt minden. Végül is december 19-én a pártvezetőség kiáltványt bocsátott ki, amelyben nyíltan feltárta az egyre súlyosbodó helyzet okait, s végül leszögezte:

„A helyzet tehát most ez: a közellátás céljára szükséges támogatást a város hatósága a vármegye részéről nélkülözi, programunk megvalósításához szükséges pénzügyi eszközök megteremtését megakadályozzák, a vasutak és egyéb intézmények szabotálásának leküzdéséhez szükséges hatalommal a várost fel nem ruházták, a jugoszláv hatóságok pedig azt nem fékezik. Mivel ezek szerint

a párt, mely csak az elvek rovására tett súlyos engedményekkel vállalkozhatott a város ügyeinek vezetésére, a kilátásba helyezett és remélt támogatás helyett súlyos akadályokra talált, a Magyarország felé kiható nagyobb berendezkedés útján minden erőfeszítés, sürgetés és memorandumozás dacára egyetlen lépéssel előbbre nem jutott, el kellett határoznunk, hogy a város igazgatásának, a párt tekintélye alatt való vezetését továbbra nem vállalhatjuk, a párthoz tartozó bizottsági tagokat felhívjuk, hogy megbízatásukról mondjanak le . . .”

Ugyanakkor a Munkás vezércikkben szögezte le: „ . . . A szervezett munkásság megpróbálta a nehéz feladatot becsületesen megoldani. Kezét azonban megkötötték, ezért visszaadta a látszathatalmat . . .”

A válasz nem késett sokáig: Hajdu Gyulát először Belgrádba hívták, majd visszaküldték Pécsre, ahol útlevelet nyomtak a kezébe és közölték vele, hogy távoznia kell Pécsről és a jugoszláv területről. Ezzel a pécsi munkásság ismét elvesztette azt a vezetőjét, akinek meggyőződésében és jellemében megbízhatott.

Ami ezután történt, az Linder Béláék és a többiek részéről már csak megaluvás volt a sorssal, s a továbbiak folyamán megfosztotta a mozgalmat a komoly alapoktól. Mi akkor, fiatal fejjel, mindezt még nem láthattuk, hiszen nem is volt betekintésünk a kulisszák mögé. Linderék a december 19-i határozatot nem hajtották végre, sőt néhány héttel később meg is változtatták. A munkások mit tehettek volna mást, összeszorított szájjal vették tudomásul Hajdu újabb kiutasítását, mi pedig, festők, írók, muzsikusok tettük továbbra is dolgunkat, mint a fenyegetően növekvő lavina lábánál játszadozó gyermek.

*

„A halottak gyorsan lovagolnak”, s főleg egy olyan ifjú életében, akiben pattanásig feszül az életigenlés, teli van tervekkel, s ezeket a terveket meg is valósítja. Persze a felejtés nem ment könnyen, hiszen az a kicsiny és hétköznapi-nak látszó tragédia nagy lélekrengést váltott ki belőlem. Nyáron és ősszel is nem egyszer gyalogoltam ki a messzi temetőbe, hogy egy-egy virágszálat tegyek a friss sírra. Halottak napjának előestéjén is lementem, noha csontig metező északi szél súvított, s csak néhány árva lélek bolyongott a máskor emberektől nyüzsgő temetőben. Mikor a sírnál megálltam, a szél arcomba vágta a jeges esőt, s hamarosan vissza kellett fordulnom, mert úgy éreztem, meggémberednek a tagjaim. Nem volt csoda: akkoriban a pécsiek megismerték a nélkülözést; nem volt elegendő élelmiszer, s a megszállók nem törték magukat, hogy a munkásság gondján enyhítsenek. Az én egészségem is leromlott.

Amikor az esteledő félhomályban hazatértem, a Petrezselyem utcai műteremben a szó szoros értelmében tavaszi derű és meleg fogadott: Molnár Farkas és Stefán a Művészház kiállítására készülődött és új expresszionista képeik meg születését ünnepelték. Emlékszem: még a megnyilazott Szent Sebestyén is szinte derűs mosollyal fogadta testébe a nyilakat, s Fiesola dombján magasba szökkenetek az itáliai ciprusok. Molnár Farkas nemrég járt Itáliában s magával hozta a vidám Giovinezza tavaszi dallamát; akkor még nem sejtettük, hogy nem sokkal később már a faszinusz bitorolja a pattogó ritmusokat.

S tavasz a télben; nem sokkal később ismerkedtem meg azzal a másik barna fürtös, s örökké mosolygó szemű lánnyal, aki akkor lépett az életembe, s lett végül is – tizenkét évvel később – a feleségem.

Decemberre kialakult körülöttem a merőben más, új világ, a fiatal festők,

tollforgatók, bohémek pécsi világa. Stefán és Molnár műtermében sűrűn megfordultak az akkori Pécs festői, újságírói, versírói s nyilván így került oda Schubert Rezső is, aki az „1920” embereihez tartozott, s legmerészebb ifjúi éveiben nemcsak képzőművészeti kritikákat, hanem verseket is írt; később a Krónikának dolgozott, az „1920” ugyanis, nevéhez híven még abban az évben megszűnt. Így vetődött oda ezen a télen Kodolányi János is, aki ekkoriban Vajszlón lakott, de elég sűrűn bejárt Pécsre. Voltaképpen ekkor ismerkedtünk meg.

1920 utolsó hónapjában már én is bejáratos voltam Rezsőék vendégszerető és ártatlanul bohém társaságába, a Papnövelde utcai házba, ahol a lányok szobájában gyülekeztünk össze, amelynek két ablaka az utcára nyílt. S mikor a szomorú emlékü ő-évtől búcsúztunk, az én múltba merengő tekintetem elől már ennek a vidám társaságnak a dalai hessentették el a sötét árnyakat; a zongoránál Andi ült, a később világgá vándorolt muzsikusz; ő kísérte zongorán a Schubert-dalokat, a Die Forelle-t, a Doppelgängert, s a lélek legmélyebb zugait felkutató Loewe-dalokat. A hangulat gyorsan emelkedett s magával ragadott bennünket. Éjjel tájban Andi már magyar népdalokkal párhuzamosan délbaranyai szerb dalokat is énekelt.

Nem sokkal később keresett fel először Petrezselyem utcai lakásunkon Kodolányi János; verseket hozott a Krónikának. Vagy két évtized múlva, a Süllyedő világban írt lelkes hangon találkozásunkról, arról „a vidám izgalomról, amit csak az ifjúkori barátságok tiszta rajongása tud felvetni”. A Papnövelde utcai lányos házról is írt emlékirataiban, ide kívánczodik néhány sora:

„Egy estét együtt töltöttünk . . . Schuberék kis házában. Rezsőn, a két kedves, szép barna lányon, Zoltánon és rajtam kívül Molnár Farkas is ott volt. Keleti stílusban ünnepeltük barátságunkat, s búcsúzásomat Baranyától. A szoba közepén piros kendővel letakart lámpa világított a szőnyegen, köröskörül divánpárnákon tobzódtak a vendégek, a borospoharak és flakók a földön sorakoztak. Ady-verseket szavaltunk, Schubert a zongorához ült és operát rögtönzött, mi felcsaptunk színészeknek, ágytakarókba, papírsüvegekbe öltöztünk és énekelve rögtönztünk a szerepünket. A lányok játszották a női főszerepeket, Molnár Farkas gitárral szerénadot adott, az ablakpárkány volt az erkély, ott ült az egyik lány, s szívére nyomott kézzel epekedett a gitározó lovagért. Reggel énekelve vonultunk az ébredező kisvárosi utcán, a megyeház előtt silbakoló örrel szóváltásba keveredtünk, majd üstökös-ként villant fel agyunkban a forradalmi terv, hogy irodalmi és művészeti társaságot alapítunk Focus névvel, s annak az lesz a különlegessége, hogy névtelenül adja ki a tagok remekműveit, mert nem fontos a név, az egyéni érvényesülés, csak a kollektív munka, az eszme és a haladás a fontos . . .”

Íme, egyetlen gondolatcsöppben a Pécs fölött háborgó eszmei és szellemi tenger, Kodolányi megfogalmazásában.

*

Január elején megérkezett „behívóm” a villamosvasúthoz; végre teljesült az álom: napi nyolc órai fizikai munkát végezhettem, a többi órára pedig az irodalomé s a folyóiraté lehetett. Akkor már rég Lépes György volt a villanytelep és a villamosvasút legfőbb irányítója és a teljes személyzet átszervezését is végrehajtották; valamennyi dolgozó a szocialista párthoz tartozott, a szocialista szakszervezetnek volt a tagja. Kezdetben ugyan nem a kapcsoló mellé állítottak, hanem kalauztáskát akasztottak a nyakamba, de ez nem sokáig tartott,

s hamarosan villamoskocsit vezettem. Az első napok különös élménye az volt, hogy ha este hazamentem, s az álmom környékezett, folyton az alattam visszafelé futó úttestet láttam és ez is mámorító érzés volt. Kora hajnalban keltem és rendszerint öt órától délig dolgoztam, vagy egy órától estig, s így a nap fele az irodalomé, a lapszerkesztése volt, a másik fele a villamosé. Havonta egyszer szakszervezeti gyűlést tartottunk, amely „beállítás” után kezdődött s rendszerint a hajnali órákig tartott. Ma már nem emlékszem, ugyan mit is vitatkoztunk éjszakákon át, annyi azonban bizonyos, hogy nemcsak aprólékos kenyérkérdésekről volt szó, hanem elsősorban a világpolitikáról és Pécs különleges, nyugtalanító helyzetéről. Jól esett, hogy – úgy éreztem – egy sorban lehetek azokkal, akik új világot építenek. Akkor arról álmodoztam, hogy az eljövendő világrendszerben az lesz az eszményi, ha az „értelmiségi” munka egygyéolvad a „fizikaival”, s a kommun eljövendő világában minden értelmiségi néhány óra testi munkát is végez.

Az újesztendő első napjaiban déli szél kerekedett s a fagyos Szilveszter után egyszerre elárasztott bennünket a csalóka tavasz; Pécs derűs kék égboltjával amúgy is szereti a mediterrán tájat játszani, s most mintha a szivárvány összes színeit láttuk volna az egyébként nagyon is komor, viharfellegektől terhes időben. Vajon sikerül-e kivárni, hogy odaát, a demarkációs vonalon túl megszűnik a fehérterror és nyugodt örömmel fogadhatjuk a demokratikus magyar köztársaság csapatait?

Az oroszországi események vérmes reményeket keltettek bennünk, az ellenforradalmi Wrangel végleges vereséget szenvedett, s az akkori SHS királyságba menekült mintegy 150 ezer főnyi wrangelistából még Pécsre is jutott elegendő. Az SHS belügyminisztérium menedékjogot adott nekik, ugyanakkor a baranyai terület autonómiájáról tárgyalt Lovászy Mártonnal és Linder Bélával, másrészt egyre erősebben üldözte a szerb és horvát kommunistákat. Pécsen már januárban feltűntek Wrangel hadseregének menekültjei; a Nőegyletben orosz hangversenyt rendeztek, amelyen a város polgári előkelőségei és dámái tüneményesen ünnepelték a nagyhercegnői énekesnőt és a tiszti szereplőket. A város látványosan a baloldali munkásság vezetése alatt állt, amit a tőkésék úgy igyekeztek ellensúlyozni, hogy egymás után zárták be a nem rentabilis üzemeket. Erre a szocialista párt márciusban nagygyűlést hívott egybe, amely határozati javaslatot hozott: az SHS állam helyezze felügyelet alá a szünetelő üzemeket, s azokat a munkásság vezetésével ismét indítsák meg. Csupa ellentmondás, belső feszültség izzott körülöttünk. Északról és keletről is érkeztek emigránsok, magyarok és wrangelisták; áprilisban egyszerre 370 érkezett ez utóbbiakból, akik otthont, elhelyezkedést kerestek. Odaátról egy napon azt a hírt kaptuk, hogy Budapestre érkezett IV. Károly exkirály; ez persze újabb nyugtalanságot keltett a szerbek körében, de hamarosan lecsillapodtak a kedélyek, mert Horthy erélyes intézkedéseket tett az exkirály távoltartására, aki most már az ő köreit zavarta.

Tavaszkodott, s mire a tavasz kibontakozott, verseimben már én is fellázítottam a formát; sokat tanultam az expresszionistáktól, de a szabadversig még nem jutottam el. Volt annyi mértéktartás bennem, hogy nem rugaszkodtam el a múlt éltető talajától, nem téptem el a gyökereket és nem feledkeztem céltalan, üres játékba.

Egyre többet csavarogtunk a Mecseken, amely erdőivel, vadvirágaival és labirintos ösvényeivel várt ránk. Akkor bizony még gyalog zarándokoltunk fel a Misinatetőre vagy a Tubesra, a Dömörkapuhoz, vagy éppenséggel le a Lám-

pásvölgybe s a Mélyvölgy erdeibe. A *Tavaszi* ünnepét Patacon ültük meg, egy jegyzőbarátom vendégszerető házában, a *Sistak* közelében (így olvadt magyarba a lóter német neve). Az ünnepi asztalt és a lányokat virágfüzérrel díszítettük, s tán többet daloltunk, mint beszélgettünk. S közben, persze, szőttük nagy terveinket. A *Krónika* akkoriban Schmolka barátunk szakszerű terjesztésével Bácska és Bánát városaiba is eljutott, s ma is őrzöm a Pécsi Napló egyik kommuniké-jét, amely a lap megjelenésekor így hangzott: „*A megszállt területen és Jugoszláviában megjelenő és kulturális missziót teljesítő Krónika az egyetlen magyar nyelven megjelenő szépirodalmi lap.*” S valóban így is volt; ezt akkor tapasztaltam, amikor ez év őszén Újvidékre vetődtem emigrációba. A Holländer-féle fatelep tulajdonosának fia (később az *ÚT* című aktivista folyóirat kiadását segítette) azért vett fel fahordó munkásnak, mert már ismerte a nevemet, amikor pedig a deszkák annyira felmarták a tenyeremet, hogy egyik konzervgyárba léptem be munkásnak, azért kerülhettem a ládarakodástól az adminisztrációba, mert az igazgató fia, Kovács István, aki éppen akkor végezte a gimnáziumot, szintén jól ismerte a *Krónikát*. Így hát, végeredményben a *Krónika* is egyik előkészítője volt a később kibontakozó vajdasági magyar irodalomnak.

A villamosvasút és lapszerkesztés így osztozkodott akkori pécsi életemen s a távolból visszapillantva magam is csodálkozom, hogyan jutott időm és energiám minderre, hiszen a villamosvasutak szakszerveztének jegyzője is voltam, s ez is adott néminemű elfoglaltságot. De ott voltam Pécs akkori élénk művészi életének kavargásában s a Művészházban megrendezett expresszionista kiállítás körül (Molnár Farkas, Stefán Henrik, Johann Hugó, Gábor Jenő, Gebauer képeire és nevükre emlékezem) épp úgy tevékenykedtem, mint ahogy a Művészkör áprilisi irodalmi matinéján is résztvettem. Az előadást a Pannónia nagytermében tartottuk, ahogy akkoriban mondták: „zsúfolt ház” előtt. Schubert Rezső a művészet akkori forrongásáról, az expresszionizmusról és konstruktivizmusról beszélt, Kondor Regős László és én verseinkből adtunk elő, s persze ének és zeneszámok is tarkították az előadást.

A „fascista” jelzővel is ebben az időben találkoztam életemben először; a Pécsi Napló egyik áprilisi számában írt „az olasz nép söpredékéről, a fascistákról”. (Így!) S érdekes: ez a lap a liberális polgárság lapja volt.

Május közeledett, május elseje, s a pécsi munkásság talán addig még soha olyan nagy lelkesedéssel nem készült a május megünneplésére, mint ebben az évben, amikor számára valóban a „lét vagy nemlét” forgott kockán.

Az a május elseje!

A villamos szakszervezetben épp úgy készültek rá, mint a Művészkörben, a felvonuláson azonban én nem az írók, újságírók és egyéb művészek csoportjában vettem részt, hanem a villamos szakszervezet népes táborában. A reakciós voltukról híres Heppék, Kontrák és egyéb „fehérek” akkor már rég Pesten voltak, s bosszút lihegtek, mi pedig Schneider Károly kocsimester vezetésével gyülekeztünk. Ezen a napon teljes munkaszünet volt Pécsen s a felvonulás idején még villamos sem járt. A munkások szakszervezeteként vonultak s bejöttek Pécsre a bányászok is. Kora hajnalban a városház tornyáról tárogató zengette szét a házak fölött az Internacionálé hangjait, ötkor pedig bányász és munkás zenekarok járták be az utcákat. A Széchenyi téren volt a gyűlés, amelyre az ünnepi szónok, Gyetvai János Bécsből jött le a párt nevében, délután pedig a város különböző pontjairól kigyóztak a menetek a Tettye felé. A menet élén vörös csillog tündökölt, kétfelől vörös zászlók; soha nem felejttem el a látványt, amint a meredeken magasba emelkedő Tettye utca tetején szinte lüktetett az a csillag

és a két zászló mind magasabbra, magasabbra, diadalmasan. A menetben rengeteg zászló, transzparenszek, amelyek a világforradalmat éltették és Hajdu Gyula visszatérését követelték.

S aztán odafönn a Tettyén megkezdődött a népünnepély, a tánc, a cigány-muzsika, s késő éjszakáig harsogtak a forradalmi dalok, egybeölélkezve a magyar népdalokkal.

Ebben az időben már nem egyszer kísértett a gondolat: mi lesz, ha a nagyhatalmak mégis úgy döntenek, hogy Baranyát és Pécsét már most visszaadják Magyarországnak. De mi makacsul ragaszkodtunk a „világforradalom”, a világszabadság gondolatához, amely olyan tündöklő fénnel ragyogott felénk Petőfi költészetétől egészen Adyig.

Igy hát ugyancsak elcsodálkoztam, mikor július elején szolgálatból hazatérve Kodolányi Jánost találtam odahaza kis szobámban, s mellette egy csendes, magábahúzódozó, s meglehetősen szótlan lányt, akit még sohasem láttam, s akiről Kodolányi sem szólt eddig semmit.

– Megnősültem – mondta csendesen és nagyon határozottan. – Megyünk Budapestre.

Elámultam. Oda? Az oroszlanbarlangba? Ez lehetetlen.

– Igen – mondja Kodolányi. – Úgy gondoltam, ha menni kell innen, nem Jugoszlávia felé megyek, ahol semmi keresnivalóm, hanem északra. Még mielőtt összeomlik itt ez a kártyavár. Eldöntöttük.

Ezt többes szám első személyben mondta. Elképedve tiltakoztam a gondolat ellen, hogy *oda* menjen, ahol népelnyomás van, de Kodolányi elmagyarázta, hogy neki más a taktikája. Vele ott a kutya sem fog törődni, különben sem vett közvetlen részt a „mozgalomban”.

Nem tudtam megérteni, de meghatott bátorsága és becsületessége, ahogy szembeszállt a tiltakozó szülőkkel. Akkor ismertem meg Tildit, aki csendes szótlanlásával maga volt a hűség és bátorság megtestesülése, s egy életen, nyomorúságon, küszködéseken át is állhatatosan kitartott a vézna és testileg olyannyira törékeny férfi mellett. Kodolányinak még nagy megpróbáltatásokon kellett átmennie, amíg révbe ért és országos híró író lett belőle. Akkor egy kicsit neheztem rá, azt hittem, elfordul tőlünk, pedig lényegében nem így volt.

Elbúcsúztunk, s csak jó másfél évtized után találkoztunk újra. Tildinek akkor már két szép, nagy gyermeke volt, Kodolányi pedig az IGE, az Írók Gazdasági Egyesületének volt a vezetője.

*

Július 27-én híre érkezett, hogy letétbe helyezték a párizsi külügyminisztériumban az érdekelt hatalmak a trianoni szerződés ratifikált példányait s most már megérett a helyzet arra, hogy a megszálló hatalom a békeszerződés értelmében a pécs-baranyai területet kiürítse. De változatlanul fennmaradt a bizonytalanság, mert megszállók és bábjaik csaknem az utolsó napig letagadták a valóságot a pécsi munkástömegek előtt, s azzal hitegették, hogy kiürítésre egyelőre nem kerül sor. Ők mást szerettek volna.

Az események ámokfutása volt az utolsó hat hét, a legvérmesebb reménykedést a kétségbeesett csüggedés váltotta fel, s ez készítette elő az utolsó napok kalandos és szinte tragikomikus befejezését. Valóban a megdöbbenés, félelem, elkeseredés és harag érzelmei kavargtak a lelkekben, s az indulat felülkerekedett a józan észen. Július utolsó napján odaát Jugoszláviában feloszlatták

a kommunista pártot, merényletet követnek el a régens ellen. Augusztus elején Pasics Nikola miniszterelnök még fogadja Linder Bélát s a lapok azt jelentik, hogy belgrádi kormánykörökben a megszállt területek kiürítéséről semmit sem tudnak. Augusztus 11-én Pécsre érkezik Gosseth ezredes. Háromszáz tagú munkásküldöttség keresi fel, amelynek kijelenti, hogy megnyugtathatja a munkásságot: kiürítés esetén nem lesz bántódása. Ugyanakkor a város „hölgyei” is felkeresik és virággal ajándékozzák meg. Aztán leállnak az összes üzemek, a nép az utcára tódul, felvonulnak s így tiltakoznak az ellenforradalom csapatainak bevonulása ellen. Egy héttel a kiürítés előtt a szerb főispáni hivatal közli, hogy „a kiürítési híreknek nincs hiteles alapjuk . . . s erre vonatkozólag a főispáni hivatalhoz semmiféle jelentés sem érkezett”. Sőt, ezekben a napokban érkezik Pécsre a jugoszláv pénzügyminiszter egy delegációja, hogy a jugoszláv pénz oly régóta várt bevezetésének ügyét rendezze. Kilencedikén már Rajnić alispán és Linder Béla is megkapják az értesítést a kiürítésről, de erről a nyilvánossággal egy szót sem közöltek. Augusztus 14-én a pécs-baranyai terület megkezdí szakszervezeti kongresszusát, amely tiltakozik, hogy Pécsét és Baranyát kiürítsék mindaddig, „amíg Magyarországon a mai Horthy-rezsimet egy, az októberi forradalom vívmányainak megfelelő . . . demokratikus rezsim fel nem váltja.”

S ebbe a Kongresszusba kapcsolódott bele az a nagy népgyűlés, amely az egész város dolgozó népét megmozgatta, s amelyen a pécsvidéki bányászság is részt vett. A népgyűlés tiltakozik a kiürítés ellen. Linder Béla lép a városháza erkélyére és kijelenti: „Ha ide bejönnek Horthyék, elpusztulnak a bányák, a gyönyörű gyárak, megsemmisül a város, romhalmaz lesz minden”; Gosseth ezredes, akinek hivatala a városházán volt, az egész népgyűlés szemeláttára autójába ül és elhajt: a tömeg tüntet ellene.

Aztán Pázmány Zoltán jelenik meg a városháza erkélyén, az emigráns újságíró és szavaival fehér izzásig szítja a tömeg elkeseredését: „Nemcsak a mi kis hitvány életünkről van szó . . . Egy letiport országról és annak rabláncra vert népéről, amely innen, tőlünk várja a felszabadulását . . .”

De vajon ez a talpalatnyi föld az, ahol megvetheti lábát a proletariátus és megdöntheti a magyar burzsoázia uralmát, amely mögött ott állnak a győztes nyugati hatalmak, a kisantant?

S megint új, meglepő jelenet: az erkélyen magas, szálas, sasorrú, fekete hajú férfi jelenik meg, akit a tömeg nem ismer, legfeljebb az értelmiségiek és műbarátok. Szájáról szájra száll a neve: *Dobrovics Petár*, (a már akkor jőnevű festőművész), aki a hatos ezred zendülésében is részt vett.

„Csak fegyverrel vehetik el tőlünk ezt a területet!” – dörögte. – „Hatvan-ezer sokác és ötvenezer munkás élete forog kockán; erről a földről van szó, ahol születünk, ahol élni akarunk!”

S egy újabb fordulattal:

„Kijelentem: innen proklamáljuk a baranyai magyar–szerb köztársaságot. Elhatározásunkról értesítjük a belgrádi kormányt és kérjük jóváhagyását. Esküt teszünk, hogy ezt a földet utolsó csepp vérünkig védelmezzük!”

Mikor született meg benne a gondolat? Már előbb, vagy elragadta a szangvinikus hév, a művész indulata?

A lelkesedésnek és a szónoki szavaknak megvannak a saját belső törvényeik. Tízezer ember emeli fel a kezét, tízezer ember ismétli az eskü szövegét: „. . . Életünket, vérünket, testünket-lelkünket, mindenünket áldozzuk a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságért . . .”

Utána a tömeg egy része felvonult a megyeháza elé, ahol Rajnić alispán biz-

tatgatta őket, hogy az eseményekről futárral értesíti a kormányt, de kérte: tartózkodjanak a kilengésektől és őrizték meg a rendet és nyugalmat.

A szakszervezetek kongresszusa délután három órakor folytatta tanácskozásait, melyeket délelőtt a népgyűlés miatt félbeszakított. Az elnöklést most Dobrović Petár vette át és hangoztatta: „ne legyen többé jobb és baloldal, a jelenlegi küzdelem egységet követel, mert egyforma mindannyiunk sorsa”. Azt is bejelentette, hogy küldöttség élén sürgősen Belgrádba utazik, ahol a kormány vezetőivel tárgyal a kikiáltott köztársaság elismeréséről, s a dobrovoljacok segítségével fegyvert is fog szerezni. A többi felszólaló is hangsúlyozta, hogy a frakciózásnak most meg kell szűnnie. Az intézőbizottság nyomban kiáltványt fogalmazott meg, amelyet magyar, szerb és német nyelven kiplakátoztak és röplapokon is terjesztettek. A kiáltványban a „Baranya–bajai szerb–magyar köztársaság intézőbizottsága” tiltakozik az ellen, hogy a területet kiürítsék s a polgárokhöz, munkásokhoz és földművelő parasztokhoz fordul: a népek önrendelkezési joga alapján vegye kezébe sorsának intézését. Az októberi forradalom demokratikus néptörvényei szellemében sürgősen végrehajtják a földosztást, s a földet a dolgozó parasztság kezébe adják.

Az intézőbizottság még aznap este teljes számban felkereste Gosseth angol ezredest, az antant pécsi missziójának vezetőjét, s miután Dobrović Petár vázolta az okokat, amelyek Pécs népét a köztársaság kikiáltására készítették, angol nyelvű memorandumot nyújtott át, amelyben megismételték kívánságukat s hangsúlyozták, hogy nem engedik ideplántálni a magyar ellenforradalom borzalmait, s nem hisznek a „megnyugtatsnak”, hogy nem lesz bosszúállás. Arra az esetre pedig, ha a magyar csapatok mégis bevonulnának, „fegyverrel, számmal, puszta kézzel, minden erejükkal ellenállnak, a bányákat felrobbantják és az üzemeket tönkreteszik”. Az ezredes válaszáról a Munkás másnapi számában ezt írta: „Gosseth ezredes kijelentette, hogy mint katonának, nem lehet feladata a politika, mégis igyekezett megnyugtadni a küldöttséget, hogy az atrocitások ellen a munkásságot meg fogják védeni. Jelezte, hogy egy 50–60 személyes névsor van a kezében, amit a magyar kormánytól kapott, s amelyen azok a személyek szerepelnek, akiknek a kiürítés esetén ajánlatos lesz a területet elhagyniuk. A bizottság által bejelentettek továbbítását ígérte.”

Ezt követte az estére hirdetett újabb népgyűlés, amelyen a Munkás közlése szerint mintegy huszonötezer ember vett részt.

Így peregetek le filmszerű gyorsasággal egyetlen nap eseményei. Az egész város izzó katlanhoz hasonlított. A következő napon ugyanilyen népgyűlések zajlottak le Mohácson, Szigetváron, Siklóson, Baracson és Baján.

Elrepült a nagy kő, ki tudja, hol áll meg.

S másnap reggel a Munkás címlapján öles betűkkel állt a lesújtó cím: *Elvégeztetett!* A Pécsi Napló pedig bejelentette: „Az antant határozatára az SHS állam végrehajtja Pécs és a megszállt területek kiürítését. Gosseth ezredes külön kérésére negyvennyolc órával elhalasztották a kiürítést, hogy a menekülők időt nyerjenek. Utolsó haladék volt ez.”

A Pécsi Napló vasárnapi, augusztus 21-i számának ez volt a főcíme:

„Értesülésünk szerint hétfőn délután 5 órakor bevonul a magyar hadsereg zöme!”

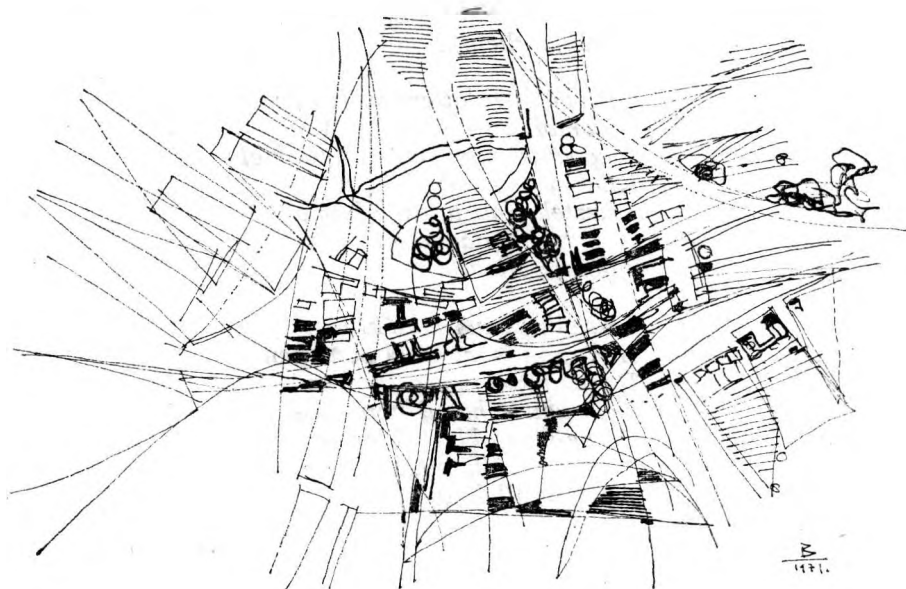
Ezt a hírt azonban én már Hercegszőlősen olvastam, ahol Szőlősy M., volt patacsi jegyző látott vendégül.

Mintha csak gúnyolódott volna a természet, a hét egyik éjszakája szebb volt a másikinál, nyugalmasabb, csendesebb és igézetesebb, mint valaha. Este még egyszer felkaptatott a kis társaság a Tettye-sík alá, a hajdani függőkeretekbe, amelyekben valaha talán még Janus Pannonius is elmerenghetett. Fölötünk balra úgy lebegett a házak fölött a Havihegy fehér kis temploma, akárcsak a telihold az égen, hátunk mögött a Tettyei romok Patkó-íve, s még feljebb a meredek sziklafal, ahonnan még Sopianae épületköveit termelték ki az egykori római ősök. S én búcsúztam Pécestől, mert valami homályos sejtelem azt súgta: hosszú évek fognak elperegni, amíg ismét visszajöhetek (ha egyáltalán visszajöhetek), de ennek az éjszakának a valósága soha többé vissza nem tér.

Aztán elbúcsúztunk egymástól, alig pár óra maradt hajnalig, amikor fel kellett kelnem. A lányok aludni tértek, s én Weininger Ándi társaságában mentem haza. Ő is arról beszélt, amire én gondoltam: a megállíthatatlan és visszatéríthetetlen időről, amely elsuhan, semmibe tűnik, s mindent, de mindent magával ragad.

Pirkadt, amikor felébredtem. Apám már mellettem állt, fekete fölleghajtója a vállán; mindenáron velem akart jönni a határig. Anyám sápadtan és könnyes szemmel kérlelt, ne menjek a bizonytalanságba, ki tudja, mi vár rám, de én makacsul a fejem ráztam: nem, itt nem maradhatok. Aztán felkaptam a hátizsákomat és bugyromat, s kiléptünk a vaskapun.

Velem szemben már derengett, s odafönn az égen, fénylett, ragyogott, tündöklött a hajnali csillag.

Mária éneke

*Fűszerszámmal és kenettel
Jöttünk három asszonyember
De a holtak már hűlt helye
Csak egy angyalforma gyerek
Úl a kővön kürtjét fújja – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*Mit szóljunk három asszonyok
Mégis csak különös dolog
Ez az alig-kamasz gyerek
Emelte föl a sírkövet
Még hárman se bírtuk volna – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*De ha nincs a kriptaboltban
Hová tűnt élve vagy holtan
És a strázsáló katonák
Hanyatt-homlok ki merre lát
Nyomozhat a Prefektúra – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*Óh én egyszülöttem szólj már
Legalább anyádnak szólnál
Még ránk fogják úgy loptunk el
Kihúztunk kenderkötéllel
S kertek alatt vittünk bújva – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*Lassankint már emlékezem
Hogy mit is mondtál pénteken
De azt hittem szegény fiam
Nem gondolhatod komolyan
Vérbe-mocsokba ájulva – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*Az lehet hogy istent szültem
De a fiamnak örültem
Bárcsak maradt volna veszteg
Abban mit az apja kezdett
Ott a baltája gyalúja – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*Kedves húgom immár nézd el
Nem érem föl asszonyésszel
A kínhalál igazi volt
S feltámadt halottaiból
Ahogy megmondotta vala – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

*Ijjedezni most már nem kell
Induljunk Jérusálembe
Szárnyaljon a hír szerteszét
Ha újból megfeszítenék
Fölkelne sirjából újra – –
Föltámadott
Alleluja alleluja*

Egy kútásóra

*A féllábú részeges Kofler
valahogy nemigen rajongott az elméleti dolgokért.*

*Inkább tapasztalatból tekintette föl
a temérdek világegyetemet.*

*És nemcsak szélességében,
hanem mélységében is.*

*Harminchárom dülőben ásta-fúrta
A jóvizű csordakutakat.*

*A vizet még véletlenül se itta meg,
de soha nem is prédikálta.*

*Tudomásul vette, micsoda áldás,
ezért fakasztotta bőven embernek és baromnak.*

*A végleg beomló kútban
legyen neki könnyű a föld.*

1944

*Két jancsiszeg
eléggé láthatóan hiányzik
mennybeballagó bakancsomból.*

*Folthátánfolt pantallómat viszont eltakarja
a jócskán délcegebb újoncra méretezett
és agyusztálásért rimázkodó köpeny.*

*A mélyebben rejtőzködő hiányokat
nem észleli a strázsamester.*

*A jancsiszeg pótlása után
nyugodtan elvegyülhetek
a nyugtalan kisvárosi hangyabóly
szentléleknélküli pünkösdjében.*

*Legénységi állományú egyén
be sem teheti lábát a Kaszinóba.*

*Kézigránátnyi lelkesedésem sincs
a kincstári municióból.*

*Senkinek se tűnik föl
hogy a tegyverletételen is túl vagyok.*

Bábel

*A nyelvek sokféleségéből adódó
vásári zűrzavar
nagyon hátráltatja a munkát*

*Emiatt ugyan még fölépíthetnénk
a Tornyot*

*Az a keserves
hogy olykor mintha nem is akarnánk
megérteni egymást*

Csavargók estéje

A szállodákat már elfoglalták a külföldiek, de messze volt még a nyár. Hiányoztak a gyerekek, a park szélén konzervet bontogató alkalmi turisták, hiányzott a kiránduló motorkerékpárok mindent betöltő, erőszakos berregése, és hiányoztak mohó pillantásukkal a pecsenye színű nyaralók, akik évente két hetet élnek, legfeljebb hármat, de akkor mindent legázolva, fáradhatatlanul.

A szállodasor strandja közelében kis halásztelep volt. A szerszámos bódé előtt kifeszített hálók száritkoztak, a kátrányos edény mellett egy behorpadt halászcsonak hasalt a homokon. A hálók előtt, ahova a víz áramlása napközben tavaszi gallyakat, nádat, fatörmeléket sodort a túlsó felől – egy férfi ült. A vizet nézte, az érdeklődés legcsekélyebb nyoma nélkül. Durva szövésű fekete vászonnadrágot és vékony talpú bakancsot viselt. Északias mintázatú pulóvernek két kinyúlt ujját elől laza csomóra kötve a hátára terítette. Széles állkapcsú, meleghez-hideghez egyformán edzett arca a pásztorfaragásokra emlékeztetett. Nem volt több harmincöt évesnél, legfeljebb negyven. Külsőjéből ítélve lehetett ez is, az is: különcködő szállóvendég, de nyomorult csavargó is, aki a szélcsendben megpihent egy órára, és egy csöppet sem izgatja, hogy a mai éjszakát megint a szabad ég alatt tölti.

Frank a közelben ácsorgott, a szállodák előtt húzódó kavicsos partszegélyen. Ő is a vizet nézte, amely sohase volt hozzá ennyire nyilvánvalóan idegen, mint most. Lehajolt, benyúlt a vízbe, és azt gondolta csalogódottan: Tizenhét éves voltam, amikor életemben először láttam ezt a vizet, és úgy képzeltem, bárcsak tenger volna, hogy sohase juthassak a végére, most meg, most meg . . . Máskor végigrohant a parton, be a strandra, messze kiúszott a bójákon túlra, aztán futva vissza a nádas szélén, s amikor már fájni kezdtek a lábai, beült egy kert-helyiségbe, kért valami erős italt és csak ült magában, kerülve a feltűnést.

A háta mögött a frissen nyírt fűvön magabiztos, hangoskodó kis csoport haladt el. Italokról vitatkoztak. Frank meg se fordult, ismerte őket: a szálloda folyosóiról, az étteremből, látta őket az autók mellett, a játékteremben, a vízparton – arcukon örökké a gondtalanság ostoba derűjével. A fürdőhely tele volt ilyen alakokkal. Váratlanul és ellenszenvesen bukkantak fel, mindent körülvettek, ami számításba jöhetett, mint a ragadozók: a bazárokat és az úszómedencéket, a szép lányokat és a hírlapárusokat, a pénzváltó helyeket és a part mentén sorban gubbasztó horgászokat. Frank dühös volt: Ha üres volna a zsebük, meg se tudnának mukkanni . . . Összefolyt amit mondtak, majd egy vékony, de ellentmondást nem tűrő hang kinyerítette a lármából.

– Annyi fogalmatok sincs hozzá, hogy a grogg az egy téli ital!

Távolodtak, foszlányokra szakadozott a hangjuk.

A pulóveres férfi váratlanul megszólalt.

– Ezeknek aztán jó dolguk lehet – mondta. A szeme sarkából Frankra pillantott.

– Irigyli őket?

– En? Ugyan miért?

– Tele vannak pénzzel – mondta Frank, és az erdő szélénél eltűnedező csoport után nézett. – Mindenhova autókkal száguldoznak, a legfinomabb italokat isszák és a tengerről is úgy beszélnek, mintha mosdótál volna.

A pulóveres gyűrött cigarettákat szedett elő a zsebéből. Kiválasztott egyet, a többit visszadugta.

– Maga talán nem közéjük tartozik? – kérdezte, miközben rágyújtott.

– En? – lepődött meg Frank. Nem szólt többet. Megcsapta a nyírt fű nyers, zöld szaga. A kertészfiú egész délután dolgozott a nyírógéppel. Frank szeretete volna kimondani: mégiscsak érthetetlen és igazságtalanság, hogy a kedvükért újra és újra lekaszabolják a fűvet, elkerítik a vizet, a legszebb helyekről távol tartják a kispénzüket és a halásztelep is nyilván csak azért maradhatott itt a szállodák közelében, hogy kedvükre megbámulhassák – de hallgatott.

– Azt csak tudja, hogy milyenek belül ezek a szállodák? – kérdezte a pulóveres.

Frank elfordult. Csak érezte a csúfolódó, slamos mosolyt, de nem tudott haragudni, sőt megbántva sem érezte magát a mosoly miatt. Egész életében gondosan kerülte a bizalmas ismerkedéseket, inkább udvariatlanul és ostobán hallgatott, mint hogy másokról vagy önmagáról beszéljen. Legfeljebb közömbös dolgokról ejtett néhány szót, s emiatt nemcsak azt gondolták róla, hogy zárkózott, hanem azt is, hogy szófukarsága mögül nagyképpen átnéz az embereken. Most azonban történt valami. Úgy tűnt: egyetlen pillanat az egész, oly váratlan volt és furcsa módon, mintha nem lett volna előtte egy másik pillanat, amely megelőzte az idő múlásának rendje szerint s utána se kövekezett volna semmi.

Frank a zsebébe nyúlt és elővett egy levelet.

A pulóveres szó nélkül elvette a levelet. Nem állt fel. Mielőtt olvasni kezdett, jobban szemügyre vette Frankot. Nyugodtan nézte, mintha az járt volna az eszében, hogy a találkozásuk a sors elrendelése. Frank pedig – bár miközben a pulóveres olvasott, kissé kiszolgáltatottnak érezte magát, a levél egy másik ember kezében kétségessé tehetett mindent, amit eddig a legjobb belátása szerint elhatározott és magára vállalt – többé nem akarta magába zárni a szomorúságát, az őt körülvevő emberekkel és dolgokkal szembeni értetlenségét, a szögletes ügyetlenséget, amellyel a kapcsolatokat és a helyzeteket megérintette, nem akarta magába zárni gyermeteg hiszékenységét, meg-megújuló kudarcait és örökös reménykedéseit. Az érzés egyre erősebb lett benne, mind mélyebbre hatolt s olyan volt, mint egy álom, amikor a valóságot a valószerűtlentől nem lehet elválasztani.

„Megpróbáltam eleget tenni az elhatározásomnak – kezdődött a levél –, csak hogy a szomorúságot nem tudtam száműzni az életemből. Mentségemre szolgáljon, hogy nehéz gyerekkorom volt, amit tetézett a háború és az árvaságom. A lelkem mélyén hobó szerettem volna lenni. Egy időben mindenre kapható is voltam, és volt idő, amikor azért imádkoztam, hogy a bűnös ép bőrrel meneküljön meg. Csak sokkal később tanultam meg az igazság győzelméért izgulni. Noha ma is tudom: az emberek igazsága bonyolultabb, mint azt mi elképzeljük. Később megtanultam azt is, hogy a dolgok fölött gondolkozni kell: mi miért van? Végül megértettem, hogy az ember élete valójában sorozatos lemondásokból áll. Tartósan boldogok nem lehetünk. Ideig-óráig is csak úgy, ha kellő mértékben szomorúak vagyunk. Vagyis kizárásos alapon: minél kevesebbről kell lemondanunk, annál boldogabbnak érezzük magunkat. Elismerem, hogy amit erről tudok, az nem a teljes igazság, csak egy emberi töredéke annak, de a legtöbb, amit megtehettem. A szomorúság nem a legfontosabb az életemben,

de szükségem van rá, és azt is megértettem, hogy nem lehetek más, mint ami vagyok . . .”

Frank, amíg a pulóveres olvasott – látta önmagát: ahogy tegnap reggel a levélírást befejezve ül az asztalnál, nyoma se volt már az írás előtti hangulatnak. Új életet fogok kezdeni, mondta jó hangosan, mintha valaki még lett volna a szobában. Kissé még szédelgett az éjszakai ivászatától, felbontott egy üveg sört, de nem ivott belőle. Letette az asztalra a rádió mellé, amit éppúgy nehéz volt bekapcsolni, mint kikapcsolni, és működés közben gyakran elnémult. Egy ideig fel s alá mászkált a keskeny, hosszú szobában. Megsimogatta az asztalon a kis tárgyakat, egytől egyig a lányhoz kapcsolódtak ezek a tárgyak: az ezüstszürke Ferrari, a kutya, az oroszlán, a torzonborz kozákfej – mintha bátorítást remélt volna a kis tárgyaktól. A falról egy nagyfülű rajz nézett le rá. A rajz egy kis eltéréssel Frankot ábrázolta: nagy fülekkel, széles vigyorral, a könyökén támaszkodva. A lány egy vasárnap délután rajzolta le, a papír szélén ott volt az időpont is: 17 óra 27 sec . . . De most sem a rajz, sem a tárgyak nem adtak reményt és lendületet Franknak, a biztonság érzetét se nagyon, hogy számíthat valamire, amit a sors másoktól megtagadott. Leült az asztalhoz és fölöttette magának a kérdést: mi a magyarázata szomorúságának? A magányosság egész életében csak jót tett neki, a kudarcok újraedzették és megóvták attól, hogy elbízza magát. A veszélyektől régtől fogva nem félt, a szomorú végű szerelmek pedig mindig csak addig fájtak, míg újra és újra meg nem értette, hogy élhetetlenül viselkedik a nőkkel szemben. És akkor folyamatosan, különösebb töprengés nélkül az életre szóló elhatározások rendíthetetlen biztonságával és könnyűségével írni kezdett.

A pulóveres visszaadta Franknak a levelet. Nem kérdezett, nem szólt. Az arca – úgy tűnt fel – mindenre magyarázatot ad, amit érez és amire gondol. Elismerést és részvétet sugárzott, a ráncos mosoly a szeme körül egy kevés biztatást. A pulóver ujjait kioldotta és belebújt.

– Sebestyén a nevem – mondta végül. – Meghívhatom vacsorára? Itt szálltam meg a közelben.

Az első távoli lámpák fénye hullócsillagként csapódott le a víz tükrére, bogarak zúgása kezdte megtölteni az estét. Sebestyén a kápolna mögött lakott egy terepszínű sátorban. A parton két fehér vaságy váza hevert ledőlve. Frank a vörösfenyők között gyakori táborozás nyomait fedezte fel. A part vacsora illatú volt és egy kissé áhítatos. A kétszemélyes sátor nyílása a kápolna gótikus ívelésű ablakára nézett. A vaskapu, mely a vasúti töltéssel párhuzamos utcára nyílt és éjjel-nappal nyitva volt, hirtelen megcsikordult. Frank a kápolna oldalát és a sekrestyét magába foglaló épülettől nem látott a kapuhoz. Élég sötét is volt már.

Sebestyén kidugta a fejét a sátorból.

– A kapu nyikorgott? – kérdezte.

– Azt hiszem.

– Akkor a sekrestyés jött meg. Régi ismerősöm, szobatársak voltunk a menhelyen. Abban a zöld faházban lakik, ott a kút mögött – mondta Sebestyén, és miközben egy nagy doboz húsoskonzervet, vöröshagymát, egy táliban hideg sült kezeget, demizsont, turista teafőzöt, egy bögrében éretten illatozó juhtúrót rakott ki a sátor elé; egy olcsó tákolmányra mutatott, amely a kápolnánál is szánalmasabban húzódott meg a telek végében. Elégedett szemlét tartva az ételek fölött, azt mondta még: – Ezek a groggosok nem esznek ennyi minden földi jót, pedig nekik még a bőrük alatt is pénz van.

Hangos zörgéssel csomagolópapírt terített szét a kopott fűvön. Látszott, hogy komolyan veszi a vendéglátást. Visszabújt a sátorba, zseblámpájának fénye ide-oda villogott, végül egy zacskóban sötét s egy literes fehér üvegben pálinkát hozott elő. Mindent elrendezett a csomagolópapíron, időnként barátságosan és hálasan pillantva Frankra, majd végül, amikor lángra lobbantotta a tüzet, egy viseltes takarót nyújtott oda Franknak.

– Erre üljön, nehogy a ruhája...

Sebestyén letelepedett a csomagolópapír másik oldalán, a tenyerével le-simitotta a papír szélét. Üggyel-bajjal felbontotta a húskonzervet. A bádóg felsértette az ujját. Egy ideig bosszúsan szopogatta belőle a vért, aztán beleszagolt a konzervdobozba, a tűz fénye felé fordította, oly közel és olyan sokáig, hogy a zsír olvadozni kezdett. Vékornak csöppet sem nevezhető szeleteket kanyarított a szikkadt kenyérből. Ezt befejezve a pálinkásüveget Frank kezébe nyomta, ő maga pedig kezdetnek lenyelt egy sült keszeget, majd a bicskája hegyére tűzve a falatokat, jóízű csámcsogással, de nem gusztustalanul – enni kezdett. Frank, bár napok óta rendetlenkedett a gyomra, ivott a pálinkából, evett a keszegeből, megint ivott a pálinkából, evett a húsból, aztán másból is, és mind kevesebb lelkifurdalást érzett önmagával szemben, hogy eredetileg úgy szerette volna, ha a mai este az előző nap dolgai fölötti tünődéssel telik el, elmélyedve és talán megfejtve a dolgok és a feltételezések szövevényeit.

Jó ideig nem szóltak egymáshoz. A lángok imbolygó, néma világításában úgy tűnt: megfoghatatlanok és nem evilágra valók.

– Nagy könnyelműség megváltoztatni azt, amit a sors az emberben elrendelt – csóválta Sebestyén a fejét. – Az amit ott leírt annyi, mintha a lelkét eladta volna az ördögnek.

Frank nem szólt. A levegő egészen lehűlt, megborzongott. A kést üresen forgatta a kezében, és arrafelé bámult a vastagodó estében, amerre a kis halásztanyát lehetett sejteni, ahol Sebestyénnel találkozott.

Nem akarta Sebestyén előtt szépíteni a dolgot.

– Azt gondoltam: a világnak nincs szüksége szomorú emberekre – mondta. – Ha pedig így van, akkor másképpen kell berendezni az életemet. Megpróbáltam. Küzdöttem a szomorúságaim ellen, azonban egy idő után egyre több szomorúsággal kellett megküzdenem. Nem értettem, egyre csak jöttek a szomorúságok, a jelentéktelen semmiségek, amelyek azelőtt fel sem tűntek, most jelentőséget kaptak. Már-már nem tudtam különbséget tenni az anyám halála, vagy egy hajnalig tartó részegség, vagy egy elrontott utazás miatt érzett bosszúság között. Tegnap reggel aztán megírtam azt, amit megírtam.

– Az egyik dolog elvezet a másikhoz – bólintott Sebestyén. Töltött magának a vörösborból, és miközben le nem vette a szemét Frankról, lassú kortyokkal megivott egy bögre bort. Az edényt szájával lefelé a demizson nyakára akasztotta. Merőn nézett Frankra. – Mit fog csinálni azzal, amit arra a papírra írt?

– Semmit. Mit csinálnék? Leírtam, mert úgy éreztem, hogy le kell írni.

– Leírta, aztán idejött ebbe a szép szállodába – mondta Sebestyén keményen, de gúny és keserűség nélkül.

Frank nem válaszolt. Tekintete a tűzbe révedt, a lángokat figyelte, hogyan keskenyednek, görbülnek, rövidülnek, mintha a parázs egyiket a másik után beszippantotta volna. Amikor a szeme égni kezdett, töltött magának a demizsonból. Jól esett neki, hogy vörösbor van benne. Egész életében jó viszonyban volt a vörösborokkal.

Sebestyén fölszeletelt egy fej vöröshagymát, alaposan megsózta, majd a bicskája hegyével szálanként felrakta a megmaradt sült keszegekre. Nagy gonddal csinálta, az arca valósággal megváltozott: eltűnt róla a szigorúság, sajnálkozó lett, mintha elrontott volna valamint. Szerette volna valamilyen formában Frank tudomására hozni, hogy a felismerés nagyságát és lényegét felfogta: mire vannak teremtve ők ketten – távolságokra és küzdelmekre. A keszegekből hármat Frank elé rakott, a többi a tálban hagyta, majd száraz gallyat tördelt, először vékonyabbakat, aztán vastagabbat, és tele tüdővel fújni, élesztgetni kezdte a tüzet.

– Maga még sohase próbált jókedvű lenni? Egyszer se? – kérdezte, amikor végre ropogni kezdett a tűz.

– Megpróbáltam én, de csak részegen sikerült – legyintett Frank. – Azt mondják, részegen egész jópofa vagyok. De józanul? . . .

Sebestyén a tűz fényében vizsgálat alá vette Frank arcát.

– Csakugyan. Most is szomorú.

– Maga sohase szokott szomorú lenni?

– Én csak igazán! Gyerekkoromban kilenc állami nevelőotthonban fordultam meg – mondta Sebestyén. Lecsukta a szemét, felidézve magában a múltat: egy sárga állomásépület körvonalai kezdtek kirajzolódni a fejében, az épület sárga falai világítani kezdtek, a mázsaház előtt falusi asszonyok bújtak össze, a nevelőszülők. Ő megrángatta a felügyelőnő karját, és azt kérdezte: Melyik ezek közül az enyém? . . . Kinyitotta a szemét, a varázslat megszűnt. Azt mondta Franknak: – Tizenkétszer szöktem meg, de ne higgye, hogy csavargó vagyok. Nem vagyok én csavargó, csak hiszek abban, hogy van egy biztos pont valahol messze a távolságban, ahová nekem el kell jutnom. És akkor azt mondhatom mindenkinek, az egész világnak, hogy elértem, amit akartam.

A csomagolópapír szélén közelebb húzódott, és megragadta Frank karját.

– Látja azokat a héttonnás Skodákat a kápolna mögött? – siklott el tekintete hirtelen a sátor fölött, egészen a fák koronájának a magasságáig, majd kissé lejjebb ereszkedve befűrödött a messzeségbe.

Frank kissé fáradtan bámult a fák közé.

– Ott a parton! – suttozta Sebestyén.

– Látom – bólintott Frank komolyan.

– Csakhogy ezek narancssárgák. Nekem pedig égszínkék Skoda kell! Égszínkék! Az pedig állítólag csak Keszthelyen van. Most oda tartok, csak megpihentem egy kicsit. . . – Sebestyén a tenyerével végigsimított az arcán. – Ráadásul ezek a narancssárga Skodák nem is igaziak, mert ha meg akarom őket közelíteni, egyre csak távolodnak tőlem. El, el! . . . Utánuk megyek egészen a partig, ezek meg rá a vízre, mint a kacsák. Én pedig csak állhatok ott a parton, mert úszni sajnos, nem tudok. Ezek az átkozott Skodák meg ott lebegnek a vízen . . .

Frank büntudattal és egy kis aggodalommal figyelte Sebestyén arcát: rajta volt ebben a percben az egész élete – magányossága, félelmei, értelem után vágyakozó reménykedései . . . Frank tudta már, hogy valamit megmozdított a másikon, egy különösen súlyos tárgy mozgásához hasonlítható ez: csak az első mozdulat ellenőrizhető – csak az a miénk, gondolta Frank, és megértette: nem ura már sem a mozgásnak, sem annak a bizonyos valaminek, amit megmozdított. Sem ő, sem Sebestyén. A büntudat miatt szeretett volna úgy viselkedni most, mint akik ezután, ha nem ismerhetik is, de a jövőben már mindig számon fogják tartani egymást.

– Évekig a vágóhídon dolgoztam – szólalt meg mély hallgatásából Sebestyén. – Jó helyem volt ott. Kétszer is emelték a fizetésemet, de én egész idő alatt arra készültem, hogy otthagynom őket. Elvégeztem a tanfolyamot, jogositványt szereztem. Be is ajánlottak egy garázshoz. Hat hónapig dolgoztam ott, de nem találtam rá az égszínké Skodára. Erre azt mondták a munkaügyin: rájöttek, hogy engem kétszer is kezeltek az ideggyógyintézetben, ilyen múlttal nem kaphatok kocsit, nemhogy égszínkéket... Én az életemben sohase lázadoztam. Ahhoz gyávának éreztem magamat. Nem azért szöktem meg tizenkétszer az intézetből, mert fellázadtam. Én mindig csak vágyakoztam valami után, mert a vágyakozáson túl sohase jutottam. De amikor a garázsban felmondtak a kék színű Skoda miatt, akkor már nem bírtam tovább. Nem tudták kicsavarni a kezemből a bicskát...

Sebestyén hirtelen elhallgatott. Sokáig mozdulatlanul ült, majd anélkül, hogy ügyet vetett volna az étel és az ital maradványaira, köszönés nélkül bemászott a sátorba, fejét a nyíláshoz igazította, és magára húzta a takarót. Úgy tett, mintha gyorsan elaludt volna, valójában pedig türelmetlenül várta, hogy Frank szól végre valamit, s akkor folytatni lehet a beszélgetést, és akkor elmondja majd, hogy egyszer gyerekkorában megkergették a vasutasok. Az ötödik szökése volt, egy időre sikerült eltűnnie az üldözők szeme elől. Kifulladásig roskadt le a raktárak árnyékában. A vasutasok álmában ütöttek rajta. Amikor visszavitték, az intézeti nevelő megcsavarta a mellén a kabátot, és ráordított: – A Szózat utolsó két sorát! Hallottad? Aldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell! Hallottad? Enekelj! Nyisd ki a szádát, rajta! Vagy nincs hangod?...

Frank töprengve ült a tűz mellett. Mostanában, ha magára maradt, legtöbbször az életére gondolt, mint a fiatalságukon túljutott férfiak rendszerint, állandó lelki feszültségekben és érzelmi rövidzárlatokban vergődve, hogy mi akart lenni, mi lehetett volna és mi lett? Mindig attól félt, hogy egyszer elfelejti: milyenek voltak a régi örömek, amikor még a külvárosban élt. Most ez a csavargó formájú ember felébresztette benne mindazt, ami volt, fellobogtatta benne azt az időt, amikor úgy hitte, hogy mindenek fölött áll a hősiesség, és ebből következően az életben mindenhez lesz elég erő és lendület benne. Azt gondolta: elmondhattam volna még ennek a Sebestyénnek, hogy egy fokkal se voltam hanyagabb vagy kisebb képességű, mint a legtöbb, csakhogy én egész életemben a látszat ellenére úgy viselkedtem, mint egy romantikus hős. Makacsul hittem abban, hogy jön majd egy váratlan fordulat, egy új helyzet, ami egycsapásra mindent megold...

A levelet előszedte a zsebéből. Egy darabig nem tudott dönteni, hogy a tűzbe dobja-e vagy sem. Végül visszatette a zsebébe. Feltápáskodott, végignézett sötét, mellényes ruháján, az ing mandzsettájának fehér csíkja szinte világított a kabát ujja körül. Egy pillantást vetett a vörösfenyők alatt álló sátorra: Alszik és égszínké Skodákról álmodik, gondolta kissé irigykedve. A paraszat el akarta taposni, aztán mégis úgy hagyott mindent, ahogy volt. A fák között elindult a víz felé. Úgy tervezte: sétál egy keveset a parton, aztán visszamegy a szállodába, ahol a hét utolsó három napjára szobát foglalt magának. Ahogy távolodott a sátortól, minden lépés után jobban és jobban megkönnyebült, mintha egy boldogtalan világból igyekezett volna kifelé. Sebestyén helyett most a lányra gondolt: érzelmek nélkül, tisztán. A taxiban egy szót se szóltak egymáshoz egész úton, pedig nem vesztek össze. Nem értették, hogy miért nem szólnak egymáshoz. Frank a poharat hibáztatta magában. Azon az estén valahogy összetört, váratlanul és értelmetlenül. Babonás félelmében, hogy

előbb-utóbb oka lesz valaminek, leszédült az asztalról. Frank megpróbálta elképzelni, hogy milyen lesz majd az az este, amikor nem áll a kályha mellett és nem várja a kopogást, amely késések nélkül mindig megérkezett egyetlen halk koppanás formájában. Azt akarta mondani a taxiban: nem fogok írni, nem fogok telefonálni, semmit sem teszek, hogy helyrehozzam a dolgokat, és annak ellenére teszek így, hogy az én életemben, ami közöttünk van, nem ismétелhető és nem lehet utánózni . . . De nem szólt. Másnap megrendelte a szobát három napra, itt a szállodában.

Sebestyén a sátorból figyelte Frankot. Csak nézte, nézte, ahogy távolodik. Először különös gyöngédséggel, mintha egy gyermek után nézett volna, de amikor Frank kiért a fák lombja alól, és a parton alakját megvilágította a rázúduló kemény fény, mögötte pedig ott csillogott hidegen és fényesen a víz – megborzadt a látványtól. Az arcára kiült a döbbenet és a veszteség miatt érzett keserűség. Ledobta magáról a takarót, kiugrott a sátorból, magával rántva a rögzítő köteleket, átgázolt a csomagolópapíron, az étel és az ital maradványain.

– Várjon meg! Várjon meg engem! – kiáltozott Frank után fájdalmasan.

Frank megállt. Aggodalmasan, rosszat sejtve nézett a fák sűrűjébe, ahonnan esetlenül, bukdácsolva, nagy igyekezettel kalimpált elő Sebestyén. Lihegve állt meg Frank előtt, megfogta a karját, a tekintetét kérlelően ráemelte.

– Ne lépjen rá a vízre – mondta csöndesen.

Frank megütközve nézett rá.

– Nem is akarok.

– De én látom, hogy azt akarja.

– Honnan veszi ezt?

– Látom, hogy mit akar – rándult meg csalódottan Sebestyén arca. – A sátorból figyeltem minden mozdulatát.

– A szállodába akarok menni – mondta Frank. – Késő van már, szeretnék lefeküdni.

– Én tudom, hogy maga a vízre készül – mondta Sebestyén. Emberi méltóságát feladva, sőt elveszítve alázattal állt Frank előtt.

Frank Sebestyén arcára pillantott, és látta, hogy csöndben, férfiatlanul folyik a könnye. Átölelte.

– Mi történt? Mi van magával, ember? – kérdezte gyöngéden, biztatással.

– Hallja, hogy ne lépje a vízre? Az isten szerelmére kérem, hogy ne menjen a vízre! Maradjon itt kint a parton! . . .

Frank, Sebestyént félig átölelve állt a kavicsos partszegélyen. Nem tudta pontosan, hogy mitévő legyen ebben a különös helyzetben. Egy kicsit félt is, aztán a jobb oldalon, a bordái alatt mintha megnyílt volna a bőr, de az is lehet, hogy csak megfeszült. Az oldalában furcsa, gyorsan terjedő melegséget érzett, majd a melegség forróságba csapott át. Először a fejét öntötte el, majd az egész testét. Jól esett neki a levegő hideg áramlása. Ezt még felfogta, aztán a gyöngeség kezdett úrrá lenni rajta.

Sebestyén pedig, akinek egyfolytában hullott a könnye, addig nem húzta ki a bicskát, amíg Frank szorítása ernyedni nem kezdett.

A kibúvó

Jóleső elfogódottságot éreztem, amikor dr. X.-szel megérkeztem a Vár egyik dülöngélő utcájába, és a cirádás kapukulcs megfordult a zárban. X.-né kisietett elénk az előszobába. Szőkés varázsú hölgy volt, telt és csodálatosan arányos, férjénél jó öt centiméterrel, nálam fél fejjel magasabb. Ösztönösen is hibát kerestem rajta; a tökéletes szépség elijeszt, mert ártalmára van minden érzés és indulat, melyet esetleg kiválthatnék belőle. Végül meg kellett elégednem azzal, hogy feje súlyos, tömött kontyot kívánna, nem pedig fiúsan rövidre vágott haját.

– Hadd mutassam be, kedves Eszter, Borsi János filozófust és ideiglenes lakótársunkat, akiről már nem kis rokonszenvvel beszéltem neked. Egyben át is adom, gondjaidra bízom és rendelkezésedre bocsátom, hiszen végzetét senki sem kerülheti el. Én pedig a családi kör ilyen szívvidító kibúvulásának örömeire elszaladok egy üveg borért, mivel barátunk a maga anakronisztikus módján a célratörő tömény italoknál szívesebben issza a hegy levét.

Hajlamom az elvont gondolkodásra, sajnos közönyössé tett a tárgyak világa iránt; ez a lakás azonban rögtön lenyűgözött. Az egyik szoba végletes modernségével groteszkül és pezsdítőn virított ki az avitt környezetből. Alacsony, élénk bútorok, széles és jókedvű rekamié, bolyhos szőnyeg, a falból szellemsen kikacsARINGÓZÓ lámpatartók, különféle színű és alakú, házilag készített ernyőkkel, a falakon, szeszélyesen megtervezett nyersfa könyvespolcok e célra kialakított közeiben egy Klee- és egy Kandinszkij-metszet, továbbá Vajda-kép, Ámos- és Kondor-rajz. A rekamié fölött, különállóan és beépítetlenül, egy számomra ismeretlen festő kéken álmélkodó műve virult, mely nyilvánvalóan a háziasszonyt ábrázolta. Sárga háttérből szökkent elő ez a kékség, nem lehetett eldönteni, hogy a ruha vagy a test formája áramlik-e olyan megejtően a néző szemébe, a határok meggyőzően egymásba oldódtak, mert minden átlelkesült, ami ehhez a nőhöz tartozott. És mégis: mintha valami hiányzott volna, de nem a részletekben – talán a rész-mozgások feleseltek egymással akaratlanul? Töprengve mentem tovább a másik szobába, mely az előbbivel tudatos ellentétben biedermeier-jellegű volt, majd a konyhába, ahol a bútoroktól a csempékig, az edényekig, sőt a gáztűzhelyig, a frizsiderig és az autógéjzirig minden a kék különböző árnyalataiban pompázott; a fürdőszobában viszont minden tárgy zölden virított, különöc humorral, csodaszépen.

– És most nyilatkozzék, de őszintén: hogy tetszett a lakásom?

– Bámulatos! Ez a leg...

– Illő is, hogy dicsérje – szólt a végszóra belépő doktor. – Feleségem ugyanis szobrásznak készült, de hamar ráébredt arra, hogy szobornak jobban megfelelné, ezért áttért a lakberendezés művészetére. Csakhogy miután férjhezment, teljes joggal úgy találta, hogy egyetlen lakás is végtelen sok feladatot halmaz az igazi tehetségre, aki el tud mélyedni a részletekben, és ezért azóta foglalkozását tekintve ezt a lakást rendezi.

– Menjünk talán be a szobámba – javasolta Eszter. – Ott kényelmesebben járathatsz le a barátod előtt.

– Ez úgysem sikerülhet neki.

– Barátunk ugyanis javíthatatlan romantikus.

– Miért volnék romantikus? – kérdeztem elhamarkodottan.

– Az öngyilkosok többnyire romantikusok: regényt várnak az élettől, s aztán a körülmények vasláncolata kihúzza vonakodó fejüket a homokból.

Kínos csönd támadt. Eszter nyilván tudta, hogy dr. X. engem a kórházban ismert meg, ahová öngyilkossági kísérletem után szállítottak; tudta, hogy nemcsak munkaerőnek költöztem hozzájuk, hanem gyógyulni is; dr. X. szavai mégis mintha fel-nem-robbant gránátot pöccintettek volna közénk.

– Nem vagyok romantikus – morogtam.

– Éppen Ön állítja ezt? – kérdezte rázkódó vállal a doktor. – Ön, aki marxista ihletésű szabadságeszményét marxista börtönökben tárolta?

Eszter nem mutatott meglepetést; tehát ismerte előtörténetemet is: a börtönt, az olajralépett feleséggel, lakástalansággal, hivatás-válsággal tetéztet szabadulás utáni tengés-lengésemet, frissen beszerzett szerelmi csalódásomat, mely arra is fényt derített, hogy oktalanul ültem: az időközben felnőtt nemzedék úgy néz rám, mintha más bolygóról keveredtem volna elő. A doktornak igazán nem kellett volna előráncigálnia mindezt, egy poén kedvéért.

– Ennek semmi köze a romantikához.

– Ne szabadkozzék – mondta mosolyogva Eszter. – Mi úgy találjuk, a modernség vargabetűjével vissza kell találni a romantikához, hogy el ne veszítsük a természetes színeket.

– Ki az a „mi”? – kérdeztem botorul.

– Egyik fele ott ül az Ön jobbján – válaszolta a doktor –, a másik felét, aki a többszámot indokoltta teszi, noha vitatható, hogy rászolgált-e a személyragra is, e zseniális kékség alkotóját, fogadni mernék, még ma este megismeri.

– Elvesztenéd a fogadást. Dénes tegnap, amikor elhozta a képet, azt mondta, hogy nem jelentkezik, amíg el nem készül a Harmónia-sorozat második darabja.

Már javában iszogattunk, amikor megszólalt a csengő. Vézna, hórihorgas fiatalember botorkált be Eszter előtt a kivágódó ajtón. Szeszínű haja nem sokkal feje búbja előtt startolt, ám a nyakszirtnél busásan behozta, amit elől elmulasztott. Borotvát nem ismerő, rózsás arca kerekdeden imbolygott a valószínűtlenül hosszú nyak fölött – arra gondoltam, hogy bármelyik pillanatban letörhet a feje. Néhány lépést tett előre, majd magas, nyújtott hangon így szólt:

– Ne ha... ne haragudj, Eszti, hogy visszajöttem...

– Hadd mutassam be F. Dénes festőművészt – szólt a házigazda. – Méltóztass helyet foglalni. Hogyhogy vissza?

– Ugyanis dél... délelőtt már itt voltam a képért, de nem akarta visszaadni, és most már biztos, igen, biztos (ismét kizárólag Eszternek beszélt), hogy még nincs kész. Vissza kell adnod, csak egy napra, ott az orr körül... meg a jobb szemnél is... És ott az az okker... az okker nem egészen...

– Annyi képet csinálhatsz rólam, Dénes, amennyit akarsz, de ezt nem adom vissza. Talán fura, hogy éppen én dicsérem, de gyönyörű. Egy pillanatra sem tudom nélkülözni. Örülök, hogy végre befejezted.

A festő az öngyújtó felé nyúlt, aztán inkább az én poharamat fogta meg, a szájához emelte, de meggondolta magát és ismét letette.

– Azt mondd, befejeztem? De hát egy kép... egy kép nem akkor van kész, amikor nem festik tovább... hanem amikor... amikor lehetetlen tovább festeni... Most látom, nem, hát most látom, hogy az egész arcon... az a matt felület ott... Azt akarod, hogy soha többé ne vegyek ecsetet a kezembe? Én nem tudok... én képtelen vagyok komolyan foglalkozni egy új képpel, míg az előzőt nem oldottam meg egészen...

Hosszú huzavona után megegyeztek abban, hogy Eszter másnap pontosan öt órakor elmegy a portréért, mégpedig velem, hogy én is megismerkedhessem a műteremmel, és Dénes tiltakozhat, ahogyan akar, ha kell, karhatalommal kaparintja meg mását és jogos tulajdonát. A művész tüstént megnyugodott, gyorsan leakasztotta és fálnak fordította a képet, majd bemutatkozott nekem. Újabb üvegek kerültek elő, éjfélig mindhármunkkal összetegeződtem.

A lakás egyetlen köznapian berendezett helyiségében, a rendelőben tértem nyugovóra. A doktor biztosított róla, hogy itt nem zavarok: amióta folyamatban van a kinevezése, gondolni sem tud a praxisára.

Reggel munkához láttam. Dr. X. egy rakás tavalyi és tavalyelőtti külföldi szaklapot és különlenyomatot készített ki a számomra; első lépésként ki kellett keresnem és jegyzékbe kellett foglalnom az érfallal és különösképpen a lipoproteinekkel foglalkozó közleményeket.

Böngészés közben meghökkenve tapasztaltam, milyen sűrűn és elismerően hivatkoznak dr. X. 1959-ben megjelent francia nyelvű tanulmányára. Ebéd közben beszámoltam erről Eszternek.

– Kálmán zseni – felelte. – Most fogsz csak igazán meglepődni! – Kiszladt és egy paksaméta levéllel tért vissza.

– Különböző nemzetiségű professzorok írták. Tanácsot kérnek tőle, vitáznak vele, kiegészítik megfigyeléseit, gratulálnak neki. És ez az én örült férjem egyiküknek sem válaszolt. Tudod, közleménye megjelenése után egy héttel kellett megválnia állásától, és ez nagyon megviselte.

Egy közlékeny ápolónő már a kórházban elárulta, hogy dr. X. egész fiatalon nagy ember volt egy kutatóintézetben, de aztán távoznia kellett, mert „bá-nata volt”. „Ez a szabatos kifejezés”, mondta a doktor, amikor puhatolóztam nála, „ámbar én inkább úgy mondanám, hogy egy tavaszon át a saját vérképe-men tanulmányoztam az alkohol hatását”.

Délután a festő műterme felé ballagva Eszter ismét férjére terelte a szót.

– Azt szokta mondani, boldogabb volnék vele, ha feltalálná és rólam nevezné el az érelmeszesedés ellenszerét. Ez tévedés. Hiú vagyok, de nem azért vonzódok a művészekhez, mert megörökökíthetnek; hanem mert szükségem van arra, hogy visszaverhessem mások fényét.

– Kálmánnak is van fénye.

– Hogyne; de ő nem óhajt tükröződni. Nem sejtheted, mit állok ki két hét óta szinte szenvedélyes közönyétől. Pedig mennyire örülök, hogy újra dolgozhat!

Vigasztalni kezdtem, hogy csak látszataból ítél, Kálmán gögből és szeméremből elfojtja ugyan érzéseit, de nyilván nem tudná nélkülözni őt.

– A nadrágját sem tudná nélkülözni. Amikor Kálmán rámbizonyította, hogy nem lehetek művész, elhatároztam, hogy legalább nyersanyag leszek. Ő azonban csak kelléknek néz.

– Nem érzed magad mellette szépnak?

– Ez csak egyszer fordult elő. Amikor kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy ő is ember.

– Két évvel ezelőtt?

– Igen, amikor ivott és durvább volt, mint a lópokróc, és két éjszakát végigbögött a szobájában.

Egy újlipótvárosi ház hatodik emeletén, leválasztott egyszobás lakásban élt és dolgozott F. Dénes festőművész. A sarokban keskeny dívány, melyet majdnem átböktek a rugók, itt-ott néhány szék, egy ceruzafeljegyzésekkel elborított fa-asztal, falraerősített deszkán néhány könyv, és mindenütt festékek, ecsetek, tálak, félig telifirkált és telipingált pappendeklik, furnírlemezek, hulladék-lécek, vásznak, a gömbölyded csilláron szeszélyesen szétszórt állatfejek, a pucér falakon fák, napok és holdak, tarka összevisszaságban és befejezetlenül, és mind e zűrzavar közepén ott pompázott a festőállványon a kék portré, de uramisten! – milyen állapotban! Az arcot csaknem teljesen lekaparta a művész, a hátteret durván összepötytyözte, és már az alak megejtő kétségébe is belemázolt.

– Mit műveltél, Dénes! – Eszter majdnem sírt. – Ehhez nem volt jogod!

– A helyzet ugyanis... a helyzet az, hogy pillanatnyilag nem egészen kivethető... grandiózus változásokat tervezek... majd meglátod... A harmónia... nem olyan könnyű az, már Püthagorász is... de hát ő csak az arányokban... színek nélkül nem megy... az arcon is tükröződnie kell a kék valamilyen visszfényének... Idenézz, itt... Most még csak pacának látod, de később... És nem szeretem ott hátul azt a sárgát!

Amíg a töredékek és képtörmelékek számlálhatatlan sokaságát szemléltem, ámuldozva egy-egy vonal, színfolt, kontraszt szépségén, megvilágosult előttem e művész tragédiája: attól retteg, hogy túlszép álmai eltorzulnak a festék és a vászon kézzelfogható anyagában. Egyetlen képet sem fogja befejezni.

– Ne szomorkodj, Eszti – mondta, és ügyetlenül megsimogatta a nő haját –, majd meglátod... meglátod, milyen gyönyörű lesz.

Eszter köszönés nélkül sarkonfordult, de a festő nem-várt fürgeséggel az ajtónál termett, nekivetette hátát, karját széttárta és oly gyötrődő arccal nézett a szép nőre, mint valami keresztrefeszített. Rövid tárgyalás kezdődött, melynek során Dénes megígérte, hogy nem keresi Esztert, míg kész nincs a képpel, Eszternek viszont addig sem szabad gunyorosan gondolni rá.

Természetesen már másnap – és ettől kezdve naponta két-háromszor – fel-sírt a telefon: ilyenkor a festő elpanaszolta Eszternek, vagy távollétében nekem, hogy a könyvkiadók csak protekciókkal illusztráltatnak, a Képzőművészeti Alap csak giccsért ad pénzt, beázott a mennyezete és falfestményei szétrohadnak, válófélben lévő unokanővére két kislányával betoppant hozzá, és már a második (harmadik, negyedik) napja nem hagyja dolgozni. E hívások mögött az az álmatag és megfogalmazatlan remény rejlett, hogy Eszter egyszer csak megszanja és feloldja látogatási tilalmát. Erre azonban nem került sor.

A telefon-korszak mintegy két hétig tartott, és ez a két hét alighanem a boldogság szigete volt életemben; tudatosan használok ezt a kifejezést, noha dr. X. a maga halk és mégis metsző hangján joggal minősítene romantikusnak érte. Élvezettel végeztem „hivatali” munkámat: cikkeket fordítottam és kivonatoltam, sőt még arra is maradt időm, hogy újra foglalkozzam rég-tervezett könyvemnek, az öngyilkossági kísérletem előtt belémrekedt „Cinizmus etikája”-nak előkészítésével. Tételeimet élvezettel magyarázgattam Eszternek hosszú sétáinkon: vannak ugyebár öncsalók és cinikus csalók, de létezik egy magasabbrendű, bölcs cinizmus is, mellyel értékeinket védelmezhetjük. Nem tudom,

milyen eredményeket könyvelhetek el filozófiatanári minőségemben, de azzal mindenesetre elhenceghek, hogy rábeszéltem Esztert: növessze meg a haját.

A szigetek azonban úgy látszik arra valók, hogy elsüllyedjenek. Péntek este – még egy hete sincs, hihetetlen! – beállított Dénes, hóna alatt egy becsomagolt képpel. Eszter lelkes izgalommal tuszkolta be a szobába, ahol épp a másnapi munkát beszéltem meg a doktorral. Az égimeszelő megállt a szoba közepén, és Eszter hiába próbálta kihúzni hóna alól a műalkotást: könyökével az oldalához szorította, és feje csökönyszerűen ingott a magasban.

– Meg sem mutatom, Eszti, csukott szemmel festettem... az Alapnak, de már későn értem oda... holnap majd újra... Miért nézel így, giccs, persze, hogy giccs, de hát pénz is kell... Hogyan fejezzem be a képedet, meg az egész Harmónia-sorozatot, ha nincs pénzem? A vászon is meg a festék is meg minden pénzbe kerül... A kenyér is... Ezért kapok hat-nyolc százast... Milyen jó lesz akkor újból... újból kinyitni a szemem.

Eszter tüntetően elfordult, így emlékeztetve a festőt a megállapodásra. Ez meg csak állt, esetlenül és bénán, hóna alatt a becsomagolt szörnyűséggel.

– Gondolom, nem járok messze az igazságtól – mondta dr. X. –, ha feltételezem, hogy jövedeleddel nem a pénzgazdálkodás elszomorító tényére óhajtasz figyelmeztetni.

– Azért jöttem... Nézz rám, Eszti, kérlek... A kép nagyon szépen halad... A háttérben óriási dolgok... De az Alap legjobb esetben is csak a jövő hét közepén fizet... Figyelsz, Eszti? A lakbért viszont... Szóval... a harmadik részletet nem tudnátok előlegezni? Ugyanis holnap a legutolsó nap... Tulajdonképpen ma lett volna, de a házmester kivételesen hozzájárult, hogy csak holnap...

– Az első két részletet azért adtuk egyszerre oda, hogy a lakbért is kifizethesd.

– Igen, csak hogy váratlan kötelezettségek... A nővérem a két kislányával...

– Feleségem ugyanis négyezer forintot ajánlott fel tíz hónapi részletre ama képért, melynek el-nem-készülte gyászbetűkkel áll majd a jövő művészettörténeteiben – magyarázta X., majd Dénes felé fordult:

– Elmondhatatlan szerencsének tartom, Dinike, hogy kisegíthetlek, de csak ha baráti alapon tehetem, és nem beszélsz közben mindenféle képekről.

– De hiszen a kép valóban szépen alakul... már a jövő szerdán... nem, kedden...

– Öröndötes, de engem nem érdekel. Itt van négyszáz forint, parancsolj, de ezt a pénzt kivételesen meg kell keresned. Mivel ez szokatlan érzés lehet a számodra, megnyugtatlak, hogy könnyű munkát kapsz. Csak azt kell utánam mondanod, hogy...

– Kálmán! – kiáltotta Eszter, és visszafordult a társaság felé.

– ... hogy baráti szívességből kéred, mert a kép sohasem lesz kész.

– De hiszen meglesz... biztos meglesz...

– Akkor még egyszer kifizetem.

– Szóval azt...

– Hallgass! – Eszter már majdnem sirt.

– Fájó szívvel meg kell vallanom – szólt dr. X. –, hogy nem érezhetek együtt a jelenlévők pelyhedző humanizmusával. Hazugsággal locsolni a gyöngeségeket, hogy az égig nőjenek – humanizmus, tépdésni a gyökereiket – ke-

gyetlenség, fekélyt csókolgatni – humanizmus, kívágni – könyörtelenség, pártolni a tehetetlenséget – humanizmus, megvetni – szívtelenség.

– Én is élösködök rajtad – mondta Eszter.

– Tagadhatatlan. De ellenszolgáltatásokért. Ki kell engem bírnod a pénzeért. De mit nyújt nekem ez a huligán?

– Nem túl meggyőző hasonlat – szoltam közbe.

– A hasonlóság kísérteties. A huligán sem dolgozik és Dinike is él. Csak-hogy a valamire való huligán legalább a saját normáit betartja. Hallottatok a Princ-féle galeriról?

Nem válaszoltunk, de Kálmánt már nem lehetett megállítani.

– E tiszteletreméltó társaságban annyira kivirágoztak a kollektívizmus eszméi, hogy még a nemi életből is kiküszöbölték a rosszlelkű individualizmus csíráit. A nők, az időpontok és a kéglük be vannak osztva, a tarifa két rongy, kultagok négyet fizetnek, a jövedelem a közösségé, mely viszont viseli a nők felruházásának terhét. És az egyik lány mégis felrúgta volna a rendet: nem akart lefeküdni a soros fiúval. Indoka még a ténynél is vérlázítóbb: be-le-sze-re-tett egy másikba. Csak azzal akart, akár sorosan, akár soron kívül. Mit gondolsz, Dinike, mit csináltak vele?

A festő hallgatott.

– Addig lógatták ki a Halászbástyánál a mélység fölött, míg nem jött meg az erkölcsi érzéke. Hat derék közösségi lénynek fél éjszakájába került e lány perverzítése, mondhatnám: szodomita romlottsága. Mit gondolsz, Dinike, nem kellett volna egyszerűen lepottyantani azt a perszónát?

– De hát . . . ugye csak viccelsz?

– Az irhabundát persze el tudta fogadni. Vagy rákényszerítették?

Szerencsére ebben a pillanatban megszólalt szobámban a telefon. X. kisietett, és amikor két perc múlva visszatért, arcának két mély ráncát szinte betemetette egy váratlan kamaszmosoly.

– Te Arany – mondta Eszternek –, július tizenötödikén, vagyis három nap múlva az Intézetben dolgozom. Szabadkezet kaptam.

Felémfordult és magyarázóan hozzátette:

– Kiderült, hogy a tudományok sikeres műveléséhez önmagában véve nem elegendő valamely professzor ániszának beható ismerete; sem a mértékletes élet.

Ebben a pillanatban rémülten láttam, hogy Dénes szétlöki valószínűtlen karjait, mitől is a kép a földre pottyán, majd odabóklászik kínzójához és átszellemült arccal megöleli:

– De örülök . . . Kálmánkám, hát ez igazán nagyon . . . Végre sikerült . . .

Am ennek újból arcára tapadt az undor. Lefejtette, vagy inkább letörte magáról a festő ujjait, majd szótlanul kiment. Egy üveg ginnet tért vissza.

Feljajdult a vad és mégis megfoghatatlanul tárgyilagos, csaknem gunyoros zene, és én úgy éreztem: megérkeztem valahová, ahol talán kipakolhatnám cókókomat. Kálmán ábrándosan a poharába bámult, nyoma sem volt most benne a „szenvedélyes közönynek”, Eszter pedig mosolyogva nézte. A fényképészboltok kirakatát idézték eszembe, és ez a gondolatársítás, mivel róluk volt szó, csiklandós örömmel töltött el.

Egyszer csak Dénes dr. X.-re szegezte hunyorgó szemét és a dob dörejébe szívárogtatva bicsakló hangját megkérdezte tőle:

– Bocsáss meg, de . . . már egy idő óta meg akarom . . . mintha te már nem

is ... mintha az utóbbi időben ... mintha te már egyáltalán nem is szeretnél engem ... Megbántottalak vagy ...

Mi hárman egymás arcát fürkésztek, hogy jól hallunk-e.

– Bárcsak felbukkanhatna bennem a kósza remény, hogy gúnyolódsz, Dinike.

– Legalább azt áruld el – makacskodott a festő –, csak azt, hogy mivel bántottalak meg?

– A léteddel – dr. X. penge-hangja áthatotta a zene ríktő függőnyét. – Mit kezdhet egy orvos, aki csak alantas testi dolgokban jártas, ötvenöt kiló zörgő árnyékkal? Lehet-e például egy árnyéknak érelneszedése? És ha legalább szolid árnyék volnál! De tebeléd naponta vért kell pumpálni, lelket, önbizalmat, lakbért. Mit gondolsz, összehasonlíthatatlan jószágú barátom, kitől vonatik meg mindez?

– Kálmán, kérlek, hagyd abba – mondta Eszter sápadtan. – Gondolj arra, hogy mekkora öröm ért ma.

– Mit gondolsz, piktor, milyen jogcímem marad az élethez, ahhoz, hogy örüljek nélkülözhető, de mégiscsak értelmesnek látszó munkámnak, ha árnyékságod is jogosan imbolyog itt?

– De hiszen – motyogta a szerencsétlen – az embereknek szükségük van ...

– Soha-el-nem-készülő képekre?

– Kálmán, könyörgök, gyere táncolni, vagy te gyere, Dénes, nem baj, ha ügyetlenkedsz, majd tanítlak ...

A zene nyúlósan érzelmes régiókba siklott, Dénes félig fölemelkedett, de tekintetét nem bírta levenni kínzójáról, ahogy a nyúl sem tud kiugrani a reflektor fényköréből. Söhajtva rogyott vissza a székre.

X. felhajtotta a harmadik poharat, majd mintha Dénes már nem is létezne, élénken felénk fordult.

– A mélyen tisztelt társaságnak talán nem kell bizonygatnom, hogy rakoncátlan szellememet sehogysem bírtam felhúzni korunk uralkodó kaptafájára. Abban az egyben azonban maradéktalanul egyetérték a kommunistákkal, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék.

– De hiszen én dolgozom meg gond ... gondolkozom ...

A doktor hátradőlt, fojtott nevetés rázta.

– E bejelentésed második kitétele megérdemelné, hogy egy vicclap különkiadásban nyomassa le a téged ismerő exkluzív közönség számára. Ami pedig a munkát illeti: mind a négyen tudjuk, hogy te legfeljebb csak tevékenykedsz, Dinike, egy mihaszna szépségeszmény törmelékeit izzadod ki magadból, és nem is viszed soha többre. Végeredményben nem is létezel, legfeljebb a statisztikai kimutatásokban, barátaid költségvetésében, és gyönyörű hitvesem szánakozó szívében.

Eszter ekkor eltorzult arccal sikoltozni kezdett. Dr. X. olyan kézmozdulatot tett, mintha legyet akarna elhessegetni.

– Ugyan, Eszter, ezzel a műsorszámoddal nem szoktál nyilvánosan fellépni. János, kérlek, vidd magaddal a Kicsi Kapuba, hozzatok valami italt.

Ezzel visszafordult a festőhöz, és közönyösen, a kaptasság minden jele nélkül magyarázni kezdett neki valamit. Az meg szemmel láthatóan elázott már. Duzzadt bébiajka szétnyílt, két sima arcán végigcsorgott a könny.

Alig léptünk ki a mélytengeri atmoszférából a szabad levegőre, Eszter megragadta a vállamat:

– Segíts nekem, Piroskám – kérlett. Először használta gúnynevemet, mely hajam színéről ragadt rám. – Elkísérlek a vendéglőig, de aztán egyedül menj vissza hozzájuk, én már nem bírom, és próbáld kiragadni a karmai közül.

Hamar hazaértünk, de már senkit sem találtunk otthon. Eszter nagyon izgatott lett; megígértem neki, hogy felkutatom őket.

A kapuban éppen azon tűnődtem, hogy merre vágjak neki az éjszaka gömbjének, amikor felbukkant Kálmán: a Halászbástya felől jött.

– Elkísértem kicsit – magyarázta. – Biztos, ami biztos. Párszáz lépés után majd csak tovább hurcolja a tehetetlenségi nyomaték.

– Mondd, Kálmán, te voltaképpen féltékenységből gyötröd?

Rámbámult: – Attól tartok, kérdésed áthágja a bizalmaságnak azt a határát, melyet ismerőseim tiszteletben szoktak tartani. Egyébként – ha már szóba hoztad – lehet, hogy magasabb szempontból féltékeny voltam rá.

– Voltál?

Megvonta a vállát. Beléptünk a lakásba, és az ajtó résén át láhattuk, hogy Eszter eloltja a villanyt.

– Egy nap alatt több érzelmet és gondoskodást pazarolnak rá, mint például rám egy év alatt.

– Miért, te is igényled?

– Nem igénylem. De megillet.

Reggel ötkor felrikoltott a telefon. Félálomban nyúltam ki érte. Valaki az iránt érdeklődött, hogy járt-e előző este nálunk F. Dénes festőművész.

Fél óra múlva megérkezett a hatóság: két fáradt, alacsony civilnyomozó. Leültünk a várószobában, Eszter fehér pongyolában az ajtónak támaszkodott.

Kálmán előadta, hogy este idehaza iszogattunk, majd amikor Eszter és én leszaladtunk utánpótlásért, Dénesnek mehetnékje támadt. Hányingerre és szédülésre panaszkodott. Lekísérte a kapuig, Dénes továbbment a Halászbástya felé, ő pedig az ellenkező irányba indult meg, kis magányos sétára. Visszafelé jövet a ház előtt találkozott velem. Ha szabad neki is feltennie egy kérdést: miért érdekli ez a hatóságot?

A nyomozók válasz helyett felém fordultak és megkérdezték, hogy ki tudom-e egészíteni az elhangzottakat. Némán nemet intettem. Ekkor dr. X. leplezetlenül rámmosolygott.

– Arulják el végre, mi történt!

– Az történt, elvtársnő – válaszolta az egyik látogató –, hogy ma hajnalban a Halászbástya alatt megtalálták F. Dénes széjjelzúzódott holttestét.

Eszter remegő ajakkal, de könnytelenül vette tudomásul a hírt. Amikor a házigazda kikísérte a nyomozókat, hozzámfutott és suttogva megkérdezte:

– Így volt?

Bólintottam, mert hang nem fért ki a torkomon. Eszter felzokogott, kirohant az ajtón és bezárkózott a fürdőszobába.

Éppen böröndömet csomagoltam, amikor Kálmán belépett. Távozási szándékom csöppet sem lepte meg, nem is vesztegetett rá szót, hanem rögtön az iránt tudakozódott, hogy miért nem tártam fel az igazságot bűnüldöző szerveink előtt? Nem bírtam válaszolni, így hát sorra vette lehetséges indokaimat: hálából, barátságból jártam el így? Vagy talán feltételes reflexszé rögződött bennem négy év alatt, hogy a hatóságnak mindenképpen lóditani kell? Vagy esetleg ráébredtem arra, hogy őneki, dr. X.-nek nem lehet olyan fontos Dénes és az erkölcsi világrend, hogy kockára tenné érte azt a kézzelfogható eredményekkel kecsegtető munkát, amelyet el kell végeznie?

Felkaptam a fejem. – Hihetek neked? – kérdeztem. – Igen, egyedül ez az érved nyugtathat meg.

– Hit? Megnyugvás? – kérdezte dr. X. – A cinizmus etikusa öncsaláshoz folyamodik?

– Mit akarsz tőlem? – kérdeztem kétségbeesetten.

– Segítek neked gondolkodni. A benned rejlő korpásszívű jogászt megnyugtattam talán, de a lángoló moralistának később feltétlenül eszébe jut, hogy gyilkosság az is, ha feledhetetlen barátunk esetleg burkolt buzditásomra vagy akár hallgatólagos jóváhagyással követte el élete egyetlen eltökélt tettét...

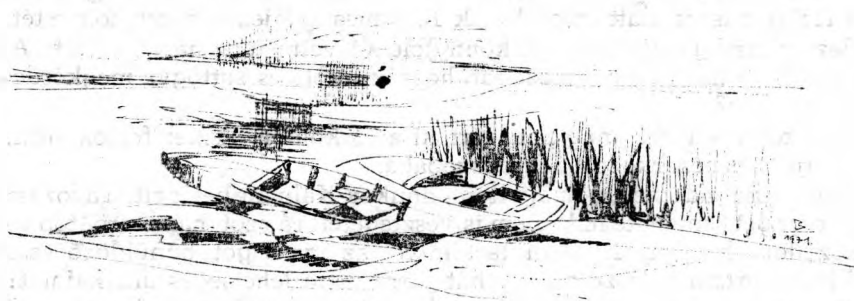
– És erre mit felelsz?

– Semmit. Ez a feltételezés olyan kósza és bizonyíthatatlan, hogy nem érdemes róla beszélni. Én csak egy tevékeny életformát védtem, színvonalatlan vitában. Most pedig azt szeretném, ha előttem érnének be gyanúid és kételyeid. Nem áll érdekemben, hogy később, amikor már nem tudlak ellenőrizni, a rendőrségre loholj, vagy szevenálokat vacsorázz ismét.

Öt nap óta szövögetem tovább ezt a párbeszédet, idegenek közt, egyedül, kis albérleti szobámban. Vicces, hogy a csalásról meg az öncsalásról meg a cinizmusról akartam írni, és közben lepottyantam a jog és az erkölcs közt tátongó szakadékba. Csak nem azért hallgattam a nyomozók előtt, mert nem akartam megfosztani az emberiséget egyik legtehetségesebb gyógyítójától? De hiszen az ilyen arisztokratikus különbségtétel századunkban több áldozatot szedett magának, mint az érzelmeszedés!

Ha újból altatókat fálnék, még az a veszély sem fenyegetne, hogy megmenntésem esetén dr. X. osztályán kötnék ki. Ő már kutatóintézetben dolgozik, az emberiség javára.

Tegnap felhívtam Esztert, de amikor meghallottam a hangját, letettem a kagylót. Mit mondhattam volna neki? Hogy költözzön ő is el? Hogy növecsze tovább a haját? Hogy sohasem lesz kész a Harmónia-sorozat? Mert nem készül el, kedves Eszter – Dénes ezúttal tökéletes kibúvót talált.

Hétfő

Ahogy távolodott, érezte Iván szemét a haján, hirtelen megfáradt lábán, táskát lóbáló kezén.

Biztosan megfordul. Vár. Hogy én is visszanézzek, integessek, mosolyogjak, ez még párszor megismétlődik, amíg el nem nyel bennünket az utca első fordulója.

Aznap délelőtt már keveset beszéltek. Olyasmit, hogy süt a nap, hánykor indul a vonat és írjal ám.

Otthon nem csomagolta ki a táskáját. Még van egy óráig az iskoláig – gondolta. Feküdt a heverőn. Később megfésülködött és ugyanazon a sarkon, közel az állomáshoz... látta is Ivánt és hallotta mindkettőjük hangját.

Aztán már semmi se volt ismerős.

Az épület kellemes melege. A megszokottság mindennapos nyugalma. Fényesremosott folyosó. A tanári, arcok, beszélnek, mondanak valamit, felelni kell.

Majd elmúlik. Egy-két nap és elmúlik – gondolta.

Megint olyan lesz az ötszáz kilométer, mint eddig. Majdnem természetes.

Aznap csak egy osztályt vizsgáztatott.

Tételt húztak.

Ismerte őket.

Tudta, kinél hogyan kell odafigyelni, és azt is, némelyik reménytelen eset.

A kis Martovicsnak sikerült a közepes.

Zolit csak nehezen lehetett áttuszkolni.

Most is ez a nyomorult kettes. Éppenhogy.

Zoli arcán így is felfénylett valamicske öröm.

A fiún nem látszott, hogy már majdnem tizenhat éves. Szótlan arca ezzel a pillanatnyi boldogsággal elviselhetetlenül fojtogatta Annát.

Jó lenne abbahagyni az egészet.

A vizsgáztatást.

Hazaküldeni a többieket.

Beszélgetni Zolival.

Semmit se tudok róla. Hetenként kétszer előttem ül a padban. Állami gondozott. Ez van beírva az osztálykönyvbe. És hogy segédmunkás.

Biztosan ott is ilyen. Csöndes.

Milyen lehet, ha nevet?

Nem szabad belegondolni, beszélni meg úgyse lehet róla. Valahogy senkinek se sikerül elmondani az ilyesmit. Senkinek.

Iván.

Hát persze. Neki.

Zolit is, meg mindent.

Hátát a falnak támasztva ült, Iván feje az ölében.

– Már nem is éreztem magam embernek. Hetek óta – mondta a fiúnak.

– Örültség! Nagyszerű ember vagy, Anna.

– Az emberhez hozzátartozik a szó. Nem kényszerszavak, muszájmondatok. És a mozdulatok is. A sok-sok szorgos, méhecske-mozdulaton kívül valami más . . . Ikermozdulatok. Tudod, hogy álmodban is takargatsz? Az utóbbi időben már csinálhattam akármit, ha nevettem is . . . akkor se . . . akkor se éreztem magam igazán embernek.

Iván megkereste a lány arcát.

– Butaság – mondta a tenyerébe Anna. – Butaság, hogy én mennyire félttem tőled is.

– A félelemmel elzárod magad.

– Félttem, hogy belémmarsz. Megtehetted volna. Könnyen. Csak azért, mert szeretlek.

– Nem akarom. De előfordulhat.

– Régóta nem félek tőled.

– Régóta?

A lánynak eszébe jutott, hogy Iván nem mondta ki, amit más már az első héten a fülébe üvöltött volna. És amikor kimondta, akkor is kérdezte. Úgy ölelte magához, hogy minden igaz lehet, minden a világon, csak az nem, hogy itt van, Annánál; „szeretsz? Mondd! Mondd már! Ugye nagyon szeretsz?”

– Amikor már tudtam, hogy nem akarsz bántani, akkor az a másfajta félelem . . .

– Mifajta félelem, Anna?

– Csodálatosnak hiszel. Pedig nem vagyok az. Rettegtem, hogy elárulom magam, elárulom az ócska kis dolgaimat, mindenkinek vannak ócska kis dolgai, förtelmes mondatai, dühödt, igazságtalan felszikrázások . . . Sohasem tudtam megszokni őket, itt vannak bennem, előjöhetnek. Akármikor. Talán észre se veszem. Csak te. És akkor már nem tudsz velem mit kezdeni.

– És most már ettől se félsz.

– Veled olyan lehetek, amilyen vagyok. Pontosan olyan.

Sári arca felszikrázik, „isteni” sikkant és nézi a cetlijét, „a Rákóczi-féle szabadságharc” teszi még hozzá és Anna visszamosolyog. Ott érzi magát a Főiskolán, a legkedvesebb tanára előtt, talán neki lehetett olyan az arca, mint most az enyém – gondolja –, örült és azért se haragudott, hogy Ádám-Évánál kezdem a szabadságharcot, mint ahogy most Sári fogja, aki mindent el akar mondani, sietve, kicsit lázasan, harmincéves és most végzi a hetedik általánost, arcán csodálkozással, a valamihez későnjutott emberek hálájával. Mindent tudni szeretne, mindent elmondani . . . A technikumot is, ahová majd beiratkozik és hogy mennyi kis szobor, kerámia, szín, forma fut át a kezén, naponta belegyönyörködik az anyagba, még este kilenckor se fáradt, talán legszívesebben előlről kezdené a napot.

Hát igen, nekem is vannak ilyen nekifutós napjaim – gondolta Anna –, amikor megszabadulok mindattól, ami eddig rossz volt, biztosan érzem, most már igazán rajtam múlik minden, ha akarom, én leszek a legboldogabb ember a világon, és olyankor bolondos leveleket írok neked Iván és látom is a mosolyod, ahogy olvasod, sokszor egymás után – melletted a rongyosra föltépett boríték –, olvasod a levelemet és közben beszélsz hozzám, egy-két szót mondasz csak, de a te hangsúlyoddal és ettől az a fajta nyugalom kerít be, amiből már nem hiányzik semmi.

Zs. Jóska.

Tételt húz.
Rögtön vissza is adja.
Na nem. Ennyire azért itt se egyszerű. Leülsz és gondolkodsz. Ha nem jut eszedbe semmi, másikkal próbálkozhatsz.

Jóska ül.
Pofonegyszerű.
Nem tudok semmit, nem tanultam semmit, nem figyeltem soha, nem érdekel semmi.

Na jó, azért kibírom ezt a bulit.
Félóra különkinlódás Jóskaival.
Kár a gőzért Anna, kár.
Tudhatnád.

Tegnap is beszéltek róla.
Mentél az utcán a kollégáiddal és nem is azt sajnáltátok, hogy az időtöket duplán fölhabálják ezek a vizsgák, mert „az első percekben tökéletesen tisztában vagyok azzal, hányast írhatok be a végén, de mégis, a lelkiismeretem . . . és hogy igazán mindent megtettem . . .”

Megtehetünk mindent.
Megteszünk mindent.
Mindent?

Némrég hallottad Anna – merő véletlen –, hogy Zs. Jóska éhezik.

Picike gyerek.

Tizenhat éves.

Tizenkettőnek látszik.

Amikor „fölmérted” a társaságot, a túlkorosakat, a máshonnan kiebrudaltakat, a még tanköteleseket, rácsodálkoztál erre a negyvenvalahánykilós srácra, hogy majdnem annyit keres, mint te, segédmunkás, műhelyt söpröget és . . .

Hát éhezik.

Persze, talán nem is ettől kicsi. Nyúlánk gyerekek is lehetnek csontsoványak.

Fizetéskor elszedik a pénzét, előtte gyorsan megveszi az ebédjegyét, aztán . . . néha akad valami ennivaló otthon is. Az üzemben biztosan. Délben. Lehet enni. Néha jóllakni is. És otthon hallgatni, hogy rohadt kölyök, te legalább ettél, mindennap jóllaksz, telezabálsz magad és . . . a fene egye meg a műhelyt, a koszosan hagyott sarkokat, a letolásokat, hát nem mindegy, naponta kétszer söprök, vagy huszonháromszor, és itt is mindegy, a sulis, jövőre úgyis felmentenek, elmúltam tizenhat, a pénzemet éppúgy elszedik, de legalább suliba nem kell járni, és mi közöm a világháborúhoz, mit tudom én, melyik hányadik és mikor volt, mi közöm hozzá, arra emlékszem, hogy abban a sárga könyvben az a Boger szétloccsantotta egy gyerek fejét, meg arra, hogy a Babij Jar egy szakadék, de olyan keveset olvasott ebből a tanár, „csak pár percünk van, tulajdonképpen ennyi se”, pedig az a gyerek igazán érdekelt, és az is, hogy egy másik kisserác kikapaszzkodott abból a szakadékból, Babij Jar, valami ilyen neve lehetett a szakadéknak, furcsa, hol is volt, Japánban, vagy Vietnámban, igaz, nem is próbálom fejbantartani és arról meg pláne nincs fogalmam, hogy mi az a „korunk fő kérdései”.

Na elég. Elég, Anna.

Mert mit tehetünk?

Ha legalább behunyhatnánk a szemünket.

De ez se megy.

És így?
Kettőnkre jutna száz.
Vagy ötven.
Szabad időben.

(Létezik ilyen? És ha igen, jut belőle a saját gyerekünknek is? Mennyi? Egy óra naponta? Másfél?)

Tehetetlen vagy Anna. Mert igazánból nem segíthetsz Zs. Jósának. A többinek se.

Ha megfeszültök is mindannyian, ha ötven óra lenne minden napotok, akkor is . . . kevés.

Iván átölelte.

– Vigyázz, te drága. Megfázol.

– Meleg van. Süt a meleg.

– Januárban!

– Januárban.

– A cseresznyefa, hát mit szólnsz hozzá, Iván? Él. Ugye, él? Ezek már rügyek és virág lesz belőlük.

– És a törzse, az ágai, kár, hogy nem tudunk rajzolni, mert ezt a fényes-ezüstös cseresznyefaörömet le kéne festeni, a nyárfánk . . . mintha most látnánk először, nyáron egészen más és ősszel is, most ez a csontváz, azért így is a mi nyárfánk, igen, Anna, a föld is, a hófoltok, a csak innen látható felhők, mit szólnál, ha azt mondanám, semmi kedvem elmenni?

– Semmi kedvem elmenni, Iván.

– Rohanunk. Folyton rohanunk. Van egy szombatunk, egy vasárnapunk és akkor te futsz az iskoládba és az a rohadt vonat . . .

– Mindig a rohadt vonatok.

– Azért ne legyél szomorú.

– Nem vagyok szomorú.

– Levélben . . . Levélben sokszor, Anna.

– Nincs levél, nincs posta, vonat, iskola, meg pénz, ami után futkosni kell. Semmi, azonkívül, hogy . . . hát itthon vagyunk, nem?

Az ablak aprócska négyszögében élesedtek a cseresznyefa ágai, árnyékos-feketébe ütköztek, eltűntek, két csillagot látok – mondta Anna –, nem, hármát, innen hármát lehet – felelt a fiú, és Anna is látta a harmadikat, Iván fejéhez bújva.

Andris fekete szeme verdes, a tekintete, mint Zolié. Erről lehet rájuk ismerni. A szemüknek csak a színe más.

És a csöndjük is egyforma.

Andris a történelemmel bajlódik. Keresgéli a szavakat. Anna segít. Ennyi az egész.

És a nevenincs szomorúság valahol legbelül.

„Az öcsém is velem van és ez jó. A néni rendes, csak kicsit öreg. De azért rendes hozzánk. Jobb, mint az otthonban. És van még két testvérünk. Ikerkis-lányok. Nem tudom, hol. A fényképen az öcsémre hasonlítanak és talán rám. A szemük meg olyan csillogó.”

– Hánykor kelsz, Andris?
– Öt felé. De vasárnap tizig is elalszok. Olyankor jó. Meg amikor hazamegyek. Akkor is aludni szeretek a legjobban. Ha nincs munka. Meg ha nem kell a boltba menni.

Anna utána néz.

A folyosón még nyolcan várják.

Ferivel legalább nem kell kínlódni. Negyvenéves. Két elemivel iratkozott a dolgozók iskolájába. Nem hiszi el, hogy nyolcadikos bizonyítványt kap és sohasem kell többet leírni az önéletrajzába, hogy foglalkozásom vagonkirakó, munkahelyem a szabad ég alatt van, lehet nyár vagy tél, egyformán kell fogadnom, ezt azért kell eltűrni, mert iskolahiányom van.

Soha életében nem fogja elhinni semmiféle papírnak, aláírásnak, pecsétnek, hogy már nincs iskolahiánya. Görcsös megalázottsága szívós akaratba fészül, talán még álmában is tanul, és olyan könyveket szeret olvasni, „ami tudós emberekről szól, akik valamit feltaláltak.”

Mielőtt kimondaná a szavakat, Annára néz.

Ilyenkor bólintani kell, mosollyal jelezni.

Kicsit fáradt mosollyal.

Már erre is alig futja.

Zsuzska kávéát főz, sorra benyit a tantermekbe, Anna egy hajtásra nyeli a koffeint, cukor nélkül, és mintha fejbevágták volna, szédül, a súlyok ólmosak, de hiszen már csak négyen vannak, még hárman . . .

Szédülök, hát persze, Iván . . . ma reggel ígértem meg, nem iszom több kávé és ez már a negyedik. Vagy ötödik? Most jó lenne egyedül, akárhol, csak egyedül és arra gondolni, Iván mit mondott reggel és később, amikor már jöttek lefele a hegyről, meg a vonaton, amíg zötykölődtek a városba, „vigyázz magadra, vigyázz magadra nagyon”, de hát mire, miért kell mindig vigyázni magamra. Iván meg csak hajtogatja, hogy „nagyon” és hogy „egyél rendesen, és legyél jókedvű, te drága . . .”

Semmi baj, Iván. Csak messze vagy.

És így nehezebb szótfogadni neked.

Vacsorázni se lesz ma már erőm, kedvem.

Nem is tudom már, hogy csináltad tegnap este. Játszottál, nevettél, és amíg figyeltem rád, a szemedre, a hangodra, a süteményt is megettem és a befőttet, és bólintottam, mint a gyerek, hogy finom, pedig utálok enni.

Előtted kihúlt az étel. Hozzá se nyúltál. Pedig éhes voltál. Te voltál éhes.

Almodban simogattál.

Reggel elmeséltem.

Néztük, ahogy a januári ég fáradt-szürkéjén átvilágít a nap, kék, lila, piros és sárga csíkokra szabdalja.

– Szép a szemed – mondtad az állomáson.

Mi már

*Mi már soha egy űrkabinban
 soha együtt egy csigaház fölött
 soha együtt lövészárookban mi már
 nem öntözünk közös virágot
 pedig itt áll Justitia
 billeg a mérleg lebegünk
 kidobált homokzsákok felett
 egyikünk fölemelkedik
 aztán fordítva így vagyunk
 le-fől kinek van igaza?
 ki tud a régi bajnokok
 páncélingébe belenőni?
 ki tud hamarabb beletogyni?
 nem lenne jobb saját gunyánk?
 nem a sziklát kellene inkább
 közösen megmozdítani
 amíg a nagy ívben kilőtt
 tüzes golyó szét nem lapít?*

Mi jöhet még

*Bekeretez a tél: körülvág
 fehér mezőbe ragaszt
 derékszögben fémlemezeket
 fejem fölé kampót szegez
 fölakaszthat becsomagolhat
 arcom már alig változik
 nagy olvadások idején
 tűkre még fáknak szarvasoknak
 aszályban megrepedezik
 kitátott száj lesz szakadék
 falevél-hámréteg alól
 szemem nedve még ki-kicsillan
 de homlokom decemberi
 fák ráncait ölelgeti
 lezárva végérvényesen.*

*Melltől letelé hó alatt még
 megfeszülnek a gyökerek
 nyilaznak intézkednek
 gének postástáskáiból
 kivesznek egy-egy levelet
 küldik a liftet telefongznak
 hisznek valamiben
 végleges ujjlenyomatok
 szobrok felszeletelt napok
 szitakötőszárnyak redőzete
 képszerű állapotom alatt
 törvénykeznek teszik a dolguk.*

*Fehér ingemen díszsebkendőmön
 piros rózsza lenyomata
 hő stigmája kin lúdbőrzése
 átüt őseim szívverése
 átüt a Tejút ritmusa
 a hold gombjával begomboltan
 pórusaimban csillagokkal
 a képen én vagyok
 mi jöhet még? egy kupola
 tüzes keréken? egy autóbusz
 menetrenddel céllal iránnyal?
 mediterrán kézszorítások?
 mediterrán arcok esői?*

Három mese

A BÁRANYFELHŐBODORÍTÓ

Ez a mese két csavargókülsejű egyénről szól. Meg mindazokról, akik szerepelnek benne. Nevezetesen Gepárd Géza alőrmesterről, Medve Medárd főőrmesterről, Vadkan Valdemárról és Szirénfalvi Szürkevarjú Szerénáról. De azért persze legfőképpen a két csavargókülsejű egyénről, aki a mese kezdetén éppen a Négyszögletű Kerek Erdő felé ballagott nagy fityekkel. Vagy kis fityekkel. Nem tudom, mert a kisebbik csavargókülsejű elég gyakran mirgett-morgott. Ha gyorsan mentek, eképpen:

– Mit rohansz, nem szalad el az erdő!

Ha erre a nagyobbik lassított, eképpen:

– Hogy lehet így cammogni! Sose érünk az erdőbe.

Most már aztán nem is lehet kétséges, hogy a nagyobbik csavargókülsejű Mikkamakka volt, a kisebbik pedig Vacskamati.

Őket vette észre a Négyszögletű Kerek Erdő két rendfenntartó közege egy tisztásról.

– Aha – kiáltott Gepárd Géza alőrmester –, két csavargókülsejű!

– Isten hozta őket – mondta örömmel Medve Medárd, aztán eszébe jutott, hogy ő a főőrmester és igen szigorú ábrázattal hozzátette: – Irgumburgumteremtetteszedtevette!

Gepárd Géza alőrmester majd elájult a meghatottságtól. Te jó ég, ha egyszer majd ő is megtanul ilyen szépen beszélni!

– Eléljük vágunk a riadóautóval – rikkantotta.

Medve Medárd bólintott.

A riadóautó egy tölgyfa alatt szundikált. A riadóautó ugyanis maga Vadkan Valdemár volt. Ez ügyben be is festették kékre s az oldalára fehér csíkot pingáltak. Ahogy egy riadóautóhoz illik. Azaz egy riadóvadkanhoz.

– Ébredj! – böködte őt Gepárd Géza alőrmester. – Csavargókülsejűek.

Vankan Valdemár nagy nyugalommal a másik oldalára fordult. Tudta, hogy nem lehet ez valami sürgős ügy, mert akkor Gepárd Géza a saját lábán közlekedne és nem a riadóautót helyettesítő Vadkan Valdemáron, azaz őrajta, már csak azért is, mert Gepárd Géza legalább ötször olyan gyorsan tud futni, mint ő. Mármint Vadkan Valdemár.

– Jó-jó – mormogta –, csak feltöltöm az akkumulátoromat.

Ezzel megevett négy makkot, két borbolyagyökeret, három szilfahajtást és tévedésből egy folyami kavicsot.

– Az utóbbi időben kissé kemények a csigabigák – mondta mélabúsan.

Ebben a pillanatban ért oda melléjük Mikkamakka és Vacskamati.

– Jónapot, jónapot – mondták –, ez a Négyszögletű Kerek Erdő?

– Isten hozott benneteket – köszönt vissza Medve Medárd főőrmester –, ez. És menjeteK nyugodtan, mert mindjárt letartóztatunk benneteket. Csak rend-behozzuk a riadóautót.

– Ne ijedjete meg, esetleg szirénát is használunk – tette hozzá Gepárd Géza.

– Sok szerencsét hozzá – mondta Mikkamakka.

– És fiftyfiritty – toldotta meg Vacskamati, hogy ő is mondjon valamit. Mert öneki mindig kell valamit mondani. Okvetlenül.

Ezzel mentek tovább.

Vadkan Valdemár végre feltöltötte az akkumulátorát, igaz, közben megette Gepárd Géza sapkáját is. Az alőrmester sivalkodott, de Medve Medárd megnyugtatta.

– Sapka nélkül is gyönyörű vagy. Kerítsd elő a szirénát.

A szirénát elég nehéz volt előkeríteni, mert éppen napozott egy ághegyen. Mármint Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna. Ő volt ugyanis a sziréna.

– Szirénázatok magatok – mondta dühösen. – Éppen most, amikor végre kisütött a nap!

– Ne vitatkozz! – mondta hivatalos hangon Gepárd Géza.

De Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna vitatkozott.

– Kérjétek meg Rigó Rezsőt, ő majd szirénázik nektek.

– Nem elég félelmetes – torkolta le az alőrmester.

Végre elkészültek. Szürkevarjú Szeréna Vadkan Valdemár fejére ült, a hátára meg Medve Medárd és Gepárd Géza.

– Négyes sebesség – rikkantott az alőrmester.

– Akkor recsegni fog a sebességváltóm. Előbb egyesbe tegyél – mondta Valdemár és meg se mozdult.

– Na jó, akkor egyes – egyezett bele Gepárd Géza.

Kocogni kezdtek. Szürkevarjú Szeréna rikácsolt.

– Elég gyengén adod elő – mondta neki Gepárd Géza –, úgy szólsz, mint egy repedtfazék.

A szürkevarjú megsértődött, már lebbentette is a szárnyát, hogy elröpüljön, de Medve Medárd közbeszólt.

– Nagyon jól csinálod. Istenien. Még Bölömbika Balambéron és Szélkiáltó Szidónián is túlteszel.

Erre a szürkevarjú maradt és szirénázott tovább.

Vadkan Valdemár ekkor már négyes sebességgel haladt, ami annyit jelent, hogy négyszer annyira lihegett, mint egyes sebességben. A gyorsasága mit sem növekedett.

– Egy kis fogyókúra jót tenne nektek – nyögte. – Azazhogy nekem tenne jót. Mondtam, hogy ne egyetek folyton. A legutóbbi út óta legalább öt kilót híztatok.

– Én aztán nem – méltatlankodott Gepárd Géza –, én szilfid vagyok.

– Nem szilfid vagy, gepárd vagy, mikor tanulod már meg – mérgelődött Medve Medárd. – S csak nem azt akarod mondani, hogy én híztam öt kilót!?

– A, dehogy – ijedt meg az alőrmester –, dehogy, biztos Szürkevarjú Szeréna hízott öt kilót.

Szeréna torkán akadt a szirénázás.

– Ééén? Öt kilót! Amikor összevissza fél kiló vagyok!

– Érdekes – mondta elgondolkodva Medve Medárd –, akkor hány kiló lehettél, amikor öt kilóval kevesebb voltál?

– Akkor hét nemlétező szürkevarjú voltam – vihogott Szeréna.

– Ezt nem értem – morgott Medve Medárd.

– Én is csak félig értem. Azaz félig nem értem – bizonytalankodott Gepárd Géza.

– Ha tovább folytatjátok, szándékosan defektet kapok – lihegte Vadkan Valdemár. – Világéletemben utáltam a számtant. És különben is fáradt vagyok.

– Na jó – mondta Medve Medárd –, akkor viszlek egy kicsit.

Vállára kapta a riadóautót szirénástul, gepárdostul. Csak akkor ültek vissza Vadkan Valdemárra, amikor végre meglátták Mikkamakát és Vacskamatit. Szeréna szirénázott, ahogy a torkán kifért.

– Mi az, félrenyeltél? – kérdezte tőle Vacskamati.

– Örült, nem látod, hogy sziréna vagyok!

– Nem vitatkozunk – mondta Gepárd Géza szigorúan, miközben fürgén lepattant a riadóautóról. – Le vagytok tartóztatva.

– Foglyokat nem szállítok – mondta gyanakodva Vadkan Valdemár.

– A gépkocsi nem beszél – utasította rendre Gepárd Géza.

– Mi az, hogy le vagytok tartóztatva? – kérdezte Vacskamati.

– Hát az kérlekalássan azt jelenti – mormogta Medve Medárd, miközben lekászálódott Valdemárról (a riadóautó megkönnyebbülten felsőhajtott) –, azt jelenti, hogy ... izé ... szóval, hogy le vagytok tartóztatva.

– Nagyszerű – örült Vacskamati –, még sohasem voltam letartóztatva.

– Kuss! – szólt rá Gepárd Géza.

– S ha szabadna tudnom, miért vagytok letartóztatva? – érdeklődött Mikkamakka.

– Mert csavargókülsejűek vagytok – mondta fölényesen Gepárd Géza alörmester.

– Hát hogyan lennénk csavargókülsejűek – mosolygott Mikkamakka –, amikor tényleg csavargunk.

– Ajaj – nyögött fel Medve Medárd –, ez nagyot változtat a tényálláson. Tényleg csavarognak.

– Csak ő csavarog – kiabált Vacskamati –, én nem.

– Kuss! – mondta neki Gepárd Géza és Medve Medárdhoz fordult. – Munkakerülés – súgta neki.

– Aha, igazad van – csapott a homlokára Medve Medárd. – Munkakerülők vagytok. Hihi.

– Csak ő – kiabált megint Vacskamati. – Én rengeteget dolgoztam.

– Kuss! – mondta neki Gepárd Géza.

Medve Medárd megköszöörülte a torkát.

– Szóval akkor munkakerülésért ...

– De hát hogy képzeled – szakította félbe Mikkamakka –, tudod mennyit dolgoztam én?

– Hát akkor halljam, mit dolgoztál? – szegezte neki a kérdést Medve Medárd.

– Nézz csak az égre! – mondta Mikkamakka.

– Nézek – szegte hátra a nyakát Medve Medárd.

A többiek is az eget nézték.

– Mit látsz?

– Bárányfelhőket.

– Milyenek?

– Bodrosak.

– Na látod!

– Mi az, hogy „na látod”?

- Mit gondolsz, mitől bodrosak?
- Mitől? Tényleg, mitől? – álmélkodott Medve Medárd.
- Hát, mert kibodorítottam őket – csapott a mellére Mikkamakka. – Mi-
velhogy én vagyok a báránfelhőbodorító.
- Ó – mondták mindannyian –, gyönyörűséges.
- Engem is kibodoríthatnál – sóhajtott Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna.
- Akkor csak ezt visszük el – mutatott Gepárd Géza Vacskamatira. – Mert
ez nem dolgozott semmit.
- Dehogynem – siránkozott Vacskamati –, Mikkamakkának segitettem.
- Tényleg segített? – kérdezte Medve Medárd.
- Mikkamakka felelet helyett az égre mutatott.
- Nézzétek csak!
- Ott úszott egy báránfelhő. Olyan kócos, hogy még!
- Na, azt ő csinálta.
- Miért engedsz neki belekontárkodni? – kérdezte tisztelettel Medve Me-
dárd.
- De hiszen az a legszebb – mosolygott Mikkamakka –, az a kócos.
- Egymásranevettek Vacskamatival.
- Ezek után nagy békességben együtt ebédeltek valamennyien. Vadkan Val-
demár foga alatt nagyon ropogott valami.
- Már megint kavicsot eszel csigabiga helyett – vihogott kárörvendőn Ge-
párd Géza alörmester.
- Haha – vigyorgott Valdemár –, a kitüntetéseiteket eszem.

RÁCEGRESI ÉS PÁCEGRESI

Babó Titti találkozott egy öregemberrel. Az öregnek térdig ért a szakállá.
Azt kérdezte:

- Tudod-e, öcsém, ki vagyok?
- Tudom bizony – mondta neki Babó Titti. – Te vagy Ajahtan Kutarbani
király.
- Ejha – csodálkozott az öreg, az ámulattól még a szakállá is megnyúlt
egy jó arasszal –, nem az vagyok, de ha már így kitaláltad, mostantól kezdve az
leszek. Hogy is mondtad, milyen király?
- Ajahtan Kutarbani.
- Nagyon jó – mondta elégedetten az öreg és megsimogatta egy araszt
nőtt szakállát. – És mit gondolsz, miért szólítottalak meg?
- Mert mesélni akarsz.
- Ejha – ámuldozott megint s most a változatosság kedvéért rövidült egy
araszt a szakállá –, igaz, hogy azt akartam csak megkérdezni, hogy hány az óra,
de ha úgy találsz, akkor valóban mesélni akarok. És azt tudod-e, miről akarok
mesélni?
- Hogyne tudnám, a furulyafákról.
- Az öregember megint ejházott, a szakállá nyúlt egy araszt.
- Igaz, hogy a Nagyhajú Kopasz Tillaláromról akartam mesélni, de most
már furulyafákról akarok. Milyen az a furulyafa?
- Olyan, amin furulyák teremnek.
- (Ejha. Szakáll. Arasz.)
- Van egyáltalán olyan fa?

- Hogyne volna.
- Ki tud róla?
- Hát elsősorban te.
- Ejha – most már annyira csodálkozott az öregember, azazhogy Ajahtan Kutarbani király, hogy egyszerre nyúlt is, meg rövidült is a szakálla egy araszt. Vagyis éppen akkora maradt, amekkora volt. – És ezen kívül milyen bizonyítékaid vannak a furulyafák létezésére?
- Az, hogy mesélni fogsz róluk. Ami nincs, arról nem lehet mesélni.
- Az már igaz – mondta Ajahtan Kutarbani király és ezúttal a szakálla békén maradt. – És hány furulyafáról kell mesélnem?
- Kettőről. Jól tudod, hogy nincs is több. Csak két furulyafa van a világon.
- Tényleg – mondta Ajahtan Kutarbani király –, jól tudom. És azt is jól tudom, hogy ezzel a két fával egyszer minden embernek dolga akad. Nincs ember, aki ne kerülne a furulyafák elé.
- De nincs ám!
- Most már mondanám is a mesét . . . várj egy pillanatra . . . Hol is áll az a két furulyafa?
- Hát hol állna! A palotád udvarán.
- Azám – csapott a homlokára Ajahtan Kutarbani király –, a nádfüdöles palotám udvarában.
- Nem nádfüdöles! Faszindelyes.
- De még mennyire faszindelyes – lelkesedett a király és így folytatta:

Kőből rakott, fából rakott,
csillognak rajt vakablakok!
- Csak ne húzd az időt szavalással – figyelmeztette Babó Titti.
- Nem szavalok, csak egy versikét mondtam – szabadkozott Ajahtan Kutarbani. – Szóval ez a kőből rakott, fából rakott, vakablakos, faszindelyes, hetyketornyú, szép palota a Négyyszögletű Kerek Erdő szélén állt.
- Úgy bizony – bólintott Babó Titti –, nem beszélve Csodaországról, mert Csodaország ott kezdődött a palotád háta mögött.
- Még hozzá nagyon közel – emelte fel az ujját Ajahtan Kutarbani király –, mert esténként elhallatszott hozzánk, ahogy Csodaország öre, a Hétfejű Tündér énekelt.
- Hét szólamban.
- Bizony, mind a hét szájával más szöveget énekelt.
- Eladdig, amíg el nem vesztette hat fejét.
- Hát elvesztette? Akkor a vége felé azért énekelt csak egy szólamban.
- Azért bizony.
- Nem gondolod, hogy áttévedtünk egy másik mesébe? – töprengött Ajahtan Kutarbani király.
- De, de – bólogatott Babó Titti –, majdnem áttévedtünk. Ott hagytad abba, hogy kőből rakott, fából rakott, vakablakos, hetyketor . . .
- Nyú, szép palota – folytatta a király. – Igen, ott laktam akkoriban, a szakállam még hollőfekete volt . . . és igen jó király voltam . . . a legjobb király.
- A legeslegjobb – lelkesedett Babó Titti.
- Alattvalóimmal – folytatta volna Ajahtan Kutarbani, de Titti közbevágott.
- Alattvalóiddal? Csak egy alattvalód volt.

– Akkor alattvalómmal mindig jól bántam, ha például éhes volt, megparancsoltam neki, hogy egyék ... ki is volt az alattvalóm?

– Hát te magad! Ajahtan Kutarbani király egyetlen alattvalója Ajahtan Kutarbani alattvaló.

– Így igaz – bólintott Ajahtan Kutarbani –, tudom, az alattvalóm nem nagyon szeretett korán kelni, de azért mire én fölkeltem, addigra ő is mindig felkászálódott. Jól megvoltunk. Jó füle volt az alattvalómnak. Azért is hallotta meg azt a furulyás legényt.

– Aki a Négyszögletű Kerek Erdő közepén lakott egy faluban.

– Úgy bizony. A falut, ha jól emlékszem, úgy hívták, Rácpácesres. Onnan jött ez a legény. Rácesgresi volt a neve. Nohát megállt ez a Rácesgresi az ablakom alatt és elkezdett furulyázni. Hát olyat még nem hallottunk, se én, se az alattvalóm. Csak tátottuk a szánkat az ámulattól.

– A szakállad nyúlt egy araszt.

– Kettőt. Mert mit művelt Rácesgresi azzal a furulyával! Ha azt én el tudnám mondani!

– Trillázott, sirt és nevetett a furulyája – mondta Babó Titti –, kesergett, vidított, szálldosott. Ringatott.

– Ahogy mondd – helyeselt Ajahtan Kutarbani király –, a végén le is dobattam neki az alattvalómmal egy aranyat.

– Alighogy elment Rácesgresi – folytatta Babó Titti –, jött ám egy másik furulyás.

– Jött – vette át a szót a király. – Ez is Rácpácesresen lakott. Úgy hívták, hogy Pácesgresi. Ez is nekikezdett furulyázni. Na de még olyat! Olyan szörnyűségeset! Én is, meg az alattvalóm is befogtuk a fülünket.

– Mert recsegett, nyítt és nyekergett a furulyája – mondta Babó Titti –, csúszott, mászott, kornyikázott. Zötyögtetett.

– Ahogy mondd – helyeselt a király. – Rögtön le is dobattam egy aranyat az alattvalómmal ennek a Pácesgresinek, csak hagyja abba a vernyákolást.

– S aztán ez így volt minden nap?

– Így – bólintott a király. – Előbb jött Rácesgresi és kapott egy aranyat a játékaért, aztán jött a Pácesgresi és ő is kapott egy aranyat, csak ne játsszon egy hangot se.

– Mind a kettő ebből az egy aranyból tartotta el a családját Rácpácesresen.

– Öreg édesanyja és hét kistestvére volt Rácesgresinek is, meg Pácesgresinek is. Na de mennyire különbözött ez a két család! Mert Rácesgresi otthon is furulyázott, hát vidámak voltak, Pácesgresi meg otthon se tudott furulyázni, hát folyvást veszekedtek.

– Csak úgy rengett a ház.

– Egyik helyen a méregtől, másik helyen a jókedvtől.

– Pácesgresi a végén még a furulyáját is eladta és egy aranyrudat vett az árán. Furulya helyett aztán ezzel az aranyrúddal járt az ablakom alá, mintha bizony többet érne az aranyrúd, mint egy szépen szóló fafurulya. Még lyuk se volt az aranyrúdon, olyan tömör volt, mint a kapanyél. De hát nem is kellett rá lyuk, mert Pácesgresi nem tudott furulyázni.

– És így ment ez hosszú évekig.

– Talán százig is – bólintott Ajahtan Kutarbani –, aztán egy szép napon meghalt Rácesgresi is meg Pácesgresi is. Oda temettük őket az ablakom alá.

– S aztán egy-egy fa nőtt a sírjukon.

– Bizony. Rácegresién egy sudár magas és gyümölcs helyett gyönyörűség-
ges fafurulyák teremtek rajta. Pácegresién egy zömök, terebélyes, az meg fu-
rulyaforma aranyrudakat termett.

– Ha valaki egy fafurulyát akart leszakítani, fel kellett érte mászni a fára,
mert Rácegresi fája magas volt, de aranyrudat lehetett a földön állva is szakí-
tani, mert Pácegresi fájának ágai alacsonyan nőttek.

– Milyen jól tudod – csodálkozott Ajahtan Kutarbani. – Majdnem jobban
tudod, mint én.

– Azt akarod mondani, hogy ezzel vége a mesének.

– Dehogyan vége! Éppen most jön a java. Mert azok az emberek, akik el-
akartak jutni Csodaországba (és melyik ember nem akar?), mind ott mentek
el az én fazsindelyes palotám előtt. Persze, hogy megálltak a két furulyafánál.
Ámuldoztak, bámuldoztak. Aztán szakítottak maguknak valamelyikről. Vagy
a Rácegresiéről, vagy a Pácegresiéről.

– És indultak tovább, Csodaország felé.

– Igen ám, de a bejáratnál elébük állt a Hétfejű Tündér.

– És mosolygott.

– Mind a hét fejével.

– Amíg megvolt mind a hét.

– Aztán csak eggyel.

– De eggyel is nagyon szépen tudott mosolyogni.

– Kiszivárványosodott tőle az ég.

– A nap belesápadt.

– És akkor mi történt?

– Azt mondta az utasnak a Hétfejű Tündér: „Bejöhetsz, hogyne jöhetnél,
csak előtte furulyázz egyet nekem.” Aki a Rácegresi fájáról szakított, annak
megszólalt a furulyája. A Hétfejű Tündér rögtön be is engedte Csodaországba.
De aki aranyrudat szakított, az aztán fújhatta. Meg se nyikkant.

– Vagyis azt se mondta, nyikk!

– Se azt, hogy tüű, se azt, hogy tii!

– A tuű-ről nem is beszélve!

– És ezekkel mi történt?

– Ezeket nem engedte be a Hétfejű Tündér Csodaországba. Mehettek
vissza dolgukvégzetlen az aranyrúdjaikkal. A fafurulyások meg mind kaptak
egy darabot Csodaországból. Szépen a szívükbe rejtették és mindig magukkal
hordják.

– Vajon kik lehetnek többen, fafurulyások vagy aranyrudasok? – kérdez-
te Babó Titti.

– Azt én nem tudhatom – válaszolt Ajahtan Kutarbani király –, de azt
sejtem, hogy te melyik fáról szakítottál.

– Én bizony a Rácegresiéről – mondta Babó Titti és előhúzott egy fafuru-
lyát.

– Hát bizony én is – nevetett Ajahtan Kutarbani király és előkapta a bel-
sőszébéből a furulyát.

Mindjárt rá is zendítettek. Azt fújták, hogy:

Csodaország jaj de messze,
Mégis itt van a szívünkbe’.

Nagyon szépen szólt. Az öregembernek örömeben egyszerre három araszt
nőtt a szakálla. Babó Tittié meg hármat rövidült. Ha ugyan rövidülhet olyasmi,
ami nincs.

Nem volt nálam csúnyább gyerek Rácpácegresen. Azazhogy, mit beszéllek, hetedhétországon nem akadt nálam csúnyább gyerek. A lábam gacsos volt, a hasam hordóhas, a fejem úritök, az orrom ocsmonda, egyik szemem balra nézett, másik szemem jobbra nézett, hívtak emiatt kancsalnak, bandzsálnak, sandának, bandzsának, kancsinak, bandzsának, árokbanézőnek, tyúkmellem volt, suta voltam, fülem, mint az elefánté, harcsaszám volt, puklis karom, a teremtem girbegurba.

Hát ilyen csúnya voltam.

Vagy tán még annál is csúnyább.

Úgy szégyenkeztem emiatt, ahogy még senki Rácpácegresen. És forrt bennem a düh, emésztett a méreg, rágtam magam, elöntött az epe. Miért vagyok én ilyen csúnya? Kiért? Miért? Mivégre? Kivégre?

Két zenész lakott a szomszédomban Rácpácegresen. Jobbról Rácegresi, balról Pácegresi. Rácegresi tudott furulyázni, Pácegresi nem.

Rácegresi azt mondta nekem:

– Csúnya vagy, csúnya vagy, de azért rád is süt a nap. Ha egyszer jó szíved lesz, el is felejtéd, hogy csúnya vagy. És meg is szépülsz tőle.

De én nem jó akartam lenni. Szép akartam lenni. Mérgeződtem, acsarkodtam, kardoskodtam, epéskedtem.

Pácegresi meg azt mondta:

– Olyan randa vagy, hogy nem lehet rád nézni. Téged elvarázsooltak. Ez a hétfejű szörny varázsoelt el téged biztos, aki itt lakik Csodaországban. Azt kellene megölnöd.

– De amikor olyan szépen énekel – mondtam neki.

Pácegresi legyintett.

– Álnok ének az – mondta. – Így csalja törbe az áldozatait.

Ez a hétfejű szörny vagy hétfejű sárkány, avagy hétfejű boszorka ott élt hozzánk közel. Mert Rácpácegres a Négyszögletű Kerek Erdő közepén van s innen csak egy ugrás Ajahtan Kutarban király fazsindelyes palotája s a palota mögött meg rögtön kezdődik Csodaország. Ott lakott ez a hétfejű micsoda. És esténként gyönyörűen énekel. Hét szólamban. Mind a hét szájával más szólamot. Hát ő varázsoelt el engem. Ómiatta lettem ilyen rút. Na megállj, gondoltam magamban! Elhatároztam, hogy megölöm.

– Ez az egyetlen lehetőség – helyeselt Pácegresi, a zenész, aki annyira nem tudott furulyázni, hogy már nem is akart, a furulyája is tömör arany volt, lyuk se volt rajta.

Ettől kezdve minden nap edzettem, hogy legyőzhessem a hétfejű szörnyet. Hétfőn sárkánytejet ittam, kedden lándzsát szórtam, szerdán karddal hadakoztam, csütörtökön baloskával, pénteken péklapáttal, szombaton szablyával, vasárnap vassal, vérrrel, vencesellővel.

Meg is erősödtem hamar s egy éjszaka nekiindultam. Karddal, lándzsával, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrrel, vencesellővel.

– Megöllek, gonosz szörny, megöllek elvarázslóm – ropogtattam a fogaim között.

A talpam alatt ridogáltak a füvek. Csak mentem: bimm-bumm. Mit nekem füvek! A fejem felett recsegtek, sírdogáltak a fák. Csak mentem: dimm-dömm. Mit nekem fák! Az ég sóhajtozott, a föld nyöszörgött. Csak mentem: zitty-zutty. Mit nekem ég, mit nekem föld!

Hajnaltájt értem Csodaországba, még alig-alig pirkadt. De rátaláltam a hétfejűre. Ott aludt egy eukaliptuszfa alatt, be volt hunyva mind a tizennégy szeme.

Nosza, nekiestem. Suttty, levágtam az első fejét – mintha egy húr pattant volna el, földtől holdig érő, megzengett a világ. Fölébredt persze, álmélkodva bámult rám tizenkét szemével. Nem kíméltem, nyissz, levágtam a második fejét is. Illatok szabadultak el ekkor, kikerics, fodormenta, kakukkfű, orgona és nárcisz illata. Felém nyúlt, meg akart fogni. De nem hagytam magam. Dolgoztam. Harang szólalt meg akkor, sok békességes harang.

Lehullt a harmadik feje is – források, csermelyek bugyogtak fel egy pillanatra.

A negyedik is – aranyhaj fonatok libbentek s tűntek el a fák közt.

Az ötödik is – felcsilingeltek s elhaltak szánhúzó lovak téli csengettyűi.

A hatodikat nagyon féltette, húzta, óvta, de nem menekült. Lenyisszantottam. Harang szólalt meg akkor, sok békességes harang.

De akkor, jaj, elkapott. Szorosan magához ölelt, mozdulni se tudtam. A fejem épp a mellére szorult, hallottam a szívdobbanásait. Kopp-kopp, dobogott a szíve. És azt kérdezte tőlem:

– Mit vétettem én neked, emberfia?

– Megölhetsz – mondtam neki –, szétroppanthatsz. De akkor is jól tettem, amit tettem, mert ilyen csúnyává varázsoltál. Én vagyok a legcsúnyább ember a földön.

Fölpillantottam, megláttam a szemét. Fénylett a szeme, mint szép távoli csillag. Megláttam az arcát. Tavak jóságos tükre, föld barna nyugalma, tempomok békéje, májusi rétek szépsége – ilyen volt az arca.

– Te bolond, te bolond – mondta kedvesen.

Megcsókolt jobbról, megcsókolt balról, megcirógatott.

Ez nem öl meg engem, ez nem varázsolt el engem, ez nem bánt engem, ez szeret engem. És már sírtam is, te Őristen, hat fejét levágtam!

Elengedett. A szeme tükrében megláttam magam. A lábam egyenes volt, a hasam sima, a fejem hosszúkás, nem voltam se bandzsa, se lapátfülű, se tyúk-mellű, se harcsaszájú.

Térdreestem előtte.

– Nem érdemlem én ezt – mondtam neki. – Változtass vissza rúttá. Hiszen hat fejed levágtam. Jaj, csak visszaragaszthatnám.

Rázta a fejét, hogy nem lehet. Mosolygott.

Ekkor kelt föl a nap, rásütött. Akkor jöttem rá, hogy hiszen a Hétfejű Tündért akartam megölni, a világ legjóságosabb tündérét. Balga fejzel hat fejét levágtam. Mi lesz, ha ez az egy feje is elvész?

– Engedd meg, hogy a testöröd legyenek, engedd meg, hogy őrizzelek – mondtam neki.

Bólintott.

Soha többé nem mentem vissza Rácpácegresre, ott maradtam a tündért vigyázni. Örööm ma is, lándzsával, karddal, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrel, vencesellővel. Ne is próbáljatok rossz szándékkal közeledni hozzám! Nem engedhetem bántani.

Mert egy bolond levágta hat fejét, csak egy maradt neki. Erre az egyre vigyázzunk hát mindannyian. Lándzsával, karddal, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrel, vencesellővel. És szeretettel.

Antarktisz

*Papír hóvidékén törékeny sorok.
Havas jégmezőn fulladó lábnyomok.*

*Megindul, megáll, indul újból a sor.
A szánokra fémszürke mennybolt hajol.*

*Az emlék kegyelmét a szív őrzi még.
A szem föl se rebben: fagyott kővidék.*

*Fagyott mondatok, hangjátűnt h iradás.
A zászlót a Sarkon felállítja más.*

*Viták önmagával, szünetlen, szavak.
Ha most visszafordul, talán megmarad.*

*Ököl görcsbe sápad, s amit zár, tövis.
Tovább! nincs menekvés, ha délnek tör is.*

*Fehér test remeg föl: fehér só seben.
A csönd állig ér; hó, fagy érzéktelen.*

*Egy arc. Most megértette, nincs száanalom.
Le kell verni sátrát a jégtorlaszon.*

*S a száj. Kő-merev. Nem tud ordítani.
Szeleknek rivallnak le zord sípjai.*

*A szív is kihül. Szembe könny visszafagy.
De hírt, még ha pár sort is, itt írva hagy.*

*A szándék nemes volt utolsó napig.
Ha lát még: a végső magány partjait.*

*S nem olvad belül semmi, görcs nem lazul.
A nyugvót a jég őrzi romlatlanul.*

*Remény már lerontva, s mi rosszabb jöhet?
Idáig se hű eb, se társ nem követ.*

*Szobornéma, márványhideg megvetés.
A hó mellig ér. Minusz ötven. – Kevés.*

*A kín így is ég. Csillapulhatna csak!
Ha feltépi mellén a zubbonyt: szabad.*

*A szív: szikla-szabdalta holdbéli táj.
A kín mozdulatlan. Mi fény volt, homály.*

*Körülvette mindenfelől végzete.
Veszített, habár senki nem győzte le.*

*Fehér csont fehérlik fehér arc mögött.
Madár nem kering itt a fekvő fölött.*

*Mikor kelnek életre holt szörnyei?
A nemlét fegyelmét a test fölveszi.*

*A zászlót az ormon felállítja más.
A Naplót bevégezte. Nincs folytatás.*

Egy kőre

*Ha szólnod kell, szólj. Mindegy, hogy kinek.
Örülj, ha találsz megértő szívet.
De hogyha nem, végy egy követ elő,
és mondd annak, csak mondd. Hallod, te kő?*

Epitáfium

*Költészet! álmok, emlék temetője;
holt fény, Agnes, egy sirkő sikolya.
A végtelen – örökre fáj – legyőzve.
Nem támad fel semmi, soha.*

Így kezdődött...

Regényrészlet

1914. augusztus 2-án, a mozgósítást követő héten a népfölkelőkkel kiegészített gyalogezred fősorakozott a Röhling-kaszárnya udvarán. A díszmenet után Nedeczky Vilmos alezredes beszédet intézett a katonákhoz. Szólt a királygyilkos nemzetről, a megtorlásról, az ügy igaz voltának biztos tudatáról. A fegyveres elégtétel történelmi nagy napjaiban – mondotta – betölti és fölemeli lelkünket a hivatás, hogy nekünk kell életünkkel és vérünkkel megpecsételni hazánk sorsát. Ütött az óra. Fegyvereinken ma Isten áldása, holnap a dicső győzelem fénye ragyog...

A rézfúvós zenekar indulójára körletébe vonult az ezred, csupán egyetlen század lépett ki a vonalból, és a gesztenyefasorban helybenjárással várta meg a mars végét. Dernői Kornél századparancsnok Halt-ot vezényelt, majd Jobbra át-ot. Halk hangon közölte, hogy a Divizionskommando rendelkezésére a század a trénhez csatlakozik, az árkászok mellé kerül Arbeiterabteilung-szolgálatra.

Ezután zubbonya felső zsebéből papírszeletet vett elő, fölolvastott róla hét nevet. A szólítottak: Kemenes Géza szakaszvezető, Hirtling József tizedes, Dorogány István őrzető, Cseke Andor, Gyarmati Gábor, Starkbauer Ferenc és Széles Márton népfölkelők hangos Hier-kiáltással keményen kiléptek a sorból.

– Kemenes szakaszvezető úr! – szólt ezután a százados. – Sorakoztassa mögöttem a szólítottakat!

A szakaszvezető futólépésben a százados mögé került, vezényszavára fősorakozott a hat ember.

A tiszta szakaszvezetőhöz fordult.

– Magukat most már Rimele hadnagy úr kommandírozza. Isten velük, emberek! Isten veled, Gézám! – mondta a százados.

Lehúzta bőrkesztyűjét, kezét szorított a szakaszvezetővel, majd századához fordult, vezényelt, és kétszer balra kanyarodva megindultak a kaszárnya boltíves kapuja felé. Nótára zendítettek, örömteli énekük az Arbeiterabteilungnak szólt, hiszen ez is jobb a harctéri szolgálatnál.

Kemenes szakaszvezető oldalt megpillantotta a napfényes kaszárnyafalnak támaszkodó Rimele hadnagyot. Karbatett kézzel állt, majd ellökte magát a faltól, lassan közeledett hozzájuk. Hosszan mustrálta őket, körbejárta a kis csoportot.

– Velem jönnek a hadkiegészítő parancsnokságra. A többit majd ott megtudják. Kérem, vezényeljen! – mondta Kemenesnek.

Teljes menetfölszerelésben lépdelték végig a kaszárnya udvarán, szemük sarkából a fiatal hadnagyot méregették. Elegáns nyári uniformist viselt, fényes bőrlábszárvédőjével inkább csinos vadász, mint háborús katona. Kemenes szakaszvezető nézte a legkitartóbban, de egyelőre ő sem láthatott belőle mást, mint

a keskeny hátára feszülő zubbonyt, a vállszíját, a szorosan csípőjére simuló pisztolytáskát. A hadnagy valamivel előttük lépdelt a gyalogjárón. Ezt a távolságot az utcán is megtartotta, a járdán ment, mintha nem is tartozna hozzá az úttesten masírozó különítmény. Nem nézett hátra, mint aki tudja, hogy az imént adott utasítás láthatatlan köteléke úgyszólván hozzákapcsolja a hét katonát.

A Röhling-kaszárnyától a hadkiegészítőig tíz perc az út – békében. Most azonban háború van, beletelik félóra is, mire odaérnek. A város utcáin szakadatlan nyüzsgés, fölfordulás uralkodik a mozgósítás óta. A mellékutcákat eltorlaszolja a szekerek, az abrakoló lovak. A várost, mint a nagy vásárok idején, előzőnlötte a környékbeli falusi nép. Mindenfelé lovakat etető, itató öregemberek, sürgő-forgó, hírekkel teli asszonyok, hangos gyerekek. Főleg a kaszárnya és az állomás környékét szállta meg a sokaság. Mindenki a bevonulókról akart megtudni valamit; szomorúan vagy örömmel, csodálkozva vagy hitetlenkedve nézik a mundurba öltözött férfiakat, amint zárt sorokban egy-egy transzporttal kilépnek a kaszárnya kapuján, masíroznak az állomásra, ahol éjjel-nappal szüntelenül folyik a bevagonírozás. A városi nép napjai is az utcán telnek, a tömeg reggeltől estig hullámszik le és föl. A kereskedők boltjaik előtt állnak, a hivatalnokok minduntalan az utcára futnak, csoportosulások támadnak. Ahányszor fölharsan a rézfúvós zenekar hangja, annyiszor támad sokadalom; mindenki látni akarja, melyik század indul. Az utca mindkét oldalát előzőnlík, éljenezés, sírás, jajveszékélés közepette kísérik a menetoszlopokat. A zenekar rendületlenül játszik, mintha el akarna fojtani minden egyéb hangot, ami a katonák körül elhangzik. A nagy lármában elvesznek, összekeverednek a szavak, a nevek, az adatok. Már senki sem tudja, ki kinek kiabál, hova szólnak az üzenetek, az üdvözlések.

A főútvonal most megtelik, fölharsan a rezesbanda indulója. A hadnagy egy karmozdulattal jelzi Kemenesnek, hogy térjenek át a csatorna partján a szomszédos térre.

Egy héttel ezelőtt még minden utcával számolni lehetett a városban. Kemenes Géza akkor még járókelő volt, a város tiszteletben álló polgára, a telekkönyvi hatóság tisztviselője, aki a hivatali órák lejártával hazafelé tart, ezenközben arra megy, amerre kedve tartja; azt az utat választja, amelyik tetszik, ha akarja, éppen a legrövidebbet, ami a hivatalától otthonáig vezet. Kigombolhatja sötét zakóját, kissé hátratulhatja szalmakalapját, betérhet a kávéházba vagy bármelyik vendéglőbe, ahol habzó sör mellett vidám délutáni kompániák időznek. És ott van a korzó! Jobbra-balra hajlongva, kalaplengetve köszönti nagyszámú ismerősét, megáll egy-egy szóra, férfiakkal komoly városi ügyekről tanakodik, hölgyekkel könnyed szót vált a melegről, a fürdőzés gondjairól, a gyerekek fejére barackot nyom. A sétány hűs fái alatt megpillantja a családját, felesége rózsaszín krepdesinjét, a gyerekek patyolatos fehér ruhácskáját. Gézuca elébefut, kézenfogva vezeti anyuskához. Körbeállják a babakocsit, gyönyörködnek a kisebbikben, az alvó Olgácskában. Előfordul, hogy benéznek felesége, Blanka szüleihez; s amíg Tercsi szolgáló a gyerekekkel játszik, addig ők a szanatórium megkóstolják az apósa pincehűvös borát, kortyolják anyósa városszerte híres törökkávéját.

Üggyel-bajjal elérték a teret, Rimele hadnagy megállt a Stefán-féle vendéglő előtt, intett, hogy ők is álljanak meg. A tér túlsó végén vonulnak a menet-századok, a rézfúvósok csinnadrattája verődik a fák és falak között, a tömeg kiabál, sikongat, éljenez.

A Stefán-vendéglő udvaráról egy fiáker fordul ki, benne állva egy részeg trénőrmester énekel. Karját magasba lendíti, torkaszakadtából ordítja: Ne sírj öreg Ferenc Jóska . . . Cigánybanda lép a kocsi mögött, húzza a trénőrmester nőtáját. A tömegből egy ulánusfőhadnagy válik ki, vörös arccal, föltartott lovaglóstorral fut a fiáker elé, megállítja, csöndre inti a cigányokat. Föllép a kocsira, egy perditéssel az ülésbe taszítja az őrmestert, aki bambán szalutál neki, összeszorított szájjal nagyokat nyel. A tiszt magából kikelve, fojtott hangon korholja a részeget. Az ostorral a kocsis vállára csap, valamit mond neki. A fiáker gyorsan indul, a cigányok visszasomfordálnak a vendégfogadóba. Az őrmester föláll, de az ulánustiszt visszarántja az ülésre. Erre megint ordítani kezd: Ne sírj öreg Ferenc Jóska . . . Aztán a kocsi oldalára borul, hangosan zokog.

Rimele hadnagy megvető mosollyal nézte végig a jelenetet. Arca hosszúkás, vékony és sápadt. Hideg, szürke szempár, az ajka szinte egyetlen vonal, az álla kemény, szögletes. Most két ujjával megfogta tábori sapkája ellenzőjét, megemelte, majd ujjai hegyével érintette homlokán a vörös csíkot, amit a bőrbe-tétes sapka hagyott. Aztán visszahúzta, gondosan ügyelve, hogy a perem ezúttal följebb kerüljön, ne ugyanabba a vágásba.

Fáj neki – gondolta Kemenes. Nézte a fiatal tisztet, és megpróbálta leolvasni róla, kiféle-miféle lehet. Ez a mozdulat, ahogy igazított a sapkán, a fájdalom vörös csík érintése a homlokán kétségtelenné tette Kemenes előtt, hogy a hadnagy nem hivatásos tiszt; ő is a mozgósításkor vonult be, nem szokott még hozzá a komisz sapka viseléséhez. Egész lénye, hűvös eleganciája úri származásra vallott; s hogy fontos, befolyásos család sarja, mutatja, hogy a hadkiegészítőn teljesít szolgálatot, bizonyára afféle adjutánsként.

Ahogy a fiáker eltűnt a térről, a hadnagy engedett merev tartásából, zárkózott fegyelméből, fesztelenebbül állt, akkor igazított a sapkáján. Megkönynyebbült – vélte Kemenes. Nem neki kellett beavatkozni a kellemetlen incidensbe. Nem lehet igazi katona a hadnagy, inkább civil úr, mint erélyes tiszt. Lám, most elővette farzsebéből ezüst cigarettatárcáját, rágyújtott. Csak tartalékos tisztek gyűjtanak rá nyilvános helyen ilyen hanyagul. Szolgálatot teljesítő hivatásos tiszt nem dohányzik az utcán, még háborúban sem.

– Szakaszvezető úr! – szólította meg aggódó arccal Kemenest az egyik népfölkelő. – Mi lesz velünk, hova vezényelnek bennünket?

– Éppen úgy nem tudom, ahogy maguk sem tudják. Bizzunk benne, hogy jó helyre kerülünk – mondta Kemenes, és most először vette szemügyre embereit.

A két altiszt, Hirtling és Dorogány csöndesen beszélgetett; Kemenes nem ismerte őket, a négy népfölkelőt is most látta először. Valamennyiüket vidéki, falusi embernek nézte, Dorogány afféle kishivatalnok, Hirtling és Starkbauer messziről elárulja, hogy iparosember. A többiek parasztok, környékbeli kisbirtokosok. Szeretett volna hirtelen mindent megtudni róluk, de ez most reménytelennek látszott. Kint a főúton már a menetoszlop vége haladt, a hadnagy tett néhány türelmetlen mozdulatot, mintha siettetné a marsot. Intett, hogy induljanak, folytassák az utat.

Ismét a főúton jártak, Kemenes üdvözölte ismerőseit a tömegben, jobbra-balra integetett, csöndesen köszöngetett.

Megérkeztek a hadkiegészítő parancsnokságra, a kapuőr keményen szalutált a hadnagynak. A visszhangos kapualjban nagy lármát csaptak szöges bakancsaikkal. A hadnagy utasította őket, vonuljanak az udvarra, amíg ő jelentést tesz érkezésükről.

A napfényes udvar néptelen volt, poros gömbakácok álltak a falak előtt. A telek végében hátsó udvar istállóval, előtte a térségen fekete hátsólovat járatott egy ingujjra vetkőzött katona. Hosszú járszalagon kényesen járt körbe a kanca, könnyű galoppját egyszer-egyszer táncos lépésekre váltotta.

A katonák a fal tövében álltak, nézték a lovat, az utána forgó, csettintgető katonát.

– Ennek van ám jó dolga! – mondta Cseke Andor népfölkelő, és fejével a lovász felé mutatott.

– Én is szívesen lennék ilyen tisztí lovász, ezek mind szélvédett helyen vannak. Ráadásul ilyen fái náll mellett öröm is az élet. Ezeknek a nóniusz kancáknak nincsen párjuk a világon! – mondta Gyarmati Gábor, és elragadtatással nézte a lovat.

– Nincs több három évesnél – jelentette ki az előbbi katona.

– De nincs ám! Ez olyan biztos, mintha én törzskönyveztem volna.

– Higgyék el, a lovásznak is csak itt jó – szólt Hirtling tizedes. – Én voltam lovász, tudom, mit jelent. Harctéren csapattiszt lovászának lenni, nem leányálom.

– Egy falumbeli ember tüzérlovak mellett szolgál. A fene megette azt is! – szólt bele a beszélgetésbe Starkbauer.

– A harctéren semmilyen lovas szolgálat nem jó – folytatta Hirtling. – Dupla gond, vesződség. Akkor már inkább gyalogos vagyok, magamnak viselem gondját. Örülök, hogy megszabadultam a lovaktól, átkerültem az infanteristákhoz.

– De az ilyen hátországi tiszt lovászának jó sora van. Nem hiszem, hogy szagol ez puskaport. A gazdája messze elkerüli. Ennek a kancának is fűjhatják a marsot, oda se neki! A keringőhöz van ez szokva, meg a vasárnapi sétalovagláshoz – vélekedett Starkbauer.

A katonák nevettek. Tovább is tartana a tünődés lovasságról, gyalogságról, ha közülük a legidősebb, Széles Márton hirtelen meg nem kérdezi:

– Hát velünk most mi lesz?

A csöndes tanakodásban ez a kérdés kimondatlanul is ott bujkált, s most, hogy Széles Márton kibőkte, fölkapták a fejüket, még a két altiszt is a szakaszvezetőre nézett. Kemenes hozzájuk fordult.

– Hamarosan megtudjuk, emberek. A hadnagy úr jelent bennünket, s ha visszatér, minden kiderül. Talán nem lesz nehéz szolgálatunk, és a harcteret is elkerüljük. Legalábbis egyelőre.

– Adná az Isten, szakaszvezető úr! – mondta Széles Márton.

A katonák Kemenes szavaitól bizakodók lettek, máris úgy tekintettek rá, mint parancsnokukra, aki mindig többet tud náluk, akitől a sorsuk függ. Megenyhült a katonás fegyelem, szívesen beszélgettek; az általános reménykedésben bőbeszédűek lettek, hallani akarták egymás szavát, ismerkedni akartak.

– A szomszédom, bizonyos Harangi Gáspár az élelmezéshez került, ide a városi raktárba. Hej, ha mi is kifognánk valami hasonlót!

– Pedig csapkodott ám körülöttünk a mennykő! Úgy teltek egy héten át a menetszázadok, mint csépléskor a zsákok.

– Fő, hogy szerencsésen kimaradtunk mindegyikből! Mert mindig hullik mag a zsák mellé is. Nem igaz?

– Csak abba az átkozott kaszárnyába ne kellene már visszamenni! Azt nagyon nem szeretném!

– Csapkodott, csapkodott az istennyila. Ahogy most már csapkod odakint is a gránát meg a srapel . . .

Kemenes hallgatta őket, reménykedésüket a magáénak érezte, hiszen ő is szorongva ült egy héten át a Röhling-kaszárnyában, minden percben várva, hogy szólítják, beosztják valamelyik induló századba. De most már ő is bízott benne, hogy egyelőre elkerülik a frontot, hiszen a hadkiegészítő kötelékébe tartozni, valamilyen itthoni szolgálatot jelent. Hogyan is mondták az előbb? Mindig hullik mag a zsák mellé.

Nagy csörömpöléssel kinyílt a kapu, begördült rajta egy katonai autómobil. A kanca megrettent a hangra, a lovász egyetlen ugrással mellette termett, kantáron ragadta a nyugtalan lovat. Az autómobil megállt a katonák előtt, a sofőr kiugrott, ajtót nyitott a hátul ülő idős tisztnek.

Kemenes Vigyázz-t vezényelt, maga pedig szalutált az autómobilból kikászálódó őrnagynak. A tiszt megbökte a sapkája ellenzőjét, hátrament a lóhoz, megveregette a nyakát, zsebéből cukorkát vett elő, bőrkesztyűs kezével a pofája elé tartotta.

Az őrnagy visszafelé jövet megállt a katonák előtt.

– Maguk? – kérdezte Kemenestől. – Maguk az új vasútbiztosítók?

– Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, Rimele hadnagy úr vezényletével érkezünk az imént.

– Úgy? Ön Kemenes Géza?

– Parancsára őrnagy úr.

– Jól van . . . Föl a fejjel, barátom! – mondta az őrnagy, és megbökte sapkáját a sofőr kíséretében fölment a lépcsőn, ahol Rimele hadnagy is eltűnt.

A katonák egymásra néztek, aztán Kemenes szakaszvezetőre, akit az őrnagy név szerint szólított.

– Vasútbiztosítás! – sóhajtott Dorogány örvezető.

– Istenem! – fohászzkodott Széles Márton. – Jobbat nem is remélhettem volna!

Kemenes Géza mosolygott. A tiszt szavai elárulták rendeltetésük célját. Vasútbiztosítók lesznek. Nagy kő esett le a szívéről, ő is sóhajtott, ahogy az imént Dorogány.

Jókedvük kerekedett, most már türelmetlenül várták vissza a hadnagyot, akiben megszabadítójukat látták.

– Hadnagyi egyenruhában maga Szent Mihály arkangyal jött el értünk, emberek! – lelkenedett Hirtling tizedes.

Ebben a pillanatban megjelent a lépcsőn Rimele hadnagy egy százados társaságában. Kemenes ismét vezényelt, tisztelgett. A százados papírról fölolvasta a neveket, aztán hosszan végignézett rajtuk.

– Ma reggel egy katona megszökött az állomáson. Az első szökevény a városban. A mozgósítás óta az állomáson valóságos népünnepély folyik, ezt most megszüntetjük. A parancsnokság szigorú rendelkezéseket léptetett életbe. Maguk heten megerősítésül mennek a vasúthoz, hogy elejét vegyék a maihoz hasonló gyalázatos eseményeknek. Szolgálatuk fontos és felelősségteljes; határozott, kemény katonai fegyelmet kíván. Minden körülmények között ehhez tartásuk magukat! A parancsnokuk Kemenes Géza szakaszvezető, összekötőjük a törzzsel Rimele hadnagy úr. A többit majd tőle megtudják. Végeztem!

A százados kezét nyújtott Rimelének, néhány halk szót váltottak, aztán elment.

A hadnagy intett, hogy a szerelvénnel, fegyverrel együtt kövessék őt.

Hátul az udvarban befordultak egy ajtón, fölmentek az emeletre. A hűvös lépcsőházban kacsingattak egymásnak, örültek a jó beosztásnak, de hangosan nem beszéltek róla a hadnagy jelenlétében. Úgy érezték, kivételes szerencse érte őket, ezt nem szabad elkiabálni.

Végigmentek az emeleti folyosón, amelynek falán tábla hirdette, hogy ez itt a *Katonaotthon*. Az épületnek ez a szárnya egy nagyobb teremből és két kisebb helyiségből állt, mindegyiknek nyitva az ajtaja. A nagyteremben asztalok és székek, afféle étkező, a kisebbek közül az egyik társalgó és játékszoba, a másik könyvtár. A falon zománcablás fölírások: *Sakk, dominó, malom, Egy tea 4 fillér, A Katonaotthonban minden katona otthon van!* A barátságos föliratok ellenére az otthon most zord és kihalt, sehol senki. A mozgósítás óta nem valószínű, hogy főznek még a négy filléres teából, vagy valaki beülne ide dominózni.

A folyosó kanyarulatától raktárszobák sorakoznak. Rimele hadnagy megállt, az egyik ajtóra mutatott:

– Itt új uniformist vételeznek, új lábbelit kapnak, ezt a régi kacatot pedig leadják! Odaát a másik szobában szerelvényt kapnak, leadják ezeket a rozsdás Werndl-puskákat, helyettük Mannlichereket kapnak, új bajonettet. Ha befejezték a faszolást, átöltözést, bejönnek ide a könyvtárszobába, lepakolnak, a szobát lezárjuk, és Kemenes szakaszvezető úr elviszi magukat a Neptun fürdőbe tisztálkodni. Tessék, kezdjék el, a raktárnok már tud magukról!

A hadnagy sarkon fordult, ők pedig a raktárnok őrmestertől sorra átvették az új holmit. Tetőtől talpig átöltöztek, vadonatúj alsó- és felsőneműt váltottak, kicserélték a fegyvereket, dupla tölténytárban húsz-húsz golyót kaptak, új bajonettet húztak a derékszíjra. A nyikorgó bakancsokban átlépdeltek a könyvtárba, ott szépen a fal mellé rakták a bornyút, a fegyvert a municióval. A gondosan válogatott csukaszürke uniformisban, a sárga lábbeliben lementek az udvarra; elégedetten méregették magukat is, egymást is.

Kemenes Géza sorakozót rendelt el, de mielőtt elindultak volna, az istálló felől füttyentést hallottak. A lovász jelzett nekik, intett, hogy várjanak. Félkszáron tartva két fölnyergelt kancával közeledett hozzájuk.

– Maguk is a vasúthoz kerültek? – kérdezte.

– Oda.

– Szerencsés flótások. De sokan örülnének, ha maguk között lehetnének most!

– Maga sem panaszkodhat, komám! – mondta Hirtling.

– Nem is akarok, káplár uram. De maguk aztán kifogták! A hadnagy úr igen derék ember. Örülhetnek, hogy a keze alá kerültek.

A kapu alatt lovaglóruhás hölgy jelent meg, a lovász elnémult, összecsapta a bokáját. A hölgy szapora léptekkel a lovakhoz ment; futó pillantást vetett a katonákra, parányit mosolygott is. Széles karimájú kalapja félig elfödte az arcát. Ahogy ellépett előttük, érezték finom parfümjének illatát. Megsimogatta a fekete kanca homlokát, cukrot dugott a szájába. Intett a lovásznak, aki nyomban melléje pattant, kecses mozdulattal tartotta a tenyerét. Az asszony fölemelte a lábát, a csizma orrát belehelyezte a lovász tenyerébe, és egyetlen lendülettel a nyeregben termett. A kantárt szorosra kapta a melle alatt, előrán-totta csizmája szárából a lovaglóstort, csettintett, térdei közé kapta a ló derekát. A mozdulatra a kanca fölkapta a fejét, fordult, vágtaiban iramodott el az udvar hátsó kijárata felé. A lovász csendes galoppban követte.

A katonák nézték a lovagló asszonyt, a szálegyenes tartását, a vágta ütemére süllyedő-emelkedő karcsú csipőjét.

– Ez igen! – fújta ki a levegőt Dorogány örvezető, mint aki egy ideje nem vesz lélegzetet.

– Mondtam én, hogy ennek a fickónak van a legjobb dolga a világon! – szólt Cseke Andor.

– Vele aztán én is ellovagolnék! – nézett utánuk Dorogány még akkor is, amikor a lovasok már kikanyarodtak a fasorra nyíló kapun. – Na, mit szólnak hozzá?

– Gyönyörű teremtés! – lelkenedett Gyarmati Gábor. – Látták, micsoda járása van? A mozgása is elárulja, hogy nincs több három évesnél.

– Én nem a maga nóniusz kancájáról beszélek! Az úrnőről van szó, nem a lóról – méltatlankodott Dorogány.

A katonák nevettek, Kemenes is elmosolyodott a félreértésen.

– Induljunk, emberek! – mondta.

Ismét fősorakoztak a vezényszóra, keményen kiléptek, végigcsattogtak a boltíves kapu alatt.

A Neptun fürdőben letisztálkodtak, a szappan és a víz újabb örömeket szabadított el bennük, már-már gyerekes hancúrozással fröcskölték a vizet, nevetve mosták egymás hátát.

Kemenes Géza a medence lépcsőjén ült mellig a vízben, és a legutóbbi fürdőbeli délutánra gondolt, július huszonharmadikára, amikor kis társaságuk ugyanitt ült a lépcsőn. Csöndes beszélgetésben telt az idő, s egyszer csak megjelent Szekulics Richard ügyvéd. A városi újságból hangosan fölolvasta a Monarchia ultimátumát, amelyre július huszonötödikén este hat óráig meg kellett adni a kedvező választ, mert különben a fegyveres elégtétel következik. Akkor délután még bíztak valami kedvező fordulatban, tanakodtak is felőle a Neptun medencéjében, amely gyakorta helyszíne volt a világ sorsa fölötti komoly töprengéseiknek. De ezúttal – jól emlékszik – mindenki fejét lógatva távozott, senki sem ajánlotta a szokásos fürdő utáni sörözést. A baljóslatú ultimátum szavai jártak a fejükben, a levegőben érezték a háborút. Egyedül Szekulics Richard volt élénk és hangos: az összecsavart újságot mint kardot forgatta a levegőben, és dühtől elfúló hangon követelte az azonnali mozgósítást. Ha rajta múlna, ultimátum nélkül történne a lerohanás.

Kemenes egy kicsit elszundított a medence langyos vizében; mire fölérte, emberei már fölöltözve várták a kabinsor előtti padokon. Fölöltözött, s mivel volt még idő bőven este hét óráig, a bevonulásig, visszafelé menet betértek a Stefán-féle vendéglő kerthelyiségébe. Sört rendeltek, mindenki egyetlen hajtásra itta ki a korsóját. Ittak a nap izgalmaira, a vasútbiztosításra, a kiadós fürdőre; nyögve, sóhajtvá törölgették bajuszukról a fehér habot.

Lénárd úr, a városi fotográfus érkezett masinájával a vendégfogadóba. Kemenes odaintette őt az asztalukhoz, megállapodtak egy föl vételben. Oda álltak a vadszőlővel futtatott kerítés tövébe, középtűt Kemenes, jobbról-balról az altisztek két-két népfölkelővel. A fotográfus eligazgatta őket, figyelmet és barátságos arcot kért, bebújt a fekete klott-zsákba. Némi mozgolódás után kidugta bal kezét, magasra tartotta, utasítást adott, hogy mindnyájan csakis a kezére nézzenek, számoljanak magukban háromig. Minden a legnagyobb rendjén ment, s akkor a művész elraktartotta a masinát.

Asztalukhoz visszatérve Stefán úr várta őket, a tulajdonos.

– Kemenes szakaszvezető úrék az én vendégeim! – mondta a kocsmáros, és hét pompás pörköltet hozatott illatos uborkával.

Stefán újabb sörökkel köszöntötte a vitéz urakat, gratulált nekik a szerencsés szolgálathoz. Fölemelték a korsókat, lelkesen, kipirult arccal éltették a császárt:

– Es lebe der Kaiser hoch! – kiáltotta a nagydarab vendéglős.

Kemenes kérte a fotográfust, hogy a kész képeket majd az állomásra küldesse ki utánuk. Elbúcsúztak Stefán úrtól, és jókedvű marsban bevonultak a hadkiegészítőre.

Rimele hadnagy már várta őket, tájékoztatta Kemenest, hogy éjszakára a Katonaotthon könyvtárában szállásolnak, bevitette már részükre a hat fekhelyet. Hideg vacsorát vételeztek a raktárnok őrmestertől. Holnap reggel leteszik a hűségesküt, és megkezdik a szolgálatot az állomáson.

Ezután a hadnagy elmosolyodott, fölengedett feszes tartása, könnyed társasági mozdulattal nyúlt a tárcájáért, cigarettával kínálta Kemenest. A szakaszvezető csodálkozott, hogyan tud egyik pillanatról a másikra katonából civil lenni, merev arcú, kemény szavú tisztből fesztelen, világfiás, kávéházi aranyifjúvá vedleni.

– Azért készítettem csupán hat fekhelyet a könyvtárban, mert maga, szakaszvezető úr, gondolom, szívesebben hál otthon. Adja át Hirtling káplárnak a parancsnokságot, menjen haza éjszakára. Ha nincs ellenére, tarthatunk együtt, meghívom a kávéházba egy italra.

– Köszönöm, hadnagy úr, az éjszakai eltávozást is, a szíves meghívást is – mondta Kemenes.

Arra igazán nem számított, hogy ilyen hamar maga viheti családjának a jó hírt: a vasútbiztosításhoz került. Azt meg éppenséggel nem gondolhatta, hogy újdonsült parancsnoka kávéházi meghívásban részesíti. Ha mindez egy héttel ezelőtt történik, semmi különös nincsen abban, hogy együtt ül ő, a járásbírósi tisztviselő egy fiatal úrral a kávéházban. Most azonban kissé szokatlan lesz, hadnagy és szakaszvezető együtt.

Nem sokat töprengett ezen, örült, hogy hadnagya közvetlen ember, aki eltekint a formáktól, s hajlandó vele a szolgálaton túl szorosabb kapcsolatot is teremteni. Átadta a parancsnokságot Hirtlingnek, jó éjszakát kívánt, meghagyta a reggel hat órai ébresztőt.

A kávéházi nagyteremben egy sarki márványasztalhoz ültek; a hadnagy otthonos mozdulattal röpitette sapkáját a fogasra, intette magához a pincért. Egy palack rumot rendelt. Kemenes meghökkent: csak nem képzeli a hadnagy, hogy ketten isszák meg a sok italt? A pincér meghajolt, mosolyogva bölintott a szakaszvezetőnek, halk hangon azt mondta: van szerencséje Kemenes urat katonaként köszönteni a kávéházban.

– Apropos! – intett a hadnagy a pincérnek. – Csak tíz után vacsorázom. A szokásos két terítéket kérem.

– Igenis, hadnagy úr – hajolt meg a pincér; buzgón szaladt, nyomban hozta a rumot a két pohárral.

A hadnagy egy intéssel elhárította a pincér szolgálatát, maga töltött.

– Igyunk a szolgálatra – mondta mosolyogva. – A mi kettősünkre, szakaszvezető úr! Remélhetőleg, tartós lesz! Egészségére!

– Isten éltesse a hadnagy urat! Isten éltesse bennünket ebben a szolgálatban! – mondta Kemenes, és jó kedvvel hajtotta le a pompás italt.

A hadnagy nyomban kitöltötte a második poharat is, újra megemelte:

– Erre egy pohár kevés! Proszit!

Lehajtották a másodikat is, a hadnagy újra töltött.

– Három a magyar igazság!

A hirtelen lehajtott három pohárka ital kellemes jóérzéssel töltötte el a szakaszvezetőt, olyannyira, hogy gondolatban már a negyediket emelte föl. Cigaretta után nyúlt.

– Ha megengedi, hadnagy úr! Egy kis hazai, magam töltöttem . . .

– Nem, nem, szakaszvezető úr! Az jó lesz majd magának boldogabb időkben. Most az ünnep kedvéért hadd kínáljam én!

Zubbonya zsebéből finom dobozban szivart vett elő, megkínálta Kemenest.

A bécsi Virginia valóban méltó volt a márkás rumhoz. Kemenes szinte beleszédült az első szippantásba, hátradőlt a széken, és most először körülnézett a kávéházban. A régi időkhez képest kevesen voltak, a helybeliek közül csupán két öregúr, a többiek átutazók, katonának vonuló urak, néhányan feleségestől. Annuska, a kasszírnő magas pultján trónolt villogó fehér vállával, mosolyogva bölintott ide Kemenesnek. A szakaszvezető visszamosolygott, némán meghajolva köszöntötte őt. A kasszírnő mosolya, a maga gáláns meghajlása újra a negyedik pohár rumot idézte föl benne, s Rimele hadnagy, mintha gondolataiban olvasna, íme, már ki is töltötte.

Ittak, szívták a finom szivart.

– Igen. Isten éltesse bennünket, szakaszvezető úr! Ahogy az imént mondtam. Lám, milyen jó, hogy van Isten, aki éltet bennünket. Nem gondolja, hogy ilyenkor, háborúban kétszeresen is jó, hogy van Isten?

– Mivel kétszeresen van rá szükségünk, hadnagy úr – mondta Kemenes, és újra Annuskára mosolygott.

– Kétszeresen? Lám, mennyire igaza van magának! Nagyon érdekes! Már ami az Istennek ezt a dupla szükségét illeti. Bizonyára emlékszik még az alezredes délelőtti szavaira: Isten megáldja fegyvereinket. Erre az áldásra pedig azért van szükség, hogy győztesek legyenek fegyvereink. Nemde?

– Minden bizonnyal, hadnagy úr.

– Na, erre most igyunk! A győzelemre!

Fölhajtották az ötödik pohár rumot, a hadnagy kigombolta a zubbonya felső gombját. Hosszú, egyenes szálú szőke haját hátra simította, de nem sikerült a mozdulat, egy tincs visszahullott a homlokára, a vége a füle mellett lelógott. Ettől a hadnagy kissé csapzottnak látszott.

– Hát igen, szakaszvezető úr – hajolt előre, rákönyökölt az asztalra, Kemenes arcába nézett. – De nem gondolja, hogy azok . . . azok odaát, az ellenségeink is éppen így fohászkodnak? És mit tehet most Isten? Fohász innen, fohász onnan, áldás ide, áldás oda! De hol legyen a győzelem? Lehetőleg, mire a lomb lehullik . . . Mikor is hullik le a lomb, szakaszvezető úr?

– Az attól függ! Itt nálunk októberben. Tőlünk délre . . .

– Nos, tőlünk délre? Később, ugyebár? Aztán van olyan hely, ahol egyáltalán le sem hullik. Hát nem furcsa? Dupla Istenre van itt szükség és gyors lombhullásra . . . De mi most igyunk arra, hogy legalább egy Isten éltesse bennünket, és legalább itt hulljon le a lomb minél előbb!

Megint ittak, és Kemenes kissé kényelmetlenül érezte magát, izgett-moz-

gott a széken, igyekezett érdeklődő arccal hallgatni a hadnagyot. Megfeledkezett a szivarról, hosszú hamurudat vert le róla a kristálytálba.

– Isten éltesse! – emelte föl poharát a hadnagy újra.

– Egészségére, hadnagy úr! – mondta Kemenes, és egy kicsit elpirult, mert szándékosan kerülte Isten nevét, az Isten éltesse-köszöntést.

Szerette volna, ha a tiszt befejezi ezt a beszélgetést, és áttérhetnek másik témára. Aggasztották a renitens szavak, ahogy a hadnagy a háborúról beszélt, a jól érezhető gúny, amellyel előbb az alezredest, majd a császár mondását idézte. Mit akar a hadnagy? Fölforgató szavai mögött puhatolózó szándék rejlik, vagy valójában így vélekedik a háborúról? Akár így, akár úgy van, mindenképpen kellemetlen ez az egész. Ő csak egy szakaszvezető, nem filozófus. Mi köze ehhez a mindenáron kapcáskodó, kötekedő okoskodáshoz? A hivatali életben sem szerette ezt a krakéler fajtát. Csak bajt hoztak, elégedetlenséget szítottak, magukra és környezetükre vonták a fölsőbbiségek gyanakvását és ellenszenvét. Kemenes világéletében őrizkedett ettől a fajtától, s most csodálkozva ismerte föl, hogy katonai fölöttesét is ebből a fából faragták. A világ már olyan, hogy a tisztviselő azt teszi, amit a főnöke kíván; a katonaságnál a baka a szakaszvezetőre hallgat, a szakaszvezető a hadnagyra, ennek a százados parancsol, és így tovább. Ha az ember a maga helyén eleget tesz a kívánalmaknak, megtalálja az egyensúlyát, megbecsülést szerez, viheti is valamire. De mire jó ez a békétlenség, erőnek erejével firtatni és keresni a kákán a csomót?

– De hadnagy úr, a sérelem és a vér . . . – lökte ki magából védekezésül ezeket a mostanában gyakran emlegetett szavakat.

– Ugyan, kérem! Hagyjuk ezt! Sérelem annyi van, ahányan vagyunk, nem is beszélve a vérről. Értse meg, ha mi itt, ennél az asztalnál komolyan vesszük a szavakat, hogy Isten éltesse bennünket, nem hihetünk igazán a háborúban! Ez a két szó: Isten és élet, sokkal súlyosabb annál, hogy dobálódzunk vele!

Kemenes egyre pörgette a márványlapon a talpas poharat, nem nézett föl a hadnagyra. Most, hogy abbahagyta ezt a furcsa fejtegetést, Kemenes megkönnyebbült. A hadnagy egyre hangosabban beszélt, hangjára többen is fölfigyeltek, a kasszírő sem mosolygott már, összevont szemöldökkel, aggódva figyelt rájuk.

Kemenes szeretett volna már kívül lenni innen, inkább maradt volna az embereivel, minthogy ilyen kellemetlen beszélgetésbe keveredett. Keserves árnak tartotta ezt az estét az otthoni éjszakáért. Ráadásul az idő múlik, a rumos üveg még félig van, egyelőre semmi jele annak, hogy a hadnagy útjára bocsájtaná. Hirtelen heves vágy fogta el, hogy azonnal induljon, mielőbb betoppanjon otthon, talán még a gyerekeket is ébren találja. Érezte, hogy a fejébe szállt az ital, jól látta a hadnagyon is a rum hatását. Bénultságában azonban nem tudott szóhoz jutni, nem is akart véleményt nyilvánítani. De mozdulni sem tudott, hiába kereste azt az apró mozdulatot, amellyel legalább jelét adja mehetnékjének. Megbántani, sérteni sem akarta a hadnagyot, hiszen akármilyen zavaros gondolkodású is, mégis a fölöttese.

– Hahó! Péter! Te itt vagy? – hallatszott egy hangos kiáltás.

Magas, őszhajú százados állt a mosdók felől vezető folyosó ajtajában.

Mindketten odanéztek, Rimele nyomban fölugrott, a százados elé sietett, kezét fogtak, megölelték egymást. Együtt léptek az asztalhoz, Kemenes föluggott, összecsapta a bokáját.

– Engedd meg, százados uram, hogy bemutassam Kemenes Géza szakasz-

vezető urat, aki egyébként a helybeli telekkönyv kitűnő tisztviselője. Balán Ervin százados úr – mutatott Rimele az idős tisztre.

– Csak semmi formáság, kedves barátom! – intett Kemenesnek a tiszt, és szélesre tárta karjait. – Hadd hívjam meg az urakat asztalunkhoz, odaát a belső szobában! Tudják, mi négyen, vén rókák, hajdani ezredtársak, odaát ünnepeljük váratlan találkozásunkat, egyben búcsúestet is ülnék, holnap indulunk az arcvonalba. Gyerünk, fiaim, menjünk!

– Köszönettel fogadjuk, sőt elfogadjuk a tisztos meghívást, százados uram – mondta Rimele, és kacsintott Kemenesnek.

Kemenes örült a vén tiszt megjelenésének, meg nem is. Örült, mert megszabadította a kínos beszélgetéstől, bánkódott, mert tovább húzódik indulása; a tisztek asztalától nem állhat föl egyhamar. Láta a századoson, hogy odaát alaposan túl vannak már az első poharakon, csillogó szemmel, bazsalygó, nagy selma arccal invitálja őket az újabb iváshoz, miközben csókokat dobál Annuskának, hívogatja is az asztalhoz.

– Előbb azonban itt kell egyet koccintanunk! – mondta Rimele, és intett a pincérnek, hogy hozzon új poharat.

Vidám koccintás következett, amitől nyomban elszállingóztak Kemenes rossz gondolatai. Együttesük most olyan volt, mint egy kedves vidéki vadásztársaság, vagy valami úriházi keresztelő. A meghitt vendégjárások, poharazások emlékét idézi.

Kemenest az új tiszt megjelenése mindinkább jókedvre hangolta. Ezek a derék tartalékos tisztek igazi civiles fesztelenséggel viselkednek, nem sokat adnak a sarzsira, a szakaszvezetőt is befogadják kávéházi körükbe. Vidéki urak ezek a javából; a katonaság az első látásra talán mindenkit zordabbra fest, mint amilyen valójában. Rimeléből is a hirtelen bevonulás hozhatta ki a filozofikus hajlandóságot, no meg a ki tudja, hányadik pohár rumocska! Az ilyen fiatalurakat próbára teszi és apátiába dönti az is, ha – tegyük föl! – hirtelen ott kell hagyniuk valami nőszemélyt. Hihi! Csakugyan! Hát persze, biztosan nő van a dologban. Könnyen elképzelhető, hogy a csinos Rimele odahagyott valahol egy elragadó kis hölgyet... Ó, azok a kis nők! No-no, hát egy kis selmaság még nem a világ vége! De nem ám! Nincs is abban semmi Isten ellen való. Lám, Annuska, a kasszírő érti a dolgát, most megint úgy mosolyog, de úgy... Ez a százados egészen visszavarázsolta ide a boldog békeidők kávéházi hangulatát. Nicsak! Már meg is csipkedte Annuska állacskáját. Az ördög vinné el! Ez aztán a vén kurafi!

Annuska itt áll közöttük, fekete bársonyruhájának kivágásában tündöklök hókeble, karját, vállát hol egyik, hol a másik komisz zubbonyhoz érinti; azzal a nagy-nagy nézésével bámulja őket, bűgő hangján kérdezi, a rumot utánuk vitesse-e a belső szobába.

– Nem! – kiált Rimele. – Előbb magácska is megkóstolja! Koccint velünk, aztán elteszi a maradékot, és a főúrral majd iszik az egészségünkre. Arra, hogy Isten óvja a ki tudja, meddig vidám katona urakat!

A főúr hallja ezt, mosolyogva fordul ide, mélyen meghajol. A hadnagy kitölti az italt, Annuska a kasszából egy gyűszűnyi poharat hoz magának. Körülállják az asztalt, emelik a poharakat, isznak. Annuska a pohár fölött Kemenest nézi, a szeme a szakaszvezetőn röpdös. Később Kemenes vállára teszi a kezét.

– Nagyon jól áll Kemenes úrnak az uniformis. Nem győzöm nézni, milyen fess benne!

Kemenes megfogja a kasszírő fehér kezét, maga elé emeli, megcsókolja.

– Nusika kisasszony nagyon kedves, és ezekben a zord háborús napokban a legjobb békét idézi.

– Nekem mindig öröm, ha földézhetem a régi szép időket – bűgja, és finoman, éppen csak érintve megsimogatja Kemenes arcát.

– Uraim! – bömböl a vén százados. – Bármennyire is fáj megválnunk a legjobb béke legjobb angyalától, emlékeztetem önöket, hogy katonák vagyunk, és odabent a belső szobában katonák várnak ránk! Nem szabad megfélemedkeznünk róluk. Nusika kisasszony, tiszteljen meg bennünket személyesen egy üveg pezsgővel! – mondta a százados, és már tessékelte őket befelé; köztük állt, vállukra tette a kezét, átölelte őket. Eközben a pincér a lengőajtóhoz ugrott, mindkét szárnyát kitérte előttük.

Igy léptek be a belső szobába, ahol az asztal körül három idős tiszt ült, két főhadnagy és egy őrnagy.

– Itt hozom az uraknak Rimele Pétert, a mi kedves jó Frici bátyánk, hajdani ezredtársunk legkisebbik fiát!

– Eljen!

– Szervusz, Péter!

– Édes öcsénk! Isten hozott! – kiáltották a tisztek, és sorban kezét rázták Rimelével.

Aztán a hadnagy bemutatta Kemenest, megint hozzátéve, hogy a helybeli telekkönyvi hivatal kiváló tisztviselője.

– Csak nem a megboldogult dercsei jegyző, Kemenes Pali fia vagy? – kérdezte az asztalfőn ülő őrnagy.

– De igen, őrnagy úr – szólt katonásan a szakaszvezető, és hangosan összezecsapta a bokáját.

– Fiacskám! – kiáltott az őrnagy. – Hagyd a pokolba ezt a forsriftozást, mert olyat mondok, hogy még! Vagy azt akarod, hogy vezényeljek neked? Ruht, setzen!

Nagy hahota tört ki, és mindnyájan leültek.

Annuska hozta a pezsgőt, Rimele hadnagy gyakorlott, ügyes mozdulatokkal bontotta föl a palackot, figyelmet kért a pukkanáshoz.

– Tűz! – vezényelt a százados, és eldőrdült a pezsgőspalack.

A habzó, gyöngyöző ital beleömlött az egymás mellett sorakozó talpas poharakba.

– A találkozásunkra! A hajdani híres ezredre! És búcsúnkra! Holnap indulunk a harctérre!

Mindannyian fölálltak, komor arccal tekintettek a pezsgős poharakba, aztán fenéig üritették őket, majd leültek.

A szakaszvezető sorra nézte a tisztek arcát. Holnap indulnak a frontra. Vajon, találkozik-e még valaha ezekkel a kedves öregurakkal? A háborúban nem érdemes ezen meditálni – döntötte el Kemenes. Itt minden találkozás az utolsó lehet, még az első is.

– Drága uraim! – mereng föl az őrnagy. – Ebbe az ordenáré csukaszürkébe bújtatnak itt már mindenkit. Hányan hordjuk még a régiek közül az ezred hajdani kék uniformisát? Hányan emlékeznek még, hogy ez az ezred valaha Bécsben, a Máriahilferstrasse-n székelte? Ugyan ki emlékszik már a pazarul kivilágított császárvárosra, a kávéházak nyáresti muzsikájára, a bécsi szépasszonyok szemére...

– Istenem, azok a kis biergartenek... – sóhajtott a százados.

– Brunn, Olmütz, Könniggrätz . . . – borong mellette az egyik főhadnagy, s mintha erre várnának, mindannyian lehajtják a fejüket.

– Tirol, Vorarlberg . . . – sorolja tovább a másik főhadnagy.

– Innsbruck, Feldkirch, Bregenz . . . – zárja be a kört az őrnagy.

A százados megragad egyet a mozsárágyúkként sorakozó palackok közül, hatalmas poharakba tölti a bort.

– Uraim! Ennek a nagy ezrednek az emlékére!

Fenékig itták a poharakat.

E pillanatban diszkrét ajtónyitás mellett egy ordonánc surrant a szobába. Néma vigyázz-állás és főhajítás után Rimele hadnagyhoz lépett, súgott valamit a fülébe. A hirtelen búskomorságba esett öreg tisztek nem is vették észre az ordonáncot, mindnyájan maguk elé meredtek az asztalra. Előbbi vidám kedvük elszállt, borongás vett erőt rajtuk, az ezred múltja fölötti talán kötelező merengés, amit súlyosbított a nehéz vacsora, a sokféle ital. Már nem vesznek tudomást senkiről és semmiről; a Mariahilferstrasse-n vagy Vorarlberg égbenyúló hegyei között járnak.

Rimele bólint, egy intéssel elbocsájtja az ordonáncot. Hirtelen föláll, vigyázz-ba merevedik.

– Tiszt urak! Tartottam szerencsémnek a találkozást a híres ezred veteránjaival, boldogult apám bajtársaival. A Jóisten legyen önökkel, szerencsés utat! Ezúttal a kötelesség szólít, mennem kell.

A tisztek fölkapták álmos fejüket, fölálltak, néma vigyázz-ban búcsúztatják a hadnagyot. Nem néztek rá, mindegyik egyenesen, merev főtartással előre meredt. Rimele egy szemvillanással jelezte Kemenesnek, hogy együtt lépnek le.

Hátra arc-ot csináltak, elhagyták a termet.

Odakint az ajtó mögött Rimele elnevette magát, bizalmasan Kemenesbe karolt.

– A vén bolondok! – mondta. – De azért kedves fiúk, nem?

– Nagyon kedvesek, hadnagy úr.

– Kár értük. Szép, gutaütéses halált érdemelnének. Most majd elesnek az arcvonalban. Isten legyen irgalmas hozzájuk! De szakaszvezető úr, induljon most már haza! Megérkezett a vendégem, átmegyünk egy külön szobába vacsorázni. Ismeretlenül is mély hódolatom a kedves feleségének. Auf Wiedersehen, Herr Zugsführer!

– Jó éjszakát, hadnagy úr!

Rimele ahhoz az asztalhoz tartott, ahol az imént együtt ültek, s ahol most egy lila ruhás, lefátyolozott arcú, nagyon előkelő hölgy várta. A hadnagy kezét csókolt neki, a karját nyújtva együtt mentek a mellékajtó felé. Útjuk közben még hallotta Rimelét, amint fölemelt ujjal utasítja a pincért:

– Valami finom cukkedlit a hölgynek!

Ahogy elléptek előtte, végimentek a nagy termen, Kemenes ismerősnek találta a hölgyet. Érezte parfümjének illatát, és eszébe jutott a délutáni lovagló asszony: a nyúlánk, karcsú alakja, a feszes lovaglónadrág, a mozdulat, amint a nyeregbe lendül, a ló törzsét szorító térdek, a vágta ütemére hajlongó csipő . . . Biztosan tudta, hogy a délutáni lovas úrnő tűnt el Rimele hadnagy karján a lengőajtó mögött.

Kemenes Annuskához lépett, szalutálva búcsúzott tőle.

Mámorosan tartott hazafelé a sötét, kihalt utcákon. A nyári éjszaka régi-régi hazatéréseket idézett föl benne. Legénykorában járt így haza a kávéház-

ból, a kaszinóból, ilyen bódultan, ilyen könnyűnek érezve magát. Füttyöré- szett, dúdolt, föl-fölnyúlt az akácokra, levelet, virágot tépett.

Aztán fiatal házas korában azok az éjféli kapatos hazatérések! A hivatali kollégák szokásos asszony mellől csábító dévaj társasága tartotta fogva, itatta. Éjféli órán kóborolt haza a nyáresti utcákon, s Blanka, a drága, kisírt szemmel ott várta a hálósobában. Ó, alig vigasztalhatta meg! Hogy menekült a boros lehelete elől! Hogyan vált az éjszakai óra a csöndes mentegetőzésből, bűnbá- natból szerelmes hadakozássá! Kacagott aztán Blanka, és megenyhült végkép- pen az éjjeli csavargó iránt . . .

BENKŐ ATTILA

Színhely

*Belépsz vele és nélküle
olyan egymás után, hogy megpillantod
hajlásukat, amint összemosódnak
a telerajzolt falakra vetítve –
A részletek éppen csak elmozdulva
jelzik a visszatérés hasadékát,
áramlásuk alján még vaskosak,
itt-ott, mint rovarálcák, üresek.
Megállít és körülfog ez a csapda
kőbe karcolt nevük is arcodon
hideg hodályban száz meg száz „itt jártunk”
padló alól magányod nyöszörgése –
Ez így, mintha koponyád terme volna,
nem lakható, de jönnek és nevetnek
a valóság turistalányai.*

Ember-szivárvány

*Csak néha láttalak meg
filmek ablakából
most izzadt utazás
elém hozott a távol
szép égi ék kékjénél
szebben égve
terülsz előttem el millió
köveddel beszélve
tengerhaboddal öntözöl
formálsz szobor-örökké
mintha nem engednél
soha többé*

*de ujjaim közt
pergetem a percet
mindent megértve mindent
elfelejtek
gyík-sorsom emlék-sziklák alatt
porba-cikkan
szerelmes időt
hordozok csontjaimban
enyém ezer vihar tárt nap
vájt partok öble
leszállás kráterekbe múlt-
pokol-körökbe
engem emel mennybe
a pazar cinquecento
s idegen ízű édes dallamán
a szent szó
míg pergetem az időt
nincs ocsú között
hajó jön értem gyöngéd
tengeri ködökbe
és ott is én vagyok
a végtelen víz arcán
vihar után beteljesült
ember-szivárvány*

(F o r i o d ' I s c h i a)

A Lilla-múzeum falára

Dunaalmásnak hűséggel, szeretettel

*Nem Lévainé, nem Véghné,
de Lilla van itt;
villogtatja az idő
álomi lábnyomait.
Nem az idős, csupaszív asszony,
de az a lány,
aki a versek rózsái közt lépdelt
– és lépdél! –
szaporán.*

*Az arcára nézz:
láng-szép virradat.
A szemét figyeld:
abban kel föl a Nap.
Föltartott ujja int:
abból is süt a csoda.
A ruhája zeng,
mint százhusz orgona.*

*Itt, ahol járt,
még most is szelídek a szelek.
Az ég: testvéries, meleg-
kék üzenet.
Még most is rezdül az ág a fákon,
amerre
naponta elsiegett.*

*Halhatatlanul tündököl.
Nem a lomb, nem a virág, de ő suhog,
elüldözi a „Fátumot”,
a hegyek kérdéseire megtevel,
megy a vízen – és nem süllyed el.*

BIZSE JÁNOS MŰVÉSZETÉRŐL

Mind erősebbé válik az utóbbi évek során az a hipotézis, hogy az elmúlt két évtizedben kialakult egy „pécsi iskola”, mely nem elsősorban az alkotói stílus egységével, hanem a látvány-élmény fokozott átírásával, új képi törvényszerűségek keresésével, s ezen át a valóság új összefüggéseinek feltárásával jelentkezik. E művészet gyökerei kettősek: fel kívánja használni egyrészt a XX. századi modern képzőművészet eredményeit, másrészt a megye soknemzetiségű népművészetéből is táplálkozik. Az 1969-ben a Magyar Nemzeti Galériában együtt jelentkező Baranya megyei művészek kiállítása megerősített e feltevésben, s az iskola létrejöttének okát elsősorban Martyn Ferenc kiemelkedő szerepében: művészeti kvalitása vonzerejében, művészi habitusában és etikus magatartásában jelölhetjük meg. Az ő munkássága, jelenléte volt az az erő, mely a fiatalabbakat vonzotta, s nem egyszer képfarmáló tevékenységükre is rányomta bélyegét.

A Pécssett, a Technika Házában most gyűjteményes anyaggal bemutatkozó Bizse János oeuvre-je megerősíti a feltételezés igazát. (Mellesleg: mikor lesz már vajon az ország szellemileg is egyik legjelentősebb városának megfelelő kiállítóterme?!) A művek az ötvenes évek közepétől napjainkig sorjáznak: indítás és zárás között hatalmas, változatos és változékony képi világot mutatva be.

Az időben legkorábbi művek – a *Gyerekjáték I–III.* – kapcsolódnak leg-erősebben a martyni képi világhoz, s egyben a hagyományosan ábrázolt, megszokott térstruktúrához is: a vonallal kettéosztott két képsíkhoz, ahol a felső az eget és a légteret, míg az alsó a földet jelképezi. Ezeknek az összefogott formáikban „keljfeljancsi”-ra, ezen belül a részformákban kacsára, vitorlára stb. emlékeztető képeknek közös jellemzője, hogy a világosabb háttér előtt „repkednek” a sötétebb amorf formák, melyek alig kötődnek a kép alsó szférájához. A műveket a fent és lent még megőrzött viszonya jellemzi; itt még figurációkban gondolkodik Bizse János, s nem csupán a néző, de még önmaga számára is fontosak e megszokott fogódzók. S jóllehet a *Vörös-tekete-sárga ritmus* világosabb sárga alap elé festett vörös, sötétebb sárga és fekete „lebegő” formáival már elhagyja a két képsík megszokott osztását, még megtartja az alak-alap szokott előadásmódját. Érzékelésünk ugyanis mindig egy viszonylag közömbös, de szükséges és reálisan létező háttéren megjelenő, abból kiemelkedő, körülhatárolt alakot mutat. Az alak és alap ilyen megkülönböztetésének elvével magyarázhatjuk a látást: a háttér – az alap – viszonylag elnagyolt, de folytonos szerkezetű, s erre rajzolódnak a diszkontinuusan elhatárolódó alak formái. Így az érzékelés egyszerre kapcsolódik az ellentétesen jelentkező kontinuos-diszkontinuos formavilághoz, s ebben mintegy az egész valóság mozgását is megragadja. A pozitív és negatív egyidejű jelenléte a művészi alkotás lényeges vonása: Bizse János e képein még őrzi ezeket.

Az időben következő művek visszatérnek a látványhoz, vagy legalábbis jobban közelítenek ahhoz: a *Víz mélyén* a biológiai naturalizmusra emlékeztet, annak részletező fogalmazása nélkül. Ezzel körülbelül egyidőben, az ötvenes évek derekán, indul meg Bizse János művészetében az a kétirányú folyamat,

mely későbbi képi világának kibomlásához vezet, s melyek időnként párhuzamosan egymás mellett, egyidejűleg is jelentkeznek: a konstruktív művek és a több rétegből épített képek. Ez utóbbiak sémája az a két különböző színű üveglemez, melyek egymásra téve harmadik szintet adnak. A felületek áthatásának ez az elve különösen alapvető a konstruktív tendenciák művelői között. Moholy-Nagy már a húszas években több geometrikus kompozícióján alkalmazta ezt; találkozunk vele Martyn Ferenc munkásságában is (*Álló alak*). Bizse Jánosnál az 1957 körül festett *Csendéleten* találjuk magunkat szembe első ízben e megoldással: a kettős átvonuló alap és a váltott színritmus: kékre sárga – sárgára kék tételeiben. Művészete másik csomópontjának a *Siénai emléket* tekinthetjük: a két kvazi-figura, amely középkori lovasokat idéz, téglány alakú elemekből épül. E szabálytalan, sötét színvilágú, négyszögletes formák egybeolvadva is elkülönülnek a bontott alaptól, de nem emeli ki őket abból a vonal kontúrja, s így – mintegy az alapba olvadva – egységben jelentkeznek. E formarend hosszú sort nyit meg Bizse János képein: képarchitektúráit a színek térképző hatására alapítja. A színekből ritmikusan épülő képi rend eltérő színvilága két periódusra oszlik: az elsőt az intenzívebb színekre épített képek jelentik: vörösek, narancsok, lilák s kiegészítő színeik jelennek meg. Szép példája ezeknek a *Színpadkép* (1958 k.), amelyen a színek ritmusát a fekete álló téglányoknak befelé, a kép közepe felé történő áramlása szabályozza, ezzel a labirintus ősi formáját idézi fel – de ide sorolható a *Belső tér*, a *Színes városfalak*, a *Vásárcsarnok Párizsban*.

A második periódus – bár időben pontosan nehezen határolható el – kapcsolódik a korai „lebegő” képekhez. Ezeken bontakozik ki a már korábban jelzett réteges szerkezet; a színek megvilágosodnak: egészen világos, fehéres sárgás-zöldek – mély olivzöldek és feketék közé építve – uralják a képteret. A négyzetekben, téglányokban jelentkező színek hol a háttér előtt két fókuszban, kettős kúpszerűen csomósodnak össze (*Táncszvit*), hol szabályos egyöntetűséggel áramlanak szét a képsíkon, hol meg cikcakszerű csapongással jelennek meg.

E kompozíciókkal egyidejűleg születtek nagyméretű figurális alkotásai is. A *Kokszmű* képtere négyszeresen osztott: jól megkülönböztethető az alul-felül és az elől-hátul. A felső szinten talicskázó figura látható, alul a kemence körül tevékenykednek az alakok. Mindez az első síkban történik, ez sötétebb színű – a hátsó sík viszont középről, hátulról nyer fényt, s világos színével emelkedik ki a kétoldalt sötétebb kompozícióból, melyet a horizontális kettős tagolás mellett vertikálisan hármasan tagol. Bizse János a színek kompozíciójában a klasszikus elvekkel ellentétben a modern színépítést alkalmazza: a kép előterében alkalmaz hideg, míg a háttérben meleg színeket, s ezzel a kép síkját szilárdítja, erősíti.

E művel egyidőben készült három nagyméretű murális alkotása: a tabi kultúrotthon sgraffitója (1959), a pécsi Köztársaság téri óvoda faliképe (1960) és a munkásszálló mozaikja (1961). E két utóbbi művénél hasonló színek komponálási elvet alkalmaz, mint a Kokszműnél: a háttér meleg, világos színei elé állítja a sötétebb, hidegebb színű alakokat. Az *Erőmű* csarnokának hatalmas terét pedig a belejátszott vörös-narancsos négyszögek ritmusaival teszi mozgalmassá.

Bizse János e korszakának művei szorosan kapcsolódnak a portugál festőnő, Vieira Da Silva, illetve a francia Jean Bazaine műveivel. E hasonlóság, anélkül, hogy utánzásban merülne ki, egyben kijelöli festészetének koordinátáit is: e művekben ugyanis a természet és motívum nem közvetlen indítéka a fes-

tészetnek, ez a piktúra nem „a látvány igazságán gyullad” (Bernáth), hanem az csupán anyagot, élményt nyújt, művészi izgalmat kelt, s ebből növekszik ki a kép, jön létre a síkon a formák réteges elrendeződése. Az így keletkezett kép a természettől már függetlenné vált formai szerkezet; rácsai közé a természet jellemző motívumai, melyek a vizuális koncipiálhatóságot előidéznek, hermetikusan bezártak, s csupán az elmélyült szemlélő leli fel azokat. Mind e művészet háttérében a század nagy egyéniségének, Paul Kleenek a művészete áll, az ő húszas évek közepén alkotott képei, s az a tétéle, mely szerint a művészi hatás fontos eleme a néző gondolati bekapcsolása; a felismeréshez vezető utolsó gondolati lépést a nézőnek kell a képhez hozzáraknia: s ebből az *aktív* felismerésből fakad az evidencia élménye, jön létre a kapcsolat műalkotás és néző s ezáltal művész és közönség között. A vonalat vonalra építés, majd ezt továbbfejtve, réteget rétegre, struktúrát struktúrára halmozás művészi felfogása a természeti világ építettségével, erről alkotott emlékképeinkkel cseng össze. A nézőt addig vezeti el, míg az összefüggések már sejtethetővé válnak, s ott rábízta őt saját élményeire és képzeletére. Erre utalnak Bizse János képeinek címei: *Repülőgépről, Erdők felett*. A kvázi-tájkép a több réteges vonulatból revelálódik, s a színek: barnák, zöldek, sárgák is az emlékképnek ezt a kibomlását segítik elő. Ez a teljes képteret betöltő szerkezet, a kanyargó, áradó színes vonalak több-rétegű rendszere Bizse János legújabb képein besűrűsödik az alap előtt álló keresztalakban átáradó réteggé, vagy az alap előtt megjelenő vastag, sötétebb vonalak átvonuló rendszerévé (*Az Adria partján, Fények a vízen, Fénylő Duna-part, Ütiélmény*).

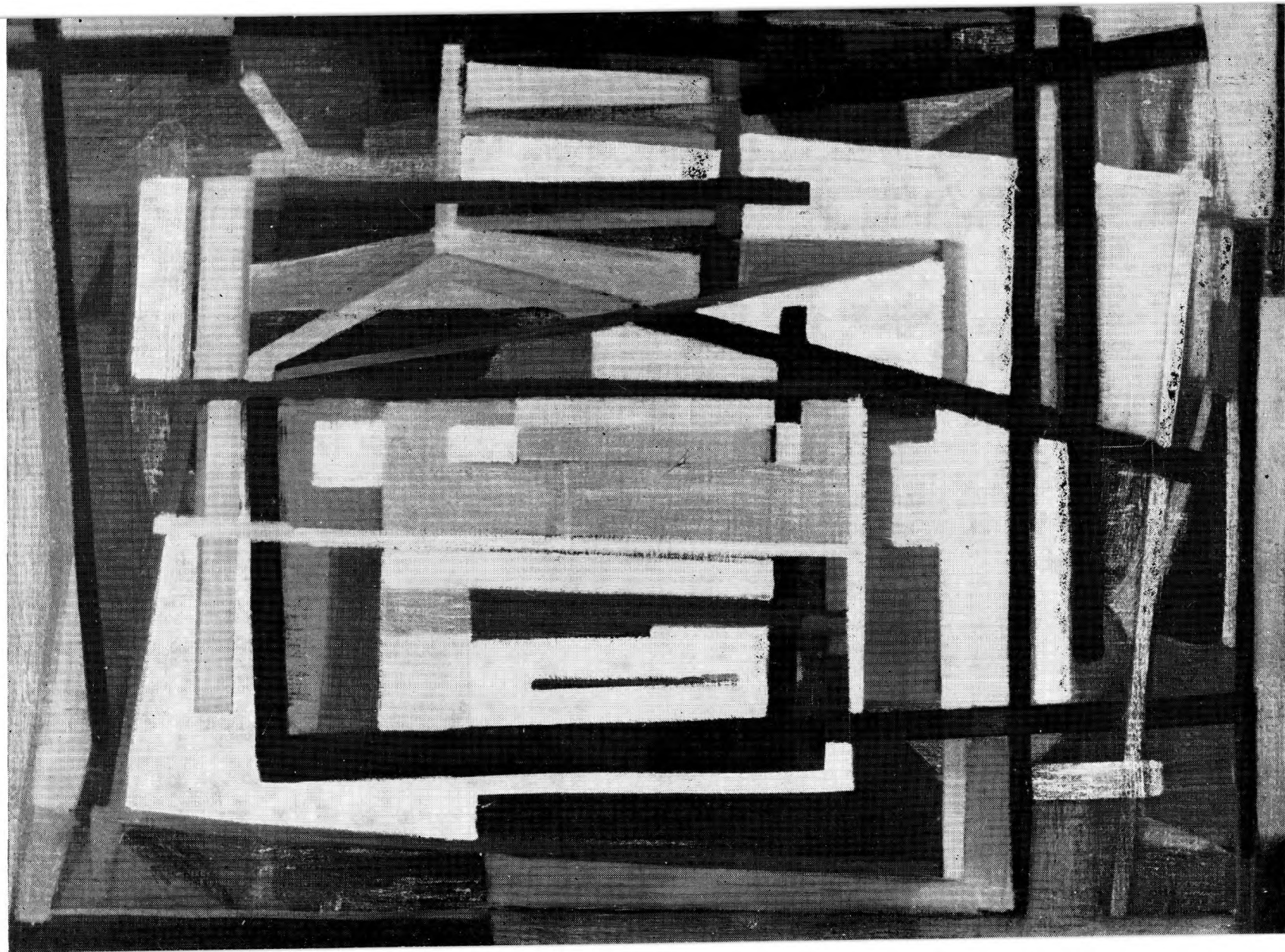
Bizse János e képei érzelmeket váltanak ki a nézőből, *felidézi* – kinek-kinek egyéni élmény- és képzeletanyaga szerint – annak emlékképeit, de *nem fejezi ki* a művész érzelmeit, nem mondja ki azokat, ezzel tehát az alkotó mintegy távoltartja magát nézőitől, szubjektivitásában is személytelen maradván. Ezzel szemben érdekes feloldódást mutatnak murális alkotásai; a madarak csapongását örökítő komlói mozaik-sor, vagy nagyméretű gobelinje, az *Akvárium*: ezeken ugyanis megteszi azt a bizonyos „utolsó lépést”. Látványközelisége az élmények átírásának elvontabb módszere ellenére is természetközelségét e művei is bizonyítják, s egyben utalnak arra is, amit éppen az „Új művek” kiállítása kapcsán gyűrűző vita is tétélezett: hogy nem minden alkotás a régi értelemben vett táblakép, ami napjainkban még ebben a formában jelentkezik. Anyaghiány, helyhiány, megbízások elmaradása, megszokás s még sok más oka lehet annak, hogy a művészek egy része továbbra is a megszokott „táblakép” formában alkotja műveit, jóllehet nem avval az igénnyel, amellyel egykor a reneszánszban e műfaj keletkezett. Messze vezetne a fejtegetés a táblakép történelmi szerepéről, (nem is ide tartozik) s a vele szemben támasztott esztétikai igényről. Bizse János képei többé nem táblaképek a fogalom klasszikusan vett értelmében: e formában keresi csupán az emberi világ kifejezésének, a gondolatébredés lehetőségének új útjait-módjait. Ebben kapcsolódik egyben korunk áramlataihoz, még ha alkotói módszerével meg is bontja szubjektum-objektum viszonyának megfelelő egységét, s a forma konkrét jelentését tagadva, csupán az asszociációkra kívánva építeni, éppen asszociációinak hatékonyságát teszi kétségesé.

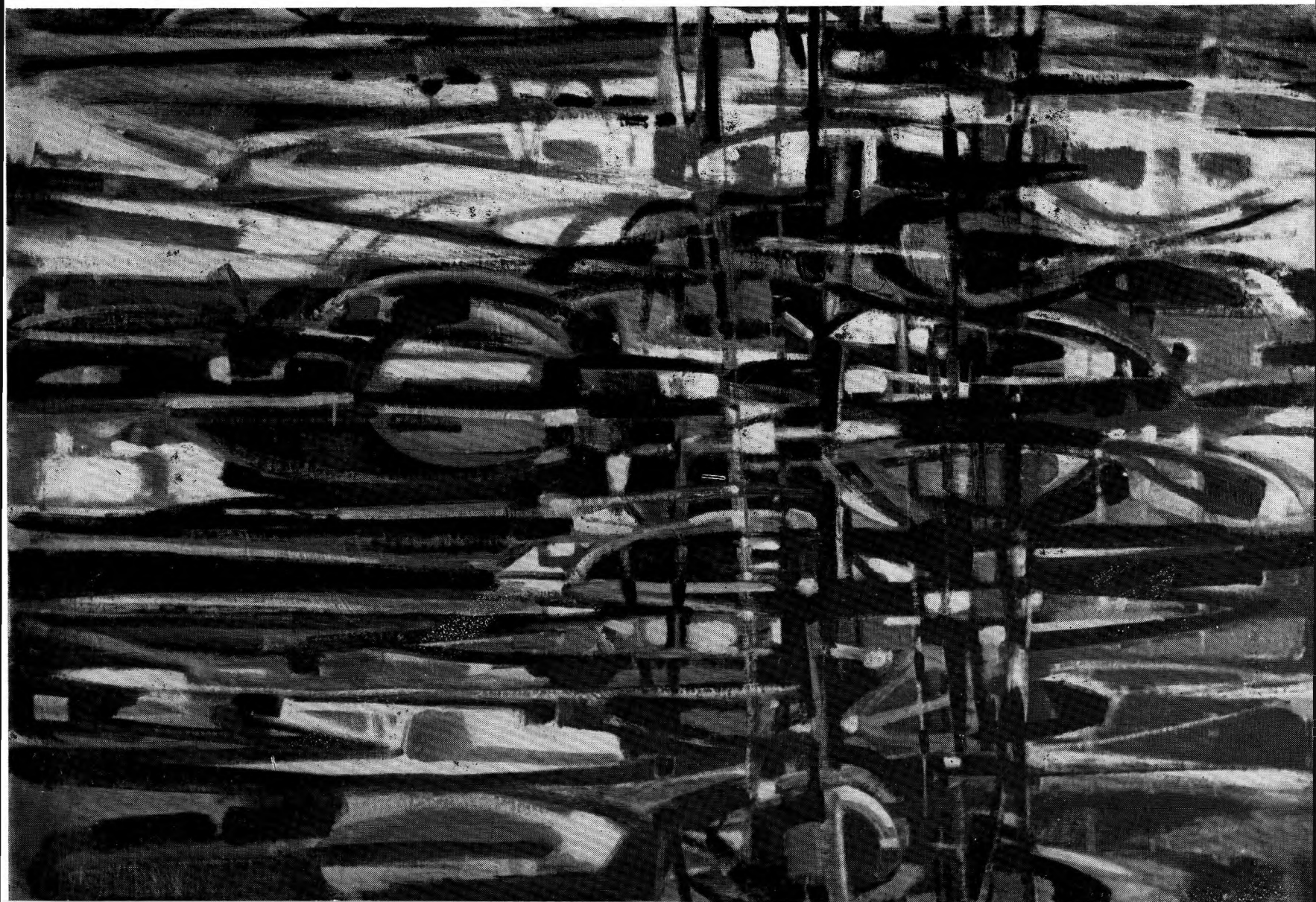
Bizse János nem-ábrázoló, elvont műalkotásai így lemondanak a valóság teljességének ábrázolásáról, a „pars pro toto” elvét megtagadják; e helyett olyan ritmuson és színeken alapuló új valóság-összefüggéseket kívánnak feltárni, ennek helyébe állítani, mely amazt nem pótolhatja. Nem az emberi alaknak min-

denáron való megjelenését hiányoljuk a művekben, hanem általában a konkrét, egyértelmű formákban asszociálható világképet. A végtelenül vonuló, le nem zárt, többrétegűen egymást átható formák kifejezik ugyan a „minden minden-
nel összefügg” általános igazságát, de saját világunkról nem vallanak, s ezzel le-
mondanak a művészet katartikus hatásáról. Az általános érvényű formák meg-
nehezítik a szemlélő azonosulását, pedig igaza van Forgács Lászlónak, a korán
elhunyt jeles esztétának: „Felocsúdni a költői mű névre szóló üzenetére – ez a
katartikus hatás titka”. Erről mond le minden elvont műalkotás.

Hosszú idő után első ízben nyílt alkalmunk áttekinteni, számbavenni Bizse
János munkásságát. A magyar avantgarde hagyományai viszonylag csekélyek,
történelmi szerepe azonban ennek ellenére jelentős. A naturalizmus és az aka-
démizmus betokosodásából az avantgarde útja vezet ki, mégha alkotásaival –
esztétikánk szerint – nem is érthetünk egyet. Kár lenne lebecsülni szerepét a
környezetformálás, az ipari és iparművészet korszakos fejlődésében: ezen ke-
resztül rendkívül fontos tudatformáló hatása is van. A „pécsi iskola” a kicsit
megkésve kibontakozó magyar avantgardenak jelentős műhelyévé nőtte ki ma-
gát: ebben jelentős helyet foglal el Bizse János munkássága.

HUSZONNYOLC RIPPL-RÓNAI LEVÉL

I.

Az itt közölt huszonnyolc levelet és levelezőlapot Rippl-Rónai egy családnak írta. Nagyobb részében dr. Balkay Béla budapesti ügyvédnek, néhányat feleségének, – az ő „kedves komámasszonyának” – egyet pedig fiuknak, Balkay László tanulónak címzett. Tőle kerültek, édesanyjának pasztellképével együtt Kaposvárra ezek a levelek. A keltezesek szerint 1899 és 1919 között írta őket. Van köztük egy 1929-es évszámú berlini üdvözlét is. Nyolc darab pedig alkalmi postásokkal küldött és keltezetlen. Tehát mintegy harminc év barátságát rögzítik. Családi és közéleti, gazdasági és művészeti ügyeket-bajokat, terveket tárgyalnak. Rippl-Rónai utazásokkal és művészettel átszótt hétköznapjait idézik Banyuls, Somodor-Aszaló, Budapest, Kaposvár, Balatonföldvár, Raspail, München, Orleán, Berlin, Bécs, Párizs és Macon városok és fürdők között. Egy kedélyes és kedvesen hasznos és kérésekkel teli érdekes barátság hangulataira, eseményeire világítanak rá.

Rippl-Rónai rendkívül ügyes, a hasznosságot is mindig szemelőtt tartó egyéniség volt. Almai is földönjárók. Amint környezetében mondták, minden arannyá változott a keze alatt, leltlégyn az föld, vagy kép, barátság vagy szépség. Mindig vonzódott a sajátkedélyű, nem fontoskodó, de a segítő, jó tanácsadó, művelt barátokhoz.

Ilyen ember volt dr. Balkay Béla budapesti ügyvéd, aki mint embert és művészt is megértette és szerette is Rónait. Kéréseit elintézte. Olyan tanácsadója volt, aki a mester hangulataihoz is szívesen alkalmazkodott. Így alakult ki az a meleg és közvetlen emberi légkör közöttük, amely a mester leveleiből világít. Igen érdekesek ezek a hosszú és rövid írások. Rónai egyénisége, őszintesége azaz tette hétköznapjait és írásait. Önmagáról, környezetéről, barátairól és a művészek világából sok adattal szolgálnak. A somogyi tél festői hangulata, a kaposvári környezet, az aranyérmek herce-hurcája, a Róma Villa berendezése érdekesen keverednek adóügyekkel, ügyvédi megbízással, szén kéréssel és jóhangulatú vacsorára szóló meghívásokkal, kávéházba, vizitre és Kaposvárra történő invitálásokkal. Személyekben az aszalói főnök Ödön öcsémtől a pödöri öregbirkás Molnár Istvánon át, Ófelsége Ferenc Józsefig ível a szereplők sora, akit épp bécsi kiállítására vár. Közben itt is, ott is művészeti életünk alakjai is megjelennek. Nádtollal írt sorai között a Monarchia „boldog napjai” és az összeomlás utáni idő kísért.

II.

Érdekesek leveleinek utalásai a mester pénzügyi dolgaira, a hírverés és a kiállítások rendezésének ügyeire. A „Világ” napilap itt közölt és kivágott cikke – melyet Rippl-Rónai levele mellé csatolt –, ízelítőt ad a mindenkori zsűri mércék és mérlegek ingására és a díjazások értékelésére. Érdekesek, mert írójuk a régi és az új harcának középpontjában áll. És mindig az új oldalán! Tehát tanító-

mestere volt és lesz is a mindenkori lelki fiataloknak. Mert Ő, a művekkel politizáló haladóknak volt bátor, szókimondó harcosa, ha kellett Apponyi Alberttel, Tisza Istvánnal és az egész maradi rendszerrel, az előregedett, makacs „ben-czuri” öregekkel szemben.

Külsőben és szívében és lelkében ő az ízlést csinosító nagy „dekorátor” volt. Olyan ember, aki akárcsak ivánfai otthonában, a világban is meg akarta teremteni maga körül a szép országának szép társadalmát. A jóízlésűek társadalmát, melynek „polgárai” ideális környezetben boldogan élnek.

Mindez épp szülővárosában sikerült legkevésbé. Pedig megérdemelte volna a segítséget és bizalmat, itthon, hiszen ő aztán igazán somogyi „tüke” volt. Levelei is egyre erről beszélnek. Szűkebb hazájáról, ahova minden barátját haza hívott. Mindig szeretettel és kedéllyel. Balkay Bélát is ezért a közvetlen, megértő és megérző kedélyért szerette. Vonzódott hozzá, mert egyformán jó házigazdák voltak. Később komák, mert Balkayék Bandi fiának keresztapja lett. Az itt közreadott levelei mellett itt vannak Balkay Bélának és Bandi testvérének Lászlónak „a kiváló fényképészi tehetséggel megáldott derék fiúnak szépen sikerült képei” Rónairól, Lazarinéről 1914-ből. Igen hangulatos – itt először közölt –, jó érzékkel készített művészi portrék ezek. Amint írta, sokhelyen aratott velük sikert. Az egyik fényképen ízléssel és gazdagon terített asztal körül ülnek Balkayék Rónaival. Olyan kép ez, mint amilyeneket gyakorta festett Rónai a kaposi „tislizőkről”. De ezen a képen nagyvárosi, azokon zöld kaposi és színes Piacsek környezet és társaság. Nála jobban alig ismerték Somogyot. Ezt az ő világát szerette volna megörökíteni nagyméretű alkotásokon is. Csak épp megrendelést nem kapott Somogyban. Pedig igényelte, kereste az alkalmat és a hozzásegítő összeköttetést. 1900–1925 között, ha városunknak a művészetekhez csak közepesen is konyító vezetősége lett volna, akkor ma megye- és városházunk és középületeink freskói, berendezései, üvegablakai művészettörténeti és idegenforgalmi vonzásúak lennének. Élő múzeumok, mert akkora erő és pazarló alkotókészség égett ebben a kaposi művészen. De legyünk szerények, még ma is csak terv a kaposvári Rippel-Rónai képtár.

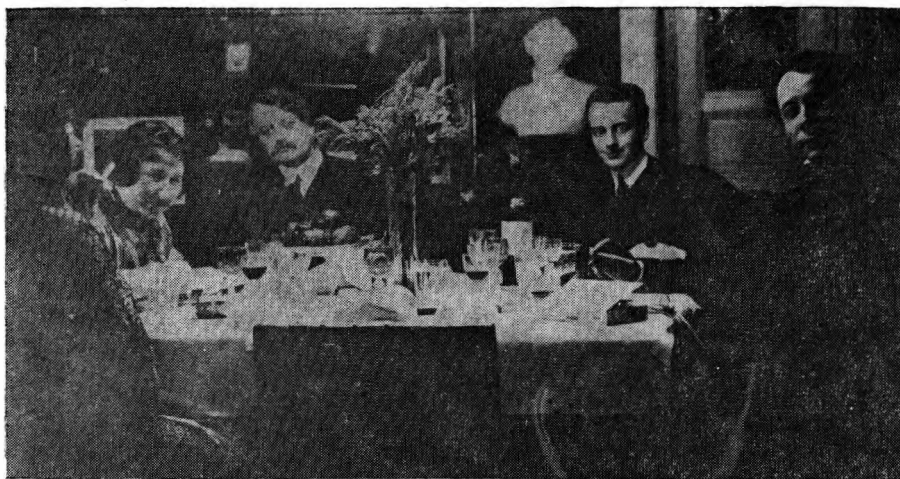
III.

Rónai kedéllyel bírta akkor mindezt. Velük szórakozott, róluk festett, de ellenük írt. Róluk mintázott és értük tett ez a rendkívül gyakorlati ember, aki mindenben és mindenkiben meglátta és megfogta a hasznosíthatót. Legyen az a magyar „iskolahajó” ügye, vagy reklám-ember, okos mágnás, vagy mecénás hajlamú tőkés. Célratóró volt. Szerényen a zsákba nem rejtette a vágyait. Kimondta, megírta újságcikkben, levélben, szóban. A kitüntetésekét számontartó, jó összeköttetéseket kereső és teremtő művész-diplomata volt. Gazdag hazai és külföldi barátokat szerző kedves és kedélyes társalkodó. De mindezt a művészetért tette. Pontosabban az új művészetért. Mert asztal és állvány mellett, tollal és ecsettel csak ezért harcolt a maradiság ellen. Így aztán mindig időszerű emberi szerepe is.

Ez a huszonnyolc levél adatokkal színezi egyéniségét. A fotók és írások így együtt, amikor az ember is ránk néz a sorok közül, azt hiszem, még érdekesebbé teszik leveleinek olvasását.

Kaposvár, 1971. május hava.

Takáts Gyula

Vacsorán dr. Balkayék Kelenhegyi úti lakásán. Balról jobbra: Lazarine (háttal), Balkayné, Rippl-Rónai, Urbáry Sándor műkorcsolyázó bajnok és Jenő grafikus.

(Fotó: dr. Balkay Béla)

Dr. Balkay Béla Kelenhegyi úti lakásának verandáján Balkayné és Rippl-Rónai.

(Fotó: dr. Balkay Béla)

1.

Levelezőlap.

Ngy. Dr. Balkay Béla ügyvéd úr, Budapesten. Hongrie. Röck Szilárd u. 8. I. Postabélyegző kelte: 1899. szept. 4.

Talán csak nem értettél félre, hogy semmi jelt nem adsz magadról? (Kézjegy.) Banyuls sur Mre Pirenée Orientales – France.

2.

Somodor-Aszaló, Somogy. 1901. febr. 2.

Édes Bélám!

Képzeld mily nyomorult ember vagyok – elfelejtettem lakcímedet. – Huszárhoz kellett emiatt fordulnom. Igaz, hogy sok írni valóm nincs is, de mégis szeretnék veled beszélgetni – el akarom neked mesélni, hogy mióta elutaztam Budapestről – itthon vagyok. Kis feleségem megérkezett, Zichy Ödönnél is voltam 5 napig. Tanulmányokat festettem is róla. Igen kedves, beszédes ember. Alig eresztett el.

Most a vidék oly szép – a hó oly vonzó fehér – este pedig lila színű, hogy kijöttünk Ödön öcsémhez Aszalóba. Itt pasáskodunk, iszonyatosan hízunk, mert kijárni nem lehet, (nem lévén ellátva jó holmikkal!). Mily jól beleilleszkednétek ti is kis feleségeddel ebbe a furcsa kis házba, ahol titeket éppúgy szeretnének, mint minket magunkat. Szánjátok el magatokat, jöjjetek le egy-két napra. A konfort nagyon parlagias, de őszinte rossz. – Enni, inni van, csak az a jóízű humor kellene még, ami benned oly termékeny talajra talált. – Addig, amíg én pingálok, öcsém vonatokat meneszt és csibéket hajszol, Lazarine (feleségem) pedig Octave Mirbeau újabbik könyvéből meríti a morált, a Kati, meg a Kata lányok pedig győznek utánunk tisztogatni és főzni.

– Több tájképet festettem.

Ma a változatosság kedvéért Molnár István pödöri öregbirkást festettem le. Teszem a régi világból. Úgy néz ki, mint egy érett őszibarack – belerajzolva pár férfias vonást. – Ha valaki nagyon akarna réveden – tölem valamit átvenni, jobban mondva megvenni, úgy csak vezesd el Olgyaihoz, Fő utca 21. (Olgyai, ha jól emlékszem vasárnap, de lehet ám, hogy hétfőn du. 3-ig fogad.) – Minden nap délelőtt is benn szokott lenni. Téged bizonyosan el is fog fogadni! –

– Azt tudjuk, hogy könyved megjelent – sok sikert hozzá! Üdvözlünk mindnyájan benneteket – igaz barátsággal:

Rippl-Rónai

3.

Somodor-Aszaló, Somogy, 1901. febr. 15.

Édes Bélám!

Könyvedet megkaptam, igen szép volt tőlük, hogy megemlékeztek rólam! Köszönöm szépen. A könyv tartalmát még nem ismerem, mert nem volt időm benne lapozgatni. – Sokat dolgozom, fel kell használnom a telet, különösen a havas motívumokat. Lesz megint egy szeries somorodi-kép. Igen szép hangulatok vannak itt. – A könyv külalakjára úgy látszik nagyon sok gondot fordítottak. Hiszem, hogy minden úri ember asztalán találkozunk vele. – Ödön öcsém

azt mondta, hogy jobb szerette volna, ha a postás dolgát magad végezted volna. Így most már együtt pityizálghatnánk és hallgathatnánk a te kedélyes és humoros beszélgetéseidet. – Huszár elutazott. Nem tudom miért, de abszolúte semmit sem tartott be, amit ígért elutazása előtt; úgy látszik, nagyon körmire égett az elutazás. – Kíváncsi vagyok mennyire lesz rendezettebb visszatérte után. – Küldött egy levelet, amelyet valószínűleg futtában írt meg olyannyira, hogy a Seress 3 nótás képéért járó 25 fr-ot is kifizette belőle, pedig említi levelében, hogy oda mellékelte.

– Pertik Ottóval sem úgy végzett, mint hitte vagy hittük volna – nemhogy 150 koronáért nem vette meg a „parkrészletet”, hanem nekünk tegnapi levelében írja, hogy a képre egyáltalán nem reflektál és a vételt egy más időre és képre hagyja. – Most már Kammerernek talán nem is illik följárlani? (Azt hiszem, ezt a képet, és még egyet, – Degaston-nál tette le a Royalban.) – Levelünkre te sem válaszoltál, talán meg sem kaptad. – Az Atheneumtól furcsa levelet kaptunk abbéli kíváncsiságunkra, hogy a még náluk levő 500 drb. catalogust küldjék el hozzám – szétküldetés végett, miután nekik is annyi az érdekük – legalább is – mint nekem magamnak.

– Itt a levél olvassák.

– Azt hisszük, hogy ez nem igazságos, de különösen nem lojális eljárás Emich részéről, hiszen mi Huszárral azt vittük ki nála, hogy nem kerül nekem a dolog egy garasomba sem. Arra meg az öreg úr számíthatott volna, hogy egész vékonyka kis füzet nem lehet, mert ő maga kérte bele az illusztrációkat. Gondolom ez 6 lapot foglal el maga. – Azt is tudta, hogy többen írnak bele, és végül azt is, hogy ő mennyi reklámot csinál. – Mi nagyon szép tettet láttunk Emich eljárásában, amint Te azt jól tudod és – neki ajánlottuk a könyvecskét, amit ő elég haragosan visszautasított. Helyébe pedig azt izente azzal, aki az első példányokat hozta, hogy az öreg elámult az ívek számán és azt kívánja, hogy 60 fillérért adasanak el és az a könyvecskén rajta legyen. Miután én a kiállításom küszöbén álltam (ez volt du. 3 és 4 óra közt), 5 órakor volt a megnyitás, nem akartam megellenezni a dolgot, nem is nyilatkoztam semmi mellett, semmiféle beleegyezést nem láttam fennforgónak, elég diplomatikus módon azt válaszoltam, hogy én úgyis annyira szándékoztam eladni, (de ezzel korántsem gondoltam arra, hogy neki adom el, hiszen ezt te mind jobban tudod, mint én magam). – Azután ki az a bolond, aki egy embert fizet még azért, hogy az Atheneumnak adja el a maga rovására a katalógusokat. – Abszurdum az egész és egyáltalán nem bizonyít sem okos, sem nemes eljárás mellett. – Itt a késő megbánásnak nem volt helye – illet volna levonni a konzekvenciákat. Ez úri dolog, de így „belegyezést” hazudozni és ilyen furfangos módon – a bizalmatlanság jeleivel – követelni egy oly összeget, amely csak a mese könyvekben található, igazán komisz dolognak tartom. – Mit szólsz hozzá. – Én mindig éreztem valamit, hogy Dánia büzlik, de Huszár mindig azt hangoztatta: az Atheneummal végeztünk, különben is ő ismeri azokat az urakat, különösen Emichet. – Írtam neki, hogy elutazása előtt menjen el, írja, hogy ott volt, de nem találta Emichet. Különben írja újra, hogy ne aggódjam, lehetetlen, hogy kellemetlenkedjenek. Az ügy el van intézve, stb. . . .

Ha jönnek látod elmenni az Atheneumba, menj el kérlek és beszélj az öreggel, de csak vele, és értesd meg vele, hogy nem tartom correctnek eljárását: – Írjad meg, hogy teszel-e valamit vagy nem. Kér őszinte barátsággal:

Jóska.

Kedves családonak üdvözetünket kérjük átadni. –

4.

Nagyságos Dr. Balky Béla ügyvéd úrnak Budapesten. Erzsébet tér 19.

Postabélyegző kelte: 1903. szeptember 24.

Édes Bélám!

A kis Bandikának keresztapja szívesen leszek, bátran bejegyezhetitek nevemet. Adja az Ég, hogy Veletek együtt, jó egészségben éljen a kis apróság úgy a ti, mint az én örömömre. Mikor lesz a keresztelő? Lázárine is őszinte szívből üdvözl benneteket és gratulál a termékenységhez és megígéri, hogy ha 100 év múlva találkozik Zóla bácsival, eldicsér benneteket neki! Én pedig a magam részéről toldalékul még azt kívánom, hogy a Zóla-féle megtermékenyülés a gyerekek vagyonára is kiterpeszkedjék!

Isten Veletek.

Úgy van, hogy ma lemegyek Abbáziába – több napra. Ödön öcsémet Fiuméba helyezték át vezető tisztnek a vasúthoz. Elkísérjük. Amúgy jó el vagyunk a mi kis „fehér házunk” körül, a vegetáció szép, a sok virág még mindig virít és szintén üdvözlétüket küldik a boldog szülőknek és az egész családnak.

Jóskád.

Kaposvár, Somogy, 1903. szept. 24.

5.

Budapest, 1908. Kelenhegyi út 12.

nov. 15.

Kedves Bélám!

Bejelentem Neked, hogy én, rövid időre feljöttem. Lázárine csókoltatja kis feleségedet, Téged pedig melegen üdvözl. Jövő hónapban Ő is feljön velem, Karácsonyig. Most, hogy lakást változtattunk Kaposváron, sok a tenni valója, mert úgy szeretnénk berendezni, hogy a jóbarátainkat ott egy-két hétre is elhelyezhessük. Így, számítunk rátok is. Most bizonyos dolgok elintézése végett vagyok itt, de azért, ha lehet felmegyek hozzátok – talán még az volna legjobb, hogy Ti adjátok meg az engedélyt.

Kérlek Bélám, elfogyott a tojásszenünk – nagyon megköszönném, ha ismét küldetnél 20 métert.

Mit tegyek? újra adóösszeírási lapot nyomtak itt a kezembe.

Jóskád.

6.

203. Bd Raspail 1910. márt. 12.

Kedves Bélám!

Köszönöm szíves tudósításodat. Nem tudom, mondtam-e, de már az ősszel tudtomra adták, hogy kettős kivetés címén törölnek. Erről beszélgettünk még majd a nyáron nálunk vagy Földváron. Igen örülünk annak, hogy végre elszántátok magatokat és lejöttök hozzánk is. Mindenesetre eggyel több az ok, hogy mi is lubiczkoljunk a Balatonban. 4 hét múlva bizonyosan hazamegyünk – bár nehezünkre esik ezt a csodálatosan vonzó várost itt hagyni. – Párizsból 25.-én megyünk el. – München és Bécs lesz csak a megálló helyünk. Isten Veletek!

– Lazarine külön is mellékeli üdvözlétit mindnyájatoknak. –

Jóskád.

7.

I. Kelenhegyi út 12–14.

1910. április 27.

Kedves Bélám!

Piacsek Mili k. a. sógornőm, aki a gépírást – érti – tanulta itt Pesten szeretne a Te ügyvédi irodádban alkalmaztatást nyerni. (Gyorsírást nem érti, legalább nem jól.) amint tudod is az én kedves Piacsek bácsimnak a leánya aki inkább egy bizalmi állást, ahol fő a tisztesség és becsületesség, megbízhatóság, szeretne betölteni. Ha szükség van ily kvalitású nőre, úgy próbáld ki – talán kedvedre lesz.

Kijelentem előre is, hogy semmi morális presszióval nem akarok élni – bár nagyon szeretném, hogy inkább ismerőseim egyikénél legyen.

Isten Veletek

hű barátod

Jóska

8.

Levelezőlap.

Nagyságos Balkay Béla dr. ügyvéd úr. Balatonföldvár.

Postabélyegző kelte: 1910. aug. 21.

Ha valami közbe nem jön, kedden a délelőtti órákban Fonyód felől megérkezünk, az idő rövidsége miatt csak a délutánt tölthetjük Veletek.

Sok üdv.!

Jóskád

9.

Levelezőlap. (München) – (A kép a Frauenkirchet és a városházát ábrázolja.)

Balkay Béláné önnagysága Budapesten. I. Kelenhegyi út 41. Ungarn –

Postabélyegző kelte: München 1923. Július 11.

Ha csak lehet gondoljanak rám is a távolban! Lazarine otthon van Anellával. Kiállításom miatt vagyok itt. Komájuk:

Rippl-Rónai József.

10.

I. Kelenhegyi út 12–14. 1911. jú. 22.

Kedves Bélám!

„A Ház” a Kiadólap tulajdonosa rendelt nálam egy plakátot az év elején. 300 Koronában állapotunk meg Málnai szerkesztővel. Idáig többszörös megkeresésre nem fizetett a *laptulajdonos*: Székely Dezső építész és úgy hallom, hogy szorítani kell, mert feledésbe megy a dolog. Ezért kérnélek íráj neki hivatalos ügyvédi hangon, hogy fizessen, mert pörbe veszem ellenkező esetben. VI. Andráshy út 77. lakik. Úgy tudom, hogy csak így lehet nála célt érni.

Isten Veletek! Boldog karácsonyt! Kézscsókom a kedves kis komámasszonynak:

Jóskád

U. i.

„a Ház” bukófélben van.

11.

Levelezőlap.

Postabélyegző kelte: 1911. júl. 25. Kaposvár.

Balkay Béláné, ügyvédné ömagyságának Balaton-Földvár

Róma Villa. Kaposvár, 1911. júl. 25.

Lazarine a nagy hőségtől egész beteg. – Ki van merülve és így rám vár a sor, hogy megírdam válaszul, hogy mostanában még nem mehetünk. Nekem is előbb egy nagy képet kell megfestenem. Jövő hónapban itthon leszünk. Jöjjenek.

Jóska.

12.

Levelezőlap.

Postabélyegző kelte: 1912. júl. 27. Kaposvár.

Dr. Balkay Béláné ömagyságának Balaton-Földvár

Kedves sorait édes Komámasszony idejében megkaptuk. Én nem voltam itthon. Erdélyben bolyongtam. Egyelőre – míg mi tehetjük az átrándulást Földvára – jöjjenek át maguk! Nincs kizárva, hogy akkor – visszamenet mi is magukkal tartunk. Nagyon jól esnek a Balatonban lubickolni. Lazarine, Anella külön is üdvözlötüket küldik.

Jóska

13.

Levelezőlap.

Postabélyegző kelte: 1913. júl. 9. Kaposvár.

Balkay Béláné ömagysága Balaton-Földvár

Lazarin és Anella nevében is üdvözlöm magukat Kedves Komámasszony. Mi bizony az idén itt rekedtünk, de nem bánjuk, mert örök időkre szóló – elhagyhatatlan házügyeket kellett rendbehozni. Szeretnénk, ha egy alkalommal – legalább – eljönnének a Róma Villába meggyőződni szavaim igazságáról. Mi is, Lazarine, a Hévízre megyünk sereggestül. Csók, kézcsók és üdv.

Jóska

14.

Hungarie

Nagyságos Dr. Balkay Béla úr ügyvéd Budapest. I. Fehérvári út 38.

Postabélyegző kelte: D' ORLEANS . . . 10 és Budapest 1914. márc. 14.

..... (Levélben Szelvényen:)

Itt küldjük szívélyes üdvözléssel és a mielőbbi viszontlátás reményében a sárga virág palántáját.

– Rippl-Rónaiék –

15.

Levelezőlap.

Balkay László tanulónak I. Kelenhegyi út 34. Budapest.

Postabélyegző kelte: 1914. jún. 14. Kaposvár.

Kedves kis Lacim!

Lazarin néni nevében is köszönöm neked, a kiváló fényképészeti tehetséggel megáldott derék fiúnak a szépen sikerült képeket úgy szintén a figyelmet. Add át kedves szüleidnek is üdvözlötünket és mondd meg, 22-ike táján fel megyünk, hogy onnan Anellával Párisba utazzunk.

Addig is csókol

Jóska bátyád

Levelezőlap.

R. Rónai. Hotel de Genève. Macon. 5. LL.

Madame et Monsieur Béla de Balkay dr. avocat. I. Kelenhegyi út 34. Budapest. Hongrie. (Címzésen az Osztrák–Magyar Monarchia cenzúra-pecsétje.)

(A levelezőlapot Rónai franciául írta Maconból, ahol az első világháború kitörésekor a prefektus vette „pártfogásába”. Internálását pár nap múlva el is rendelték. Maconból Chartreuse-be került. Levelezőlapjának kelte: 1914. 22/X. A francia szövegből Rónai óvatosan törölt hat és fél sort. Alább a szöveg magyar fordítását adom:)

„Kedves Barátaim, ahelyett, hogy veletek lehetnék itt kell vesztegelnem, (mert nem töltöttem még be a 60. évemet,) az ellenségeskedések végéig. Keserves ez az olyan embernek, aki él-hal a szabadságért. Végre is legyünk filozófusok és várjuk a legjobbat. (Két és fél sor törlés.) Legkedvesebb üdvözleteinket küldjük! Lazarine, Anella (R. Rónai fogadott lánya) és én: Jóska. 1914. 22/X.

(A címzés fölött „Én azt hiszem” – kezdéssel olvashatatlan négy sor sajátkezü törlés. A levelezőlap a Párizstól 441 kilométerre fekvő Saone-parti Macont ábrázolja. A kép magyarázó szövege fölé franciául ezt írta Lazarine:) „Válaszolatok az Egyesült Államok bécsi követségén keresztül, nyitott levelekben, franciául.”

Levelezőlap.

Fa: Rippl-Rónai, Grand Hotel. – (A kép a bécsi Graben Kávéház modern szecessziós stílusú hallját ábrázolja.)

Balkay Béláné önágyaságának Budapest. I. Kelenhegyi út 34 v 38.

Postabélyegző kelte: 1916. III. 14. Wien. (Ferenc Józsefes 5 filléres bélyeg.)

Kiállításunk elrendezésével készen lévén, első fellélegzésemben magukra gondolok kedves kis komámasszonyom és Bélám! Mily szép lenne, ha feljönnének (frakk) 21-én lesz a megnyitás. Ófelsége is itt lesz, de miért is maradna el. Nem igaz?

Jóska

Özv. Dr. Balkay Béláné úrasszony I. Kelenhegyi út 34.

Helyben.

Postabélyegző kelte: 1919. márc. 11. Budapest.

Kedves kis Komámasszony!

Családom nevében is fogadja mély gyászában, részvétnyilatkozatunkat. Adjon Isten sok erőt ezen új nagy csapás elviseléséhez. Engedje meg, hogy mi is sirassuk kedves halottját édes jó apját.

Jóska

I. Kelenhegyi út 12–14.

Levelezőlap. (A kép a berlini dómot ábrázolja.)

Balkay Béláné önga. Budapest, I. Fehérvári út 38. I.

Postabélyegző kelte: 1929 . . . Berlin.

Sok üdv.

Lázárin és Jóska

Balkay Béláné úraszonynak

Kedves Komámasszony.

Lazarinnal össze beszéltünk, hogy bejelentjük maguknak, hogy hová megyünk ma este vacsorázni. Képzelve, mi is feltaláltuk a budai Politischer Greizler-t – ahol egész jó a libahús. Itt leszünk, jöjjenek maguk is.

Rónaiék

A villamos elhozza egész a Krisztina térig és onnan percre van még a híres hely.

Izenje meg, hogy jönnek-e? Igen örülnénk, ha jó magyar muzsikaszó mellett diskurálgathatnánk Lazarin elutazása előtt. –

Balkay Béláné önnagyságának Fehérvári út 38. I.

(A szöveg Rippl-Rónai Józsefné névjegyén.)

Holnap délben nem mehetünk. Hozzánk jönnek vendégek. Este azonban, ha kedvükre van – lehet. De ha nem – úgy máskor. Bélát, a gyerekeket, egyszóval az egész házat legszívélyesebben üdvözljük.

Jóska

Levelezőlap.

Nagyságos dr. Balkay Béláné úraszonynak. I. Kelenhegyi út 34.

Bpest.

Ma megyünk haza 22-én délben magukra gondolok kedves komámasszonyék. Kívánok minden jót az ünnepekre – miután a Pesti Hírlap rám vonatkozó hazugságait módjukban volt elolvasni, hát kérem olvassák el a dec. 15-iki az Est-et és a Világot, ha nem is szokták. Szeretném, ha megszereznék és így tisztában lennének a nagy aranyérem ügyvel.

Szerető

Jóskájuk

Nagyságos Dr. Balkay Béla úr ügyvéd és neje Fehérvári út 38. I. Budapest.

Kedd.

Kérlek édes Bélám, ha van kedvetek ma este dorbézolni, úgy mi örömmel vennénk Tőletek ezt a hírt.

A kérdés az, hogy hol találkozunk? 8 órakor a Japánban. Elmehetnénk a Somossy Orpheumba és ott vacsorálnánk. Vagy elmehetnénk a Drexlerbe, ahol most Bokrosnak jó konyhája van és onnan egyik moziba.

Mit szól kis feleséged hozzá? Vagy, ha a friss havazás térdig érő bosszankodásokat okozna, úgy jertek át hozzánk. Csak arra az egyre kér Lázárin, hogy a Balkay féle kitűnő konyhát a mi banális dolgainkkal össze ne mérjétek. Isten Veletek

Ölel: Jóskád

Holnap szerdán nem vagyunk szabadok.

24.

Péntek.

Kedves Komámasszony!

ha még van a kedvük a lumpoláshoz – úgy jó volna azt *még ma* végbevenni.

A találkozási hely a híres Japán Kávéház – este $\frac{3}{4}$ 8 órakor.

Mi ott leszünk és várjuk magukat.

Holnap ismét nem lennénk szabadok. Abban a reményben, hogy Béla is a terv mellett fog dönteni, maradtam kezeit csókolva őszinte híve:

Jóska

25.

Balkay Béláné Önagyságának Fehérvári út 38. I.

Mille saluts et baiseres de votre

Lazarine J.

26.

Balkay Béláné Önagyságának Fehérvári út 38. I.

Kedves Komámasszony!

Ha otthon lesznek ma, úgy estére átmegyünk, ti. mi holnap már leutazunk a kaposvári fészkünkbe. Mikor jöjjünk!!

Kezeit csókolja

Rippl-Rónai József

27.

Boríték hiányzik. (A levélpapír gyászkeretes.)

Édes Bélám!

A „Műhely” kiállítás körül vagyok még mindig elfoglalva – azért nem mentem fel hozzátok. Ide mellékelem az adóintést – kérlek add tudtomra, mi most már a teendőd? Holnap – hétfőn még itt leszek, azután hazamegyek, mert ott egy másik kiállítás vesz igénybe – amúgy is át vagyok hülve – hát inkább otthon fagyoskodom. Január közepén Lázárin is feljön velem és maradunk jó egy hónapot. Kedves kis Komámasszony kezeit csókolom, igaz barátod:

Jóska

Üdv. a gyerekeknek!

I. Kelenhegyi út 12.

28.

Önagysága Dr. Balkay Béláné úrhölgy I. Kelenhegyi út 38. Budapest.

Gellérthegy.

Postabélyegen: Kaposvár jan. 5. (Valószínű 1916?)

Kedves kis Komámasszony! Sorait megkaptam; nagyon szépen köszönjük a jókívánságokat, a mi ránk fér valóban. A szép dolgok amiről ír, nem érkeztek meg, de mint jelét a rám való gondolásnak igen jó néven veszem – csókolja meg helyettem Bandikát a figyelemért. Béla szép felvételeivel mindenütt nagy sikereket értem el. Egyik nagy megbecsülésben részesült az új államtitkárnál Dr. Né-

methynél. – (Némethy Károly segítette hozzá okmányok beszerzésével, hogy 1915. febr. 28-án Rippl-Rónaiék elhagyhatták a chartreuse-i zárdakolostort, ahová a francia hatóságok Maconból internálták.) – Arra a kérdésre, hogy meddig maradunk Kaposban nem nehéz a felelet, mert 10-én, ha elrontjuk a gyomrunkat a sok disznóságtól – akár nem, felmegyünk. A viszontlátás mielőbbi reményében küldjük baráti üdvözetünket.

Jóskájuk.

(A levél hátlapjára még ezt írta Rónai:)

Az ide mellékelt Világból kitűnik, hogy az utolsó szóig hazudott K. K. L. 1. Pentelei nem egyhangúlag lett. 2. Én nem Glatz-cal szemben buktam. 3. Pentelei nem kapott nagy osztrák érmet stb. 4-szer. Szamárság is még, hogy a francia művészet megméltelyezte volna a magyar (müncheni) festészetet stb. –

* *

Rónai akarata szerint, mintegy levelének részeként, hogy ne csak Balkayék tudják, mi történt az 1916-os állami aranyérem odaítélése körül, itt közlöm a Rónaitól kivágott és leveléhez csatolt „Világ”-cikket. Igen jellemző és bizonyító adata annak a harcnak, amelyet a magyar festészet megújításáért folytató mester vívott a makacs és maradi hivatalosak ellen . . .

Az aranyérmek (A Világ cikke):

Mai számunkban megírtuk, hogy a Magyar Képzőművészeti Társulat zsűrije a téli tárlat kiállító művészei közül a *két állami aranyérmet Pentelei Molnár Jánosnak és Glatz Oszkárnak ítélte oda*. Ez a döntés kínos meglepetést keltett, mert a zsűri ítélete alapján egy szavazat híján nem kapott aranyérmet Rippl-Rónai József, akinek Ókulás néni című képe, ha a rendezés hibája miatt nem is függött a maga méltó helyén, úgy a művészek, kritikusok, mint a közönség osztatlan nagy elismerésében részesült. A mesternek az Ernst-múzeumban rendezett nagy kiállítása méltán bebizonyította, hogy erejének és alkotó művészetének teljében van, ez a képe, amelyet a Műcsarnokban kiállított, méltán képviselte legjavát a tudásnak és ha valaki még ma se lett volna teljesen tisztában Rippl-Rónai József ecsetjének erejével, egy emelettel feljebb, a Szépművészeti Múzeum falain, abban is kigyönyörködhetne volna magát. A zsűri döntése előtt senkinek nem lehetett kétsége afelől, hogy a két nagy aranyérem közül az egyik nemcsak, hogy Rippl-Rónainak dukál, de azt meg is kapja. A másik érem odaítélésénél aztán annyira megoszlottak a vélemények, hogy joggal csak a „jó szerencsét” lehetett emlegetni.

A zsűri tíz tagból állott: gróf Andrássy Gyula elnök, Berzeviczy Albert, Molnár Viktor és Majovszky Pál, a művészek közül: Nádler Róbert, Bruck Miksa, Róna József, Tóth István, Herrer Cézár és Dudits Andor. Ezek közül a többség annyira Rippl-Rónai Józsefé volt, hogy a zsűrinél a szó egyáltalán csak a másik érem odaítéléséről esett. Rippl-Rónai Józsefnek hat biztos szavazata volt, tehát a tíz szavazó közül csak négy volt ellene.

Az elnök a legjobb hiszeműséggel elrendelte a titkos szavazást, még pedig – amire még nem volt példa – mind a két díjra egyszerre. Nem tudjuk, ki tanácsolta ezt, de akik akarták, tisztába voltak az eshetőségekkel. Tíz szavazó tehát egyszerre szavazott húsz szavazattal két díjra és akkor az összes szavazatok így oszlottak meg: Rippl-Rónai József kapott hat szavazatot, Pentelei Molnár János hét szavazatot és Glatz Oszkár hét szavazatot. Rippl-Rónai József tehát egy szavazattal kibukott ebből az összmérkőzésből, holott ha az aranyérmek

fölött mint eddig, mindig egyenkint szavaznak, a maga biztos hat szavazatával négy ellenében az aranyérmet megkapta volna.

Ehhez a döntéshez még hiányzik a miniszter jóváhagyása. Véletlenségen, formáságon múlt, hogy Rippl-Rónai József egy szavazattal kibukott a díjazásból. Itt most nem akarunk se összehasonlítani, se rekriminálni, még csak egy más mellé se írjuk a három nevet. *Művészi, kritikai és írói körökben nagy és méltó a felháborodás a zsüri téves döntése fölött*, a miniszteren a sor, hogy a hibát a magyar művészet javára kikorrigálja. A szavazást formahiba miatt kell megsemmisíteni, mert két díj fölött eddig még soha és most sem lehetett egyszerre szavazni. Tíz szavazónak leadott húsz szavazata a szavazattöbbség szempontjából másképp oszlik meg, mint egyenként a díjak szerint tíz szavazónak tíz szavazata. Ez olyan világos, hogy ehhez szó sem fér. Hogy pedig tíz szavazat közül hat szavazattal Rippl-Rónait illeti a díj, ez még világosabb.

Hiszen egyébként is minden presztízs megvan Rippl-Rónai Józsefnél ahhoz, hogy *az állami aranyérmet megkapja*. Néhány évvel ezelőtt a négyezer koronás nagy társulati díj odaitélése világosan mutatta a hivatalos intenciót, hogy Rippl-Rónait a legnagyobb díjjal akarják kitüntetni és csak azért kapta meg akkor a nagy társulati díjat, mert abban az évben történetesen ez volt a legnagyobb díj, aranyérem akkor nem került kiosztásra. Most kellett volna végre megragadni az alkalmat ahhoz, hogy a kiváló művész érdemeit, kvalitásait *hivatalosan itthon is elismerjék* és a sok előkelő külföldi kitüntetés után megadják művészetének a hazait is. *Néhány évvel ezelőtt a bécsi Künstlerhaus zsürije ítélte oda Rippl-Rónai Maillol-portréjáért az osztrák állami nagy aranyérmet*, ami azért is különösen nagy kitüntetés volt, mert idegenek ritkán kapják meg és Bécsben a magyarok is idegennek számítanak. De kiváló presztízshez jutott Rippl-Rónai egyébűtt is a külföldön. A francia Société Nationale des Beaux-Arts societairje és associerja, Milanóban diplôme d'honneur-ral ismerték el művészetét és Párisban több munkája, rézkarcok, gobelinek juttattak neki ezüstérmeket. A neve mindenképpen európai név: a legjobb csengésű külföldi mesterekéi között szerepel idegen országokban s úgy látszik, csak saját honfitársaitól nem kapja meg azt a hivatalos elismerést is, amely személyének és művészetének már rég kijár.

Érdekesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy az állami aranyérmet eddig a következők kapták: Benczur Gyula (1890), Bihari Sándor (1893), Csók István (1911), Eisenhut Ferenc (1886), Ferenczy Károly (1911), Feszty Árpád (1889), Horovitz Lipót (1896), László Fülöp (1900), Magyar Mannheimer Gusztáv (1912), br. Mednyánszky László (1898), Munkácsy Mihály (1888), Olgyay Ferenc (1905), Perlmutter Izsák (1906), Róna József (1909), Spányi Béla (1893), Strobentz Frigyes (1906), Stróbl Alajos (1901), Szinyei-Merse Pál (1910), Telcs Ede (1908), Vastagh Géza (1894), Zala György (1887), Zempléni Tivadar (1900).

A külföldiek közül: Böcklin (1886), Israels (1891), Lenbach (1901), Ménard (1902), Repin (1895), Simon (1903), Solomon (1905), Stuck (1889).

Ebbe a névsorba juttatta egyelőre a véletlen Pentelei Molnárt és Glatzot . . .

*

E mellőzés Rippl-Rónait méltán zökkenettette ki filozófusi kedélyéből. Hiszen Bécsben már 1914-ben megkapta az osztrák aranyérmet. A magyart csak 1917-ben nyerte el.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

CZÓBEL BÉLA KIÁLLÍTÁSA A MŰCSARNOKBAN

„Mindig úgy fogok a festéshez, mintha
előlről kezdeném...”

(Czóbel)

„Modern festőink közül talán ő szól hoz-
zánk leginkább a festői kifejezés nyel-
vén...”

(Kassák)

A nagyszerű művész gazdag publikációját hozták az elmúlt hónapok: nemrégiben szép albumának örülhettünk, áprilisban az eredeti képek seregszemléjének, amely talán a legteljesebb volt közel 70 esztendő hasonlói között. Az album és a tárlat újszerű teljességet vállalt a külföldön található művek bemutatásával, az utóbbi ezt még a korai, nagybányai és müncheni képek felkutatásával és kiállításával toldotta meg. A februárban ismertetett albumot szerkesztő Philipp Clarisse mellé tehát a tárlatot értően rendező és a forrásértékű katalógust összeállító Kratochwill Mimi neve kívánczik: az elődök (Kállai Ernő, Genthon István, Kassák) és az ő munkájuk nyomán jutunk a Czóbel-életmű mind elmélyültebb megismerése felé. A teljesség hangsúlyozása (illúziója talán?) mindinkább szükségesnek és időszerűnek látszik, hiszen Czóbel munkássága az – így látta ezt már Pogány Ö. Gábor is A magyar festészet forradalmáraiban (1947) –, amely a század magyar piktúrájából leginkább a nemzetközi köztudatba került. Így bizonyítják ezt a katalógusokban idézettek – Braque, Coignat, Dunoyer de Segonzac, Dorival, Cassou, Waldemar George, Besson, Gromaire és mások –, akik barátjukban az École de Paris jeles mesterét tartják számon; hasonlóképpen bizonyít az is, hogy a külhoni magángyűjtők (Oscar Ghez, Lisa Czóbel, Kellermann, Lévy, Massiani, Johnson Robert S., Segonzac stb.) mellett a párizsi Musée National d'Art Moderne is ott volt a kölcsönzők sorában, de érkezett kép még Chicagóból is. A katalógusban is megtalálható biográfiai kronológiából kitűnik, hogy a mester életének szép periódusait töltötte Európa más-más városában (Budapest, München, Párizs, Bergen, Berlin, Budapest, Hatvan, Szentendre, majd ismét és számtalanszor Párizs); képeinek, melyeket először 1903-ban, majd az 1905/06-os Salon d'Automne Fauves-termében mutatott be, az említettek mellett New York, Velence, Genf, Chicago, Amszterdam és sok más város értő közönsége örülhetett. Budapesten néhány kollektív után először 1924-ben nyílik önálló kiállítása (Belvedere).

Legutóbb a szentendrei Ferenczy Károly Múzeumban láthattunk Czóbel-gyűjteményest (1966), ahol az akkori új képek mellett a régiek a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonából és a hazai gyűjtők (Dévényi Iván, Köves Oszkár, Lányi Sarolta, Nagy István, Oltványi Ambrus, dr. Petró Sándor, Tarján Jenő, Várkonyi Zoltán stb.) falairól kerültek a kiállításra. Örömmel üdvözlöttük ismét eze-
ket is.

De nagyobb számmal először a Műcsarnokban láthattunk képeket Czóbel

nagybányai és müncheni éveiből. A megtisztított vásznak visszakapták eredeti fényük mellett az ízüket is: az akadémikusak komor naturalizmusát (Ülő kalapos férfi, Önarckép – 1903) a nagybányaiak vidám plenerje váltja (Önarckép, Lány virágos ablak előtt stb.), bennük valamelyes szemérmes szecesszió. Tehát egyféle tartózkodó kívülállás, amely Czóbel piktúrájának mindvégig jellemzője lehet. Feltűnő, hogy a „fauvizmus” előtti időszakból, a hagyományosabb szellemet (Ferenczy Károly, Rippl-Rónai) mégiscsak követő képek mennyire egyéniek és eredetiek, versenyt állók a korszak ismert mestereivel (B. L. festő arcképe, Ülő paraszt, Lehel Ferenc Nagybányán stb.). Czóbel ezen az úton is bizonyosan jeles mester marad – hisz palettáján és vásznain ott él a fényekkel akkor teljesedő világ –, de a többszöri párizsi utak és tanulmányok (Julian: „... inspirációmát nem itt találtam...”), különösen a Vadak szintváltó reformja máig lobogóvá és visszafojtottá teszi az új képek színvilágát. „... azonnal kibújt belőle a kolorista temperamentuma...” (Cassou), de ez a kolorika ízesen eredeti és nosztalgikusan hazai, nagybányai maradt. A „magyar érzékenység finom és bájos jellegét, zamatát és melankóliáit” Jean Cassou is említi Czóbel elemezve. Bizonyosan ez az a „morális erő”, „vaskos és komor anyagszerűség”, „félszegül tartózkodó lírai szellem” akár, amely Czóbel művészetét kiemeli a szabványos iskolákból; a szinte változatlanul egyéni világ minden újat és szebbet akaró csoportosulásban (MIÉNK, Nyolcak, KÚT, Gresham-kör, Európai Iskola stb.) megtalálja nemcsak a társait, híveit és elvbarátait, de olykor még követőit is. „Csodálatosan szép jelenség, ha valaki egy életen át önmaga legbenesejének bemutatására kényszerül, szép hivatás, de majdnem elviselhetetlen rab-szolgasors. Czóbel ezek közül a művészek közül való, akik valóban megszállotságban élnek, az alkotásban lelik gyönyörűségüket és zokszó nélkül merítik ki benne erőiket” – írja Kassák, akinek a festő Jack London tengerészalakjait juttatja eszébe, és aki néhány írásában talán a legtávolabbi vezető kulcsot nyújtotta Czóbel megismeréséhez, felfedezve képein az öntépő „gyötrődés és gyötrelmek jeleit” is: művész és mű leginkább felemelő kapcsolatát.

Találóan írja Lyka, hogy Czóbel „emberképeket” fest, a furcsa összetétel nemcsak egy műfaj neve lehet, de jelzője az egész piktúrának is. Az aktok és portrék, a szépen sorakozó csendéletek, a dombosan hullámló tájak zárt világa mindvégig őrzi a művészet predestinációsán humánus, a világ változásait olykor csak a színek elborulásában, belső tüzeiben meglevenítő tartalmait. („... sohasem ragaszkodott a valóság visszaadásához, de a valóság motívumai nélkül nem tudott tovább indulni a saját erejéből” – Kassák.)

„Festészetem sok változáson ment át, a világos színekből mélyekbe és ezekből törekszem ismét derűsebb színharmóniára” – írja Czóbel 1945-ben a talán 1906 óta egységes, egyenes ívű, erősen leszűkített tematikai határok között hullámló művészi folyamatról. A Fiú labdával (1916), A bergeni lelkész (1918), az Akt piros turbánnal (1926) aligha állomásai, inkább csodálatosan gyönyörű, a törvényre egyszerűsített és új konklúziókat ígérő kitérői a folyamatnak, amelyben Czóbel „mindig egy irányban, teljesebb és érettebb önmaga felé haladt” (Sik Csaba). A Szakácsnő (1930), a Múzsza (1930 – megkapóan szép és emlékeztető elemzését olvashatjuk Lyka egyik könyvében), A piroskendős lány (1934), a Madonna (1937), a Hátakt (1941), akár a Szentendrei Vénusz (1968) és a többiek már maga a beteljesült kinyilatkozás; nemcsak a mester, de a század művészetének kiemelkedő darabjai.

Czóbel lírai szellem, akinek művészete saját bevallása szerint is abból táplálkozik, hogy az átlagosnál jobban csodálja és szereti az életet. A „festők festő-

jének", festői festőnek tartják, pedig korántsem érzéktelen a külvilág elborulásai és derűje iránt: „megható félhomályaiban” (Cassou), a csendéletek virágai között, az aktok és portrék elrajzolt alakjaiban, homályos tekintetében ott él az elmerengő, olykor vidám, olykor nekibúsuló, emberféltő és bölcs moralitás. Olykor úgy tűnik, hogy Czóbelt csak a képben megteremthető szépség érdekli, kizárólag talán csak az oeuvre-jébe illeszthető, a színné váltható természet, az évekkel újuló, változó külvilág. Bizonyosan ezért tudta megőrizni az újabb képeken is (az idén 88 esztendősi!) mindazt a friss szépséget, amely az elmúlt évtizedekben mindvégig jellemzője volt. A művek ismétcsak virágba borulnak, a szenvedélymentes nyugalommal, de áhítatos szemmel vizsgált környezetet ölt ünnepi köntöst a lazán felszegelt vásznanak. Ez a festő aligha ismétli önmagát. Bár ha akarná, sem tehetné; a szeme előtt változó és képbe kívánt környezet pillanatonként váltja színeit, és említettük már, hogy Czóbel modell nélkül tehetetlen, „fejből” nem tud festeni. Cézanne szemét tarthatták a kortársak ilyennek: az ismétlődő témák mindegyre eltérő és szinte összehasonlíthatatlanul változatos képekben jelentkeztek, ugyanakkor magukon viselik a festő szuverén stílusát. Korunkban talán egyedül Czóbel szeme (és keze) ilyen: a változó világban a változatlan szépséget csodálja és keresi, találja és örökíti meg. Szemérmes panteizmusába belefér az ember eltakart vagy feltárt szépsége, visszafogott, mélytűzű színekkel hat a változó természeté, a miliő és tárgyaké ugyanígy. Akár egy felénk virág zöldje, pirosba vagy sárgába váltó szirmai.

Marton Ervin egyidejű fotókiállításán (Magyar Nemzeti Galéria) több képen szerepel a Párizsban tartózkodó Czóbel, ezek egyike a mester katalógusában is látható: Modok Mária társaságában beszélget Picassóval, annak műtermében, kecskét tartó férfiya előtt. Talán kifejezőbb egy másik, egyalakos fotó, ezen Czóbel a párizsi kopár műteremszoba ódon kályhája mellett ül, hatalmas bakancsokkal a lábain. Egy Modiglianiról (Czóbel barátja volt) készült fényképen láthatunk hasonlóan ormótlan lábbelit: az öltözék és a tárgyak magukon viselik gazdájuk szellemi lényegét. Czóbelt önmaga aligha, csak a képben megteremthető világ érdekli, benne az élet változásai, a szépség maradandósága, az ember nemesebb oldalai.

Az új kiállítás legnagyobb élménye és legnagyobb tanulsága ez, és ebben a korábban is sejtett igazságban csak megerősítenek a tárlat idejére hazakerült képek: várt és el nem felejtendő ismerőseink. A reprezentatív bemutató még így is csak töredékeiben tárhatta elénk a teljes és teljesedő művet, mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy felépíthessük magunkban a czóbeli oeuvre periódusos rendszerét. És talán csak a mutatóba szereplő színes akvarellek és grafikák sora lehet az, amelyik jelzi a felfedezhetőket még, a feltűnő és elképzelhető hiányokat a tárlaton. Jó lenne egyszer ezeknek is helyet keríteni. Alkalmat az állandó publikációra. A fiatal Czóbel Rippl-Rónai egyik kiállítását naponta meglátogatta. Bárcsak hasonlólt tehetnénk Czóbel képei előtt mi is.

MA 1916–1925

„Ha ennek a szónak: pionír, van valami értelme, azt elsősorban Kassákra kell alkalmaznunk” – írja Michel Seuphor a magyar mester párizsi kiállításáról. Juhász Gyula pedig egy 1927-es kritikájában a következőket: „A magyar lírának a huszadik században két nagy forradalma volt. Az egyiket Ady Endre hozta, a másikat Kassák Lajos. Mind a két forradalom teljes volt: tartalmi és

formai egyaránt" (Összes művei 8. 26. lap). Ha Juhász megállapítását a képzőművészetek szemszögéből is vállaljuk, akkor Adyék és a korai Nyugat forradalmával a Nyolcak progressziója állítható párhuzamba, de a MA jóval szélesebb látókörű szemlélete nemcsak követte és reprodukálta a képzőművészetek egyidejű forradalmát, hanem igyekezett alakítani és irányítani is. „A MA nem egy újabb művészi iskolát akar, hanem egy egészen új művészetet és világszemléletet . . . megteremteni” – jelenti ki a folyóiratban Hevesy Iván. „A világszemlélet a biztonság érzése: a legnagyobb realitás. A művész egyetlen értékmérője a világszemlélete” – vallja Kassák 1921-ben a képarchitektúráról szóló tanulmányában, és aligha kétséges, hogy a forradalmi szocializmus elveit érti világszemlélet alatt. Hevesy és Kassák „maista” tételeinek igazolását nemrégiben olvashattuk a Mester emlékező tanulmányában (A magyar avantgard három folyóirata – HELIKON, 1964.), és figyelhettük meg a magyar aktivizmus hazai és külföldi kiállításain.

A teljes mozgalom képe és története bontakozik ki az utóbb megjelent négy vaskos kötetből, a MA évfolyamainak fakszimiléjéből. A hazai terjesztés előtt egykor betiltott és napjainkban szinte hozzáférhetetlen folyóirat elégtétele ez, a „reprint” az élénk kutatói igények szolgálatára jelent meg. A tíz évfolyam elemzése aligha szorítható egy rövid recenzió keretei közé. A folyóirat egyrészt a baloldali társadalmi forradalommal való összeforrottsága, másrészt úttörő művészetforradalmi volta okán jelentős és kivételes helyet érdemel a nemzetközi avantgarde történetében, az evvel foglalkozó kultúrhistorikusok asztalán. Évtizedes fennállása alatt példaként szolgált – majdhogy elsőül – a hasonló kísérletek és vállalkozások előtt, Kelet-Európában mindenképpen így. A Budapesten (1916–1919), majd Bécsben (1920–25) eltelt időben – legkivált a proletárforradalom idején – teljes és nem minden belső harcok nélküli szinkronia jött létre Európa leghaladóbb szellemi és művészeti áramlataival: a hazai mozgalomban bemutatkozó magyarok mellett sokirányú külföldi tájékozódás és vitakészség jellemezte.

Kassák az első számban közölt programcikkében (A plakát és az új festészet – 1916. október) körvonalazza a folyóirat progresszív képzőművészeti tájékozódásait, más beszámolók és tanulmányok (a festészet modern követelményeiről, egyidejű tárlatokról, Kernstokról, Tihanyiról, Bortnyikról, Máttis-Teutschról; nekrológ Ferenczy Károlyról, Rodinről, a Galimbertiékről stb.) és reprodukciók illusztrálják és bizonyítják a korszerű szándékokat. Kassák Aktivizmus, Hevesy Túl az impresszionizmuson, Hatvany Pál Kísérlet az expresszionizmusról címmel közöl tanulmányt, itt jelenik meg először magyarul – Dénes Zsófia fordításában az 1919-es évfolyamban és különkiadásban is – Apollinaire kiváló írása a kubizmusról.

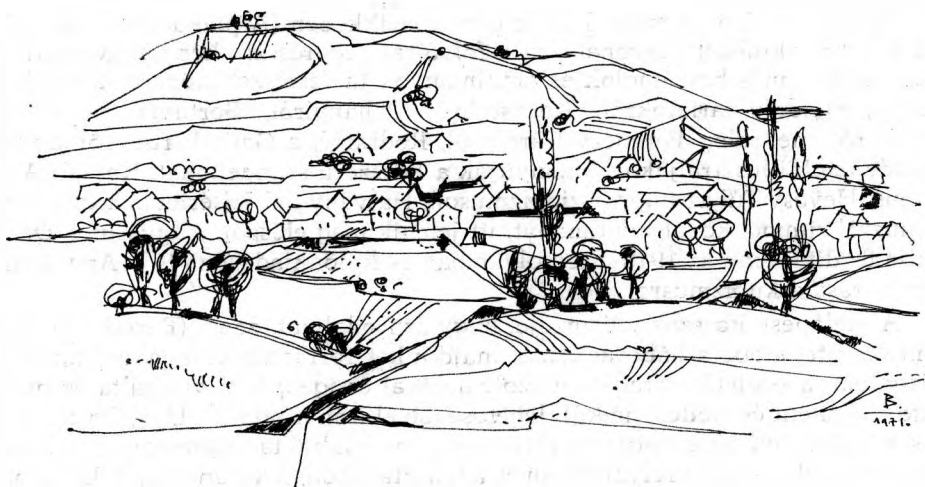
A budapesti korszak jellemzője, hogy az irodalmat, zenét (Bartók!) és képzőművészetet előbb a háborúellenes, majd a két forradalmat megvívó munkásmozgalom, a proletárforradalom szolgálatával és igényével vizsgálta és publikálta. Elsőként és elődök nélküli lehetőségeivel irányította is: Uitz, Bortnyik és mások művészete az avantgarde forma és a forradalmi tartalom együttes jelentkezésében teljesedett a folyóiratban és a kiállításokon, a különszámok közismert metszetein. Hasonló igényt tükröznek Hevesy (Tömegkultúra – tömegművészet) és Kassák (Levél Kun Bélához a művészet nevében) 1919-ben megjelent polemikus írásai. A márciustól júliusig eltelt négy hónap hozza a folyóirat legizgalmasabb számain, a mozgalom legélénkebb vitáit, de meg hozza a MA igazi

táborát is: a munkásfiatalokban. Ők állnak a jobboldal támadásaival szemben, Mácza, Kassák és lapjuk mellé.

„Jelzéseket kiáltunk felétek a történelmes földről” – írja Kassák a világ művészeihez címzett bécsi programcikk elején: az első bécsi szám (Máttis-Deutsch fekete címlapjával) a nagyszerű 1919-es május elseje évfordulóján jelent meg, vállalva a proletárforradalom emlékének (pl. Kassák 1919 eposzával) védelmét és megőrzését.

A folyóirat reprintje a huszadik századi magyar kultúra egyik legizgalmasabb fejezetének dokumentuma. Kár, hogy a nagyszerű áldozattal és kiváló technikával közreadott kötetek mellett nem találtunk mutatókat és elemző tanulmányt. Hasonlóképpen hiába kerestük az egyik különszámot, az egykor megjelent négy közül csak háromnak a fakszimiléje volt az általunk forgatott kötetekben (feltételezünk még egy ötödiket is: az 1919 májusi „demonstratív”).

A reprint egyként igazolja Illyés Gyulát (az egykori munkatársat): „a MA az egyetlen kézbevehető folyóirat volt” a húszas években, „mint minden emigrációs gyűjtőhely, szenvedélyes ellentétet gyűjtött össze; láncrobbanások sorozatában élt...” és az ifjabb krónikást, E. Fehér Pált is: „a MA igazi értelme valóban Kassák volt...” (Kortárs, 1966. 6. sz. Egy folyóirat jubileumára).

Öreg porta

*Kakas kukorékol
gőzölgő trágyadombon.*

Délelőtti ég hull.

*Távol:
ég tejében fürdetett jámbor
tehénkét ringat a dombhát.*

*Kinyitott padlásajtó.
Kifedett, csirás verem.
Előtte csúf szakajtó.
Krumpli-mocsokban lenn
paraszt morog.
Egy tuskó baltát harap;
kemény, akár a felfüstölt
disznó feje.*

*Karók. Venyige.
Bordáival semmit roppantó,
seprű-varas, fekete hordó.
Csak a megtartó ige
sehol.*

*Öreg itt minden
Halálnak tálat csönd, enyészet. –*

Gallyak közt madár csicserészget.

Holnap tán . . . esőt köp ide az isten.

A megcsonkított

1

*Fogaim kétharmada oda,
gyomrom kétharmada oda,
életem kétharmada oda,
kedvem – egészében oda:
minek éljek?*

*Fogaimat megkoronázták;
 – éljen: éljen a csontkirályság!
 Kitüntették a hasamat
 rendjellel – kapott varratot.
 Gyomrom csonkolt, de jóllakott lett.
 Sorsomra bárki megszülethet.
 Elfogyni, halni – érdemes lesz:
 Mért ne éljek?*

BÓDÁS JÁNOS

Aszály

*Repedez, tátogat
 a föld. Aszal a szél.
 Furulyává pördül össze
 a tengerilevél.*

*A leszántott tarló
 nem kínálhat mézet:
 virágtalan hantok felett
 bolyongnak a méhek.*

*Mintha a növényzet
 földbe merült volna:
 felnyúlik a napraforgók
 arany periszkópja,*

*lesik az esőt, de
 nincs felhő az égen.
 Szél dúdol az összepördült
 tengerilevélben.*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK V.

A *Tóték* és a *Macskajáték* szerzőjétől ma igen sokan várják széles e hazában a többi műfajjal egyenrangú, korszerű magyar dráma megteremtését, jóllehet mindkét, átütő sikert aratott színpadi művét elbeszélő formából, kisregényből léptette át a dráma színterére. Csakhogy a dramatizálások gyakori másodlagosságának ezekben a művekben nyoma sincs. Sőt, kortársi drámaírásunk kevés meglepetése és itt-ott várakozást keltő kísérletei között szuverén formateremtő erővel, a *ma*it témában és kifejezésben biztosan megragadó értékekkel tűntek fel. Bizonyos epikusság a színpadon ma már nem színpadiatlan, és nem csak a színi hatás brechti szándékai következtében, hogy ti. a figyelmet ne a dolgok kimenetelére, hanem a dolgok menetére irányítsa. A hétköznapi események és alakok sokáig csak az irodalom „plebejus” szintjén, a prózai, főképp kisprózai műfajokban mozogtak otthonosan, jelentéktelen tetteikkel, életükkel. Miután azonban a mindennapi ember vált – történelmileg – az emberiség képviselőjévé, a színpad hőisévé is neki kellett válnia. Az élet mai valósága a köznap, egy-a-sok-közül emberek életének mikromozgásaiból adódik össze, sokkal inkább, mint valaha. Az új dráma hőseinek mikrovilága az apró-tettek, apró-mozgások tömegét hozza magával – felbontva a dráma régi feszültségét, kiélezettségét –, de ezeket a mozgásokat többségükben nem lehet – időtartam és szerkezet okából sem – megjeleníteni, csupán szó esik róluk, elmondják, beépülnek az egészbe részletező megjelenítés nélkül.

A Pécsi Nemzeti Színház nagyon indokoltan mutatta be a *Macskajáték*-ot, a darab iránti érdeklődést már a visszhangos szolnoki és pesti siker fölkelte, az új színpadi stílus és a „hagyományos formák, a szabályos cselekménydarab egyeduralmának föllazítása” érdekében végzendő teendőkről nem is szólva. Az idézett szavakat Vajda Miklós cikkében találjuk (*Vajdó dramaturgia*, Színház 1971. május), aki ugyanitt a *Macskajáték*-ról azt írja, hogy „A remek anyag, . . . a színpadon is előidézi azt, ami Örkény utánozhatatlan írói képessége: életek jelenlétébe helyez bennünket”. Az életek, alakok, helyzetek rendkívüli élelensége már a kisregényben is elragadó. Özvegy Orbán Béláné személyének és ügyének valóságát Örkény azzal az írói mesterfogással teszi hasonlíthatatlannul élővé, hogy kölcsönveszi a dokumentumok valósághitelét. A történetet quasi-dokumentumokkal – fényképekkel, levelekkel, telefonbeszélgetések és személyes találkozások meztelen dialógusaival – adja elő. Az írói narráció egészen háttérbe szorul, a szereplők „közvetlen” megnyilatkozásai vannak előtérben, így képzeletünk színpadon már olvasáskor is eljártsszák önmagukat. A színpadi mű – természetszerűen – az elbeszéléshez képest kevesebb részletet tartalmaz, Orbánnét emberi kapcsolatainak némileg ritkább, funkcionálisan egyszerűbb körével teremti elénk. A regénybelinél kizárólagosabb érvényt kap a tényleges megtörténés: Orbánné és Csermlényi Viktor életén át tartó, megszokássá hamvadt szerelmének váratlan megszakadása. A story azonban, szerencsére, így sem csak önmaga, megtartja azt a többletet, amitől a sokszor és joggal dicsért életszerűség mellett életésszé teljesül a nézőben. Orbánné öregségének tragi-

komédiája *nemcsak egy hitelesen eleven, hétköznapi történetet perget le előttünk, – a magunk jelenvalósága is.* Mindnyájunk pillanatnyi vagy jövőbeli, de biztosan bekövetkező perspektívája. Nem annak a beleélésnek a révén, aminek felkeltése a hagyományos – Brecht szerint a „kulináris” – színház célja. Több ez és más is, mert a történetet, a szereplőket Örkény másképp láttatja. Naturalisztikus részletekből építkezik, ám ezeket bizonyos ironikus távolsággal mutatja, groteszk, sőt abszurd elemekkel keveri. (Az abszurd nála nem világnézeti alaptény, csak realitás-részlet.) Alakjai megszólalásig mi magunk vagyunk. Életük részletei a mi napi tevés-vevésünknek, barátságainknak és csalódásainknak, lendületünknek és visszahullásunknak, akarásainknak és rezignációnknak, apró aljasságainknak és hősiességeinknek, linkségünknek és tisztességünknek, sűrű ostobaságainknak és ritka bölcsességeinknek – pontos megfelelői, de nemcsak magunkat láthatjuk bennük, *a magunk kritikáját is. Örkény ironikus nézőpontja megadja a kritikus kívülállást, de nem zárja ki a részvétet, a megértést, a magunkra ráismerést sem.* A groteszkkal úgy nevettet ki, hogy közben meghül bennünk a vér. Ábrázolásába a groteszk mozzanatok hozzák be az elvont tartalmakat: egy-egy irracionális konkrétum az általános realitások tömegét. Pl. Orbán-né macskajátékai az emberi kapcsolatkeresések, egyetértésvágy, önmagunkból kilépni-vágyás toz-játékos-pótcselekvésszerű kirobbanásai. – A darabnak a mélyen mai, korszerű szemlélet- és ábrázolásmód a legnagyobb értéke, ez helyezi szerzőjét drámaírásunk első vonalába. Az sem megvetendő, hogy fölényes írnitudása a szerkesztésben, dialógus-építésben, egy-egy jelenség többoldalról ábrázolásában – szinte legyőzi a nehézkedést. Ha valami fenntartásunk marad, az mégis ehhez kapcsolódik. Örkény írói nyelvének forrása a mindennapi beszéd. Maradéktalanul közvetíti ennek friss színességét, spontaneitását, de kicsit fogva is marad benne. A szöveg szintjén olykor adós marad azzal a költői többlettel, ami szemléletéből nem hiányzik, ilyenkor inkább ügyességét csillogtatja, mint kifejezőerejét.

A *Macskajáték* a mai öregség tragikomédiája. Az életkor meghosszabbodásával egyre több az öreg ember, s mintha ez szükségszerű devalvációval járna. Amiből sok van, az nem érték. De nemcsak erről van szó: a világ ma szélsőségesen fiatalság-központú. A közfelfogás azokat az emberi tulajdonságokat tartja értéknek – a baj az, hogy kizárólagos értéknek –, melyek a fiatalkorhoz kötődnek: testi szépség, erő, szexuális potencia, önérvényesítő aktivitás, megismerő mohóság, extenzív életvitel. Pedig az öregkornak is vannak, volnának értékei, s épp ezek – a tapasztalatokkal hitelesített tudás, átfogó életismeret, egy kiforrott értékrend, az emberi kapcsolatok megbecsülése, az intenzív életszférák megnőtt szerepe – szerezhetnének nemcsak a kegyes intelmek szintjén tiszteletet az öregeknek. Már hallom is az ellenvetést, hogy a mai öregek ezekkel a tulajdonságokkal ritkán jeleskednek. Igaz. Örkény pontosan megmondja azt is – miért. A regény elején: „Mindnyáján akarunk egymástól valamit. Csak az öregektől nem akar már senki semmit.” A darabban is elhangzóan: „Akit semmibe vesznek, semmivé válik.” Mindenkit körülvesz emberi kapcsolatainak a rendszere. Az öregedésig ezek sokfélék, változók, dinamikusak, ezerféle kölcsönösséget tartalmazók. Az öregedés során lassan megritkúlnak, de inkább az a tragikus, hogy a megmaradók is kiüresednek. Ha az áramkör túlsó pólusa közömbössé, érdektelenné válik, – aktiv tartalmaik elenyésznek; a pusztá konvenció marad csupán. Az öregekre, az öregség értékeire nem vagyunk kíváncsiak. Örkény ezt a nagyon jelenvaló problémát öreg nők sorsában állítja elénk. Krúdy írta, hogy a nők kétszer halnak meg, – először, mikor megöregszenek. A mi éle-

tünk már szinte semmiben sem hasonlít a Krúdy-korira; milyen furcsa, hogy ez mit sem változott! – A darab tulajdonképpen egy hatalmas dialógus két nővér között: a finom, halk Giza meg a lompos, tevékeny Erzsi a megöregedés két módját jelentik. Giza „vállalni meri az öregséget”, minden gondja, hogy stílusosan, izléseesen, „emelt fővel, egy kis büszkeséggel” legyen öreg; – szánandó, tiszteletreméltó „félhalott” lesz, szobor, akinek alig vannak kinyúlásai az élők felé. Erzsinék viszont „egy élet nem volt elég”, képtelen belenyugodni kapcsolatait elvesztésébe s még egyre újakat keres: a szerencsétlen Egérkével, vagy az adjunktusék macskájával, vagy az álnok Paulával. De az emberi kapcsolatok kiszámíthatatlanok, nem tudni mit hoznak. Aki igényt tart rájuk – kockázatot vállal. Orbánné ezzel és ezért teljesebb, igazabb ember Gizánál, aki különben maga mondja el önmaguk legtalálóbb jellemzését: „... csak félig volt bátorságom élni”, „... én sohasem követtem el hibákat: életem téli álom volt, mert féltem a hidegtől”, „Anyád (Orbánné ti.) sohase rettegett. Mindig és bármi áron vállalta az igényeit.” Giza kivonja magát az életből, Erzsi mindig újból nekivág megostromolni, kicsikarni tőle a magáét. A fegyverei kicsorbulnak, összeszebzódik, de talpraáll, folytatja még hatvanöt évesen is. Neki „az élet ... az egymásra halmozódó csodák meg nem állítható sorozata”. Kinevetjük és mélységesen megsajnáljuk, megrémülünk, hogy mi is ilyenek leszünk és szeretnénk magunk is ilyenek lenni. Fél lábunkon fűzős cipő, fél lábunkon papucs ... egy macska, vagy még az se, de akkor is, így is a teljes élet feltétlen igényével. A *Macskajátékban* Örkény István megtalálta az élet legáltalánosabban tragikomikus mozzanatát: a megöregedést.

A pécsi előadás két művész teremtése: a vendégrendező *Babarczy Lászlóé* és az Orbánnét játszó *Pásztor Erzsié*. Babarczy úgy állította színre a darabot, hogy ő maga szinte rejtve maradt. Tiszta, világos minden jelenet, a takarékosan alkalmazott, apró játékok szervesen illelnek a szituációkba. A rendező tartózkodása megnyilvánult a szereplők oldott, spontán hatású mozgatásban, mely jól megfelelt a naturalisztikus részleteknek, de a groteszk pillanatokat kicsit elmosta. Így sok jelentésbeli többlet maradt a befejező „macskajátékban”, keserű-torz tónusai nem érvényesültek. – Pásztor Erzsi alakítása a pécsi évad méltán legnagyobb színészi sikere (csak Timár Éva kelhet versenyre vele A kutyás férfi női főszerepében). Bár Orbán Béláné alakját színésznőink közül harmadikként keltette életre, akik vele látták a darabot, aligha tudják másként elképzelni, mással azonosítani ezt a szánnivalóan vesztesre ítélt, irigylésreméltóan, kicsattanóan természetes öreg nőt. Pásztor Erzsi az őszinte, forró szenvedélyek, a finom – olykor önmagán is átlátó – ironia, a merev és üres formák elleni természetes tiltakozás színeivel, gesztusaival, hangjaival állította élénk. Semmi sértett önsajnálát, könnyes bánat nincs benne: primér önátadással éli az élet változó helyzeteit. A darab első pillanatától az utolsóig színen van, s közben minden figyelmünk, érdeklődésünk rá irányul: a színésznő szinte a valóság közegévé válik. – Az Erzsi és Giza közti dialógus kétoldalúsága néha megbillent azáltal, hogy Pásztor Erzsi színészi súlyát *Labancz Borbála* nem mindig tudta egyensúlyozni: a szoborszép, finomlelkű dezertőr helyén egy érzelmes, kicsit szépelgő hölgy ült a tolokocsiban. A rendezőn is múlt, hogy az utolsó jelenet enyhén szenilisnek mutatta ugyan, de anélkül, hogy öncsalásának leleplezését megrebbejtette volna. *Sólyom Kati* Egérkéje félszeg-alázatos, szeretetvágyó lényével természetes védenca volt Orbánnénak; lelki deformításait kevésbé tudta éreztetni, alighanem azért, mert a szereptől idegen, elragadóan szép, bájos lényre ebben ellentmondott. Csermlényi Viktorról a darabban sokkal többet hal-

lunk, mint amennyit látjuk. Színészi megformálójának az a feladata, hogy hitelesítse a róla elmondottakat. *Galambos György*nek ez csak félig sikerült: halkszavú, elegáns, jól felsült személyében nyomokban sem lehetett felfedezni a megírt figura vérbő, habzsoló gátlástalanságát. Néhány külsőségben megvalósította az öreg link allűrjeit, művészi manírjait, de ez csak egyik fele a szerepnek. Az előadás legbiztosabb tévedése *Péter Gizié* a „százhuszéves” Cs. Bruckner Adelaida szerepében. Megjelenése, hangja meg a megírt alak és szituáció között áthidalhatatlan távolság tátongott. A gixert más szereposztással el lehetett volna kerülni. – Az előadás hibái – hibák, de mégis *csak* szépséghibák. A biztoskezü rendezés és a nagyszerű főszereplő az évad egyik legszebb színházi élményévé, legmegérdemeltebb sikerévé avatta Pécssett a Macskajátékot. Szép befejezése volt a színház 75. szezonzárának.

*

Ha az elmúlt évről szólva csak a prózai bemutatókra tekintek vissza (a 6 prózai bemutató mellett 2 opera, 1 balett, 2 operett, 1 zenés vígjáték, 2 gyermekszínházi mesedarab szerepelt még), könnyen fejemre idézhetem az „irodalomcentrikusság” amúgy is eléggé készenlétben álló vádját. Mégis ezt kell tennem. Talán érthető és megengedhető, ha egy „irodalmi és művészeti folyóirat” ezek iránt tanúsít fokozott érdeklődést, de a prózai művek, azaz előadások kiemelésének – ezúttal – elvi oka is volna. Ugyanaz, ami valószínűleg a színház vezetőit is vezérli, amikor az évi 14 bemutatóból a legnagyobb arányt, sőt ha a két gyermekszínházi darabot, ugyancsak prózákat ideszámítjuk, akkor éppenséggel a többséget ezeknek biztosítják.

Színházi előadások, műsorok kapcsán mostanában kétféle felfogás szokott megmérkőzni: az ún. „irodalmi” és az „izgalmas” vagy „jó” színház koncepciója. Az esetek többségében mindkét álláspont túloz, abszolutizálni kíván valamit, ami az előadásban csak egyik – nélkülözhetetlen – tényező. Az ellentét mélyen alighanem az a nagyon rossz beidegződés munkálkodik mindkét oldalon, mely mindig és mindenben sorrendet hajszol és szemléletileg képtelen elfogadni kölcsönös feltételezettséget. Bizonyos, hogy a színház speciális művészi mozzanatainak (rendezői, színészi, szcenikai vonatkozások) egyenrangúsításáért hosszú harcot kellett folytatni a valóban egyoldalú irodalomcentrikus felfogással, míg aztán a színház bajnokai mostanában olykor beleesnek – tisztelet a kevés, de annál okosabb kivételnek – az ellenfél hibájába: „jó színházat” követelnek elszakítva, gyakran szembeállítva az irodalommal, a drámával. Sűrűn hallani, hogy a színház meglehet dráma nélkül is. Czimer József a Jelenkor lapjain nemrég megjelent írásában felsorolással is élt, mi minden lehet a színház dráma nélkül. Ám, amikor a színházat ma megújító, szerinte legjelentősebb irányzatokról beszélt, kettőt emelt ki: a dokumentumjátékot és az abszurd színházat. De még dokumentumjáték sincs, abszurd színház pedig kiváltképp nincs írott mű nélkül. Beckett, Ionesco és társaik nem színházat írnak, hanem drámát. – Közhely, hogy minden dráma csak a színpadon kapja meg végleges, autentikus formáját. És mi lehet a színház dráma nélkül? Mutatványosság. Akár nagyon színvonalas, a maga műfajában művészi, de aligha totális igényű tükre a kor-nak, az időnek. A dráma és a színház nagy korszakai történetileg mindig egybeestek. Véletlenül? – A színházban játszott művek irodalmi értéke azért sem lehet mellékes, mert az előadásban ez színházi értékre váltódik át, a színház önálló művészi szféráit a leghatározottabban befolyásolhatja. Fordított irányú

befolyás is van persze, de míg a silány színház a drámának csak egyszeri színrevitelét rontja meg (és maga a mű számíthat újabb, adekvát színrevitelre), gyatra drámák táplálékán a színház legfeljebb vegetál, legfeljebb egyben-másban jobb sorsra érdemes előadások születnek, de nem színházművészet. Színház és dráma bonyolult, kölcsönös viszonyáról talán nem elhamarkodott az az állítás, hogy a színház művészet volta nem független a dráma irodalom voltától, – betűcentrikusság, fetisizmus és más elfogultságok nélkül. A színház „lelke” a dráma előadása.

A Pécsi Nemzeti Színház 75. évadját nagyon gondos, igényes műsorválasztás, a színház „lelkének” megbecsülése jellemezte. Az eljátszott művek (Shakespeare: Szentivánéji álom, Csehov–Arout: A kutyás férfi, Freed: Nyomozás, Whiting: Ördögök, Illyés Gyula: Bölcsék a fán, Örkény István: Macskajáték) sokfélesége, a darabok jellege a színházvezetés jó ízlését, *irodalmi igényességét* is dicséri. A hat mű közül csak a *Nyomozás* nem valósíthatta meg – jószándéka, pozitív politikai és agitációs tendenciái ellenére sem – bemutatásának célját, dramaturgiai gyengéi miatt. Ilyen színvonalú darabok importjával kár bajlódni. *A kutyás férfi* előadását a remek szerepek indokolták, a csehovi alapok tisztos irodalmi fedezetet is jelentettek. A *Szentivánéji álommal* továbbbépült a színház kitűnő, nagyszabású Shakespeare-ciklusa, az *Ördögök*-ben a kortársi drámaírás egy érdekes, jelentős művét ismertük meg. *Az évad legjelentősebb, legjobb bemutatói a mai magyar darabok voltak.* A Bölcsék a fán ősbemutatója minden bizoronnyal színház- és drámatörténeti esemény volt: egy eredeti hangú és stílusú, szatirikus parabolát indított el nagyjövőjű színpadi útján. Azóta a darab következő állomását is ismerjük: a budapesti Katona József Színház. A szezon a *Macskajáték* előadása zárta a legszebb színházi élménnyel. Olyan művet hoztak vele közönségük elé a pécsiek, mely mai drámaírásunk egyik – ha nem a – legjobb, legkorszerűbb teljesítménye. Ma már üres jelszó csupán – annyiszor elhangzott –, hogy színházaink legelső feladata a magyar dráma szolgálata. A pécsi színház idei műsorában élettel, művészettel és *sikerrel* teljesen vált valósággá. Igazi jelentősége is megvilágosodott: nemcsak a drámaírás nyer vele – a színház is. Így azonos igazán önmagával.

Egy évad bemutatói természetesen semmiféle teljességet nem valósíthatnak meg, még több évad sem. Mégis feltűnik, hogy Pécsen – más színházakhoz hasonlóan – mennyire nincs érdeklődés a kortársi lengyel, román, jugoszláviai drámák iránt, és milyen szemlesütve nem veszünk tudomást a határainkon túli magyar színpadi művekről. A „kulináris” hagyományokkal szakító drámai ábrázolás nem kötődik kizárólagosan az angol és francia nyelvterülethez, a közép-európai irodalmak effajta eredményei elég számosak, nem epigon-hajtások, és drámai világgépünk teljesebbé tételét is szolgálná megismerésük.

A mai dráma törekvései meg a nagyközönség spontán igényei – közismert tény – gyakran nem találkoznak. Am az is biztos, hogy az új drámának vannak hívei, ha nem is tömegek. Czimer József – hivatkozott írásában – többek között fölvetette a rétegszínházak (érdeklődési rétegekre gondolva) ötletét, ami a fővárosban könnyen megvalósítható, vidéken nehezebb. De a *kamaraszínház* léte nálunk is kitűnő megoldást nyújthatna erre. Eddigi működtetése a Gyermekszínház formájában elég mechanikus: kis színház – kicsiknek. Ha épp nagylétszámú, mozgalmas darab kerül műsorra, mint pl. idén a *Bűvös erdő*, akkor megtörténik, hogy a szereplők a szó szoros értelmében nem férnek el, vagy mozgáster nélkül, sután szoronganak. Közben a nagyszínházi produkciók között kettő is akadt, mely inkább kamaraszínpadra kíváncszott volna (*A kutyás férfi*,

Macs kajáték). Ha a kamaraszínház a várhatóan kisebb közönséget vonzó, de művészileg jelentős művek, a jellegüknél fogva zártabb, intimebb teret kívánó játékok otthonává válna – amire tudomásunk szerint már van is szándék –, akkor megvalósulhatna a pécsi színpadok, színházak többféle igényt kielégítő, művészileg is harmonikus, differenciált működése. A Pécssett nem létező színházi stúdió is ebben a formában kaphatna alakot, s tán jobbat, mint a másutt működők.

Színkritikusok gyakori keserve manapság, hogy alig van, tán nincs is hibátlan előadás. A rendezők szokás szerint a főszereplőkre koncentrálnak, az előadás „nagy egészére”, az epizódfigurák, pillanatnyi részletek, mozgások, néha a színpad képi rendszere is véletlenszerű, mellékesen alakul. A pécsi színház előadásaiiban ilyesfajta apró, zavaró bosszúságot leginkább a mellékszereplők színészi gyengeségei okoztak, meg a színpadi látvány megszervezésének gondatlanságai vagy szűrkesége. Utóbbit szóvá tettük már a *A kutyás férfi*, a *Bűvös erdő* kapcsán, többen – némi joggal – hiányolták a díszletjelzéseket legalább az Ördögök-ben, a Macskajáték színpadképe szürke ötlettelenségével tűnt fel. A prózai társulat létszámához képest – úgy tűnik – elég sok nálunk az olyan színész, aki „örök epizodista”, mert annak se jó. Gyakran a kitűnő főszereplők mellett (vagy ellenére) is veszélyeztetik a produkciók tisztaságát. Ugyanakkor tény, hogy *évek óta nem volt példa annyi jó, sőt nagyszerű alakításra, mint az elmúlt szezonban. Pásztor Erzsi* most méltatott Orbánnéja, *Timár Éva* sokarcú hősnője *A kutyás férfiban* – a mai magyar színjátszás csúcsain járt. Hasonlóan parádés alakítása volt *Bántfy Györgynek* „a kutyás férfi”. A fiatal *Koltai Róbert* kiváló Zubolyként és az Illyés-darab beatnikjeként „futott be” Pécssett, *Győry Emilnek* is szép művészi sikert hozott a *Tanár* „bölcs” szerepe. Maradéktalanul hiteles volt *Hermiaként*, de kevésbé fényes szerepeit is mindig „jóra” fordította *Szabó Tünde*. A társulatban – ezúttal – a nők voltak művészileg az „erősebb nem”. Egyes szerepkörök gazdátlansága (az Ördögök és a Bölcsek a fán gyengeségeit elsősorban ez okozta) férfiszerepeknél tűnt ki. A jövő évi szerződtekkel, néhány kitűnő férfiszínész Pécsre jöttével valószínűleg helyreáll majd az egyensúly. – A közönség emlékezetében egyes előadások mindig inkább a színészek révén válnak maradandóvá, s kevésbé a rendezők révén. Azt azonban minden pécsi színházlátogató fölismerte, hogy a prózai előadásokat színpadra állító három pécsi rendező stílusban, művészi alkatban nemcsak jól kiegészíti egymást, ami felettébb szerencsés adottság a színházban, hanem biztos tudással, ízléssel irányítja a produkciókat. Finom és összetett művészi karakterével *Nógrádi Róbert* különösen a társalgási darabok, a szöveg szellemességét fölfénylő előadások hivatott rendezője. *Dobai Vilmos* az egyértelműen meghatározott széles koncepción belül a szereplőket elengedetten, felszabadítóan játszó, ötletet ötletre halmozó rendező lendületes típusa. Ilyen erényekkel állított színre két vígjátékot az idén. Az egyéni stílus legmarkánsabban *Sík Ferenc* nagyon fegyelmezt, pontos rendezéseiben (főként az Ördögök-ben) érvényesült, döntően ez tette elfogadhatóvá a *Nyomozás* előadását.

A színház világa ma is ébren tart az emberekben egy sor kíváncsiságot meg előítéletet. Részben vonzanak, részben riasztanak. A mai színházak belső élete ugyan már alig felel meg a „privát” elképzeléseknek, de ez nem lesz nyilvánvalóvá, amíg a színház – többnyire ma is – zárt különvilág. A függöny csak az előadások előtt megy föl. Vidéken a művészeknek csak egy része honos város-lakó, más része vendég, ezért a színház életének különállása fokozottan jelentkezik. A pécsi színház kapcsolatai a város művészeti életének egészével éveken

át igen szűkkörűek voltak. Az elmúlt évben ez a bezárkózás jócskán oldódott: a jubileumi alkalom segítette, hogy kölcsönös, őszinte érdeklődés támadjon színháziak és nem-színháziak, művészek és műértők között. A színház vezetői mint-ha jönnek látnak, hogy a maguk művészi alkotóműhelyét több szállal kapcsolják a városi kulturális élethez, hogy ne csak az épület kapui nyílnak meg esztől-estére a közönség előtt, hanem a szellemi kapukon is meginduljon az eszmecsere. Ilyen úton biztosan nyerhetne a színház értelmes ihlető hatásokat, akár-csak a fővárosból vezető csatornákon. A pécsi színház iránt a pécsiek érdeklődnek elsősorban; a művészileg értékes, sikeres 75. évad után különösen sok várakozással.

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Hadd kezdjem beszámolómat ott, ahol legutoljára befejeztem; hadd idézem meg Kiss Manyi feledhetetlen alakját. Amikor legutoljára láttam a *Bodnár-né* címszerepében, nem sejthettem, hogy utolsó színpadi föllépését látom. A magyar színművészet pótolhatatlan veszteségét jelzi, hogy magával vitte az évad egyik legizgalmasabb meglepetését, az Ádám Ottó rendezésében nagy sikert aratott *Bodnárnét*.

Az 1970/71-es évadban a korábbinál sikeresebben nyúltak rendezőink a drámairodalom klasszikusainak kincsestárába. Ádám Ottó Szophoklész *Oidipusz királyát*, Vámos László az *Armány és szerelmet* (Schiller) állította színpadra hagyományos értékeket őrző kitűnő előadásban. Ezenkívül láthattunk egy izgalmas, merész és éppen azért persze vitatható *Romeo és Júliát* is Major Tamás rendezésében. Nem volna szerencsés, ha a három különböző rendezőegység törekvései közül bármelyiket abszolutizálni próbálnánk – ellenkezőleg: éppen különbözőségük ígéri a színházi műsor további gazdagodását. Ez a gazdagodás „benne volt” az évadban, noha ismét sok könnyű fajsúlyú darab került színre, meglehetősen gyakran láttunk henye előadásokat és meggyőző erő nélküli színészi teljesítményeket.

Az évad jelentős sikerei közé tartozik Joseph Heller fölfedezése a Thália Színházban. Nemrégiben a különös hangvételű amerikai író nálunk is jelentős sikert aratott *A huszonkettes csapdája* című szatirikus regényével, de nyilván kevesen gondolták, hogy *Irány New Haven* című darabjának előadásán rég hiányolt magával ragadó színházi élményben részesülünk. Az abszurdításig vitt komikus helyzeteket a rendező Gosztonyi János és nagyszerű színészei (különösen Harsányi Gábor) remekül használták ki. Példát adtak, hogy kedvvel, ötletességgel, tehetséggel, művészi szuggesztivitással milyen erős hatásokat lehet elérni – klasszikus értékű irodalmi szövegek nélkül is.

Némileg hasonló gondolatokat sugall Csurka István *Döglött aknák* című színművének bemutatója a Katona József Színházban. Súlyos kritika ez, hiszen Csurka kétségtelenül legkiválóbb színpadi szerzőink közé tartozik. A darab –

jelentőségén túl vitatott – eszmei mondanivalója nem elég mély és nem elég fontos művészi értékét tekintve. Csurka nagy tehetsége csak abban mutatkozik meg, hogy kitűnő szövegeket adott, remek szerepeket írt Major Tamásnak és Kállai Ferencnek. Nehéz elválasztani Moór és Paál emlékezetes figurájának megteremtése meddig az író és meddig a színészek érdeme. Major teremtményét hajsza választja el, hogy a kabarék szabvány-reakciójának mintapéldánya legyen. Ez a hajsza azonban utánozhatatlan többletben érvényesül. Moór gerinctelen csúszómászószerűségét egy-egy szinte észrevehetetlen villanás hitelesíti. Csak egyet idéznék: öltözése jelenetét a kórházi szobában. Úgy tűnik, hosszú kötött mellénye ki fog lógni a zakója alól. Ha így történne, ez a figura mindenkor kiismerőségét bizonyítaná. De az öltöny hibátlan, Major nagyúri eleganciával áll – szinte csak pillanatokig a színpadon, s Moór egész múltja más távlatot kap. (Megint arra kell gondolnia szegény nézőnek, milyen kevés elegáns színészünk van!) Kállai más szerepet formál. A népi származású Paál nehézkességéből, darabosságából, lassúságából indul ki; ebbe építi bele a személyiség megformálásának megnyilvánulásait, a kapkodó mozdulatokat, a hadaró beszédet, a pusztító erejű kitérőket. Begyakorolt elvörösődései bravúrosak! A kitűnő előadás Iglói István rendezését dicséri; az viszont elgondolkodtató, hogy Major és Kállai mellett a többi szereplő – a lehetőségekhez képest is – szürke, jellegtelen, sőt helyenkint kifejezetten rossz.

Egyre több jel mutatja, hogy lassan beérnek a Thália Színház fiatal művészei, kialakul Kazimir Károly együttesének sajátos stílusa. A főrendező hosszú, türelmes munkával arra igyekszik rávezetni színészeit, hogyan lehet a nem társalgási drámákat hatásosan előadni. Munkásságának egyik jelentős erőpróbája Weöres Sándor *A holdbeli csónakos* című színművének bemutatója. Érdekes volt megfigyelni, hogy a mesejáték sajátos légkörében, szokatlan művészi körülményei között azok a fiatal, tehetséges színészek, akik csak a közelmúltban kerültek Kazimir színházához, mennyivel kevésbé találták meg a leghatásosabb, legjobb megoldásokat „a régieknél”. A kitűnő Szilágyi Tibor kicsit erőltetett volt, Csikos Gábor (egyike azoknak a fiatal magyar színészeknek, akikről sokat várhatunk) merev és szintelen. Thirring Viola főleg szép versmondásával tűnt föl, ami – a mai rossz beszédkultúrára gondolva – egyáltalában nem kevés. Hámos Ildikó elsősorban szép megjelenésével és a lényéből sugárzó kedvességgel, természetességgel hat. (Szerepét párhuzamosan Vencel Vera játssza.) Kozák András – aki pedig régi tagja Kazimir társulatának – egy árnyalatnyival érzelmesebbre, ábrándosabbra formálja a kelleténél szerepét, adósunk marad némi ironiával. A sok kifogás ellenére azonban, a felsoroltaknak is tekintélyes része van az előadás sikerében. Az is arra vonatkozik, hogy elsősorban nem ők, hanem Harsányi Gábor, Szabó Gyula, Esztergályos Cecília és Monori Lili „viszik” az előadást. Harsányi nagyszerű színésszé fejlődött, szinte pillanatok alatt sajátos vonzású légkört teremt maga körül. Szabó Gyula Vitéz Lászlója harsány és félnék, szertelenül jókedvű és óvatosan bölcs egyszerre. Monori Lili szomorkás Bolond Istókja talán minden más alakításnál jobban illik a mesék világába. Esztergályos Cecília pedig ellenállhatatlan kópéságával, szívből jövő, érdemes mulatságos, gyermeki tréfáival az est legnagyobb színészi teljesítményét nyújtja.

Sokan kifogásolták, hogy Kazimir Károly némileg módosította Weöres Sándor eredeti szövegét, verseket és betét-jeleneteket „vágott” bele. *A holdbeli csónakos* laza dráma-struktúrája azonban nem veti ki magából az idegen elemeket, sőt bizonytalan közege szinte kívánja, hogy bizonyos konkrétumokhoz kös-

sék. Weöres műve a magyar drámairodalomnak ahhoz a vékony ágacskájához tartozik, amelyből időről időre remekművek hajtanak ki. Néhány évvel *A holdbeli csónakos* megírása (1941) előtt született Tamási Áron műhelyében a hasonló szellemű *Enekes madár*; távolabbi előzménye mindkét színműnek Vörösmarty *Csongor és Tündéje*, még távolabbi a népköltészet. E művek filozófiai mélysége, játékossága, nyelvi gazdagsága, értékei és hibái persze nem egyenlőek; de közös bennük, hogy dramaturgiájuk tagadja a polgári társalgási színművek szerkesztésének, fölépítésének alapelveit. A cselekmény itt nem a valóságos élet egy lehatárolt részletére, hanem időben és térben nyitott (nyitottabb) általánosításokra hivatkozik. Sem a történetet, sem a jellemeket nem köti a mindennapi élet logikájához, hanem a mese kötetlenebb világába helyezi. Gondolatait nem a színpad valóság utánzásával próbálja megfogalmaztatni, hanem a nézők képzeletének megmozgatásával. *A holdbeli csónakos* „történetében” is a népmese sajátos, groteszk logikája uralkodik. Csodás fordulatok, abszurd helyzetek, groteszk párbeszédok hidalják át illogikus bukfencekkel a cselekmény menetének szakadékait, kötik egymáshoz az össze nem illő – irodalmi, mitológiai, kultúrtörténeti, filozófiai és magyar vagy keleti mese – elemeket. Téved azonban, aki Weöres színjátékát az irracionálizmussal, groteszkkal, abszurdításokkal dolgozó modern drámaíró törekvésekkel rokonítja. Művének filozófiai és költői kérge alatt a népköltészet ősi témái rejtőznek: a tiszta, kiszolgáltatott fiatalság küzdelme a romlottak, erőszakosok, titokzatos erejűek megrontó és pusztító szándékai ellen.

A holdbeli csónakos – akárcsak a *Csongor és Tünde* – vágyakról és az irracionálissá nőtt vágyak megvalósíthatatlanságáról; az ifjú szerelmes határtalan álmairól és a halál megkísértéséről szól. A mesejáték hőse Pávaszem királylány, aki úgy gondolja: „Nem él a földön, akire vágyom, / holdbeli csónakos, te légy a párom”. A mesei közeg szenvedéseiben, megpróbáltatásaiban azonban a „földi” legény, Medvefia lapp trónörökös hűsége és áldozatkészsége megtanítja, hogy a holdbeli csónakos messze van, csak álmodozni lehet róla, nem éri meg az önfeláldozást. Megtanulja és ki is mondja: az a fontos, hogy „itt van mellett-medvefia és vigyáz rám, nem engedett meghalni. Annnyira közel van hozzám: a közelségétől nem láttam meg. Mikor valaki olyan nekem, mint a saját szívem, hogy nem is látom: azt hiszem, ez a szerelem.” Ezt a költői gondolatot és tanítást Kazimir úgy igyekezett leegyszerűsíteni és nyilvánvalóbbá tenni, hogy a keretjátékban a „mai fiú” és „mai lány” megjelenítésével, valamint a holdbeli csónakos és a mai „álomlovag”, a popénekes azonosításával nyújtson segítséget az áttételes költői utalások világában járatlan, a hagyományos színházhoz szokott nézőnek. Nehéz lenne eldönteni, valóban lebecsülte-e a színházi közönség művészi fölfogóképességét – ahogy többen állították az előadás után.

Ha már utalás történt a *Csongor és Tündére*, hadd tegyem hozzá: Weöres világa következetesebben mesei. „Valóságos” népi hősök (Balga és Ilma) helyett itt a népköltészet, vásári komédia „népi hősei”, a bábszínházak Vitéz Lászlója, Paprika Jancsija és Bolond Istókja szerepel. Talán azt sem érdektelen megjegyezni, hogy Vörösmarty színei sokkal sötétebbek, iróniája mélyebb tűző, a költői anyag, amivel dolgozik, merevebb, a mű tragikus magja keményebb, könyörtelenebb. Weöres művében a játékosság, a tréfa szelleme uralkodik, szinte megfoghatatlan derű melegíti át minden sorát, még a halál-gondolat megidézését is, és az egész cselekményt végtelen könnyedség jellemzi.

A könnyedség fogalma eszünkbe jut Hubay Miklós *Álomfejtés* című színművének előadásán is. (Madách Kamaraszínház.) Itt azonban merőben más je-

lentésárnyalata van. Azt jelzi, hogy hiányzik a tartalom, a fontos írói mondani-való a ragyogó ötletből. A darab ugyanis arról szól, hogy az első világháború kitörésének napjaiban miként zajlottak le I. Ferenc József császár és király, valamint a híres bécsi pszichológus, Freud Zsigmond doktor találkozásai öfelsége szeretőjének, Schratt Katalin színművésznőnek a lakásán. A szellemes, fordultatos, mesterien szerkesztett dialógusokkal azonban a kitűnő színészek nem tudnak mit kezdeni, mélyebbre hatoló gondolatok híján képtelenek életet önteni a kissé fáradt vígjátékba. Jellemző módon az előadás legemlékezetesebb jelenete az, amikor Horthy Miklós szárnysegéd, az ostoba szépfiú, a pásztoróra végén nem jelző, elromlott díszóra helyett kakukkol!

Ambár a játékoság alapvető eleme Örkény István új színművének, Weöres Sándor *A holdbeli csónakosával* mégis nehezen tudnánk rokonságát kimutatni. A *Macskajátékból* hiányzik a derűs, lány költői varázs; a játék itt más szerepet tölt be: a végsőig szorongatott ember menekülési kísérletének egyetlen „valós” lehetősége. Örkény nagy nyomatékkal idézi meg a körülményeket, sokrétű és gazdag képet ad a hősök jelleméről. A groteszk, az abszurd, a logikai ugrások itt nem „természetesek” (mint Weöres mese-közegében), hanem kényszerhelyzetek eredményei. Hiányzik a Weöres költői utalásrendszerében megfogalmazott bölceleti gondolat-sugalmazás is; itt az általánoshoz konkrét példákon keresztül jutunk el; megoldatlan helyzetekből, amelyek nyugtalanságot hagynak a nézőben, s ezzel ösztönzik továbbgondolásra.

Az öregek fölöslegességi érzete egyik – rétege Örkény színművének. Lényeges társadalmi gondokat érint, mélyére világít a gyakran agresszív öregség-komplexusnak, amit – valljuk be – valóban gyakran nevetségesnek tartunk, vagy valami ellen-agresszivitással válaszolunk rá. A *Macskajáték* egy tevékeny öregasszonyt emel a színpadi cselekmény középpontjába, aki – ha kell útszéli veszekedéssel védi a maga valódi vagy vélt igazát és akar magának valamit: – szerelmet, barátságot, társaságot, éltető tevékenységet – legalább játék formájában.

A dráma azonban túl az öregség helyzetének emberi és társadalmi gondjain, gondolatainkat filozófikus kérdések további csomójához irányítja: a két nővér levél, telefon és személyes vitájában a tevékeny (akaró) és a passzív (elfogadó) életszemléletet állítja szembe.

A didaktikus törekvések meglehetősen távol állnak Örkénytől, két vonatkozásban mégis harsányan hangoztatja a „tanulságot”. A sokat emlegetett nyugati világgal szemben a hazai életkörülmények egyenértékűsége mellett áll ki; és a nosztalgiaikkal szemben a realitások döntő szerepét tudatosítja. Weöres világa népmesék stilizált világa, a harmóniák és diszharmóniák megnyilvánulásai mindig szimbolikusak. Itt a kérdések súlyos, nyomasztó tények vetületében merülnek föl; a világ „lehúzó” erői a maguk tényleges, gyakran nyers, riasztó formájában jelennek meg. A brutális, részeges vasutas veri, kinozza, lelkiileg nyomorékká teszi szegény „egérke” feleségét; az emberek türelmetlenek, semmiségekből harsány veszekedések robbannak ki, az öreg, protézisével kínlódó barátnő elhódítja szintén öreg barátnője szívyszerelmét, az öreg gavallér pedig szürcsölve, csámcsogva zabál. Sivár, örömtelen világ, semmit nem ad magától, mindent ki kell belőle kényszeríteni, még a nevetést is – ha lehet.

A Pesti Színház a szolnokiak fölfedező előadását vette át. Székely Gábor (a Szigligeti Színház rendezője állította színpadra a pesti előadást is) nagyszerű leleménye, hogy meg tudta oldani a drámai mozgások szűkreszabottságából adódó következményeket. Főlélegesen színészmozgatás helyett arra törekedett, hogy

a vizuális élmény fölkeltését elsősorban a színekre és a színpadon elhelyezett tárgyak atmoszféra teremtő erejére bizza. Fehér Miklós színpadán, valamint Jánoskúti Márta jelmezein a sötét tónusok, a barnák és szürkék uralkodnak; a ruhák és bútorok az elnyűttség, elkopottság, divatjamúltság tárgyi bizonyítékai. A súlyos és komor színpadkép a mozgáshiányosság érzetét kelti. Így aztán egy-egy új ruha, élénkebb szín megjelenése jelentős ellenállást győz le, s a valóságosnál lényegesen nagyobbak mutatja, megsokszorozza a színpadi mozgásokat. A pesti nővér világának tárgyai töltik meg a teret, a gazdag svájci testvér a színpad egyik sarkába szorul, s elegáns szürke ruhája, szép ősz haja, fémes csillogású tolokocsija tovább hangsúlyozza a kép egészének nyomasztó hatását. Ez a környezet köti és határozza meg a játék értelmét, emeli ki a szöveg konkrét történetébe rejtett filozofikus írói mondanivalót.

A nagyszerű előadás három kitűnő színésznőre épül. Sulyok Mária ruszti-kus egyénisége egyaránt hitelesíti a dráma elvont gondolatait, a groteszk, abszurd helyzeteket és az érzelmes felhangokat. Csodálatos gazdagságában bontja ki a kisszerű öregasszony nagy emberi tragédiájának különböző rétegeit. Játéka kiváltja ugyan megfelelő helyeken a nézőtéri nevetést, de a nevetésben egy pillanatra sem engedi fölszabadulni az embert. Olyan tragikomédiát mutat be, amelyben a tragikus elem a meghatározó. Bulla Elma eszközei, lehetőségei a tolokocsiba kényszerített szerepében szűkre szabottak. Mégis finom arcrándulásokkal, hangsúlyokkal, kicsi, heves mozdulatokkal és ernyedtteljes átengedettséggel teljes terjedelmében be tudja mutatni a svájci nővér egyéniségét. A harmadik nagy színésznő ezen az előadáson Halász Judit, aki Sulyokénál komikusabb tragédiát játszik el, de Egérke kiszolgáltatottságának, gyámoltalanságának mélyén a jóság és emberség legszebb színeit mutatja meg. A többi szereplő kevésbé látványos feladatának hibátlan megoldásával járul hozzá az előadás nagy sikeréhez.

„Esztetikai követelményeink a valóság realista feltárását várják íróinktól, pontos híradást, őszinte szembenézést – az írói költői gyakorlat pedig épp ettől mind inkább távolodóban van. Illetőleg az igényesebb és őszintébb alkotói vállalkozások elfordulnak a hagyományos realista módszerektől, személyiségelemzés, a jelképes beszéd, az intellektuális általánosítás nyelvén szólalnak meg, és már-már úgy látszik, hogy irodalmunk fejlődése a hagyományos fővonalától másfelé fordult” – írta Kabdebó Lóránt Darvas József *A térképen nem található* című drámájának miskolci ősbemutatója után. Sokan a Zrínyi-dráma lírai utalásaiban Darvas József drámaírói pályájának jelentős fordulatát fedezték föl és az új darab őket igazolta. *A térképen nem található* szerzője a magyar irodalom huszonöt éves dilemmáját oldja föl: a társadalombíráló hagyomány és a társadalom alapvető fejlődési irányával egyetértés nagy ellentmondását. Darvast politikus múltja, társadalmi rangja, tekintélye kétségtelenül segítette a kényes kérdések sorának fölvetésében, de ez semmit sem von le személyes érdeméből, hogy a kényelmesség bonyolult tényezőinek, a változtatási szándékokat akadályozó társadalmi és lelki mechanizmusnak mélyére hatolt.

A dráma konkrét – közismert – problémából, a szabolcsi falvak elmardottságából, szegénységéből indul ki. A konfliktus mindkét szembenálló hőse szubjektív becsületes; azonos világnézetük a marxizmus. Egyik oldalon áll az „öreg író” és ösztönzője, a „fiatal író”, akinek éles hangú riportja a cselekményt elindította. Ők kívülről látják a helyzetet és mindenképpen meg akarják változtatni. Velük szemben egy régi forradalmár, a megyei párttitkár áll, akit job-

ban köt a felelősség, és akit erős szálak fűznek a változtatás ellen dolgozó erőkhöz.

A legkönnyebben elvághatóknak tűnő, de talán a legnehezebben észrevehető szál a környezetéhez fűzi a párttitkárt. A környezetéhez, amelyben nyilván vannak kiváló, tehetséges, az ügyszóba hű és az ügyben hívő munkatársak (róluk nem esik szó a drámában, mert – talán kissé fölöslegesen – bonyolítanak a konfliktus kiélezését), és vannak karrieristák, kiábrándultak, megfáradtak, a nehézségekkel megbirkózni képtelenek. Őket képviseli a színműben a meggyőződés nélküli, gyenge jellemű újságíró. Jelzésszerű figurája arra utal, miként termelődnek újjá a vezető környezetében a kényelmes megoldások, a gondolkodást helyettesítő frázisok, az elavult módszerek. A vezető személyes drámáját jelzi ezzel Darvas: az elfoglalt emberét, akinek feladatai lehetetlenné teszik, hogy mindenről személyes tapasztalatok útján tájékozódjék, s aki ezáltal – bizonyos mértékig – kiszolgáltatottja környezetének. A vezető és vezetett viszonyának újabb ellentmondása, hogy a vezető – természetesen – nehezebben fogadja be a valóságra vonatkozó meglepő információkat a megszokottnál; így a vezetettnek nem csupán a megismerés nagyobb feladatával, de a továbbítás fokozott nehézségeivel is szembe kellene néznie, ha tud és akar; ha nem a könnyebb megoldást választja s ezzel konzerváló tendenciákat erősít.

A második – ugyancsak szívós – szál a változtatási *szándékok* ellen ható makacs *tényekhez* köti a párttitkárt. Darvas drámája világossá teszi, hogy amikor a riport ellen tiltakozik, nem pusztán és nem elsősorban tekintélyét védi, hanem a falu tényleges álláspontját képviseli. A szívesen panaszkodó falusiakban végzetes erők dolgoznak a kívülről közeledő segítő-változtató jószándékok ellen: a tudatlanság, a gyűlölködés, a bizalmatlanság, megfélemlítettség és a személyes érdekek bonyolult szövevénye. A mozdulatlanság a hangadóknak kedvez, akik már megteremtették az alkalmat a maguk kis pecsenyéjének sütögetésére. Tudják, hogy a szűklátókörű emberek jobban irtóznak a változtatáshoz szükséges erőfeszítésektől, mint hatalmaskodásuktól, önző mohóságuktól. A párttitkár tisztában van vele, hogy a változtatáshoz anyagi (gazdasági) erők kellenek, de a társadalom teherbírása korlátozott. (Természetesen az elmúlt évtizedek fejlődését senki nem vitatja a drámában!) Másrészt a külső segítség nem is oldhatja meg a helyzetet a belső erők mozgósítása nélkül. A belső erők mozgósítására kétféle megoldás vetődik fel. Az egyiket, az erőszak alkalmazását, az író – történelmi tapasztalatokra hivatkozva – elutasítja. Marad a nevelő meggyőzés türelmet kívánó eszköze. S itt jutottunk el a leginkább megoldhatatlannak tűnő ellentmondáshoz: ki vállalkozik a nevelő-vezető feladatra rossz körülmények között, amikor a társadalom éppen a tehetséges (tehát alkalmas) embereknek a kedvezőbb lehetőségek különböző változatait kínálja?

Darvas drámája sokrétűen tárja föl a párttitkár helyzetének nehézségeit. Mégis azt sugallja, hogy nem szabad a rossz helyzetbe beletörődni, a változtatási szándékot minden nehézség ellenére meg kell valahogyan valósítani. A dráma nem vádbeszéddel, hanem kézfogással végződik. Ebben a kézfogásban azonban benne van mindkét főszereplő önvizsgálata, az illúziókkal és tévedésekkel szembenéző tudati folyamat lelki megrázkódtatásokon keresztül vezető kemény próbája. A mai magyar forradalmár alapvető kötelességét Darvas József abban látja, hogy semmilyen körülmények között ne mondjon le a társadalmi fejlődésért folytatott küzdelemről, minden erejével keresse ennek lehetőségét és helyes módszerét. Így a dráma – a realista dráma – konkrétabb tanulságokhoz szok-

tató gyakorlatától némileg eltérőleg – végülis keresésre, további kérdésre ösztönöz.

A Madách Színház előadása méltó a darabhoz: tiszta, világos és korszerű. A színpad fotómontázsából álló háttere nyomatékosítja, hogy a dráma mélyén dokumentum-értékű tények állnak. A cselekmény menetében ügyes megoldással egy-egy részletre hívják föl a néző figyelmét, a „kinagyítós” módszerrel mintegy hangsúlyozva, hogy a személyes tapasztalat, valóság-ismeret a tudományos megismerés korszakában is nélkülözhetetlen. A sok jó színészi alakítás közül kiemelkedik Némethy Ferenc megtört tanítója, Horesnyi László félszeg, helyét nem találó tanácselnöke, a főiskolás Muszte Anna bátor, energikus védőnője és a két főszereplő. Szirtes Ádám a népből jött öreg író önkínzó nyugtalanságát; az élet mélyétől némileg elszakadt „fenti” ember mohó valóságismereti és cselekvési vágyát fejezi ki meggyőző módon. Koltai János a párttitkár szikár, kemény, mélyen égő hűségére és felelősségére helyezi a hangsúlyt. Lengyel György rendezése elsősorban a dráma valóságfeltáró értékeit emeli ki.

Nem hozott az elmúlt évad látványos fordulatot a magyar színházi életben, de hozott néhány jó előadást, s láttunk különböző típusú és jellegű érdekes-izgalmas új magyar drámákat. Illyés Gyula *Tiszták*, Németh László *Bodnárné*, Weöres Sándor *A holdbeli csónakos*, Örkény István *Macskajáték* és Darvas József *A térképen nem található* című színművének bemutatása nem éppen rossz sorozat.

WALLINGER ENDRE

SZÍNHÁZI LEVÉL KAPOSVÁRRÓL

Fennállása óta alighanem a legmélyebb és legsúlyosabb gondokkal küszködve teljesítette 1970/71-es évadát a kaposvári Csiky Gergely Színház. Okaira még visszatérünk. Itt csupán annyit, hogy igazgatójuk évad közben távozott beosztásából, az új főrendezőre hagyományozva az idény összes személyi, művészeti és egyéb problémáját, felelősségét. A prózai vezető színészek – az a néhány is, akit korábban fizetésemelés-injekciókkal még sikerült megtartani – máshová szerződtek; helyüket új, kevésbé ismert művészekkel töltötték be, részben. A fontosabb előadások főszerepeit gyakran vendégművészekre osztották. Nem a produkció frissítésére, hanem jobb megoldás hiányában, ultima ratioként. (Az egyik ősbemutatóhoz például Szegedről, Veszprémből és Debrecenből szerződtettek egy-egy ismert neves művészt.) Ezenkívül – a székhelyi előadásokkal párhuzamosan – megyén kívüli feladatokat is vállaltak. A körzetesítés korábbi, enyhén szólva illuzorikus elképzelései – a szélesebb területű körzeti koncepciók – (szerencsére) nem váltak be, illetve Zalaegerszegre és Nagykanizsára koncentrálódtak, ahol korábban is tájolt a színház. Bérletezéssel itt is bemutatták az évad teljes műsorát: öt prózai és négy zenés darabot.

A hátrányok és megterhelő nehézségek ellenére is születtek művészi ered-

mények. Műsortervük részben igazodott a közönségigényhez, de a hagyományos célkitűzéshez is: mai tárgyú műveket, illetve mai magyar szerzők alkotásait színpadra állítani. Ez utóbbi tervük egy kivétellel (Weöres Sándor: *Szent György és a sárkány*) meg is valósult. Ámbár – a sokirányú hendikep terhei mellett is – érezhetni egy nem túlzottan rokonszenves törekvést is a kaposvári műsortervben. Olyasféle jelszóval, hogy „ősbemutatókat, minden áron...” (Arra ti. „harap” a Tv meg a sajtó, arra „lejönnek a fővárosi lapoktól”.) Azaz ősbemutatókat más, esetleg sokkalta fontosabb klasszikus vagy mai tárgyú művek rovására. Taxner Ernő legutóbb pesti színpadokon a próbák, az alkotóműhelyi munka felhígulásának okait tette szóvá. Nem ártana ezt a kérdést egyszer vidéken is megvizsgálni: Milyen aránytalanságokat eredményez a repertoárban ez a pestivel egy töröl fakadó szemlélet, az ellenkező póluson. Ott, ahol nincs vagy kevés a „mellékes” lehetőség. Mindezekről eltekintve az évad Szakonyi *Adáshibájával* kedvezően indult. Ezt a két egyfelvonásos: Saroyan *Hallo, ki az?* (ősbemutató) és Shaffer *Játék a sötétben* (Black Comedy) című darabja, majd Németh László *Galileije* és egy hazai ősbemutató: Faulkner–Camus *Requiem egy apácáért* című izgalmas drámája követte. Az elmaradt Weöres Sándor-mű helyett egy reneszánsz vigjáték, Machiavelli *Mandragorája* került színpadra.

Németh László Galilei-drámájának színpadra állításában mindenekelőtt a választás, a vállalkozás készségét merem dicsérni. Megvalósítása nem volt egyértelműen sikeres, legalábbis nem olyan színvonalú, amelyet korábban, hasonló művészi rangú művek bemutatásakor méltán elvárhattunk a színház együttesétől. Mégis szerencsés választásnak érzem a Galileit. „Közönségcentrikusan” szólva: jó megismerni, megismertetni minél szélesebb körben azt a művet, amelyben Németh László valamennyi történelmi drámája közül talán a legteljesebben bontakozik ki az emberi igazság és a történelmi dogmatizmus összecsapása, s benne az ember tragikus elbukása és erkölcsi fölemelkedése. Több okból különösképpen megragadó ennek a katharzисnak a mélysége, emberi közelsége. A dráma főhősét – aki már életében az emberiség legnagyobb szellemi úttörőinek egyike –, Husz Jánosnak, Apáczáinak, Misztótfalusinak, Németh László más történelmi hőseinek közeli rokonaként meghurcolják, emberi méltóságát keréketörlik. Galilei nemcsak tudós gondolkodó, hanem politikus gondolkodó is, aki felismeri az előrehaladás lehetőségét és – egyházi tilalom ellenére – vállalja ennek a kockázatát is.

Ahogy Németh László drámáinak, életművének méltatói közül többen megállapították: történelmi drámaiban nagy egyéniségek és történelmi erők viszonya izzik s általában a kényszerhelyzetbe került főhős erkölcsi magatartásának példája áll a középpontban, a jelenkor számára. Illyés Gyula ezt így fogalmazta meg: „E drámák csaknem egytől egyig azt példázzák, hogy egy közösségi érzésű hőst hogyan fojt meg, és éppen ezáltal hogyan emel föl – egy-egy érzéketlen, szűkebb együttes”. A Galilei-dráma cselekményszövéseéből, helyzeteiből és gondolataiból óhatatlanul ráérzünk a mű sajátos történelmi időszerűségére is. Bizonyos helyzetek és szövegrészek szíven ütnek bennünket úgyis, mint egy bizonyos történelmi időszakunkra utaló asszociatívák –, az általános emberi mondanivaló hátterében.

A kaposvári előadás, Angyal Mária rendezése nem aktualizál, nem erőltet semmilyen konkrét „utalásokat” a személyi kultusz, a törvénysértések idejére. A rendező lényegretörően építette föl az előadást, ritmusosan pergetve eseményeit, a dialógusokat. Különösen jó kompozíciós készségre vall a mű középpont-

jában álló tárgyalás képsora, növekvő feszültsége. Más kérdés, hogy a Galileit alakító veszprémi vendégművész, Bicskey Károly szerepértelmezésén nem tudott, vagy nem akart változtatni. Eszerint (a IV. felvonástól eltekintve) a címszereplő a nagy tudós alakjának egyik leglényegesebb, meghatározó tulajdonságával, alkatának intellektuális vonásaival maradt adósunk, ami az előadás egészére is zavaróan hatott: Az ő felfogásában megjelenő zsémbes-durcás, helyenként rusztikus Galilei gondolatai – modorosan „huncfut” manirokkal és kópés fintorokkal fűszerezve – gyakran hamisan csendültek. Ilyen módon el-sikkadtak, szavak mögé szorultak a nagyszerű gondolkodó szellemes okfejtései, mélyebb, intellektuális humorának árnyalati finomságai, s ragyogó dikciókban kifejtett okos érveinek előadása bizony inkább emlékeztet egy házaló ravaszkodására, mint a kor nagy alakjának diplomatikus okfejtéseire. Bicskeynek ez volt a nyolcadik Németh László-szerepe. A többi lehet, hogy kiváló alakítás –, ez nem sikerült.

Az évad szereposztásbeli kényszermegoldásait a *Requiem egy apácáért* bemutatója sem tudta elrejteni. Négy közül három főszerepre neves vezető színészeket kértek fel, *három* vidéki színházunkból. Ez is okozhatta, hogy a különben jelentős művészi értékű produkció nem lehetett problémáktól mentes, kiérlelt, kiegyensúlyozott. (Igaz, benyomásaimat az utolsó előtti előadáson szereztem. Csaknem üres nézőtérn . . .)

A *Requiem egy apácáért* az ismert amerikai regényíró, William Faulkner *Szentély* és a darabbal megegyező című, sajátos légkörű, izgalmas, végletes szenvedélyeket kavarázó (magyarul is megjelent) regényeiből született. A drámai adaptáció Albert Camus világsikerű munkája. Cselekményének színhelye, mint Faulkner egyéb műveiben is, Mississippi állam, a fojtogató levegőjű, sötét bűnök-től és alantas indulatoktól vemhes „Dél”; a rabszolgatartás emlékeit hordozó gazdag polgárság hazája. Fő figurái: a fiatal Stevens házaspár, nagybátyjuk Gavin Stevens és néger cselédjük, Nancy Manningone a déli államok jellegzetes figurái, típusai. A cselekmény középpontjában egy gyilkosság okai és következményei állnak. Nancy mániákus rögeszméje hatalmában megöli Stevensék kislányát. Szilárd hite szerint így véli megmenteni őt a szenvedésektől, amelyek ügyesen titkolt, ám egyre ocsmányabb, feslettebb magánéletű anyja mellett reá várhatnak. Meglepő drámai fordulata a darabnak, amikor kiderül, hogy a két – hozzávetőleg azonos korú – nőt egymáshoz köti a sötét múlt. Fiatal lányként tiz-egynéhány éve mindketten egy bordélyházban éltek. Nancyt a nyomor és a kábítószer sodorta, Temple Stevenst, a dúsgazdag „jó családból való” polgárlánykát pedig erőszakkal hurcolták oda. (Csalhatatlan pszichés jelek szerint nem túlzottan kedve ellenére . . .) Férje, Goven Stevens azért vette feleségül, mert úgy hitte, kompromittálta. Házasságuk – látszólag – nem jobb és nem rosszabb, mint általában a hasonló, felelőtlen és gondtalan déli polgárcsaládoké. Temple életében azonban egy zsaroló fiatalember alakjában újra felbukkan a borzongató múlt, amely vonzza is, nyugtalanítja is a fiatalasszonyt. A primitív, de tiszta lelkiületű néger lány pedig úgy hiszi, tette és következménye: saját halálbüntetése árán megóvhatja a családot a további zülléstől. Vélt nemes célja tudatában megadással, szinte „megtisztulva” fogadja a halálos ítéletet. Gavis Stevens ügyvéd, Stevens nagybátyja –, aki egyben a darab narrátorfigurája is –, mindent elkövet, hogy a néger lánynak megkegyelmezzenek, de eredmény nélkül.

Mindez így, szinopszisszerűen egy átlagos ponyva krimi témája is lehetne. Itt azonban más értékrenddel találkozunk. Az eredeti mű szerzője, W. Faulkner

teljes életműve tanúsítja, hogy eszközei közt, alkotó módszereiben és egész stílusában jól megférnek egymás mellett a rémregény-kellékek, a bordélyromantika, a hatáskeltő naturalista jelenetek – és az irodalmi-gondolati igényesség, az igazságkereső humanizmus, a konkrét társadalmi háttér kiméretlenül őszinte és hiteles művészi ábrázolása.

Camus sodró erejű, ragyogóan építkező drámát szerkesztett a faulkneri alapanyagból. Megőrizve a különös alaphelyzet sajátos légkörét, alakjainak izzó drámaiságát, a társadalmi háttérábrázolás hitelességét. Kellő hangsúlyt ad természetesen a maga vitatható filozófiai tételeinek is mindenütt, ahol úgy látja, vagy látni véli, hogy az irodalmi anyagban Faulker gondolatai azonosak vagy közeli lennek a Camus-i magatartás lényegéhez. Eszerint pedig a végletesen elidegenedett ember azért fogadja megadással a halál gondolatát, mivel ezzel a „létezés abszurditása” ellen lázad. Erre a tételére pontosan ráillik a néger lány sorsának ábrázolása.

Az előadás értékei közt elsősorban *Komor István* rendezése említhető. Átgondoltságával, a drámai helyzetet jól hangsúlyozó beállításával igen jó ritmussal, feszült, érdekes, izgalmas előadást komponált, faulkneri atmoszférát teremtett a színpadon. Érezhetően és helyesen a szituációteremtés erejével, a drámai konfliktusok felépítésével tompítva az eredeti mű és az átdolgozás filozófikus tartalmát. Eredményes színészvezetése is. Eltekintve a jó részben objektív szereposztásbeli problémáktól. Ezek miatt – alkatától idegen szerepében – sem *Olsavszky Éva*, sem a szegedi *Kovács János* nem nyújthatta művészi értékeinek legjavát. Érdekes felfogású, emlékezetes alakítás volt *Hőgye Zsuzsáé* a néger cseléd lány, Nancy szerepében. Mindezekkel, tehát az érdekes, izgalmas és végeredményben fogyatékoságai ellenére is nivós ősbemutatóval szemben az évad legérdekesebb és legszínvonalabb élményét számomra mégsem a Requiem, hanem egy jó 450 éves kitűnő reneszánsz vigjáték előadása jelentette.

Ritka, szinte egyedülálló jelenség a világirodalomban, amikor egy kiváló államférfi és politikai író egyetlen korszakos művével írja be nevét a drámatörténetbe. Pedig Niccolò Machiavelli erről is nevezetes. Ámbár, kétséges, vajon részesei lehetnének-e a *Mandragora* című pajzán, csipős társadalomkritikai élű reneszánsz komédiának, ha szerzője életét, politikai munkásságát siker koronázza, ha politikai pályáivét nem kíséri olyan „pechszéria”, hogy kétszer is száműzik. Amikor 1512-ben a Mediciék hatalmukba kerítik Firenzét, Machiavelli is összeesküvés gyanújába keveredik. Letartóztatják, megkínózzák, csak nehezen sikerül tisztáznia magát. Vidéki birtokára húzódik, hogy befejezze *A fejedelem* című ismert fő művét. Ekkor írja meg – egy kicsit önmaga elégtételül is – a *Mandragórát*. Belső indítású, szinte fanatikus alkotó düh, kirobbanó szenvedély sietreg itt a felszavazott férj meglehetősen szokványos történetében. Jellemrajzaiban is kegyetlenül őszinte alkotónak bizonyul Machiavelli. Megjelenő figuráiban érezni, hogyan dőlnek halomra Firenze erkölcsi előítéletei, hazug eszményei. Gyerekáldás után sóvárgó, ostoba, öregedő firenzei polgár; pénzéhes, korrumpálható szerzetes; minden hájjal megkent ravasz kerítő; vigyorgó szolgák és a két ifjú szerelmes alakjában a fiatalság szerelemhez való jogának győzelme – ezek építő elemei, sarkpontjai a leleplező erejű, gyilkos humorú komédiának. Friss élményekből, a kor társadalmi valóságából szívta magába alkotó szenvedélyét a szerző. Ez a fortyogó indulat, ez a szenvedélyes valóságglátás őrizte meg éppen frissességében immár csaknem fél ezer éve a kiváló olasz reneszánsz vigjátékot.

A Mandragora az évad talán legsikerültebb produkciója. Nem véletlen, hogy a dunántúli színházak ötödik találkozásán ezt az előadást mutatták be a kaposváriak. Tehetséges fiatal rendezője, *Zsámbéki Gábor* már évekkkel ezelőtti diplomamunkájával, a *Mirandolina* rendezésével is igazolta nagyszerű érzékét az olasz vígjáték, pontosabban vígjátékstílusok iránt. Két Goldoni-rendezésére is emlékszem: a *Mirandolina* után *A kávéház* színpadra állításával hívta fel magára a figyelmet. Különös szeretet és tisztelet fűzi Zsámbékiet a 18. századi vígjáték olasz mesteréhez –, aki a commedia dell' arte-ből fejlett, magabiztos színjátszatot teremtett –, erre utalnak a fiatal rendező művészi törekvései. A friss, bővérű, harsányan olaszos hangvételű és lendületes Goldoni-előadások hangsúlyát mindig a cselekmény realitására, a szereplők lélektani hitelességére irányította. S lényegében hasonlót érezhettünk a Mandragora rendezői munkájában is.

Egyenletes, kiegyensúlyozott előadást láttunk. A rendező gondos húzásokkal, jó arányérzékkel két részre osztotta az eredetileg öt felvonást. Szereplői – Zsámbéki színészvezetői erényeként – egységes stílusban, mindvégig felszabadultan, de mértéktartóan komédiáztak, kihasználva a ragyogó ötletek lehetőségeit. Jellemzésül egyet hadd említsek: az előadás talán legerőteljesebb színészi alakításában *Dánffy Sándort* láthattuk Timoteus atya szerepében. Mikor kenetes bölcsességeivel, skolasztikus frázisaival visszajára fordítva az ígét – jó pénzért – igyekszik megnyerni Lucreziát: a „gyermekáldás érdekében” fekdjön le egy vadidegen férfival, a szép fiatalasszony éppen fürdözik. A páter megkezdett ájtatos szövegével egyszer csak belép a fürdő nyitott hordójába és onnan zengi ellenállhatatlan szózatát – miszerint az asszony tette – ezúttal – „istennek tetsző” cselekedet... Az előadás sikeréhez jelentősen hozzájárult *Sáry László* korhangulatot festő kísérőzenéje és néhány remekbeszabott alakítás: *Mentes József* Liguriója, *Garay József* Nicia mestere, *Szabó Ildikó* Prologja.

*

Ez év tavaszán ötödször rendezték meg a *dunántúli színházak kaposvári találkozóját*. Hasonló országos rangú eseményeknél általában szokás felmérni ilyenkor az eltelt időszak eredményeit, tanulságait. A kaposvári színházi találkozóról azonban ilyen igényű összegezés (a Dunántúli Napló egy rövid vasárnapi jegyzetétől eltekintve) nem jelent meg sehol. E helyütt sem szándékozom, nem is tisztem összefoglaló elemzést nyújtani róla. Ám lényeges tapasztalatok birtokában talán nem érdektelen megjegyeznünk néhány jellemző vonását, tanulságát, korántsem a teljesség igényével.

Nem fesztivál, hanem találkozó és vitafórum, a szocialista ihletettséggű mai magyar dráma jegyében. Ezzel az imponálóan szerény, tudatos és színházművészetünk jelenét, fejlődését egyengető nagyszerű szándékkal indult el és talált országos visszhangra a dunántúli színházak első találkozója 1967-ben. A színházi szakma ujjongva fogadta. Úgy tűnt, ez a kaposvári esemény országosan is szívügy. A magyar színházi élet reprezentánsai: írók, esztéták, tudományos szakemberek, rendezők, dramaturgok, kritikusok és színházi vezetők úgy érezték, ott a helyük egy táji kezdeményezésnél is, ahol a mai magyar dráma sorsáról, helyzetéről esik szó. Ilyen véleményeket hallottunk, olvastunk szinte valamennyi folyóiratunkban, a lapokban, hetilapokban: „Mai magyar művek –, őszinte vitalétkör: Végre! Ez kell!...” A zsürielnök díjakat osztott, tudományos előadások, színházi viták hangzottak el a szakma, a közönség, a színházi

közvélemény nagy örömére. Igaz, megjegyzendő, hogy előző évben hirdették ki a magyar drámapályázat eredményeit. Ennek is köszönhető, hogy az első két évben olyan sikeres, díjnyertes művek kaptak pódiumot, a kaposvári találkozón, mint Görgey Gábor *Rokokó háborúja*, Gosztonyi János *A sziget*, Révész Gy. István *Az első 36 óra* című – a magyar dráma történetében is kétségtelenül új hangot jelző – művei. Persze drámapályázat nincs minden évben, s később hazai drámatermésünk is alaposan megcsappant. (Legalábbis értékálló, kiemelkedő alkotásokban.) A színházak is egyre másra hivatkoztak különböző műsor-egyeztetési problémákra. Ennek okán egyre gyérült a nemes célkitűzést szolgáló új magyar bemutató. Ez a tendencia persze abból is következik, hogy – miután rangsorolták, díjakat osztottak – dunántúli színházaink érthetően a legjobb produkciójukkal kívánták reprezentálni munkájukat, eredményeiket. Ezek az eredmények azonban ritkán találkoztak az évad „fesztiváldarabra” is érdemes új magyar drámájával. S egyéb felhők is „találkoztak” a kaposvári találkozó – kezdetben oly derült – égboltozatán. Nem egyszer villámokkal, dörgésekkel. Már a második, harmadik találkozón olybá tűnt, hogy mindenki megorrolt valamiért. Kit a bírálatok őszintesége, kit a nyíltsága, másokat meg a zsüri döntése érintett kinosan. A tanácskozásokat ugyanis valóban nyílt, őszinte és becsületes, szókimondó vitaléggör jellemezte. Tisztességes szándékkal, hisz’ nyilvánvaló, hogy a viták, az ellentétes vélemények összeecsapásai nélkül, fejlődés ezen a fórumon sem várható. Némelyik résztvevő érzékenysége azonban meghaladta a nyílt, szemtől szembe hangzó kritikai szellem tolerancia-határát. S amikor az egyik neves mai magyar drámaíró –, mivel darabját nem fogadta egyöntetű elismerés, sőt a vélemények többsége szerint kifejezetten gyenge darab silány előadását láttuk, – felugrott és – miután lehóhérozta egyik vitapartnerét – indignáltan távozott, érezhetővé vált, hogy valami nincs rendben.

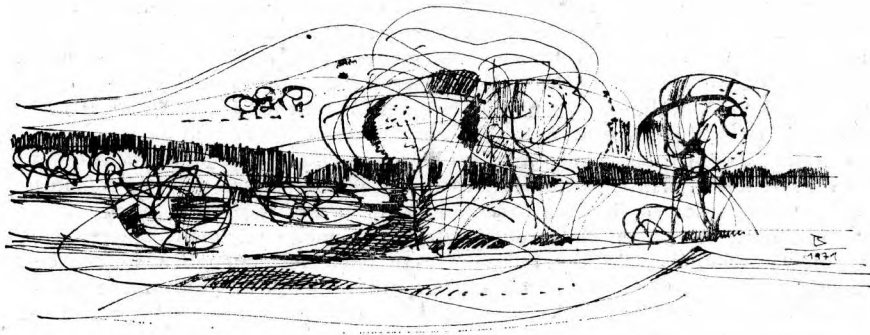
A kialakult helyzeten a rendezők később úgy kívántak segíteni, hogy a színházi vitákat „kiiktatták” a programból. Mindenki szépeket mondott egymásnak, vagy hallgatott. A díjakra szánt összeget – egyenlősdí-alapon – átadták a színházak igazgatóinak: osszák szét belátásuk szerint. Megszüntették a találkozó bíráló bizottságát és a produkciókat nem rangsorolták tovább. S mivel a színházak egyre kevésbé vállalkoztak új magyar művek előadására, megváltozott a találkozó arculata is. Száműzték a kaposvári színházi találkozó korábbi tartalmas, konstruktív légkörét – ezzel a szép kezdeményezés eljutott mélypontjára. A továbbiakban a rendezők megkíséreltek valami kiutat keresni. 1970-ben úgy tűnt, eredménnyel. Ez a találkozó – néhány sikeres bemutatójával és a délelőtti ankétok tartalmas értékeléseivel – olyan reményeket ébresztett, hogy sikerült felszítani a szakma érdeklődését, a színházak találkozó kedvét, a jótékony, őszinte, szakmai viták légkörét. A találkozó arculatát illetően hallgatólagosan megegyeztek abban, hogy mindegyik színház elhozza azt a darabját, amelyet a legjobbnak ítél erre a célra. A találkozóknak mindenképpen *van értelme, csinálni kell*.

Az idei esemény (?) azonban már pontosan az ellenkezőjéről győződött meg. Társrendezői elmaradtak, a négy dunántúli színház egy-egy estére eljött, bemutatkozott a Csiky Gergely Színházban. Díjak, értékelés, színházi viták, sőt a szakma, a színházi élet neves képviselői nélkül. Jelentéktelen és jellegtelen helyi eseménnyé szürkült a dunántúli színházak találkozója, ahol az előadások sem tükrözik már az esemény korábbi, valóban ünnepélyes hangulatát. Az egyetlen igazán rangos előadást – ugyanakkor a találkozó egyetlen magyar darabját – (Illyés Gyula: *Bölcsek a fán*) a Pécsi Nemzeti Színház mutatta be szép kö-

zönségsikerrel. A bemutatók sorát a Déryné Színház Madách *Az ember tragédiája* előadása nyitotta meg. Racine *Berenicéje* a Győri Kisfaludy Színház előadásában langyos fogadtatásra talált. Számomra *Egri István* szigorú, feszes rendezése kevés mozgásra, tudatos gesztustalanságra, hangsúllyal a verses mű belső művészi erejére építkező koncepciója és Vasarely geometrikus diszletei maradnak emlékeztetések. A *Mandragórát* már látta a kaposvári közönség; a Veszprémi Petőfi Színház Hasek–Burián *Svejk, a derék katona* előadása kiábrándítóan üres kabarétréfa-sorozattá szűkült, ahol a mű lényege: vitriolos politikai szatírája csupán nyomokban csillant meg itt-ott.

Mindezek ellenére, véleményünk szerint, *volna értelme* a dunántúli színházak találkozójának. Természetesen a korábbi színvonalon és az esemény kezdeti rangján. Nem a kezdeményezőkön múlt, hogy önzetlen, közérdekű törekvésük végül is eljutott a zéruspontra. Ezért a legkevésbé sem érdemli Somogy azt a lekezelő hangot, amellyel némelyik országos napilapunk aposztrofálja, vitatja a kaposvári „fesztivál” létjogosultságát. Egy lapon emlegetve a valóban sokfelé bírálható „fesztiválosdi” jelenségeivel. Persze a találkozó fogyatékoságait is hosszan sorolhatnánk. A legnagyobb hiba a gyeplő elengedése, a határozott eszmei irányítás hiánya volt. S ebben a rendezőknek az a korábbi – az egész találkozó rangját, színvonalát devalváló – intézkedése, amellyel az értékelő színházi vitákat, ankétokat megszüntették; a produkciók díjazását „kiegyenlítő” pedig a döntések komolyságát és a művészi törekvések ösztönzését eleve kizárták.

Ma még nem tudni, e sorok lélekharang-kongatást is jelentenek-e a dunántúli színházak találkozója felett. Am, ha az illetékesek mégis úgy ítélnék, hogy ennek a kezdeményezésnek nincs tovább perspektívája, – ami valószínűleg nem használna sem a mai magyar színházművészet, sem a kritikai élet fejlődésének –, akkor is tisztelettel és megbecsüléssel kell szólnunk Somogy kezdeményezéséről. Jó ügy érdekében fáradoztak, „fesztiválmentes” önzetlenséggel. Maga az alapgondolat –, amellyel a dunántúli színházak kaposvári találkozója négy éve zászlót bontott –, igaz és jó ügy ma is. *Kár lenne érte...*

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

A LIRAI ALAPÉLMÉNY ÉS A SZÓKÉP

„Az élményben nem a tárgyi tartalma kerül előtérbe annak, ami benne tükröződik, ismertté válik, hanem az a jelentősége, amelyre az én életében tett szert, vagyis az, hogy ezt én tudtam, hogy világossá vált számomra, hogy ezzel megoldódtak az előttem álló feladatok, elhárultak az utamba került nehézségek. Az élményt a személyi összefüggések határozzák meg . . .” – írja az általában vett élmény egy bizonyos jellegéről Sz. L. Rubinstein. (Az általános pszichológia alapjai.)

Az embernek nagyon sok dologról, voltaképp mindenről lehet élménye. Egy objektív, vagy objektívnek vehető valamiről kialakult benső áliapot, és/vagy tudattartalmak tudatos egészét, egységét nevezhetjük élménynek. Az élmény azonban sohasem oszthatatlan érzelmi-értelmi-hangulati stb. egység, noha jelentkezésekor így érezzük, így fogjuk fel, így érzékeljük. Felbontható ui. úgynevezett élményösszetevőkre, amelyek összességét (még akkor is, ha nem pusztán összegét) nevezzük az élménynek. Amikor az élmény tudatosul, vagy amikor az élményt át akarjuk adni, nem magát az egységet tudatosítjuk és/vagy adjuk át, hanem összetevőit. Ha az összetevőket elősoroltuk, kommunikációs és metakommunikációs tartalmaikkal együtt hozták létre a befogadóban az átadóéhoz hasonló élményt. Az élmény tehát összetevőkből áll, amely összetevők között sajátos viszony van már eleve, vagy az élményben most alakul ki.

Többféle élményünk lehet. Minden élmény mélyén egy objektívnek felfogható külső vagy belső mag, esetleg egy esemény áll. Lehet tehát élményünk olyan jelenségről, amelynek az objektív alapját képező történetnek megvalósulásához időre van szükség, s amelyben az objektív alapot jelentő megvalósulás időben szétválasztott csomópontjait oksági láncolat tartja össze. Ebben az esetben azt mondjuk, hogy eseményről kaptunk élményt. Mégis, egy eseménysorról való élmény, ha már kialakult, egyetlen adott pillanatban élő „kerek egész”. Az élmény akkor alakul ki, ha az a tárgyi, objektívnek nevezhető tartalom, ami „az én életében tett szert” jelentőségre, befejeződött és lezárult. (Természetesen elképzelhető, hogy a valóság ezt majd kiegészíti, továbbfejleszti.) Az én életében jelentőségre szert tett tárgyi tartalom befejeződése egyenlő tudatosultságával, minden valószínűség szerint. Akkor amikor arról beszélünk, hogy ilyen-és-ilyen élményünk van, a tárgyi tartalom befejeződött. Az élmény ott él az ember bensejében. Ha elemezni kezdjük az eseménysorról kapott élményt, megfigyelhetjük, hogy az bennünk most élő összetevőkből áll. Rossz hasonlattal, az élmény mindig olyan, mint a kaleidoszkóp képe. Ám azt is megfigyelhetjük, hogy az eseménysorról kialakult élmény objektív összetevői, a valóságban élő részei nem egyszerre jöttek létre. Az élmény egyik összetevője az eseménysornak időben előbbi részéhez, másik összetevője az időben később megtörtént részéhez kapcsolódik. „Az élmény tudatosulása – írja ugyancsak Sz. L. Rubinstein – mindig és elkerülhetetlenül az élménynek a külső, tárgyi világgal való összefüggésbe hozása, sohasem a belső világban való bezárkózása.” A tudatosítás, különösképpen, ha az még művészi kifejezés is, a tárgyi, objektív valóság tényezőivel való összekötést jelenti. Ez természetesen nem jelenti azt, ha művészi rögzítésről van szó, hogy az eseménysor egyik része pontosan abban és úgy rögzítődik, ahogy az objektív valóságban lezajlott. Az időben való szétválasztottság azonban az élményösszetevőknek csak a külső objektív világban való kialakulásakor van jelen. Az élményben minden összetevő – függetlenül attól, hogy az objektív valóságban mikor alakult ki – egyszerre él és van jelen. Magának az élménynek az adekvát visszaadása, azaz elmondása, sőt művészi rögzítése tehát mindig az lehetne, ha az élményt egyetlen pillanat alatt tudnánk visszaadni. Ehhez az kellene, ha az összetevőket, akárhány is az, egyszerre lennének képesek közölni. Ez termé-

szetesen nem lehetséges. Az élmény átadása tehát úgy történhet, ha összetevőit egymásután elmondjuk. Ha az élmény az objektív valóságban végbemenő cselekménysorból jött létre, akkor az ott megtörtént kialakulás időrendiségében soroljuk fel az összetevőket; illetve mű esetében az összetevőket hordozó cselekmény-mozzanatokat stb.-t.

Minden hagyományos-dráma és epikai mű, de sok lírai mű mélyén is olyan élmény található, amelynek összetevői a valóságban *szükségképpen* időben szétválasztottan jöttek létre. Vannak olyan lírai művek, amelyeknek a mélyén olyan élmény található, amelynek összetevői az időben ugyan szétválasztott pillanatokban jöttek létre, de ez a szétválasztottság *nem* szükségszerű. (Egy „valami” elraktározódik, s később egy másik élmény-mag életrehívja, maga mellé állítja, azaz élményösszetevővé teszi.) Azután vannak olyan lírai művek, amelyek alapján olyan élmény található, amelyek összetevői egyszerre jönnek létre.

Weöres Sándor A vers születése című művében így ír: „Benső-élmény hangulatából nőtt az 'Örök pillanat' című versem: feküdtem és egyszerre csak határtalan nyugalom fogott el, mintha a lényem dimenziókhoz kötött részei egy pillanatra kialudtak volna bennem, időbeli személyiségem alól kivillant volna a lény időtlen fundamentuma, mely nem 'én' és nem 'más', hanem egyetemes azonosság, mindentől független és mindennel azonos abszolút létező... azután leírtam: *'van néha olyan pillanat, mely kilóg az időből'* – és utána a vers többi része is hamarosan alakot öltött.”

Vizsgáljuk meg, kizárólag szempontjainkra figyelve az „Örök pillanat” című verset.

*Mit málló kőre nem bízol:
mintázd meg levegőből.
Van néha olyan pillanat,
mely kilóg az időből,*

*mit kő nem óv, megőrzi ő,
bezárva kincses öklét,
jövője nincs és múltja sincs,
ő maga az öröklét.*

*Mint fürdőző combját ha hal
súrolta és tovalibbent –
így néha megérezheted
önnön-magadban Istent:*

*tél-émlék a jelenben is
és később, mint az álom.
S az öröklétet izleled
még innen a halálon.*

A mű mélyén lévő élményt maga a költő adta meg, s egy rövid mondatba összefoglalva így mondható: az ember néha megérzi időtlenségét és egyetemesiségét. Ezt az élményt a műben a következő szóképek rögzítik: málló kő, a levegő mintázhatósága, az időből kilógó pillanat, a pillanat kincses ökle, a fürdőző combját súroló hal, az önmagunkban megérezhető Isten, fél-émlék létezése a jelenben, bizonyos emlékek álomszerűsége, az öröklét íze. Ezek a szóképek nem egyenlők az élményösszetevőkkel, azok csak ezekben rögzítődnek. A szóképek olyan sajátos viszonyba kerülnek, amelyekben az élményösszetevőket rögzíthetik. Pl.: „Mit málló kőre nem bízol: / mintázd meg levegőből” szóképek „tartalma” a következő: a kő az, amit szoborra lehet mintázni, amelyhez az a gondolat tapad, hogy örökéletű, de amelyről (ti. a kőszoborról) tudjuk s most ezt közli a költő, idővel szétmállik; tehát nem lehet azt, ami igazán örökéletű akar lenni a kőbe mintázni-faragni; s ezért az örökké élő levegőben kell megmintázni azt, ami örökéletű akar lenni. Ebből összevonva megmondhatjuk a két szókép (málló kő, megmintázható levegő) azon jelentését, amely élményösszetevő: valami, ami örökéletű a levegőben kell megmintázni. Azonban minden igazi lírai műben a szóképek összefűzöttek és egymásba áthatolók, s ennek következtében jelentésük teljességét is csak ezen összefűzöttségek ismeretében kaphatjuk meg. Most, csak az első két

sort ismerve, nem tudhatjuk, hogyan kapcsolható az örökléthez a levegő (a következő sorokból derül ki: egyenlő lesz az idővel); nem tudhatjuk: mit kell a levegőből megmintázni (kiderül: semmit, mert az örök pillanat, az örökké élő levegőhöz hasonló, azzal egygyévalt örök pillanat az, amiről szó van). Az indító szóképpen rögzített első élményösszetevőt tehát a többihez való viszonyában értettük meg teljesen; s végső soron minden élményösszetevőt, illetve az azokat rögzítő szóképeket minden élményösszetevőhöz, illetve az azokat rögzítő szóképekhez, tehát minden részt az egészhez, egész élményhez való viszonyában érthetjük meg.

A málló kő, a fürdőző combját súroló hal stb., stb., nyilván az objektív valóságban már régebben észlelt jelenség, s nem akkor, amikor a költő fekvé megérezte az „örök pillanatot”. Még akkor is így van ez, ha itt olyan élményről van szó, amelynek összetevői nem eseménysorból megkapottak. Pl. a „csak egy-egy röpke pillanatra érezhető meg az egyetemes azonosság”, mint élményösszetevő most él ebben a pillanatban, s ezt a „Mint fürdőző combját ha hal / súrolta . . .” stb. szóképek rögzítik. Am a szóképek is hiába zár magába már régebben is ismert jelenséget, mégis, ebben az összefüggésben most él, ebben az élményben egyszerre van jelen a többivel. A málló kőnek stb.-nek az a jelentősége kerül előtérbe „amelyre az én életében tett szert”.

Így végeredményben azt láthatjuk, hogy az élménynek összetevői vannak, amelyeket szóképek rögzítenek és közvetítenek is egyúttal; illetve, hogy az élményben az összetevők is, az azokat rögzítő-kifejező szóképek is egyszerre élnek, most a jelenben; azaz – ebben az összefüggésben – statikusak. A statikus szó itt és a következőkben is mindig csak annyit jelent, hogy az élményösszetevők és a szóképek állók, az időben nem megmozdulók, illetve, hogy mindegyik egyszerre együtt, egy idő-pillanatban élő.

A szóképek az élményt „körüljárják”. A körüljárják mesterséges kifejezés ebben az összefüggésben. Hiszen az élményösszetevőket rögzítő szóképek egymás után történő előszámálása építi fel az olvasóban, vagy adja közre, magát az élményt. Azért, mivel az élmény nem lineáris, hanem kör- vagy gömbszerű, használtuk a körüljárják szót. (Nincs tehát valami, amit „körül” lehet járni). Az élmény tehát akkor lesz egész, ha minden szóképet ismerünk. A szóképek sorrendje lényegében és elvben esetleges. Ha ui. az élményösszetevők és a szóképek egyszerre élnek, s a bennük tükröződő objektív valóság elemeinek (a költő élménye részeinek) megvalósulásához nincs szükség az idő előrehaladására, akkor elvileg mindegy, melyik szóképet kapjuk meg először. Hiszen ez annyit is jelent, hogy oksági összefüggés sincs közöttük. A szóképek és élményösszetevők statikussága tehát épp azt jelenti: egyszerre élnek, nem pedig úgy, hogy az egyik az ok és a másik az okozat. Ha így lenne, objektíve is szükség lenne az időre.

Ebből azonban nem következik, hogy minden élményösszetevő, illetve az azokat hordozó szóképek teljesen egyforma. Különösképp a lírai élmények mélyén találhatunk egy ún. élmény-magot. „Lelkünk alapja velünk-született ősz-álomány – de minden ismeretünk jövevény rajta, élményként tapad rája – írja Weöres Sándor –. Élményként kapjuk a fogalmainkat, szavainkat, írásjegyeinket: a költemény minden porcikája élmény-származék; és sohasem egyetlen élmény áll a vers mögött, hanem milliónyinak kibogozhatatlan szövődéke. Ebből a gubancból többnyire mégis kiemelhetjük az *uralkodó élményt*, mely a vers keletkezését lehetővé tette, elindította . . . és a *mellék-élmények* egy részét is szemügyre vehetjük, ezek a motívumok mögött rejlenek.” (Kiemelés Weöres Sándortól.) Mi az „uralkodó élményt” tekintjük-nevezzük élmény-magnak. Az élmény-mag az, amely az először homályosan, bizonytalanul, csak megérzékelte-megérezett módon élő élményből először tudatosul. A költő tanúsága szerint példánkban a „Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből” sorban megjelenő tartalom az élmény-mag. A homályos érzések, gondolatok, hangulatok stb. tudatosulása hozta létre ezt a két sort, a benne lévő szóképeket. Ebben az összefüggésben is érdekes, amit Sz. L. Rubinstein a nem tudatos élményekkel kapcsolatban mond: „Az embernek aligha lehet bármilyen teljesen tudaton kívüli pszichikus jelensége. Lehetséges azonban, nem tudatosult, 'tudattalan' élmény. Ez, természetesen, nem olyan élmény, amelyet nem élünk meg, vagy amiről nem tudjuk, hogy megéljük, olyan élmény ez, *amelynek kiváltó tárgya nem tudatosult*. Tulajdonképpen nem maga az élmény nem tudatosult, *hanem azzal való kapcsolata, amihez tartozik*, vagy pontosabban: az élmény nem tudatosult, mivel az, amihez tartozik, nem tudatosult; amíg nem tudatosult, hogy m i n e k az élménye az,

amit átélek, addig nem tudom, mit élek át'. (A ritkán gépelt rész a szerző kiemelése, a többi az enyém. B. T.) Ez, úgy véljük, áttehető az élményösszetevők, illetve az ezeket rögzítő, kifejező szóképek tudatosulására is. Így az élmény egészének tudatosulása egyet jelent összetevőinek szavakká változásával, szóképpé alakulásával. „Ezt a folyamatot hívják régóta a szókeresés gyötrelmeinek. S ez nemcsak a szavak keresésének gyötrelme, hanem a gondolati kép gyötrelme is, a képé, mely állandóan kristályosodik, amely a szótömegben az egyedüli, igazán megfelelő szavakat keresi, amely a gondolat minden mélységét és árnyalatát ki tudja fejezni” – írja J. Rjurikov. (Eszmék és esztétikák) Az élmény-mag olyan szóképet hív, s azokat olyan viszonyokkal látja el, amilyenre az adott élmény egészének szüksége van. A fürdőző combját megérintő hal egy futó pillanat átadására nagyon alkalmas. De nemcsak olyan szóképeket hív ide az élmény-mag, amelyek tárgyszerűségükben alkalmasak egy élményösszetevő rögzítésére: jelleget és finomabb jelentést is meg kell valahogyan alkotnia. A fürdőző combját súroló hal, mint szókép, nyilván többféle jelentést is hordozhat. A szóképnek a többi szóképpel való viszonya dönti el, hogy itt épp azt hordozza, hogy az „örök” csak múltó pillanatra érinti az embert, illetve, hogy ilyen sejtelmes, talán bizonyossággal soha nem érzett módon érezhetjük meg önnön-magunkban az Istent, a költő véleménye szerint.

Az élmény-mag a többi szóképet asszociáció segítségével hozza maga mellé az élmény további részét világosan kifejezendő. A „Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből” nyilván futó, az ember által alig megérezhető pillanat. A fürdőző combját súroló hal azért kerülhetett ide asszociáció révén, az élmény többi részét világosan kifejezendő, mert az élmény-mag pillanatának jellegét jól kifejezheti, hiszen önmagában is, tárgyszerűségében is hordozza a futó, egy pillanatra érintkező jelleget. Nyilván más tárgyszerű jelenség is kifejezheti ezt, de az a kérdés, hogy akkor miért épp ezzel fejeződik ki, messzire vezető és igen bonyolult. Témánkhoz nem is tartozik. Az élmény-mag is, mint a többi élményösszetevő is tudatossá, azaz világossá, azaz rögzíthetővé s így végső soron átadhatóvá csak jellegének, finomabb jelentésének a rögzítésével válhat.

Az élményösszetevők és a szóképek között lévő finom egybeomósodottság, egymásba áthatoltság szerves tartozékuk. Hiszen a nagyon általános, s így nagyon durva jelentést hordozó szókép ezáltal kap finom, differenciált, csak itt érvényes jelentést. De – ahogy említettük – az összemosódottság csak a vers egészének ismeretében fedezhető fel. Így minden szókép, s végső soron az egész mű teljes jelentésének felderítése csak az egész mű ismeretében kezdődhet el.

Az, hogy a szóképek asszociáció révén kerülnek a műbe, nemcsak összefüggőségüket, egymásba fonódott voltukat hozza létre. De azt is, hogy az élmény egészét tekintve a szóképek kontinuousak. Azaz nincs közöttük semmi olyan „szakadék”, amely egymástól lényegében elválasztaná őket. Az objektív valóságban a tóban úszkáló hal és a fél-émlék között diszkontinuitás van, legfőként azért, mert az egyik *csak* az objektív valóságban, a másik *csak* a szubjektív valóságban fordulhat elő a maga elsődleges tárgyszerűségében. A műben azonban kontinuousak lesznek, mert nem tárgyszerűségükben jelennek meg, hanem mindkettő egy benső állapot milyenségét akarja és képes rögzíteni és átadhatóvá tenni. A lírai versben végeredményben mindig minden szókép épp ezért kontinuous. Hiszen mindig az élmény kifejezendő jellege kerül előtérbe, azaz azt a jelentőséget kapja meg, „amelyre az én életében tett szert”. Ez, mint probléma nem a lírai versek elemzésénél kerül előtérbe (itt csak mint tény említettük), hanem a misztérium-drámák elemzésénél, illetve a hagyományos-drámák elemzésénél, ahogy erre a megfelelő helyen utalunk majd.

Hankiss Elemér kutatásai nyomán nemcsak azt tudjuk, hogy a lírai mű olyan modell, amely a szerző élményét úgy rögzíti, hogy egyben az olvasóét vezérli is, hanem azt is, hogy mitől-miből ered a lírai művek feszültsége. Itt is: a feszültség a különböző tudatsíkok közötti mozgás, oszcillálás, vibráció révén jön létre. Azonnal észrevehető ellentét van már a kő és a levegő között az első két sorban. De az már erős tudati oszcilláció, hogy amit a kőben való megintázásra nem bízhatunk, azt a levegőből kell kifaragnunk. Ugyanilyen tudati feszültség az „időből kilógó pillanat” képe is, értelme is. A „fél-émlék” és az „álom” szavak ugyancsak síkokat átfogók, különösképp ha az időkülönbséget is figyelembe vesszük: ugyanaz, a *jelenben* is – amikor a dolgok teljességükben élnek –, csak *fél-émlék*, s *később* ez *álomszerű* lesz majd. A vers egész menetében ezt a tudati feszültséget vehetjük észre.

Ez természetes még kiegészül azzal, hogy az olvasó megismer egy olyan pillanatot, amelyet ő még nem élt át, vagy egy olyan pillanat hívódik ismét életre benne, amelyet már átélt. Teljesen így természetesen nem élte át, s épp ezért, még ebben az esetben is benső világának tágulásáról beszélhetünk. S ez ismét tudati feszültséget eredményez.

A vers indító sorai után nem tudunk következtetni arra, hogy a műben mit közöl velünk a továbbiakban a költő. Erre már utaltunk akkor, amikor arról szóltunk, hogy nem tudjuk az első két sor után eldönteni, hogyan kapcsolható az örökléthez a levégő. De ugyanígy nem tudjuk megmondani, még valószínűséggel sem, hogy az utolsó versszak első sora után („fél-émlék a jelenben is”) mi következik. Mivel egy lírai vers nem cselekményt közöl, ahol oksági összefüggés van, egyetlen igazi lírai műben sem tudjuk „kikövetkeztetni” a következő részletet. A mű mélyén lírai élmény található, a mű az élmény szóképekben rögzített előszámálása, ahol az élményösszetevők és az azokat rögzítő szóképek között nem oksági, hanem asszociációs kapcsolat van – tehát nem is lehetséges, még elvben sem, megmondani a következő részletet, még a művek vége felé sem.

Az élményösszetevők „köre” egy-egy műben általában jól meghúzható. Pl. a „mit kő nem óv, megőrzi ő, / bezárva kincses öklét” két sorban az időből kilógó pillanat részleteződik, finomodik, kapja meg speciális jelentését. Az élményösszetevő az, hogy azokat a pillanatokat, amelyeket „öröknek” érzünk: értéket magában tartó „kerekségnek”, gömbszerűségnek foghatjuk fel, érezhetjük. Ezt rögzíti a „bezárva kincses öklét” szókép. Ennek a köre a második versszak második sora. De hatása, összefonódottsága, áthatoltsága visszafelé is, előre is érezhető. Visszafelé úgy, hogy a pillanattól kilógó időnek „jelzője”, jellemzője lesz, jelentése általa finomodik; előre úgy, hogy a kincses öklől is kap még „jelzőt”, jellemzőt („jövője nincs...” stb.). A szóképek ilyen „köréből” lesznek a lírai alapélményt színpadilag adekvátan kifejező művekben a jelenetek.

Lírai mű esetében mindent a szerző mond, ő egyes szám első személyben beszél. Nem képzelhető el, hogy az Örök pillanatban több hang szólaljon meg. Így – egy bizonyos szempontból – két szintje van a műnek. (Ahogy már A vakok elemzésekor utaltunk erre, ez a két szint semmiképp nem tévesztendő össze a misztérium-drámák két világszintjével). Lírai műben az egyik szint a szavak, azaz a mű szintje, a másik a szerző szintje, aki ezt elmondja. Ezért az összes szókép – ebből a szempontból – egyenlő és teljesen azonos: s ez az azonos szintűséget jelenti. Ezt a szintet az hozza létre, hogy a szerző *elmondja* a szöveget, illetve az, hogy amit elmond, teljesen egymás mellé kerül; ez a szint tehát az elmondás megjelenésének a szintje. Az azonos szinten lévőség természetesen meghatározó tényező. Ha elképzelhető, illetve megvalósult lenne az, hogy pl. két vagy három hang szólaljon meg a szerző mellett (mint ahogy ez több Weöres- vagy T. S. Eliot-versben elő is fordul anélkül, hogy mint egy drámában, a beszélőt meg is nevezné), a két vagy három hang által elmondottak akkor is egységes és azonos szinten lennének. A szerzőn kívüli többi hang azonban sem az egyik, sem a másikon. Ha pl. két hang van, s azok közül az egyik közvetlenül a szerzőé, a másik a szerzőben élő, általa elképzelt alaké, akkor három szint van. Az első, ahol a szerző szól, a második, ahol a képzelt alak szól, s a harmadik, ahol a szerző saját szavai és az általa elképzelt alak szavai megjelennek. A szerző saját teremtményével sohasem kerülhet egy szintre. Drámai művek esetében, ahol a szerző beszél az az első szint; ahol szereplői élnek és cselekszenek a második; ám a harmadik szint már az, ahol a szereplők szavai megjelennek.

Ezek a problémák lírai versben nem jelentősek. De azonnal fontossá és nagyon sok tényezőt meghatározóvá lesznek akkor, ha a lírai, statikus alapélmény összetevőit és szóképeit eljátszható, színészi alakításra lehetőséget adó módon, drámai formában fejezi ki az író. Láttuk, A vakok épp azért inadekvát kifejezése a lírai élménynek, mert a lírai alapélményben egy szinten lévő élményösszetevők és szóképek a drámai megjelenítésben különböző szintre kerülnek. Színpadon igazán a szereplő életének szintje a hangsúlyos, a szereplők által elmondott szavak szintje kevésbé. Hagyományos-drámai művekben a szavak szintje nagyon gyakran (épp mert a szó ott cselekvés) a szereplők szintjére kerül. Azonban olyan művekben, ahol a szereplők nem jellemek és nem cselekszenek, a szavak szintje nem kerülhet a szereplők szintjére.

A most elmondott tényezők alapvető jellemzői a lírai műfajcsoportba tartozó művek-

nek. Eredendően és időben először abban is jelentek meg. Ha ezeket az eszközöket drámai művekben vehetjük észre, úgy véljük, beszélhetünk arról, hogy a drámában a lírai eszközök alapvetően behatoltak.

A LÍRAI KÉPMÁS A DRÁMÁBAN

Alfred Jarry: Übü király című drámája egészen sajátos, talán azt is mondhatni, egyedülálló módon valósítja meg a két világszintet. Ha a művet manapság olvassuk, nagyon nehezen hámozhatjuk ki belőle a második világszintet. Mai szokásaink, gondolataink, elvárásaink stb. birtokában, valamint a világban azóta megtörtént tényezők ismeretében más arculatát mutatja a mű nekünk, mint amilyet 1896-ban mutatott. A második világszint levezetését a másik két dráma-modell szemszögéből kell elkezdenünk.

A hagyományos-dráma modelljének jóformán egyetlen részét sem találjuk meg a műben. Úgy, ahogyan a hagyományos-drámák használják a konfliktust, nem is találunk konfliktust. Übü papa egyfelől, és akár Vencel király, akár Bugrisláv másfelől nem állnak tett-váltás-sorozatban egymással szemben, s nem is testesítenek meg olyan elvi tényezőket, amelyek a kor fókuszában állnának. Übü papa jellemét illetően gargantuai, falstaffi hasonlóságokat emlegetnek (véleményünk szerint kissé felületesen), s a számításba jöhető ellenfelek pedig alig megjelenítettek. A mű egyes jeleneteit, vagy jeleneteinek jó részét nem oksági láncolat köti össze.

Ha a középpont-drámája modelljét, annak kívánalmait vizsgáljuk meg, könnyen belátható, hogy noha Übü papa majdnem mindig a színen van, hogy noha a szereplők jó része az Übü papához való viszonylatban ábrázolt: a mű mégsem a középponthoz való viszonyok bemutatása. Übü papát nem „járja körül” a mű ebből a szempontból, ő csak szerkezetileg középpont, s nem állítható róla, hogy „sugárzó” középpont, hiszen a szereplők (tág értelemben értve a szót) viselkedését nem ő határozza meg. Arról pedig végképp nem beszélhetünk, hogy a mű, vagy főbb jelenetei valamiféle szertartáshoz lennének hasonlatosak. Az Übü király mindenestre több hasonlóságot mutat a középpont-drámájával, mint a hagyományos-drámával, de végső soron mégsem a középpont-drámája modellje szerint épül fel.

Mindenki, aki az Übü királyról ír, megemlékezik az 1896. december 10-i bemutató nagy botrányáról. Martin Esslin az *Hernani* 1830-as első előadásának zajos jeleneteihez hasonlítja a Theatre de L'Ouvre-beli eseményeket. Idézi többek között a későbbi híres rendezőnek, Jacques Copeau-nak visszaemlékezéseit, aki megírja, hogy a bemutatót füttök, zajok, tapsok, tiltakozások, nevetések kísérték végig. Esslin elmondja azt is, hogy a híres kezdőszó („Merdre!” – „Szahar!” – Jékely Zoltán fordításában) elhangzása után tizenöt percig nem lehetett folytatni az előadást. G. E. Wellwarth ezenkívül még arról is szól, hogy minden tekintélyes kritikus a másnap reggel megjelent kritikában felbőszülten írt a darabról. Jarryról is elmondják, hogy egyik fő célja, eme művével és életével egyaránt az volt, hogy megbotránkoztassa a korabeli megcsontosodott ízlést és magatartást.

S valóban, a mű sok szava, mondata, jelenete nem is érthető meg másként, csak akkor, ha feltesszük: az író kiszólásai azok a közönséghez. Lényegében többről van szó, mint „polgár-pukkasztásról”, dühödt és elszánt támadás ez a korabeli mindenféle konvenció ellen. „Jarry tiltakozása az emberi állapotok ellen primitív és kiműveletlen volt – ahogy G. E. Wellwarth írja (*The Theater of Protest and Paradox*) –, a vak nihilizmuson alapuló tiltakozás volt ez. Jarry ösztönzései a tapasztalatlan fiatalember zablarágásai voltak: „Corne-gidouille! – mondja Übü papa egyhelyt – Nous n'aurons point tout démolir si nous ne démolissons même les ruines! Még a romokat is le kell rombolni.” Amikor Übü a pénzügyeket is meg akarja reformálni, azt mondják a: „PÉNZÜGYIEK: Nincs azon semmi változtatni való!” – s Übü papa erre következő válasza: „Hogyhogy? *Ha egyszer én mindenben változtatni akarok*”. – ugyanezt jelzi. „Szahar!” – kezdődik a mű, de a szó kimondását, épp itt az elején, mint a mű első szavát semmi művön belüli tényező nem indokolja. Hisz Übü mama válasza is csak ez: „Ejnye! Szép dolog megint. Milyen nagy zsvány vagy Übü papa”. Nem válaszként mondta Übü a szót, nem kezdett el vele semmit, s végül – épp ezért – nem is ő mondta, hanem az író, Jarry. A szöveg itt az elején csak formálisan szól Übü mamához,

lényegében a közönségnek szól. Jarry bizonyára tudta 1896-ban, milyen hatást vált ki, s épp ezért, a hatás kedvéért írta le a mű elején, első szóként. A műből számtalan apró részlet idézhetnénk ennek bizonyítására. Említsük az I. felvonás 3. jelenetének, a vacsora-jelenetnek egy részét. A szerzői instrukcióban írja Jarry, hogy Übü papa visszatérve „Egy megnevezhetetlen seprűt hoz, a lakmározók közé dobja”. Ez a színpadon „játészó” kellék, tehát a néző jól észreveszi. A darabban a seprő is, megkóstolása után a mérgezés is felesleges, semmi másra, mint a közönség megbotránkoztatására nem való. Ugyanezt látjuk még előbb a vacsora menüjének felsorolásánál: „Lengyel becsinált, *patkány-karmonádlí*, borjú, csirke, *kutyapástétom*”, illetőleg: „... kása, csicsóka, *s kelvirág szaharban*...”. Az aláhúzott részek, ezek az „ételek” nem a vendégeknek neveztetnek meg, hanem a közönségnek. A negyedik jelenetben sincs semmi szükség a darab menetét illetően a következő dialógusra:

ÜBÜ PAPA: Nohát, kapitány, jólesett a vacsora?

POSZOMÁNY: Remekül, uram, kivéve a szahar!

ÜBÜ PAPA: Ejnye, pedig a szahar sem volt rossz!

POSZOMÁNY: Izlés dolga.

Übü papa a kardot „szaharvágó”-nak nevezi; a nemeseket „disznóbelező”-be küldi, ahol „agytalanitják” őket; s mindez épp úgy a közönség megbotránkoztatására való, mint Übü papa kegyetlenkedéseinek leírása: „Most kezdem én: orrkifacsarás, hajkitépázás, kicsi piszkafa bedugdosása a pfülekbe, az agyvelőnek kivonása a sarkadon át, a hátulj szétdarabolása, a gerincvelő részleges vagy teljes kiirtása – csak legalább jelleme tuskéit is kiirtanánk vele –, nem felejtve el úszóhólyagja meglékelését, s végül a Nagy Lenyakazás, Keresztelő Szent János módjára, s mindezt a Szentírás szerint, mind az Ó-, mind az Újtestamentomra támaszkodva, sajtó alá rendezve, javítva és bővítve a Pfőfőpfináncmester által!... Nesze neked, te hurka!” Különösen eme szöveg utolsó részei bizonyítják tökéletesen, hogy itt Jarry beszél (s nem a szereplő jelleme), s kizárólag a megbotránkoztatásra való.

A szahar szó gyakori és egyébként fölösleges emlegetése ugyancsak a közönségnek szól. A nemesek, hivatalnokok, pénzügyiek „elsüllyesztése” már valamivel szorosabban összekapcsolt Übü papa magatartásával, de inkább a Jarry-féle „übüséggel”. A nemesek, hivatalnokok, pénzügyiek elpusztítása a korabeli konvenciók ellen való támadás. Az író egyébként sem alakjának jelleme érdekli, de azért ábrázolja alakját ilyennek, hogy a nemesek, hivatalnokok, királyok, az egyház (a Miatyánk recitálása a Barlang-jelenetben) a kispolgári álszemérem stb. elleni lázadását kifejezhesse. Jarryt nem a zsarnok, a durva, a gátlátalan stb. ember jelleme érdekli, nem ezt a társadalmi jelenséget támadja. Übü alakja azért lesz ilyen, hogy írójának minden elleni támadását szolgálhassa, általa kifejezhesse. Az író Übüt sohasem ítéli el. Übü, akármilyen is ő, pozitív, mert az ellen támad vele az író, amit tő maga abszolúte és kivétel nélkül negatívnak tart, a közönség világa ellen. Übü természetesen nem önmagában pozitív, nem amiatt amit tesz és amit mond, hanem azért, hogy *ami ellen téteti és mondatja* vele az író (a közönség véleménye, hite, magatartása stb.), *az abszolúte és kivétel nélkül negatív*. Hiába mintázta Übüt nagyon utált fizikatanáráról, nem a fizikatanárt állítja elének. Létrehoz egy alakot, egy „gyurmát” (azonnal megnézzük, mi ez). Ami ellen szól, ami ellen lázad Jarry, az nincs a darabban: az a korabeli intézmények, erkölcsi felfogások, emberi magatartások, egyszóval a korabeli minden, még a korabeli színház is. Talán nincs a világirodalomnak még egy ilyen műve, amely ennyire kizárólagosan közönsége, közönségének magatartása, hite, véleménye, intézményei stb. ellen íródott volna csak. *Jarry semmit sem akar bemutatni*, ábrázolni: nem az ellen küzd, amit megír, hanem *azzal* küzd, amit megírt a közönség ellen: tudja, hogy az általa megírtak jobban megbotránkoztatják, mintha közönségének lényegét írta volna meg, mintha korabeli közönségének típusát állította volna színpadra. És ez itt a sajátságos, szélsőségesen és egyértelműen egyedülálló két világszint: a közönségnek a mindennapos világszintje, s az igaz, az értékes világszint, az „übüizmus” világszintje, ami a darab világában jelentkezik.

Arról, hogy manapság már Übü alakjában a megírt zsarnokot, azt a zsarnokot, aki ellen küzdünk, látjuk, nem Jarry tehet, hanem a történelem. „Ő (ti. Übü) aljas, közönséges és hihetetlenül brutális, olyan szörny, aki nevetségesen eltűzöttnek látszott 1896-ban, de amely egy valóság messze felülmúlt 1945-ben” – írja M. Esslin. Neki azonban az a véleménye, hogy Übü alakjában az író előre kivetítette, profétikusan megmutatta a II. világháború szörnyalaktait. Mi – ahogy mondtuk – ezt nem hisszük. Übü alakja nem zseniális előre-

vetítése a háborús bűnösnek, hanem olyan „böhörzsák” (hogy Jarry-féle szót használjunk), amelybe írója begyömösölte mindazt, amiről azt gondolta, legjobban botránkoztatja meg közönségét. Célja és szándéka nem az, hogy azzal botránkoztasson, amit ábrázol, hanem azért írja ilyenek, azért beszéltet Übűvel ilyen szavakat, mert ezzel okozhatja a legnagyobb botrányt.

A műnek tehát több okból is van más arculata manapság, mint amilyen 1896-ban volt. Ma nem botránkozunk meg bizonyos szavak hallásakor, hozzászoktunk már. Bennünket nem botránkoztatnak meg azok a tényezők sem, amelyek a bemutató közönségét, s a köztük ülő kritikusokat. Ugyanakkor azonban az, ami őket a szavakon túl csak megbotránkoztat, Übű tettei, magatartása, bennünk más asszociációkat váltanak ki, más élettapasztalattal hívnak életre. És ezek Übű alakját is megváltoztatják.

Mindezeket csak azért említjük, hogy megmutassuk, az Übű király a misztérium-dramák egyik legfontosabb jellegzetességét, a két világszintet elénkállítja, noha egészen sajátos, teljesen egyedülálló jelleggel.

Dolgozatunk témájához egészen szorosan kapcsolódik a a kérdés, hogy eme, a misztérium-dramához egy tekintetben hasonló műben mi Übű alakja? Úgy mondtuk, hogy ő olyan gyurma, vagy (Jarry-féle szóval) „böhörzsák”, amelybe mindazokat a tényezőket, amelyek a korabeli közönséget leginkább megbotránkoztatták, egygyé gyúrta. Azonban nemcsak ezt tartalmazza.

Ismeretes, hogy Übű modellje Jarry Rennes-i természettan tanára, Monsieur Hébert volt. A kövér tanárt a tanulók Père Hébert néven csúfolták, s ebből lett később az Übű név. Jarry tizenöt éves korában vett részt annak a, társaival közösen írt, bábjáték-nak az elkészítésében, amelyből azután ő maga később drámáját megírta. A mű csirájá tehát egy kicsúfoló, kigúnyoló bábjáték. Az Übű királyon is észrevehető, hogy alakjaiba csakúgy, mint a mű egész menetébe a tanulók, s később Jarry beültette a maga csúfolódó, gúnyolódó jókedvét is. A szókicsavarások, a betűbetoldások -hozzátoldások nem annyira a megírandó alak eredeti, jellembeli tulajdonságaiból, szokásaiból jönnek létre. A diák jókedve, féktelen bolondozó kedve jelenik meg Übű szavainak-tetteinek jó részében. A „pfizikuspálca” az eredeti mintára utal, s valószínű Monsieur Hébert jelenik meg akkor is, amikor Übű „szélkocsit” akar szerkeszteni, „hála a pfizikában való pfejlettségünknek és tanácsadóink lángszénének”. A magyarra zseniális nyelvi leleménnyel visszaadott merdre, a szahar, aztán a pfizikus, pfegyver stb. szó kicsavarása azonban valószínűleg a diák és a felnőtt Jarry játékos ötlete. Kínosan kigúnyoló szavak ezek és éppilyen magatartás ez, de a diák szemszögéből saját jókedvének megtestesítőiként jelennek meg. Ők, illetve később Jarry, minden olyan dologgal felruházta Übű papát, amin ő, Jarry, jót nevetett. S ez a szándék nagyon is jól összehatározott a közönséget megbotránkoztatni akaró szándékkal: amin Jarry nevetett, azon a közönség megbotránkozott. E két szándék (nevetni és megbotránkoztatni) megjelenési formái teljesen összemosódtak, egygyólvadtan jelennek meg a mű menetében, s Übű nyelvén. Übű alakja tipikus kamaszfantázia-szülemény, zsarnokoskodásának jellege, zamata is tréfás, a kamasz fantáziájában megjelenő zsarnok tettei azok. Az író érezhetően nem azzal törődik, hogy a zsarnokság iszonyatos oldalát rajzolja meg, vagy egyáltalán, megrajzolja. Amikor pl. Übű elintézi a nemeseket, ezt mondja: „Egy kettő, be velük szaporán a süllyesztőbe!” – s azonnal következő szerzői instrukció igen nagyvonalúan intézi el ezt a színpadi eseményt: „(A nemeseket betuszkolják a süllyesztőbe.)” Még nagyvonalúbb a hivatalnokok színpadi elintézése: „A süllyesztőbe a hivatalnokokkal!” – mondja Übű papa, s a szerzői instrukció már csak ennyi: „(Hiába kapálóznak)”. A kamaszgyerek intéz így el mindenkit, ilyen félig tréfás, félig szörnyű dühvel, nem törődve azzal, hogy az elpusztítás *gyakorlatilag* hogyan bonyolódik le. Nem színpadi ismerethiány ez, nem is színpadi, drámaírói értelemben vett „nagyvonalúság”, hanem a kamaszfantázia nagyvonalúsága: csak az számít, azzal törődik, hogy kiélheti a „világ urának” szerepét, hogy kiadhatja a parancsot: süllyesztőbe a nemesekkel!

A mű számtalan helyén találjuk meg a gyakorlati megvalósulás hitelességének ily nagyvonalú kezelését. Pl. ahogy és amivel Übű mama meggyőzi Übűt, hogy ölje meg Vencel királyt. A kamaszfantázia számára az a fontos, hogy Übű királyt öljön, a nevető kamasznak és a közönséget megbotránkoztatni akaró írónak az, hogy a gyilkosságot azért hajtsa végre, mert mint király szerezhet magának egy esernyőt és egy nagy, sarkig erő köpönyeget. De

amikor már király lett, természetesen sem az ernyőről, sem a köpönyegről nem esik szó. De ugyanilyen kamasz-nagyvonalúsággal, a gyerek-csaták módjára elintéztettek a csata-jelenetek. A *felnőtt* Jarry, rendezőjéhez, Lugné-Poe-höz így ír: „Ne legyenek tömegek, ez hiba a színpadon és gátolja az értelmet. Így csak egy katona legyen a katonai szemle-jelenetben, s egyetlen egy a csetepatéban, ahol Übü azt mondja: „Micsoda vásár! Micsoda futás!” Ez az Übü nem háborús bűnös, Jarry Übü-je rémülne meg, de akkor aztán komolyan, ha valóban bekövetkezne, amit megparancsol. A darab egész menetét tekintve semmi szükség az első barlang-jelenetre, s abban a medve feltűnésére. De diák-ötletnek kiváló: mi lenne, ha Monsieur Hébert-t egy barlangban megtámadná egy medve? Kitűnő ötlet az is, hogy a Miatyánk-kal akarná elűzni. Ezen azután lehet kacagni a lyceumi tanulószobában is, – s ez ugyanakkor (de ez már a felnőtt Jarry szándéka) a közönséget is pompásan megbotránkoztatja. Übü kegyetlenkedése Übü mamával (a már idézett szövegrész) ismét tipikus kamaszfantázia, de itt most nem macskával, békával csinálják ezt meg, hanem Übü mamával. Pontosabban: nem is csinálják meg, csak elmondják. S az, hogy csak elmondják, természetesen nagyon lényeges.

Ezek miatt Übü papa nem jellem. Nem típus, akit a megfigyelésből, tapasztalatból állított össze írója. A jókedvű kamasz lelkivilágából és a közönséget megbotránkoztatni akaró költő lelkivilágából összegyúrt, elénkállított lírai képmás, lírai alakmás. Übü hirtelen félelmei, a félelmek hirtelen, már a következő mondatban bekövetkező tökéletes eltűnése, még hozzá komoly ok nélkül történő eltűnése, ha Übüt, mint jellemet tekintjük, éppen annyira tökéletesen hamis és rossz, mint egy sereg más tett és szó. De a jajgató félelem bekövetkezése, annak egy szempillantás múlva megtörténő eltűnése egyfelől a kamaszpszichére vall, másfelől mindenképpen mulatságos, sőt megbotránkoztató. Épp az irodalmárokat, a kritikusokat, s a korabeli színházi konvenciókat megbotránkoztató.

Übü alakjában így kerül elénk a színpadon – talán először – a költő benső állapotának, pszichológiai élményének a képmása. A sajátos belső élmény összetevői a következők: a féktelen jókedv csapongása és ennek a szörnyű felnöttek, később a szörnyű többi ember (aki a közönség lesz) világával való érintkezése nyomán létrejövő megbotránkoztatási vágy. Ennek a benső állapotnak a tartalma a nevetés és a megbotránkoztatás, és megtestesítője, rögzítője, szökevényből lett lírai és eljátszható képmása Übü. Ezért nem tekinthetjük Übüt sem falstaffi vagy gargantui jellemnek. De ezért nem tekinthetjük olyan alaknak sem, aki „az ember állati természetének megrémisztő képmása” (Esslin), vagy akiben „a kozmikus rosszindulatú erőnek összes sajátossága” benne van. (G. E. Wellwarth).

A többi szereplő az alap-képmás kiszolgálója. Általában azért kell, azért kerülnek tehát a műbe, hogy a kamasz jókedvének és az író megbotránkoztatni akaró szándékának a képmása az alapélményt megvalósíthassa. Ha nincs, akinek beszéljen, akit szidjon, megöljön, sülyesztőbe küldjön stb., az élmény-mag nem tud megvalósulni.

Übü mama sok szavában a kamasz is megszólal. Ő biztatja Übüt Vencel király meggyilkolására. Amikor Übü nem törődik az életben maradt Bugrislávval, mert úgy érzi, nem árt hat neki, Übü mama az, aki ezt mondja: „... Legyen eszed, s igrkezsz Bugrislávot jótéteményeiddel magadhoz édesgetni”. Amikor Übü papa erre nem hajlandó, ezt mondja Übü mama, a gyilkosságra felbújtó: „Hallgass rám, még egyszer kérlek! Biztos vagyok benne, hogy Bugrisláv felülkerekedik: az igazság az ő oldalán!” A naiv, a tanárait utánozva figyelmeztető kamasz szólal meg itt, nem a férjét gyilkolni biztatott, majd férjének pénzét elcsenő jellem. Mint ahogy Übü papa sem Macbeth, a mama sem Lady Macbeth, azaz nem társadalmi állapotokra jellemző, azokban tevékenykedő jellem.

A szerző bensejének lírai képmása így színpadra került. A színpadon (s ez továbbblépés a maeterlincki megoldástól) nem szó, szökevény, költői kép lett belőle egy szereplő szájában, hanem magává a szereplővé lett, azaz színészi alakításra ad lehetőséget. De olyan szereplővé lett, aki, mivel lírai alapélmény a létrehozója, nem jellem, hanem lírai képmás. A lírai képmás neve itt még nem hordoz külön, szavait is meghatározó jelentést (amire a szó jelentése ráéppül, mint pl. később Eliot egyik drámájában a kísértés szavai arra a névre, hogy Kísértő), de mindazt, ami Jarryban megvolt és belőle Übüben megtestesült, nem elmondja valaki, valamelyik szereplő, hanem a költői szökevény válik szereplővé. Tulajdonságait, szavait a mögötte húzódó és benne rejtőző lírai értelmű élmény-mag határozza meg. De ennek a kérdésnek további elméleti fejtegetésére Lorca és Eliot műveinek elemzése kapcsán nyílik jó lehetőség.

Presszó, vasárnap

Együtt a kifent jólétesültek!
 Indul a múlt hét krónikája.
 A soros futballsztár gázsiját
 borongós basszus kalkulálja.
 X hol löpött össze nyaralóját,
 Z-t miképp szarvazta fel barátja,
 (a k i jelen, és a m e d d i g, kivétel)
 Ki? Kivel? Mikor? És... egyáltalába...
 Vaskos célzások. Vastag röhej harsan.
 Sűrű az állott alj a poharakban.

Halott nagyanyámnak

Kinevettelek hányszor, nagymama!
 a furcsa-kegyes félig-sváb beszéded.
 S hogy szégyelltem, hogy előre köszönsz,
 és kezét csókolsz a főjegyzőnének.
 Szidást rettegő, kicsi sváb cseléd,
 szolgálnak most már királyi árnyak.
 Csak éppen meg kellett halnod. Érte?!
 Hol vannak ritkás egérfogaid?!
 Patak-kavicsok. Félelmes szépek.
 Tollbamondsz szikla-bölcsességeket.
 S oly iszonyú, hogy oly hibátlanul!
 Otthonra letek szádban minden nyelvek.
 És most egyetlen élő-botló szóért,
 Szólj!
 Odaadok minden zenő verset.

FRANCIA KRÓNIKA

SEMMI KÜLÖNÖS?

Sokszor intézik hozzám mostanában az elcsépelet kérdést: „Mi újság a francia irodalomban?” – amire én a nem kevésbé nyűtt „Semmi különös” választ adom.

Hogyan? – lepődhetne meg az olvasó. Semmi különös? Abban az irodalomban, amely mindig élen járt, amikor szakállrángatásról, vaskalaphorpasztásról és más efféle polgárpukkasztásról volt szó. Abban, amelyben Rimbaud és Apollinaire, Lautréamont és Jarry óta az ifjú titánok és a féktelen fenegyerekek mindig elszántan indultak a maradiság várkastélyainak ostromára? Amely az I. világháború után a világra szabadította a dadaizmus és a szürrealizmus zavaros hullámain, amely a II. világháború után az egzisztencializmus, majd az ötvenes években az „új regény” jegyében indított világraszóló újító, serkentő és kísérletező vállalkozásokat?

Igen, sajnos, a válasz menthetetlenül és változatlanul igen! Olvasom az irodalmi sajtót, hallgatom a rádió irodalmi adásait. Nos, miről van szó? Az újságok hasábjain Morand múmiaarcát pillantom meg: a nyolcvankét esztendő világotató új könyvéről van szó, Velencéről szól, nagyon szép és érdekes – de írhatta volna ezelőtt ötven évvel is, amikor a *Gáláns Európá*-t. Beszélgetést hallok a rádióban. A riporter kérdéseire fáradt hang felel: a Montherlant-é. A hetvenhat éves mester új regényéről (*Gyilkos a gazdám*) van szó, nagyon szép és érdekes – de írhatta volna negyven évvel ezelőtt is, amikor az *Agglegények*-et (mellesleg szikkadt kíméletlenségében ugyanaz a szemlélet mutatkozik...).

De vessünk talán egy pillantást a legkelendőbb könyvek jegyzékére, melyet minden valamire való hetilap közöl. Íme, csak úgy találomra, mondjuk az *Express*-ből:

Cím	Szerző	Hány hete szerepel a listán?
Love story		
A remény emlékiratai	Erich Segal	28
II. kötet: Az erőfeszítés	de Gaulle	1
Kivágott tölgyek	Malraux	1
A Véletlen és a Szükségszerűség	J. Monod	23
Emberekről és növényekről	M. Mességué	10
A megrendítő jövő	A. Toffler	5
A Másik	J. Green	4
Meghalni a szerelemért	P. Duchesne	6
Last Exit to Brooklyn	Selby	9
A III. Birodalom szívében	Albert Speer	2

Amint látható: a tíz bestseller közül csak kettő szépirodalmi jellegű. Ezek közül is az egyik egy amerikai limonádé (*Love Story* – amely a filmvásznon is nagy

siker); a másik pedig a hetvenegy esztendőös „nagy öreg” Green új regénye. Tehát a sikerek közt egyetlen francia szépirodalmi mű szerepel, azt is olyan szerző írta, aki 1927-ben tűnt fel a *Leviathan*-nal! A többi memoár (de Gaulle, Malraux, Speer), népszerű tudományos mű (Monod, Mességué, Toffler), amerikai pornográf szociográfia (Selby) vagy egy nagy erkölcsbotrányt bemutató – egyébként nálunk is vetített – film „megregényesítése” (Duchesne).

No és a díjak? A Goncourt és a Renaudot, a Fémina és az Interallié még úgy-ahogy „tartja magát”, bár nem sok az olyan Goncourt, amelyre még a következő évben is emlékeznek. Különben a díjak körül egyre több a botrány. Mind többen mondanak le a zsürikből. Napról napra nyilvánvalóbbá válik – amit melleleg évtizedek óta minden bennfentes tudott –, hogy ti. a díjak odaítélésében elsősorban nem a tehetség, a rátermettség, vagy a merész kísérletezés játssza a döntő szerepet, hanem a kiadói érdek, a kereskedelmi szempont, a klikkek és kotériák mesterkedése . . .

Nemrégiben Gilbert Gadoffre kritikus és esszéíró, az *Institut collégial européen* alapítója, szóval egy buzgó szimpozion-rendező égisze alatt irodalmi tanácskozást tartott néhány regényíró, költő és kritikus, aki jelentős szerepet játszott az utóbbi évek megújulási törekvéseiben. A téma: „Avant-garde és új regény”. Gadoffre vitaindító előadásában feltette a kérdést: „Ma is tevékeny korszakában van-e még az avant-garde, mely az ötvenes években az új regény körül jegecesedett ki?” Már a kérdés megfogalmazása maga után vonja a nemleges választ. Minden jel arra mutat – felelt Gadoffre –, hogy a hetvenes évek-re az antiracionális reakció lesz a jellemző, majd megjegyezte, hogy „a művelődéstörténet örök párbeszéd a képzelet és az értelem erői között, amelyben hol az egyik, hol a másik kerekedik felül”. Michel Deguy, a nálunk is járt fiatal költő, kijelentette, hogy az avant-garde ma már nem az új regény köré csoportosul. Az új „optikai központ” a strukturalizmus. Rögtön hozzátette azonban, hogy ez nagyrészt csak áltatás, mert az érdekeltek maguk sem tudják, mi tulajdonképpen a strukturalizmus. A strukturalizmussal kapcsolatos a szintén felszólaló, Nathalie Sarraute, az „új regény” egyik első úttörőjének és későbbi oszlopának a megjegyzése, mely szerint a fiatal regényírók túl kívánnak lépni a *nouveau roman* kísérletein, s csak tiszta formának tekintik a regényt, amely önmagán kívül nem tükröz semmit, s csupán a nyelvi játékokra szorítkozik. De rögtön le is szögezte, hogy ezek szerinte hiú ábrándok, mert az érzést nem lehet a művészetből kiküszöbölni (ismeretes, hogy azon a heterogén konglomerátumon belül, amelyet jobb híján „új regénynek” szokás nevezni, Sarraute asszony a Robbe-Grillet-ék technokratikus irányzatától eltérően a pszichologizáló tendencia képviselője). Azt is megjegyezte: nem hiszi, hogy „az írás öncélú játékaik önmagukban eleven formákhoz vezethetnek”. Le Clézio, az elmúlt másfél évtized alatt feltűnt ifjú írók legtehetségesebbike, kétségbevonta az „új regény” létezését; szerinte csak arról volt szó, hogy Jarry, Joyce, Faulkner meg a szürrealisták irányzatait időszerűsítették; s tulajdonképpen a francia „új regény” el volt maradva a kortól. Semmi esetre sem jelentett törést a mai nyugati irányzatok vezető tendenciáiban, és csak annak az útnak volt az egyik szakasza, mely az egyéntől az egyetemeshöz vezet. A legradikálisabb hangot Bernard Teyssèdre ütötte meg. Szerinte ma nincs francia avant-garde, az irodalom csak az irodalmárok ügye, s Franciaország kulturális szempontból elmaradott ország, amelynek nincsenek Joyce-ai, Poundjai, Cummingsai és Borrowhousai. Heves kifakadásában egyébként az egész világirodalmat elmarasztalta, mert

szerinte az irodalomnak még nincsenek meg a Pollockjai, Newmanjei, Stockhausenjei, s még nem érkezett el Mondrianig sem!

Ez a tanácskozás tehát elég lesújtó képet adott az irodalomról, s az avantgarde-ról. Kár, hogy a résztvevők meg sem kísérelték, hogy elemezzék, miért szorulnak háttérbe a szépirodalmi alkotások (formai sajátosságaitól függetlenül) a dokumentációs vagy népszerű tudományos írások mögött, illetve, hogy miért szorítja ki egyre jobban a ponyva az igazi irodalmat. Ezt persze a kritikusoknak kellene elemezniük, méghozzá szorosan együttműködve az irodalomtörténészekkel és a társadalomtudósokkal, hiszen nyilvánvaló, hogy az alapvető okok részben társadalmi jellegűek.

Am a kritika sem áll a feladata magaslatán. Erre csak egy példát: Roger Ikor Goncourt-díjas író, aki egyébként egy realista regényciklusával tűnt ki, a *Figaro littéraire* egyik utolsó számában (azóta a nagymúltú irodalmi hetilap beolvadt a *Figaro* napilapba, ami szintén az irodalmi élet válságának egyik tagadhatatlan ténye!) ilyen kihívó című cikkel jelentkezett: „Meg fogja-e ölni a kritika a kritikusokat?” Ikor kegyetlenül elveri a port azon az „önfertőző” kritikán, amely – bár ragyogóan és „halálisan” okosan – a második, a harmadik, az *n*-edik hatványon beszél az irodalomról, úgy „terjed, mint a rák”, dogmatikus, skolasztikus, „füttyül a művekre, s még henceg is vele, a nyomorult!” Ez a kritika – folytatja Ikor – „már csak „szövegeket” ismer, s szinte úgy tanulmányozza őket, mint az etruszk feliratokat”. A cikkíró szellemesen gúnyolja a burjánzó strukturalista kritikát, amely nagyképzű tudományos, illetve ál-tudományos zsargonnal pöffeszkedik és bolondítja a népet, s amelynek a tanárok, a filozófok, a pedánsok, akik az élő irodalmat sohasem értették, nem tudnak ellenállni. „Csak egy intelligens értelmiségi lehet olyan ostoba, hogy azt higgye: az irodalmat valaha is redukálni lehet a tudományra... A tudomány megmagyarázhatja, mi a tejút, de nem gyönyörködtethet az éjszakai égbolt szépségével. A tudomány feltárhatja, hogy milyen gyakorisággal fordul elő Rabelaisben a *böfögni* ige, de Rabelais az, aki megneveltet, mert „nevetésről ismerszik az ember”. Csak egy technokrata álmodhat róla, hogy a mennyiségnek veti alá az irodalmat vagy a művészetet...” S Ikor így fejezi be lendületesen keserű cikkét: „Ha valakinek elvágják a gégejét, nem szabad csodálkozni rajta, hogy nem beszél többé”.

Lehet, hogy az említett tanácskozás felszólalói borúlátók, lehet, hogy Ikor kifakadásai túlzottak (bár az elembertelenítő „gégemetszés” elutasítása alighanem nagyonis indokolt), az azonban tény, hogy a francia irodalom hullámvölgyben van, amelyet nem magyaráz meg sem a tömegkommunikációs eszközök térhódítása, sem a szépirodalomtól való viszonylagos elfordulás, sem a ponyva burjánzása, sem a bennfentes körök irodalmi köldöknézése – hiszen mindez világjelenség. A különös végülis az, hogy mint e kis elmélkedés elején írtam: a mai francia irodalomban nincsen semmi „különös”...

IN MEMORIAM

A nagy időknek két nagy tanúja távozott a tavasszal.

Egyikük, André Billy, az irodalom terén fejtette ki működését, mint író, irodalomtörténész és kritikus. Marc Vaux a modern festészet alázatos szolgája volt, mint a világ legszorgalmasabb és egyik legtehetségesebb festmény-fényképésze.

Billy 1882. december 13-án született az észak-francia Saint-Quentin városában, s az amiens-i jezsuiták növendéke volt, sőt papnak készült, de aztán jócskán „elfajzott”: Párizsban eleinte roppant prózai mesterségeket űzött (például az egyik nagyáruház katalógusait korrigálta), majd a 900-as évek elején megismerkedett Apollinaire-rel, és ez a találkozás eldöntötte életét. Amikor a nagy újító poéta belekeveredett a rémes vihart kavarázó Mona Lisa-lopásba (Leonardo képét egy olasz kőműves lopta el állítólag „hazafiságból”, de egy Géry Piéret nevű bolondos fiatalember, aki Apollinaire famulusa volt, magára vállalta az ügyet), s letartóztatták, Billy, Salmon és az „Apollinaire-banda” több tagja petíciót körözött kiszabadítására. Billy ekkor indította meg a francia avant-garde hősi korszakában nagy szerepet játszó *Soirées de Paris* című folyóiratot, elsősorban azért, hogy az első szám címlapján szerepeltesse Apollinaire nevét és így tanúsítsa a költő jelentőségét, aki, ne felejtjük el, a francia hatóságok szemében akkor még csak jöttment idegennek számított! Az első számban Apollinaire még csak egy festészeti tanulmánnyal szerepelt, később azonban ebben a folyóiratban jelent meg a *Szeszek* több örökbecsű verse. A *Soirées de Paris* első száma 1912 januárjában jelent meg, aztán megszűnt, később Apollinaire, akit Oettingen bárónő támogatott, megvette Billytől és a saját számlájára adta ki, főleg azzal a szándékkal, hogy ismertesse az új piktorokat: Picasót, Matisse-t, Marie Laurencint, Gleize-t és Metzinger-t. 1914 januárjában különszám dicsőítette a vámos Rousseau-t, aztán Derainre, Picabiára, Braque-ra, Archipenkóra, Vlaminckra és Léger-re került sor. Ebben a folyóiratban jelentek meg Apollinaire első képversei.

Billy a művészeti megújulás lelkes pártfogója és szószólója lett a *Paris-Midi*, az *Oeuvre* és később a *Figaro* hasábjain. Beválasztották a Goncourt Akadémiába, melyben jelentős szerepet játszott. Személyes élményei alapján több vallásos válságait tükröző regényt írt; a leghíresebb az 1939-es *Introïbo*. Legmaradandóbbak azonban regényes életrajzai, elsősorban az a kettő, melyet Diderot-nak, illetve Balzacnak szentelt. Termékeny író és hírlapíróként az utolsó percig rótt a *Figaro littéraire*-be irodalmi krónikáit. (Magyarul mindössze három novellája jelent meg a Pesti Naplóban.)

Billy április 10-én hunyt el. Március 1-én halt meg Marc Vaux, aki majdnem félévszázadon át volt a modern piktúra remekeinek megörökítője, montparnasse-i lakásában ezerszámra sorakoztak a lemeztartó dobozok, amelyekben körülbelül negyedmillió kliséet őrzött. Eredetileg műbútorasztalos volt, de 1917-ben, huszonhárom éves korában jobb karjára megsebesült. Kiszuperálása után megvett egy ócska fényképező masinát, és elkezdte fotografálni a montparnasse-i kereskedőket, valamint a művésznegyedet akkor ellepő amerikaiakat. Egyszer, amikor éppen fényképezési cikkeket vásárolt, a boltban találkozott egy öreg szobrásszal, aki felkérte: örökítse meg műveit. Elvállalta, még hozzá sikerrel. Így kezdődött példátlan pályafutása, melynek sorrán az egész *École de Paris* hű szolgálójaként tevékenykedett, de sajnos Modigliani-kliséi nincsenek, mert Modinak sose volt elég pénze, hogy megfizesse... Kliséi közt szerepelnek a németek által deportált Feder, az expresszionista festő képei; Ortiz de Zarate, a chilei különc piktor művei; Chana Orloff orosz származású szobrásznő alkotásai; továbbá Lipchitz, Pascin, Matisse, Chagall, Brayer, és nem egy magyar művész művei. Vaux 1946-ban megalapította a rue du Montparnasse 89. szám alatti művész-étkezdét, ahol naponta 650 ebédet szolgáltak fel az éhenkórász piktoroknak. Vaux később a rue de Vaugirard 114/b alá költözött, s itt egy zöld zsalugáteres, fehérre meszelt házacskában rendezte be mű-

helyét. Az épület valaha Pompadour asszonyé volt – igaz, hogy a híres kegyencnő csak istállónak használta. Vaux alapította a kis Montparnasse-i Múzeumot is, ahol a Livornóból frissen Párizsba érkező Modigliani arcképe, Utrillo, Suzanne Valadon, Matisse, Picasso, Kisling fotói és levelei voltak láthatók. Nem tudom, mire hagyta óriási kincset érő gyűjteményét (valaha arról beszélt, hogy a Nemzeti Könyvtáré lesz), mindenesetre alighanem ez a modern festészet legértékesebb lemeztára.

CSALÓDÁS SADE KÖRÜL

1970 februári Krónikámban néhány sort szenteltem Sade márkinak, s többek közt megírtam: egy padláson megtalálták azt a málhát, amelyben eleddig ismeretlen színművei porosodtak. A francia sade-isták persze dühödten vetették magukat az „istení márkí” kiadatlan műveire, melyek azóta meg is jelentek – nem csekély meglepetést és . . . csalódást keltve. „Az ember sohsem hagyhatja el büntetlenül a kötelesség útját, mert csak ez vezet az igazi boldogsághoz . . . Ő, erény, lelke oly drága érzeményle!” Imígyen áradozik „a bűn és a kegyetlenség apostola” (Babits) az egyik darabban. A tizenhét újonnan felfedezett színműben egyébként mindenütt az erény diadalmaskodik. A becstelenekeket leleplezik, az atyák fellelik elveszett fiaikat, a hős hazafiak elhárítják az aljas összeesküvők mesterkedéseit. Így tehát a regények sötét Sade-ja után immár van egy patyolat Sade is, akinek a darabjait akár a leánygimnáziumok növendékei is műkedvelő műsoraikra tűzhetik. A Sade-kutatók azzal magyarázzák ezt a furcsaságot, hogy a márkí minden áron el akarta érni, hogy darabjait eljátsszák a színházak. Mindig is szerette a társaságot, elismerésre, sikerre vágyott. Charles Nodier szerint „egészen a bizantinizmusig udvarias volt”. Lény, a legbuzgóbb Sade-szakértő szerint darabjai teljesen középszerűek, sematikus kísértetek mozognak bennük, s már az első felvonásban mindig minden lezajlik. Az említett málhában fellelt napló szerint egyébként Sade darabjai egyáltalán nem „pszichodramák” voltak, amint azt Peter Weiss elképzelte, hanem munka nélkül tengődő ripacsok által játszott, s az elmeegógyintézet igazgatóját dicsőítő ártatlan patronage-darabok . . .

Sic transit gloria inferni.

KÖNYVSZEMLE

A Kossuth Könyvkiadó értékes válogatásban adta ki Paul Lafargue írásait, részben olyanokat, amelyek magyarul eddig még nem jelentek meg. Lafargue a „fűl” szerint „a Francia Kommunista Párt egyik vezetője volt”, ami enyhén szólva meglepő, hisz a francia szocialista párt egyik alapítója – amint egyébként Jemnitz János alapos előszavából is kiderül – az FKP megalapítása előtt kilenc évvel öngyilkos lett . . . A kötetben megtalálható Lafargue leghíresebb röpirata (*A lustaságra való jog*), amelyre olykor még ma is célozgatnak a francia politikai irodalomban. Nagyon értékesek Lafargue fejtegetései *Az igazság eszméjének eredetéről*. Írásai általában nagy tudásról, bámulatos olvasottságról, meggyőző erőről, tiszteletreméltó (bár néha vitathatóan szektás) szellemi tisztaságról tanúskodnak. Rathmann Jánosnak, a válogatás szerkesztőjének nagyon nehéz dolga volt a rengeteg idegen név és szó, a sok bibliográfiai hivat-

kozás stb. miatt. Nyilván ezért van a kötetben olyan sok hiba a francia szavakban – azt azonban, hogy az előszóban is maradt egy mondat, amelyben nem egyezik az alany és az állítmány, azt semmi sem menti (36. o.)!

Csak egyetlen szépirodalmi munkáról tudok beszámolni ebben a szemlében: az Európa, hetven év után másodszor is, megjelentette magyarul, ezúttal Szávai János fordításában, Eugène Fromentinnek, a közepes tájképfestőnek, egyetlen remekbe sikerült regényét, az 1862-es *Dominique* címűt. Bizonyára akadnak olvasók, akiket még ma is elbűvöl ez a „borongós légkörű” (Gyergyai), romantikusan szenvedélyes szerelmes történet.

Emlékiratok viszont bőven jelentek meg az utóbbi időben: a legjelentősebb az Olcsó Könyvtárban publikált 16 íves válogatás Saint-Simon herceg memoárjaiból (*A Napkirály udvarában*). Juhász Vilmos (1941) és Győry János (1960) kisebb összeállításai után most Réz Pál értő válogatását olvashatjuk, az ő mértéktartóan régies fordításában és az ő kitűnő korrajzot nyújtó bevezetésével. (Természetesen ez a kötet is tele van francia nevekkal, de – hála a Szépirodalmi Könyvkiadó és Szabó Ferenc szerkesztő gondosságának – ezek hibátlanok!)

A szép és érdekes könyvek szerelmesei ingyencsemeget élvezhettek, ha megvásárolták Chagall *Életem* című visszaemlékezéseit, amelyeket a Gondolat a nagy festő remek rajzaival adott ki. G. Beke Margit gondos fordításában, Körner Éva jól tájékozott utószavával. Csak azt az egyet sajnálhatjuk, hogy a mester 1922-ig írta meg életét, holott még azután is rengeteg érdekes élményben lehetett része. Chagall „beköpeséi” épp olyan bájosak, mint képei: „A marxizmusról ugyan mindössze annyit tudtam, hogy Marx hosszú, fehérszakállas zsidó ember volt, hanem azért sejtettem, hogy az én művészetemet bajos lesz összeházasítani vele”...

Ugyancsak a Gondoltnál jelent meg Edith Piaf *Nem bánok semmit sem!* című emlék-kötete, méghozzá óriási apparátussal: Cocteau-előszó, szöveg- és képmellékletek, időrendi áttekintés, életrajzi jegyzetek a nagy énekesnő pályatársairól. Ezt a nagy munkát Krén Katalin, Kovács Vera, Reményi Gyenes István, Barta András és Bessenyei Mária szinte hibátlanul végezte el.

A *Világjárók* az egyik legnépszerűbb sorozat. Ebben jelent meg Jean Vilain svájci riporter útikönyve (Gondolat), *Franciaországi riportok* címmel. A kötet színes (a szó szoros értelmében is, mert a képek egy része színes) és eleven képet ad az 1967-es Franciaországról, méghozzá nemcsak a felszínről, hanem a mélyebb társadalmi összefüggéseket is felvázolva. Kár, hogy az egyik riportban, amelyben mellesleg többször is szó esik a kommunról, a szerző „az 1871. május–júniusi” forradalomról beszél, holott, sajnos, júniusban már az ellenforradalom dühöngött a francia fővárosban... (Az újságíró nyilván 1968-at keverte össze 1871-gyel!)

Képzőművészeti könyveink közül kiemelkedik egy remekbe sikerült album, amelyet a Corvina adott ki, s amely Czóbel Béla munkásságát ismerteti, a Kossuth Nyomda dolgozóit dicsérő színes reprodukciókkal. A kötet méltó a modern magyar festészet egyik legeredetibb mesteréhez, a körvonalakat feloldó, párásan lágy harmóniakat varázsló Czóbel delejes vonzású színeihez és bűvös formáihoz.

A Corvina népszerű, „A művészet kiskönyvtára” című sorozatában jelent meg Mezei Ottó *Duchamp* című kötete. A modern piktúra izmusait megelőző mesterről elhunytá alkalmával részletesen írtam egyik Krónikámban. Mezei Ottó kitűnő bevezetőjéhez, amely nagy tárgyismeretre vall, csak annyit fűz-

nék hozzá, hogy érzésem szerint túlságosan komolyan veszi Duchamp esztétikáját, s nem veszi észre, hogy a „duchampizmus” egyik lényege a vicc, a beugratás . . .

Ugyancsak a Corvina adta ki egy másik becses sorozatában („Fotóművészeti Kiskönyvtár”) a *Reismann János munkássága* című könyvecskét, amelyhez Brassai írt megtisztelő előszót. Fényképészeink világhírűek, a muzsika és a sport mellett, talán a fotó az a terület, ahol mi magyarok a legtöbbet nyújtottuk a világnak. Ez a kis kötet bizonyítja, hogy Reismann is világszínvonalú mester.

L O R A N D I M R E

GONDOLATOK A SZEKUALITÁS IRODALOMSZOCIOLOGIÁJÁRÓL

A magyar próza köztudottan hosszú ideig fehér volt. Móricz, Tersánszky, Bródy és mások műveinek egyes részletei nem sokat változtatnak az összképen. Talán az egyetlen jelentős magyar regény, amelyet bővérű szexualitás megjelenítése is jellemzett: Laczkó Géza monumentális *Rákóczi*a volt.

Talán kissé ironikusan hangzik, de a sematizmus irodalma is jórészt fehér volt. A neobarokk idejében s azt megelőzően meglehetősen nyíltan kimondták: a nemi élet „magánügy”, úriember nem ír róla. A sematizmus felfogása szerint viszont nem volt *közügy*.

A régi rendszer főleg az ifjúság erkölcsi – esetleg valláserkölcsi – nevelésének szempontjaira hivatkozott. Ezenkívül – természetesen: konstruált – embereszményére, amelynek az „úri tartózkodás”, a férfiszemérem szerves tartozékát képezték. Nem egy írónkban valóban éltek ezek az inkább emberi, mint írói erények. Mások esetében viszont inkább gátlásoknak nevezhetjük őket. A gátlások pedig az úgynevezett morális tilalmak természetes szövetségesei.

A fehér irodalom azért lényegében mégis a társadalmi szinten jelentkező valóságiszony egyik következménye volt, amely nemcsak a nemi élet ábrázolására terjedt ki. Általában nincs tabu – csak *tabuk* vannak. Ahol ügyész után kiáltanak, ha az író az emberi élet bizonyos oldalát ábrázolja, ott az élet más oldalainak ábrázolása miatt is ügyész után kiáltanak. (A tétel fordítva nem érvényes. A gyakorlat biztonsága szerint a szexualitás adott helyen s időben az író „szabad szférája” lehet. Ugyanakkor az élet más területei, szempontjai – nem.) Tersánszky szeméremszértés, Féja osztály elleni izgatás, mások vallásgyalázás miatt álltak bíróság előtt. S a bíróság nem is volt olyan fontos tényező, mint a közszellem, a kiadói üzletpolitika, a belső gátlás és a következmények előkalkulációja.

Minderre s még sok másra gondolva előrelépésként értékelhető, hogy a mai magyar próza körülbelül másfél évtized óta nem fehér, sőt egyáltalán nem

fehér. Elsősorban azért, mert a fehér irodalom nem tükrözte, hanem *tagadta* a társadalmi tényeket. Így aztán tulajdonképpen a magyar társadalom irodalmi térképének a *sok közül* egyik fehér foltját képezte. (Valamiképpen így is becses adat. Nemcsak az fontos például a történetírás és a szociológia számára, hogy miről írtak az általuk vizsgált korszakban a magyar írók. Az is, hogy miről hallgattak.) Ugyanis a régi rendszert – mint az erkölcstörténetírók szerint valamennyi kort – inkább jellemezte a szabados nemi erkölcs, a monogámia tetteivel való tagadása, mint például a Szent Imre herceg modelljéhez igazodó önmegtartóztatás.

Viszont a mai magyar próza korunk szexuális forradalmáról is tájékoztat, amely – ellentétben a „demográfiai robbanással” – nem állt meg hazánk határainál. Miután előzménye nem az aszkétizmus volt, terjedelmét, arányait, minőségét jobban közelíti az a megállapítás, hogy a nemi élet az *eddiginél is szabadabb lett*. A forradalmak általában nem tartják titokban önmagukat – s mint azt lépten nyomon tapasztaljuk –, a jelzett változás hajlamos az exhibicionizmusra. Irodalmunkból sem hiányzik ez a vonás. Újból kiemelem: a tájékoztatás ebben is a valósághoz igazodik. A fizikai szerelem – életben, irodalomban – nem mindig igényel érzelmi fedezetet. Esetleg megkívánást sem. A beteljesülésnek bizonyos esetekben nincsenek formai előzményei. Az udvarlás egyezményes szertartásai sokszor az elavult ceremóniák lomtárába kerültek. Látszat-e vagy valóság, hogy az álszemérem bukása során a valódi szemérmet is magával rántotta? A testi szerelem néha a férfi- vagy nő-„fogyasztás” jellegét ölti. Új, vagy csak újnak tűnő vonások mindezek? Kortárs irodalmunk bizonyos előszeregettel tudósít róluk, talán éppen azért, mert valóban újak. Kétségtelen, hogy a hangsúlyt mégis a „hagyományos” és beteljesült szerelemre helyezi.

Irodalmunk általában meglehetősen sokoldalú információt ad korunk szexuális forradalmáról. *Sajnos ez az információ többnyire nem művészi, hanem szociológiai.* Főleg azért, mert ha egy téma szinte stereotíppá válik, akkor az ábrázolás eszközeinek ugyanilyenekké kell válniuk. S ez nem tisztán a szerzők tehetségén, fantáziáján vagy esetleg élményanyagán múlik. Legfeljebb kissé azon, hogy nem mindenki előtt tisztázott az, hogy a szexuális élet tényeinek művészi ábrázolása nemcsak hálás, hanem rendkívül nehéz, jelentős, eredeti tehetséget is próbázó feladat. Nagyok a természetes nehézségek, erős az anyag ellenállása.

George Steiner, a világhírű esszéista (válogatott tanulmányait *Egyre távolabb a szótól* címen adta ki 1970-ben az Európa) erre vonatkozólag tapasztalatok által elég könnyen ellenőrizhető igazságot vetett elmélkedései során papírra: „*Mivel az emberi test fiziológiai és idegrendszeri komplexitása adott, azoknak a módoknak a száma, amelyek révén az orgazmus elérhető vagy megszakítható, vagyis a közösülés teljes skálája alapvetően véges.*”

Természetesen Steiner megállapítása nyugati „nyersanyagra”, nyugati könyvpiacra támaszkodik, ahol a pornográfia jelentős iparág s olyan kiváló szerzők, mint például James Baldwin, Henry Miller vagy Vladimir Nabokov bátran ábrázolhatják a homoszexualitást, a társas-sexet vagy a kiskorúakkal folytatott szerelmet. Vagyis korlátlan ábrázolási lehetőségek birtokában is – vagy talán azok következményeként – meglehetősen jogosulttá teszik Steiner idézett megállapítását. Nem beszélve arról, hogy a modern nyugati irodalom időnként túltengő szexualitása nemcsak a társadalmi tényanyag következménye.

Néha azt a benyomást kelti, hogy a szerzőnek meg kell küzdenie a pornográfia hatalmas konkurrenciájával.

Nálunk nincs pornográfia, nem kell vele megküzdeni, s pótolni sem ildomos, mert ez idő szerint szerencsére érvényesek a józslás külső és belső korlátai. Ennek következtében a magyar író – ha ez esetleg szándékában állna is – csak bizonyos határokig mehet el a szexuális tematikában. Ábrázolási lehetőségei a naturalizmus határát súrló részletezés tekintetében nyugati kollégáinál jóval szűkebbek. Például csak különmemű párokat vezethet az ágyba, kizárólag kettesben. Tegyük még hozzá, hogy a fehér irodalom hosszú uralmának természetes következményeként nincsenek olyan tradícióink, mint az amerikaiakhoz képest ma is szinte prűdnek tűnő angoloknak, akiknek D. H. Lawrence és Huxley már a 20-as évek elején bemutatta az irodalmi viktorianizmus felszámolásának néhány lehetőségét; azt, hogy – Shakespeare-rel szólva – vannak hagyományok, amelyeket tisztesebb megtörni, mint megtartani. Nálunk nem akadtak hozzájuk hasonlóan úttörők. Nem meglepőek tehát a patronok, az elcsépelte eszközök; köztük olyanok is, amelyek már akkor is patronok és elcsépeltek voltak, amikor először alkalmazták őket – ha nem a másodszori alkalmazással kezdték.

A kényelmesség felé hajló uniformizáltság okai azonban igen jelentős mértékben irodalomszociológiaiak.

Ugyanis a mindennapi tapasztalatok bizonyosága szerint a közönség többségét felettébb érdekli a szexualitás. Aki ebben kételkedik, az hasonlít az öreg Kaunitz hercegnehőz, aki állítólag megkérdezte volna Széchenyi Istvántól: „Mondja csak, az emberek még mindig csinálják *azt*?” Még az a gyanú sem lehet egészen alaptalan, hogy a szóban és írásban oly gyakran tiltakozó prűderia egy hányada ennek az érdeklődésnek speciális, az átlagosnál jóval erősebb megnyilatkozása.

Ugyanakkor az sem lehet kétséges, hogy ma már nálunk a közérdeklődés erőt, súlyt képvisel. Közvéleményünk közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorol a könyvkiadásra, a filmgyártásra. Ügyszólván meghatározza, hogy milyen képek jelenjenek meg magazinjaink címlapjain (s úgy határozza meg többnyire, hogy ezek hiányos öltözékű, csinos, fiatal nőket ábrázoljanak). Ezt a megálapítást talán nem dönti meg az a látszat, hogy jónéhány könyv megjelenése, film bemutatása ennek ellenkezőjét bizonyítja. Sőt, inkább alátámasztja, hiszen előre tudottan piacképtelen művészeti termékek költségét időnként túlságosan is piacképes megjelenéssel s vetítéssel kell kiegyenlíteni.

Minthogy a tömegközlelési eszközök korszakában a közönség a semmiképpen sem felelős *társszerző* szerepét játssza, a testi szerelem különböző szintű ábrázolása – hazánkban és külföldön egyaránt – nemcsak a társadalmi valósághoz alkalmazkodik. *A piac ettől aligha független valóságához is.*

Néha az a benyomásom támad: íróink több ágyjelenetet írnak, mint amennyihez kedvük van. Bár minden valószínűség szerint az író alkatával is összefügg, milyen mennyiségben használ szexuális motivációt. Az adatok szerint a fehér irodalom egyik bajnokának, Herczeg Ferencnek rendkívül *színes*, az erotikus jeleneteket oly szívesen ábrázoló Szabó Dezsőnek viszont rendkívül *kopár* szerelmi élete volt. Az ellentétpárból adódó következtetés azonban semmiképpen sem általánosítható. S az az angol kutatók által újabban feltárt tény sem, hogy a viktoriánus korszakban igen sok nagynevű író (köztük Oscar Wilde) álneven pornográf regényeket írt. Ez is inkább a piacra, annak szükségleteire vall. Hogy milyen méretűek ezek a szükségletek, azt nem annyira az olvasóknál, mint a filmek szexuális részleteinek vetítése közben a *nézőknél* figyelhetjük

meg. Végeredményben adott pszichológiai és fiziológiai természetű indítékokon alapuló átlagos emberi kíváncsiság kielégítéséről van szó.

Ugyanekkor a szexualitás ábrázolása olyan igényeket is kielégít, amelyek nem átlagosak, ám patologikusnak mégsem nevezhetők. S így távol vagyunk attól, hogy megállapíthassuk: bizonyos esetekben az irodalom (vagy a film) terápiát is nyújthat-e.

Amerikai szociológusokban (így például Vance Packardban) felmerült az az alapos gyanú, hogy az a társadalom, amely ilyen mértékben igényli a szexualitás változatos formában való megjelenítését – vagy még inkább a mindennapi életben való állandó jelenlétét – az nem annyira „nagytermészetű”, mint amennyire – természetesen nem általánosságban értve – stimulálásra szoruló. Az emberek eltérő fizikai adottságait ismerve, a gyanú valóban alapos lehet. Különösen olyan egyénekre vonatkoztatva, akiknek a szexuális partner megszerzése nem gond, viszont férfiasságuk vagy nőiességük ténybeli bizonyítását önértékelésük szerves, mellőzhetetlen részének tekintik.

S – sajnos – vannak, akiknek nem a tömegközlési eszközök által oly bő-ségben felkínált erotikus sokkhatásokra van szükségük. Gondjuk ugyanis a *lehetőségek* hiánya. Csak bele kell pillantani a napilapok házassági hirdetései-be: a száraz tényközlésből a kevésbé érzékeny fül is kihallja a szexuális segélykiáltást. A szexuális forradalom nem zárja ki a szexuális nyomort, csupán elviselését nehezíti meg. A magános emberekre vonatkozó statisztikai adatok és riportok – hogy tovább folytassam a bizonyítást – elég riasztóak. Nem hagyhatjuk tehát figyelmen kívül, hogy a nemi nyomor által sújtott ember a könyvekben szexuális – s sok más egyéb – pótkielégülést talál.

A felsorolt s más okokból származó, jelenlétüket lépten-nyomon bizonyító tömegigényeket aligha lehet figyelmen kívül hagyni. Már csak azért sem, amire Sükösd Mihály egyik írásában rámutat: „... Hazánk olvasni képes-hajlamos lélekszámához mérve nemcsak a költők, a prózaírók is egymás nyakára hág-nak.” Az igényekhez való tisztas alkalmazkodás nem konformizmus, ha az író tényanyagra, vagyis a valóságra támaszkodik és nem torzítja azt el. Viszont senki sem csodálkozhatik, hogy ilyen méretekben jelentkező mennyiségi igények nem nyernek, mert nem nyerhetnek minőségi kielégítést. Prózairodalmunk ebben – s sajnos *nemcsak* ebben – a vonatkozásban is tagadhatatlanul elszűrkült.

De nem „ágyirodalom”! (A gyakran hallott kifejezés közelebből megnézve sokszor a prudéria makacs utóvédharcának egyik jelszava.) Az „ágyirodalom” ugyanis – a pornográfia, amire az jellemző, hogy inkább a késleltetés szükséges funkcióját szolgáló, odavetett összekötőszövegek szakítják meg a szeretkezések a szó mindkét értelmében vett kimerítő leírását.

A mi irodalmunk átlagára viszont inkább az jellemző, hogy az ágyjelene-tek *betétként* sokszor „kilógnak” a regényből, még inkább a novellából. S az a baj, hogy nem tudunk meg többet sem Jancsíról, sem Juliskáról, mint amennyit már akkor tudtunk róluk, amikor még nem lettek – az író akaratából, a statisztikai átlaggal egyezve – egymáséi.

Az olvasó – nem szólva a hivatásos kritikusról – joggal érezheti: a szerző nagy lehetőséget szalasztott el, amikor – általában a sejtetésen túl, a részletező naturalizmuson jóval innen –, elég sablonosan írt le egy szeretkezést. Az Öszö-vetség nem ok nélkül használta helyenként azonos értelemben a megismerést az együttálással. A szerző nem élt figurái mélyebb megismerésének s megismer-tetésének egy nem is akármilyen lehetőségével. Az említett helyzet – akár más,

többé-kevésbé joggal *kiélezettnek* tekinthető helyzetek – ábrázolása során viselkedési és magatartási módok, rajtuk keresztül emberi jellemek kibontakoztatásának lehetőségét szalasztotta el. Általában egy regény során többször is. Egy átlagos regényben ugyanis *nemcsak egyszer* szoktak szeretkezni. Már pedig a jó írónál a szexuális ábrázolásnak s motivációnak nemcsak piacképessége, esetleg társadalmi funkciója van (s nem csupán a szociológia becses nyersanyagát képezi), hanem s főleg esztétikai funkciója.

Móricz Zsigmond (eleget támadták érte) Turi Danit, Báthory Gábort, vagy akár a Forr a bor kamaszait szerelmi életük bemutatásának segítségével is ábrázolta. Hogy modernebb példákra hivatkozzak: Fejes Endre Rozsdatemetőjében a Hábeter-lányok elég gyakran szeretkeznek, anélkül, hogy sokat törnénk fejüket a partnerek megválogatásán. Szavaik, mozdulataik, az „előtte” és „utána” – a szükséztől, lényegretörő ábrázolás során egyéniségük szerves részének, egyben mélyebb magyarázatának tűnik. A regény csoportos-sex jelenete pedig alkalmat nyújt néhány emberi portré általában szokatlan helyzet során való művészi megvillantására.

Világirodalmi példaként Simone de Beauvoir Mandarinok című, világsiker aratott regényét idézem. Inkább egy csoportról adott hitelesnek látszó információknak, mint kimagasló értéknek tartom. Remek *részletei* között van egy, amelyben szinte tökéletesen ábrázol az ágyban tanúsított viselkedés bemutatása során két embert. A hösnő és Scriassine szeretkezésének meglehetősen részletes leírására gondolok. A szerző részben – a világirodalomban ritka példaként – egy nő érzéseit, gondolatait elemzi egy „fogyasztási” vagy „miért ne?” jellegű szeretkezés közben. A férfi magatartását, szavait úgy állítja elénk, hogy egy teljes embert látunk. S ez a kivételes eset, amikor az ábrázolás *tényszerű* hitelesítése sem hiányzik. E kulcsregényben Scriassine – Arthur Koestler, aki emlékiratában önmagát ugyanilyen mérhetetlen kisebbségi érzetét agresszivitással s fölöslegesnek tűnő pót-cselekményekkel leplező embernek mutatja be, mint a szerzőnőt ágyban tanúsított magatartásának ábrázolása során.

A példák aligha győzik meg a világszerte makacs utóvédharcra berendezkedő prudéria hazai hiveit. John Gunther, amerikai újságíró századunk 40-es éveinek közepén még látta a kései puritanizmus, (amely valaha „skarlát betűvel” bélyegezte meg a házasságtörő nőt) egyik képtelenségig eltúlzott, de lényegét mégis híven tükröző megnyilvánulását. Egy amerikai kisvárosban a következő szövegű tábla díszlett: „Ebben a városban tilos minden szeretkezés, kivéve ha házastársak között és nem túlságosan érzéki módon történik.”

A prúd felfogás a nemi élet irodalmi ábrázolásának gyöngéit, az elcsépelet elemeket, izetlenségeket és idétlenségeket csak *taktikai* célpontként használja. Az esztétikai funkciót szolgáló művészi színvonalat – a tapasztalat szerint – egyáltalán nem fogadja el érvényes „alibiként”. Mert nem az ábrázolás színvonala aggasztja, hanem maga az *ábrázolás* – akármilyen színvonalon.

Szekszárdi meditáció

*Itt jártam, örökké nyugtalanul,
sietve minden utamról föl a „Várba”,
régí utcákon keresztül-kasul, –
majd fakult levelekből a múltat ásva,*

*gyötörtem szemem s magam: mint vadul,
tántorog lejtő felé egy ország, s az árva,
gyötört nép mint hull számszámolatlanul.
S ha kiléptem is, fajtám kálváriája*

*tolakodott gondjaim közé kajánul:
úri útonállók gyilkos szolga-néppel,
török, német, hajdu, rác, – hogy szerteszéjjel:*

*futó, koldus nép, kit vére is elárul,
vérrel itatódott föld, s dúlt, üszkös falvak,
amik újra fölépülnek s tűzbe halnak.*

*

*Falum is hányszor pusztult el, fogyva egyre,
Regun, Régen, Regely: váltogatva nevét.
Volt kelta és alán erőd. Harcra kelve,
hányszor váltotta fel egymást s hány féle nép!*

*Koppányra is emlékszik, vad tatár tüzekre,
török dúlására, küszködően egyre még.
Futó rácok után, puszta évtizedre,
falu nőtt a gazból, a lápból zsenge rét.*

*Romjaiból e város is újraéledt,
holt nép helyén új nép talált menedéket,
kolostorra, török palánkra megyeház*

*s templom épült a dombon, néhány büszke ház.
A küzdő szorgalom várost növelve itt
megkapálta híresen termő hegyeit.*

VERES PÉTERREL BARANYÁBAN ÉS A BALATONNÁL

Az első könyve, amit a háború után, hetedikes gimnazista koromban, egy dunántúli kisvárosban olvastam, a *Számadás* volt. Ugyanebben az időben még egy könyve került a kezembe, a *Mit ér az ember, ha magyar*. Az önéletrajz a kamasz magára eszmélésének, öntudatosodásának lett a serkentője; a névtelen parasztfiatalhoz írott levelekből egy városban élő, a faluval zalai regösutakon ismerkedő diák tanulta a nép- és magyarságismeret elemeit, a paraszti kultúra és életforma értékeinek a megbecsülését. A két könyv, a két élmény elegendő volt, hogy egy életre „verespéterianussá” tegyen. A koalíciós időkben a *Szabad Száj* karikatúrái és a honvédelmi miniszterről keringő anekdoták sem ronthattak ezen a hiten; majd az ötvenes évek elején, az egyetemen kötelező olvasmánnyá előléptetett *Próbátétel* „optimista” novelláiba horgot akasztó kételkedés sem kisebbitte ezt a szeretetet. Meg nem értett, vagy el nem fogadott gondolatai is hitemet erősítették; az egyetértés, a gondolatok találkozása viszont a kételkedés és ellentmondás racionális igényét ébresztette bennem. A tanítványi hűség tett – vitatkozóvá. Az eszméiben való kételkedés növelte a – ragaszkodást.

Ma miben látom ennek magyarázatát?

Veres Péter alighanem mindvégig az alföldi ember szemével nézett körül az országban. Ha átlépett a Dunán, szűkre húzta szemét, kritikussá, gyanakvóvá vált. Még azután is, hogy Akarattyán telket vásárolt és nyarankint kiült a Balaton partjára, a „szikes hortobágyi hazához” mérte a látványt. „Engem Pécsre csak akkor hívtak, amikor már ‚valakinek’ számítottam . . .” – mondta egy alkalommal. Neheztelés volt a hangjában. „De a Várkonyi Nándor kertjében láttott hamvas barackokra ma is emlékszem. Valóságos kánaáni bőségű táj . . .” Hogy 1942-ben korai volt-e meghívása, vagy elkészt, nem tudom. Veres Péter ugyanis 1942 júniusában szerepelt először a Janus Pannonius Társaság ülésén, Kodolányi Jánossal együtt. A *Sorsunk* többször közölte írását, előbb a Németh Lászlóról, majd a Sinka Istvánról készült szép portrét. Várkonyihoz írt leveleiből László Lajos publikált néhányat (*Sorsunk*. A pécsi Janus Pannonius Társaság folyóirata. Pécs város kiadása, 1966). 1943 végén írta: „a között a néhány lap között, amelyekkel szellemi közösséget és köteleességet érzek, a *Sorsunk* is ott van . . .”

1956 tavaszán láttam először Pécssett. Feleségével, a *Dunántúl* című folyóirat vendégeként járt a városban, s az egyik pécsi középiskolába is ellátogatott. Egy diák valami novellafélét olvasott föl. A kanyargós írás a honvédelmi miniszteri múltból csörgedezett a jelenig, s egy faragott fokos átadásába torkollott. Az énekkar népdalokat énekelt. Amikor a Garzó Péterről és Varga Julcsáról szóló dalban odáig jutottak, hogy „rá van írva Varga Julcsa neve”, Veres Péter és Juliska néni egymásra nézett, összevillant a tekintetük. A hátsó sorokban ülő fiatal tanár, akit egy másik iskolából csábított át az érdeklődés, megőrizte ezt a pillanatot. A későbbi találkozások újabb vonásokat fényképeztek a képre. De az emlékek nem lágyíthatták már meg ennek az első képnek az élességét.

A keszthelyi helikoni ünnepségeken, még az első időkben, 1960 táján, egy alkalommal Veres Péter is megjelent. Egyik délután a Tapolcára kiránduló pécsi diákokhoz csatlakozott. Egész úton népdaloktól zengett a vasúti kocsi. Ivasivka Mátyás tanár úr vezényelte a lányokat. Évek múlva is megemlegette Veres Péter ezt a társas dalolást: „Megvan még Pécsen az az énektanár? Hogy is hívják? Olyan jó rád neve van...”

Amikor 1959 és 1964 között a *Jelenkort* szerkesztettem, Veres Péter is ott szerepelt a között a tíz magyar író között, akinek a folyóirat tiszteletpéldányait rendszeresen megküldték. „Cserébe” legendás híri levelezőlapjain üzent néha. Emlékszem, egyszer Őrsi Ferenc tévé-filmjét, a *Tenkes kapitányt* s ebben is leginkább Vujicsics Tihamér kísérezzenéjét dicsérte, máskor a folyóirat tehetséges, fiatal novellistájának, Lázár Ervinnek az írására figyelt föl. 1962 májusában a könyvhét pécsi vendége volt. A járási tanács dísztermében, ugyanabban a faburkolatos, barokk teremben, ahol húsz évvel korábban már egyszer szerepelt, tartott előadást. Magnetofon-szalag őrzi szavait, hangját. Itt van asztalomon a készülék; bekapcsolom. Veres Péter hibátlan, pontos mondatokban fogalmaz. Amikor annak idején a főlvetelt gépbe tettük át, s közlés előtt elküldtük az írónak, jóformán érintetlenül kaptuk vissza a kéziratot. A szabadon elmondott, rögtönzött előadás szövegét csaknem javítás nélkül nyomdába lehetett küldeni. Irodalom és történelem címmel jelent meg a *Jelenkorn*ban. Veres Péter még néhány napig maradt akkor Baranyában. Járt Harkányban, Siklóson, Sellyén és Csányoszáron. A harkányi strandon dicsérte a víz gyógyító erejét, és szállodákat, valóságos fürdővárost kívánt a medencék köré. Siklóson, a várban a kiállítás üvegtárlói minduntalan megállították: hol az egyiptomiak gabonatermesztéséről, hol az angol királyi udvar etikettjéről rögtönzött magyarázatot. Az étterem vendégkönyvébe a helyi gasztronómiát magasztaló sorokat rótt. Sellyén az ormánsági néprajzi múzeum felállítását sürgette. A csányoszári fogadtatás valóságos népünnepélyre dagadt, s jobban emlékeztetett valamely hajdani parasztpárti választási gyűlésre, mint irodalmi estre.

1966 nyarán a *Jelenkor* Veres Péter Balatoni jegyzetek című írását közölte. Tíz év balatoni tapasztalatát mondta el a cikkben. Számos éles és országosan igaz megjegyzése közé a leplezetlen elfogultság és egyoldalúság a közép-dunántúli emberről és a tóvidék gazdálkodási hagyományairól súlyos, elmarasztaló ítéletet kevert. Csoda-e, ha az odadobott kesztyűt főlvette, akinek bölcsőhely e táj, akinek fölnevelő dajkája volt a Balaton-vidék, aki nyaranta ma is dolgozni és pihenni jár a somogyi partra? A „föllázadt” tanítvány a folyóirat következő számában felelt, majd Veres Péter viszontválasza és ajánlata következett: nézzük meg együtt a Balaton két partját, mutassuk meg egymásnak, ami megmutatni való. Erre a következő év júliusában került sor. Annyi ideig voltunk együtt, ameddig egy napszámos munkaideje tart. A Wartburgot fia vezette. Fodor András csatlakozott még hozzánk: Dunántúl „súlyát” növelte. De nem volt vita már ez az utazás, ahogy egy újabb írásban beszámoltam róla, s ahogy Fodor András Veres Péterről szóló szép verse megörökítette. Veres Péter mindig a gazda szemével nézett körül itthon is, idegenben is. A gazda szemével látott a hótakaró alá, amikor a téli orosz tájon robogott vele keresztül a vonat, és az orosz föld minőségéről kérdezte Moszkvában Sztálin. („Ahol az akác magasra nő, ott jó földnek kell lenni.”) A gazda szemével kereste és fedezte föl a hasznosítható szépet a balatoni műút mellett, a kaszálatlan árokparton. („Minden kasszasuhintásnyi lábon rothadó széna egy liter tejtől foszt meg bennünket.”) A gazda felelősségét ébresztette föl abban is, aki a közelébe került. S a jó gazda

és a jó munkás kötelességére sarkallta, aki más élményanyag birtokában, az övétől eltérő indítással kereste az országos gondok megoldását. Amikor a folyódiak *Párbeszéd a Balatonról* címmel kis könyvben kiadták a Balaton-ügyben váltott írásainkat és meghívtak bennünket, Veres Péter újból eljött a somogyi Balaton-partra. A lápvidéken kialakítható mezőgazdasági kultúra, a somogyi Nagyberek hasznosíthatósága érdekelte. Fenyvesen, Bogláron, Öreglakon jártunk. Esett az eső, de nem ismert fáradságot. Erejéből arra is telt, hogy késő estig a balatonszentgyörgyiek előtt beszéljen. Az üzenetét hoztam Pécsre. Olvasta László Lajos szociográfiai munkáját, *A busók töldjén* című könyvét. „Ezt a darabját még nem ismerem az országnak. Látni akarom, milyen a hordalék és az ártéri talaj. Mekkorára nő benne a kukorica?”

1968 őszén a pécsváradi leányvásárra hívták Veres Pétert. Akkor írta: „... hajh! hajh! Jó volna mindenhova elmenni, jó volna a gondolataimat és a 'tartásomat' mentől több emberrel megismertetni, mert nem értenek, jaj, de kevesen értenek... Még azok is, akik érteni vélnek. Ne kerüljessük: nem merem vállalni. Sok elhalasztott ígéret kötelez, és már nem bírok annyit, mint azelőtt. Aztán meg talán ez az alkalom sem megfelelő. A gyerekek oda mulatni jönnek és nem öles próféciákat hallgatni. A rendezvény-áradat mellesleg megint a ló túloldalára esés lesz. Mert mit tudnak adni? Vagy 'kultúrbóvlít', vagy bővlívá alakított álnépieskedést.”

... Vázlatos históriai adatokat írtam arról, mi kötötte Veres Pétert Pécshez, Baranyához és a Balatonhoz. Tényekről beszéltem, hogy végképp el ne kalódjanak. Természetesen a kép még tovább gazdagítható. Egyszer ennek a kapcsolatnak részletes „irodalomtörténetét” is meg kellene írni, egyszer az emlékeket, a leveleket, a dokumentumokat is össze kellene gyűjteni. A távolodó idő sajnos a jelképes és beszédes részletektől úgyis megfoszt bennünket. Ki emlékezik már a mozdulatokra, mellyel kalapjának fogast keresett fenyvesi nyaralónkban: „Nálatok hol tartják a kalapot?” A megszólításra, mellyel a pécsi Széchenyi Gimnázium diákjaihoz fordult: „Tisztelt gyülekezet.” Meg: „Felebarátaim...”? A Nádor Szállodából kora reggel kilépő alakjára? „Mire a többiek fölébrednek, én egyet már járok... Hajnalban árul el magáról legtöbbet a város.”

Az idő, amit közelében töltöttem, hihetetlenül kevés. Találkozásaim Veres Péterrel élete utolsó évtizedében csak olyanok voltak, mint a kör mellé húzott érintők. Élete tükör volt, melyben élesebben láttam meg magamat. Ellentmondásra készítő gondolatai is gazdagítottak.

Fejezzük be tárgyyszerűen az emlékezést; Veres Péterhez ez illik. Élete végén gyakran emlegetett szólása, írásainak már-már stereotíp fordulata volt: „Országban, népben, nemzetben kell gondolkodni...” Amolyan nyelvi szinonimának, helykitöltő felsorolásnak néztem a három szót. Egyszer rálapoztam Petőfi versére, a *Magyar vagyok*ra. A költemény első három versszakánál aligha lehet tökéletesebb költői megfogalmazását találni, mit jelentett Petőfi számára magyarnak lenni. Tartozni egy földterülethez, elfogadni egy etnikai közösséget és vállalni a történelmet. Petőfi válasza teljesen egybevág azzal, amit Veres Péter mond. Ahogy *A XIX. század költői* programját („Ha majd a bőség kosarából...”) Ady a maga számára átertelve („Ehe kenyérnek...”), ugyanúgy fogalmazta át Petőfi magyarság-fogalmát, a *Magyar vagyok* három szakaszát Veres Péter az országban, népben, nemzetben gondolkodás igényévé.

Amikor előadtam neki „fölfedezésemet”, azt mondta: „Hát lehet ennél ki-sebb igényrel élni? A régi igazságokat újra kell mondani. S addig kell ismétetni, amíg meghallják és megértik az emberek...”

„ÉN ÁLMODOM ÁLMAIDAT, TETTEID ÉN VISZEM TOVÁBB”

Észrevételek legfiatalabb íróink kötődéseiről

Amilyen nehézkesek voltunk alig pár éve a fiatal írók, költők dolgában, most annyira örvendetes gyors *felfutásuk*. Szinte alig lehet követni az egyre-másra megjelenő új könyveik sorát. Egy szó mint száz: ez a fiatal generáció szerves rész irodalmunk testében. Minden bizonnyal ők fogják – így vagy úgy – biztosítani irodalmunk folytonosságát, ideje számotvetnünk jelzéseikkel, érzéseikkel, szándékaikkal, törekvéseikkel. Tudomásul kell vennünk, nem gyerekek, ahogy a magánéletben kvalifikált tanárok, jogászok, orvosok, technikusok, nem egy esetben többgyermekes családapák, úgy az irodalomban is *felnőttek*, egyszersmind *telelősek*.

Korcsoportjuk egyébként meglehetősen összetett, bár a korhatárok már eléggé kontúrozódtak. Jobbára harminc év körüliek, meg pár húszegynéhány esztendő. Többek megmutatták már, hogy van karakterük és egyéniségük is (az egyénieskedésre ezúttal nem térnénk ki). Voltaképp nem könnyű jellemvonásaikat közös kritériumokká sodorni. Talán ott és abban lehet őket közös nevezőre hozni, ahogy és amennyiben különállnak, vagy épp *különbözni* akarnak az előttük járó társadalmi generációktól, művésznemzedékektől.

Félreértés ne essék: nem mindenben foglalnak el külön hadállásokat. Például ahogy most irodalmunk általában, ők is éppen úgy jobbára lélektani jellegű kérdésekkel bajmódnak, a pszichológiai problémákat és eszközöket helyezik előtérbe. Az emberi magatartás, viselkedés rétegetinek felfejtése, a látszat mögött meghúzódó erők összecsapása, a történelem és a szubjektum viszonya, a magánélet belső konfliktusa izgatja őket is. Mindez azonban nem jelent feltétlenül privatizálást vagy befeléfordulást, de színezi – mostani szempontunkból – az adott körön belül az idősebbektől való különbözőségek mibenlétének árnyalatait.

Ugyanis: épp az előbbiektől költői-írói meglátásában hoznak ezek a fiatalok néhány új aspektust. Talán már sokszori ismétlésnek is hat ezek számbavevése. A szocializmus belső ellentmondásaira kiváltképp érzékenyek, elképzeléseik, eszményeik és a jelen valóság közti ellentétek hamar dühbe hozzák őket. Mértékük nem az utolsó békeesztendő számait veszi alapul, hanem a belső fejlődés lehetőségeit és a környezet statisztikáit. Racionalizmus és romantika, józanság és anarchia keveredik szemléletükben. Mindezek – véleményem szerint – *kötődésük, viszonyulásuk mástajtaságában, sajátosságában*, a folytonosság értelmezésében érhető tetten náluk.

Kötődésük elsődleges jellemzője a *közvetlen kapcsolódás hiánya*. Sokan és sokféleképpen panaszkodják, hogy „*apátlanul*” voltak és vannak. Sokuk édesapja maradt ott a háborúban, hiány-élményükkel nem igen tudnak mit kezdeni, vagy épp sokminden beleképzelődik ebbe a sajgó tudatba. Másoknál a felgyorsult társadalmi mobilitás tette bizonytalanná az apák társadalmi státuszát, evvel

együtt gyermeki elkötelezettségüket. Másokra is jellemző, ahogy *Szigeti György* írja tavaly megjelent első verseskönyvében: „*Apám paraszt volt, timársegéd lett, / most lakatos egy régi gyárban – / a marxizmushoz mit sem értett, / eseten volt a círógatásban.*”

Ebben az apa-hiány-komplexumban aztán – legtöbbször kimondatlanul megfogalmazatlanul – ott van az egykori többféle önéletrajzzal szembeni bizalmatlanság is, bár személy szerint mindig jóindulatú az alkalmankénti közeledés, és elsősorban apjuknál sajnálják „*a szádba fült sok szép szót*”, ahogy azt *Bencze József* kifejezte. Többek úgy érzik, hogy a közvetlenül előttük járó nemzedékek nem adják meg az együttműködés lehetőségét. *Mócsi Ferenc* egyik fiatal hőst zavarják el ennek okán egy házépítéstől fegyelmezett szerkesztésű novellájában.

Magyarázhatóak, menthetőek is ezek az ellenérzések, bár kirívó példák nem éppen segítenek ebben. *Szentmihályi Szabó Péter* például a következőképp veti el a sulykot: „*Öregek, övék az ország, alszik az ország, / Markolják a világot, eres táradt, mohó kezükkel, / az asztal szélét, a mindenható kulcsokat, a szolgáló telefont*”. A fiatal írók és költők új orgánumban, a *Mozgó Világ* c. almanach első füzetében pedig *Czakó Gábor* elbeszélésében a farkasfiú „*acél fog-sora csálhatatlan biztonsággal találta meg apja kemény szőre alatt a csigolyákat borító izmot*”.

Fiataljaink az irodalmi közéletben sem nagyon próbálkoznak a megfelelő személyes kontaktus-teremtésekkel. Külön sajnálatos az, hogy kiváltképp az élő szocialista, vagy épp kommunista íróknak, költőknek nincs határozott bázisuk a fiatalok közt. Az *Új Írás* két évvel ezelőtti körkérdéséből nyilvánvalóvá vált, hogy például legtöbb fiatal lírikusunk a maiak közül mindenekelőtt *Weöres Sándor*hoz, *Nemes Nagy Agnes*hez, *Pilinszky János*hoz húz. Igazi szocialista-kommunista szellemű alkotóműhely kialakulásáról csak nagyon körmonfontan lehetne beszélni. Az Írószövetség mellett vagy másfél esztendeje alakult *Fiatal Írók Munkaközössége* sem számítható még egy ilyen optimális családi tűzhelynek. És ezúttal nem kizárólagosan a fiatalok hibásak.

Mindezeknek a közvetlen nexusok hiányának elsősorban a fiatalok látják kárát. Az apák társadalmi státuszának mozgékonyasága – például – bizonytalan ná tette a *fiak társadalmi helyzetét* is. Megint csak sokak és sokféleképpen *gyökértelenek*, valamint nehezen bírják az egy családon belüli emelkedés gyorsliftjét, a hat elemitől az egyetemi oklevélig. Keresik a biztosítékokat, ilyen formán foglalkoznak a „*családtám*” problémájával. De épp a már elmondottak miatt származásukat jobbnak vélik a legáltalánosabban meghatározni: „*ember vagyok, emberformájú ember*” – állítja a huszonhárom éves *Béres Attila*, és néhány sorral odébb még hozzáteszi: „*és hasonlítok állítólag a nagyapámra*”.

Nos, a *nagyapa képe*, alakja fölöttébb sokszor felbukkan legifjabb irodalmunkban, és ennek még korántsem lehet magyarázata a nagyszülők társadalmunkban betöltött úkeletű szerepe. Ez egyenes következménye a fenti *státusz-bizonytalanságoknak*. A testközelségen kívüli nagyapa társadalmi helyzete, meghatározottsága viszonylag biztos pontnak látszik, onnét talán biztonsággal lehet eredeztetni. *Tóth Bálint* költő például kereken kimondja, a nagyapáktól hozza „*nehéz örökség*”-ként „*a szabadság vágyát s a lázadást*”. Tisztának, sérthetetlennek tűnik a nagyszülő, idealizálják is természetyszerűen, emberöltők mosódhatnak össze, valahogy már a történelemnek is szól egyúttal a tisztelet. A nagyapa „*az idő tanúja*” – mondja *Szepesi Attila*, kitől dolgozatom címét is kölcsö-

nöztem, azaz költőnk a nagyapa álmait álmodja, az ő tetteit kívánja továbbvinni.

Ebből a szemléletből aztán ismét több minden szokatlan adódik. A fiatalok illuzorikus-idilli elvárásai a mával kapcsolatban valahonnét innen eredeztethetők. Úgy türelmetlenek továbbá, ahogy a nagyapák voltak évszázados keserűséggel. De egyúttal – elnézést a kifejezésért – olyan naivak is. A szürke hétköznapiakat ilyesfajta avitt, nem pedig modern szempontból nem hajlandók szürkének elfogadni és hétköznapioknak tudni – és itt jelentkezik megint a romantikus hajlandóság –, mindennapi csodákat várnak. Egyébként önmagukra is a nagyapák elvárásaival tekintenek, gyakran kísért a költő vátesz-szellem.

Egyet mindenképp fogadjunk el vitaalaprak: nagyon tiszták a fiatalok szándékai, elvárásai. Nem kell tőlük megvédeni a szocializmust. Az ő számukra már egyáltalán nem, vagy csak igen-igen mondva csinált probléma rendszerünk vállalásának, illetve nem vállalásának dilemmája. Nem meglepetésnek, nem szerencsének, hanem adottságnak veszik körülményeiket. Úgy tűnik, nem lehet elégszer hangsúlyozni: túlnyomó többségük sajátjának érzi a szocializmus építését, otthonosnak magát a közéletben, illetőségét, szólásjogát magától érthetődőnek tartja. Feladatuk – ismerjük el – fura módon jelentkezik: a változót kell még változtatniuk, és evvel együtt ők nemegyszer a változtathatatlant is igyekeznek átértékelni. Művészi és ideológiai eltévelyedéseik azonban nem annyira gyökeresek és mélyek, és ha elképzeléseik egészségesen változatosak is, abban szinte valamennyien közösek, hogy vállalják a korszerű, szocialista eszméket.

Mégis: akkor hol adódnak félreértések?

Egyrészt a *beleszületettség* evidencia-élményénél, vagy *Gutai Magda* költői szavaival ott, hogy „*már megszokott varázsával vert a rend*”. Abban van és lehet nézeteltérésünk másrészt, hogy úgy érzik – például a már idézett *Béres Attila* –, hogy „*melegre tettek*” és „*az út előttem simára legelten*”. Ebben benne van egyfelől az illetékesség bizonyításának lehetetlensége fölött érzett elkeseredés, másfelől a lecsontolt perspektívák tudata is. *Rózsa Endre* is nyilván ezt érzékeli: „*a létező egyetemesség / megfeneklik a dolgok zátonyán*”. A társaságban az egyik legfiatalabb, *Verbőczy Antal* még három éve fogalmazta így: „*naponta szülöm az elérhetetlent*”. Nyilván ezen az alapon igen elterjedt a *Déva vára* asz-szociáció, hirtelenjében *Mezey Katalin*, *Kiss Benedek*, *Rózsa Endre*, *Horváth Lajos* költeményeit említhetném mutatóba.

Mindez a korhoz való viszonyulás befolyásolja és magyarázza egyben a *hazához*, de még *édesanyjukhoz* való viszonyukat is. Az anya mindegyikőjükénél – természetesen – a védelmet jelenti a világgal szemben. De ezek az édesanya képek, *Bella István* kifejezésével, „*kifosztott, félárva*” szülőt rajzolnak föl. Itt sincs meg az igazi kontaktus, megértés; *Agh István* szögezi szembe aényt: „*nem tudod miért vagyunk kopárak*”. A hazával való viszony is ilyen formán differenciált, érzelmileg és értelmileg egyaránt.

Kétségkívül van ebben az utóbbi sajátos nexusban egy megejtő ragaszkodás, ugyanakkor jóhiszemű perlekedés is, egy pertu viszony, azt hiszem, nem ok nélkül ötlük eszembe *Ady* és *isten* sajátlagos kapcsolata. Érdekes, a legfelősebb *hazagondolás* a prózistáknál jelentkezik. Korábbihoz hozhatnánk példának *Módos Péter* vagy *Csaplár Vilmos* elbeszéléseit, újonnan a nagy feltűnést keltett *Bereményi Géza* írásait érdemes elsősorban említeni. A fiktív *Zs. asszony*nak szóló „levelében” írja: „*Ez a hely, ahol élünk, jól tudom, a nagy fordulatok színtere, de tán sehol sem ilyen erős és élő a múlt, mint itt és közvetlen környezetünkben. Az elismert vagy elhallgatott múltból beszélek, Asszonyom. Végt-*

lenbe nyúlnak itt a jelen okai, s meg kell tanulnunk számot vetni velük, ha a pillanatban el akarunk igazodni.”

Méltányolandó igényesség ez, sajnos nem mindig tud mérvadó lenni. *Szepesi Attila* egy rossz pillanatában egyszerűen mostohának hívja hazáját. *Szigeti György* a pertu viszonyt élezi: „itt maradtam rád morogva”; aztán „ne hagyj engem félredobva!”. Folyik tehát az értékelés, az átértékelés, és az eredmények olykor megdöbbsentőek: „Magyarországot / feketén tessék / a világ minden térképei!” – javasolja *Kiss Benedek*. A huszonhárom éves *Cserhádi László* írja: „Nincs itt semmi. Minden csak hiány. / Hiány, mit úgy hívnak: minden / rendbejön egyszer”.

Ezekhez az – önkényesen – kiragadott megállapításokhoz ez esetben politikai közelítés helyett jobb alkotáslélektani aspektusból kiindulni. Az utóbb idézett *Cserhádi László* írja másutt: „Anyám egyszer kitett a hóra / s belémfagyott a zűrzavar”. Ez a „zűrzavar” nemcsak ifjú költőinkbe, íróinkba merevült bele. Ők jeleznek valamit; fiataljaink tudat-állapotját, amelyet holmi kedélyhangulat hullámvázok nagyon is szélsőségesen ki tudnak lendíteni. Igaz ugyanis, hogy a mai fiatalok meglehetősen korán kezdenek érni, de világunk kaotikussága folytán, meg a megsokszorozódott ismerethalmaz okán tovább is tart eszmélésük, aztán a szellemi tökéletesedés nem mindig jár együtt a jellem gyors szilárdulásával. Hiányzik a nagy iskola. *Veres Péter* egy fiatal íróhoz írt levelében pontosan látta meg a lényegét: „osztályharcélményed, sőt már osztályélményed sincs”.

Érzik-tudják ezt a hiányt a fiatalok, panaszzalják is. A harmincéves *Rózsa Endre* 1965-ben írta, az utóbbi időkben okkal, ok nélkül idézzük két sorát: „Sosem halunk meg ezen a csatatéren / Mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk”. Négy esztendő korkülönbség van *Rózsa Endre* és egykori egyetemista társa, *Baranyi Ferenc* közt, kinek két sorát szintén sokszor citáljuk: „Mert nektek győzni dicsőség volt, / de nekünk győzni kötelesség”. A két vers születése között is négy esztendő van, már a teljes konszolidáció utáni négy év, és mint a példa – meg még számos példa – mutatja, fiataljaink most nem találják meg a kornak megfelelő harcformájukat. De vajon megkaptak-e életideájuk kiválasztásához minden segítséget?

Nem véletlen, hogy javarészüket a *történelmet* hívja segítségül, azt igyekszik faggatni. Sajnos, ahogy csinálják, nem sok eredményre jutnak. *Dózsa György* alakja például szinte mindegyikőjük képzettársítási rendszerében benne van, de egyikőjük sem jutott el művében Dózsa átgondolt, konzekvens értékeléséhez. Még *Sertőző Simon* sem ér a lényeghez, felületen marad második kötetének egyébként szép Dózsa-költeményében. Valamifajta motiválatlan érzelmi kötődésről van itt szó, nem pedig egy elemzések során tisztított kapcsolódásról. Sajnos, inkább homályos nosztalgiaszerűség ez, mintsem meggondolt tudatosság. Így van ez a még egy smás helyen említett huszitákkal, meg a kuruc szegényekkel kapcsolatokban is. Más tanúságot itt sem kapunk, mint regisztrálhatjuk, fiatal íróink tendenciózan a századokkal előtti történelmi múlthoz fordulnak, akarva-akaratlan kerülnek – az eleven antifasizmussal gyűlölt második világháború kivételével – az utóbbi századnyi idő eseményeit.

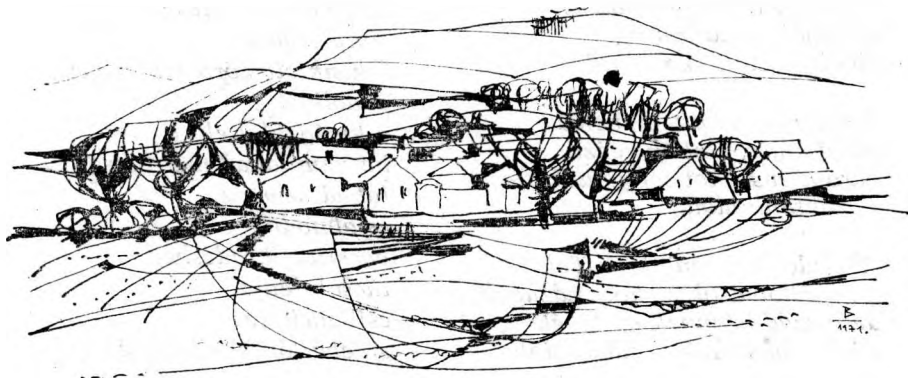
Irodalomtörténeti kötődéseikben másként van ez. Bár az utóbbi években kétségkívül ismét megnőtt *Petőfi hatása*, föl-fölmerül – *Kovács István* szavaival – „*Petőfi szív-arca*”, és a nagyon fiatal *Bari Károly* szép versgondolatával: „*Életünkől-kitörölhetetlen szavakká tördelted lelkedet*”. Végülis azonban *József Attila* az, akivel minden fiatalnak szembe kell néznie. Ifjú költőink nem is

kerülik a találkozást. „Nagyon sokan kuporgunk / hatalmas árnyékodban” – írja Béres Attila József Attila-versében. Alkalmasint már-már nyomasztó is ez az inspiráció. Béres Attila mondja ki: „amit magamban keresek, / miattad nem találok”.

Az az igazság azonban, hogy a fiatalok József Attila életművének egészével nem képesek megcsinálni a számvetést. Nem igen jutnak el József Attila eszmei nagyságához. Nem is József Attilát, hanem *Szárszó tragédiáját* keresik, így van ez például *Sumonyi Zoltánnál*, *Utassy Józsefnél*. *Kertész Péter* meg például azt kéri József Attilától, hogy „ajándékozz szelid szavaiddal engem”. Ily módon egyoldalúan csak – keresetlen példaként mondva – a *Medáliák* József Attilájához férköznek közel, nemegyszer figyelmen kívül hagyva a *Téli éjszaka* költőjét. Talán *Bella István* az, aki József Attilában képes megtalálni az országban és egyetemességben gondolkodót, a nép ügyétől és az osztályharctól áthatott lírikust.

Van tehát igény fiataljainknál a pozitív kötődésekre, progresszív törekvésekre. Lehetőséget kell biztosítanunk önigényességük kiteljesedéséhez, önalakításuk tovább folytatásához. Hiszen nagyonis jellemző az, hogy a szépíró *Vathy Zsuzsa* fél évtizeddel vegyészmérnöki diplomájának kézhezvétele után első novelláskötetében így beszél: „Azt hiszem, ha holnap megkérdezné valaki tőlem, mi szeretnék lenni, összevissza beszélnek: jogi Indiában, közgazdász, szerzetes, Szindbád, spártai harcos, utcai árus, Don Quijote, farmer, Afrika-utazó, tanítvány . . .”

Minden magabiztosságuk ellenére – úgy vélem –, hogy legtöbb fiatal alkotónk lelke mélyén legszívesebben ezt az utóbbi státust választaná. Az eddigiek során talán épp a tanítvány lehetőségeinek hiányát érezték meg. Erre utal az a formálódási vágy is végül, amely *Gutai Magda* előbb már idézett versének másik három sorában fedezhető fel: „Mégis: eszmélni születtem, / és napról napra bölcsőbb áhitat / hajlit hűséggel, formálódó koromhoz”. De nem lenne teljes a gondolat, ha nem írnánk ide még összegzésként a befejező szavakat is: „eszmélésem szigorú alázat / talaján fölsarjadt büszkeség: / bennem növekszik, súlyosul a század, / s nem elfogadom, keresem kezét”.

Őrizzék csak

Mit akar ilyen korán
 a szél meg a tenger,
 bordák kertjén
 a halál ásóymai
 Most kaljek át
 a hajasbabák
 a sztrájkoló esők fegyelmén
 Vagy vonuljak
 egy elmúlt éjszaka
 egy akna-vert szerelem
 tarthatatlan árkába vissza
 Találjon rám a reggel:
 fektemben is
 szememhez-édesgetett fű
 véremre-szokott farkas
 Őrizzék csak
 homlokomon
 az évek fejszecsapását

Találka

Idegek cigány-zsivaja.
 Cserepés a szám a láztól:
 köhögők, botorkálok
 távol a fűtött szobáktól.

Veled van találkám, veled
 sálad nincs, cipőnk beázik,
 három évszakot téptünk össze
 s szöktünk idáig.

Allandó lakhelyünk: a Tél,
 a végállomások, a kocsmazugok,
 de a szád istennek-irt levél
 s jaj, válaszolok – válaszolok.

Négy parancsolat

Fölállni,
 ha az ösvény elesett,
 sínre szállni
 a kisiklott Történet helyett,
 odaállni
 a kivégzőfal elé,
 ha nem fakad már rózsza
 fakad szívedé,
 és álmodni
 pacsirta-ébredésben:
 tücsök-fényt
 csillagcitérát
 s Fehérlótiát – hogy éljen.

Változatok egy témára

Hogy valaki járt a szobában
csak az árnyék árulta el
mely a tiszta lapra vetődött
s tovasuhant
tapintatlanul meglökvé
annak könyökét aki irt
Mig szaporodtak a csikkek
egy hamutartó homályában
mint ellenséges indulatok
gyufaszálak lobbantak el

meg-megújuló csendben
A fűtő benyitott
talán épp csak azért
hogy a tűzre nézzen
A félig nyitva hagyott ajtón
utat tört magának a hideg
s illendőségből odaköszönt
bár senki sem akart tudni
létéről ma még
ezen a későőszi korareggelen

*

A háta mögé állt
úgy lesett át a vállán
önnön árnyéka hogy
szemmel kövesse
vele a sorokat
Elfáradtunk – mondták a szemek
de a kéz egyre szaporábban
hajtotta a lapokat
oly hevesen hogy elszakadt a papír
Oldalakat tépett ki
sorokat és szavakat
dobált a háta mögé
előlvadatlanul

*

Az asztal alá bújt
onnan nézett fel rá
Később a kávé tükréből
hogy elhagyta étvágya-szomjúsága
Ekkor fűtötyentett neki
mint régen amikor
hűségét próbára tette
Aztán odavetette aznapi
maradék vacsoráját

A REZIGNÁLT LÁZADÓ

Rákos Sándor: Meztelen arc

Szerencsés költő Rákos Sándor. Még akkor is az, ha ő maga – ami föltehető – másként érzi. Mert a költészet rendhagyó pályája: itt a hosszú mellőzöttség a legkevésbé sem jelent egyszersmind sikertelenséget, a korai ünneplés pedig csak ritkán jutalmaz hervadhatatlan koszorúval. Dudásnak, bárhogyan kerülne is, a pokol a szerencse.

Rákost a kritika évtizedekig megkímélte szemhunyató fénypázmáitól. Mulasztás? Az, mégis elmarasztalhatatlan. Hiszen alkalmasint épp e mulasztás segítette hozzá – legalábbis részben – a költőt, hogy művét azzal a gigászi belső viaskodással munkálja remekké, amely nélkül csak kérésztű siker születhet, művészet soha.

Három évtized hét kötetre rúgó terméséből ad szigorú-szép válogatást ez a nyolcadik könyv. Szemünk előtt, mint a térkép, terül el egy költői pálya, völgyeivel és magaslataival. Ideje fölmérnünk, mi a helye líránkban.

Az induláskori hatásokat vizsgálva, két név ötlik szemünkbe. Az első a Füst Miláné.

*Bizony-bizony, végtére is már illenék tudnod a választ, nem csak így szóltanul kutya-
golva verved től az éjszaka bozótját, tülelvén a távoli tütyőt...*

(Intés a szívhez)

*Jaj
isten fülem világra betapasztá,
en-jajomnál egyebet meg nem hallok...*

(A betömöttfülvű jajongása)

*De én, az isten szörnyetege, törzsök-
nélküli lény, magtalan s mintegy szeméremtest híján!*

(Az isten szörnyetege)

Ezek az idézetek, archaikus nyelvükkel, sirám-hangjukkal vitathatalanná teszik, hogy az induló lírikus egyik örökhagyója Füst. A másik: József Attila. Ki ne hallaná ki a *Közös burokban* kezdő soraiból: –

*Minden voltunk, mi egykor egy vala
és most szétváltan új egységre tör...*

– A Dunánál sorait:

*A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzetség, mely egymásra tör...*

Hanem Rákos hamar levedli az idegen bőrt. Nem csoda: a felszabadulást követő első esztendő szükségképpen hozzá magukkal a hangváltást. Rákos lírája életközeli lesz, az áhitott rend megvalósulni látszik, s a költő is föllélegzik „az olyan háznál, hol a nép a gazda”. Am csakhamar elérkezik a hatalom eltorzulásának tragikus ellentmondásokkal terhes időszaka. Hogyan hat ez a költőre?

Bámulatosan kevésbé. Legföljebb annyiból, hogy Rákos ekkor mintha szokatlanabb közegben mozogna. Természetes hajlamát, a mítosz-elvonást egyelőre – a korszellem hatá-

sára – visszafojtja: a hétköznapi ez idő tájt mint hétköznapi jelentkezik verseiben. A korábbi profétikus hang népdal-ihlette szakaszoknak, életképeknek, Aranyt idéző hangulatoknak, hagyományosabb versszerkezeteknek adja át a helyét. Gyönyörű miniatűrök születnek ezekben is, mint például az impresszionista *Fácán*, vagy a filozófikus *Atlényegülés*; s nemkülönben költőjük ritka pontosságú kifejezőerejét hirdetik szatírák (*Hipnózis*) és szerelmes versek (*Ruhátlanul*).

A kor hivatalos eszményét, az idillt, Rákos egyetlen pillanatra sem vállalja. Ekkoriban figyelhető meg költészetében a harmadik új hang jelentkezése, a biblikus sirámokat és az életképeket követő tragikus groteszké (*Álmunkban*, *A házvezetőnő pokolra száll*, *Mélyvizben*, stb.).

Igen lényeges minőségi ugrás ez. A nézőpont hirtelen eltolódásával az ábrázolandó tárgy egyszerűen mélységet kap. (Úgy vélem, semmiképp nem tekinthető véletlennek, hogy a tragikus groteszk ebben az időszakban egyszerre többhelyütt jelentkezett Európának ebben a szögletében, s vált egy korszak jellegzetes szemléleti és kifejezési módjává.) Miről is van itt – a vizsgált életművet tekintve – szó? Rákos első két periódusának szintéziséről. A jaj visszatér, de immár közvetetten, kerülőúton, olyképpen, hogy a váratlanul új szögből láttatott életképek groteszk tragikumában jut kifejezésre. Tehát a kényszer-kitérő is gazdagodásnak lett forrása. (Erre is gondoltam, amikor Rákost szerencsésnek neveztem.)

Nem kétséges: a költői eszközök tetemes gyarapodása ez, olyannyira, hogy sok más költő bizonyára meg is elégedett volna ennyivel. Rákos továbblép. Mi már a *Meztelen arc*-ot lapozgatva tudván tudjuk, ő akkoriban legfőljebb sejthette, hogy minden – vagy majdnem minden – addig elért költői eredménye (s ez sem volt kevés!) csupán készülődés, intonálás, fegyvervizsga. Hogy – kevés kivétellel – heves-naiv lázadás és fanyar rezignáció még külön versekből feleselnek egymással. Még – elszánt öklözők – csupán méregetik, kerülgetik egymást. Később majd az ütőtávval együtt csökkennek a fölösleges mozdulatok. Most még csak a program fogalmazódik meg, kissé tán túlon túl rigorózan is:

*Törpe az, ki minden szavát kimondja.
A nagy rostál. S hallgat a legnagyobb.*

(Nagy költő)

De ne siessünk előre. Tűnődünk még el részint azon, miért is fogott oly kevésbé Rákoson az 1949-től 56-ig terjedő hét sovány esztendő, részint pedig a bírálat értetlenségének okain.

Ami az első kérdést illeti, rá viszonylag könnyű választ találnunk. Rákos költészete, ha mégoly emberközpontú is (s melyik költészet nem az?), nemigen táplálkozik felszíni hatásokból. Múltakony mozzanatok akkor sem igen hagynak rajta nyomot, ha egy-egy pillanatban fontosságuk átlagon fölülinek tetszhet is a kevésbé bölcs elme számára. Ezt a költőt az emberiség nagy sorskérdései rázzák. S mert a teljesen emberi lét – az értelmes együttlét – reményének tüze hevíti, katalizmával fenyegető kudarcának jeges lehellelte fagyasztja: hideglelősen hánykolódik a két pólus között. A „Mit lehet tenni?” kérdésre hol tehetetlen átkozódással, hol dühös ellenszegüléssel, hol ráolvasással, hol elégiával, hol fintorral, hol hangos serkentő szóval, hol csöndes konoksággal válaszol; de mindig erre a kérdésre keres feleletet. Arra, hogy mit tehet a költő az emberért, s mit az ember a halál ellen.

Intellektuális líra? Ebbe a tautológiába éppoly értelmetlen volna belemennünk, mint abba a magakellettő másikba, mely szerint ez a költészet emocionális. A költészet megismerés, tehát eleve feltételezi az intellektualitást; de sajátos, *indulati* jellegű megismerés, amelyet képtelenség hideg számítással életre csíholni. Rákos egészen egyszerűen költő, mégpedig az igen súlyos szavúak fajtájából való, abból, amelynek képviselői sem a vakondtúrást, sem a szemétdombot nem nézik – még akár percre sem – Mont Blanc-nak. S ebben az értelemben – vagyis a lehető legjobb értemben – *szocialista* költő is a *Meztelen arc*-nak soká értetlenséggel kezelt és ezért mellőzött alkotója. (Mégpedig nemcsak az olyan nyilvánvalóan politikai költeményekben, mint amilyen a sokat idézett *Szegények vonulása*, vagy a *Munkásgyűlésen!*)

Mármost, hogy mi is okozta a meg nem értést? Ebben már több tényező játszhatott közre. Részint a hazai költészetbírálat színvonala; részint a költő életművében tagadhatatlanul föllelhető egyenetlenség (amelyre még visszatérek); részint pedig az a körülmény, hogy Rákos valamiképp az irodalmi élet senkiföldjére szorult, nem tartozván sem a polgárinak minősített líra táborához, sem a szocialista lobogó alatt kalózmódra hajózó almanach-líra flottájához. S mivel a kritika nem tudott vele mit kezdeni, az a képtelen helyzet állt elő, hogy ez a messzire tekintő, igényes alkotó mindkét irodalmi csoporttal szemben hátrányba került.

Idillt persze nála is találunk; de melyet? Tessék elolvasni a *Téli világ* című verset, a kötet egyik legszebb darabját! Helyszüke miatt itt csak a befejezését idézem:

*Kortyolgatnánk a mélyhűtésű csöndet,
míg a ház előtt, az utca kövén,
kristályosan és laza rétegekben
gyűlne a hó s mint kozmikus növény
ablakunkra jégvirág rajzolódnék!
S úgy folyna át rajtunk e nyugalom,
mint villamos vízalatti derengés
az áttetsző húsú naphalakon.*

Az elképzelt idillt a feltételes mód visszájára fordítja, jajjá emeli. Nincs nyugalom – hirdeti Rákos. Nincs, nem lehet nyugalma annak, aki a mindenség törvényeire, tulajdon fajtája jövőjére fülel.

Az idill erőlyes félrevetéséről formai megoldások is tanúskodnak. Például az iménti idézet utolsóelőtti sorában kézenfekvő volna az alábbi, gördülékenyebb ritmusú szörend: *mint vízalatti villamos derengés*. Ösztönösen-e vagy tudatosan, ki tudja, mindenesetre a döccenősebb szörendet választotta Rákos, kiemelve ezzel a képet, amelyet az olajozottabb daltam elnyeléssel fenyegethetett volna. E törekvés mélységesen jellemző Rákos költői aszkézisére. „Én a dalt nem buta citerán tanultam” – veti oda az igazán alázatosak göggyével a költő, s igaza is van. Harca a kész, bejáratott vers-zenékkal (a botfülűek értetlenségének egyik oka ez is!) tiszteletünkre és csodálatunkra méltó. Prófétikus nyelve nem a bűvölő krisztusi biztosságot, hanem Mózes dadogását idézi. Néhol – úgy tetszik – szándékosan „rontja el” a kellemesebb hatást kínáló változatot. (Itt-ott túlságba is hajtja ezt; például ahol himrimre nőrimet csenget: „halál-lábaaimnál”, „közé-megkötözék”).

A *Kiáltásnyi csönd* című kötet verseivel kiteljesedő érett korszak nyitányát *A tény felé* kötetből vélem kihallani. Már indító verse, a *Távoli vizeken* is kis remekmű. S utána sűrű, aszú sorok sereglenek. Negyven körül a költői lét szorongattatásai hirtelen fölfokozódnak; kevesebb lesz a kimondani érdemes szó, több a mondottak súlya. Olykor (elsősorban a *Nagy, hófehér madarak szárnyai* című költeményre gondolok) Berzsenyi jut az eszünkbe, pontosabban az a poétikai vonulat, amely Zrinyin, Berzsenyin, Vörösmartyn át Füstig ível; Rákos ehhez tartozik, ennek folytatója. Itt már nemigen találunk köntösszagotó sirámokat, mint a pálya elején, s a szelidebb képek, az idillt sóvárgó elégiák ideje is elvonult. Ez már nem is ének; Mózes fölhagyott a dadogással: kötáblákba vési közlendőit. Tízparancsolat? Akár annak is mondhadjuk, hiszen Rákos lírája elsőrendűen etikus líra. A halál szorításában is a teendőkre figyel.

De a *Kiáltásnyi csönd*-ig még tovább tart az a bizonyos egyenetlenség, amelyről fon-
tebb már szoltam. Mire gondolok? Arra, hogy ahol a gyermeki naivitásnak nem sikerül ki-
termelnie az ironia, vagy legalábbis a fanyarság antitoxinját, még a legnagyobb lélegzetű
írások fölött is ott lebeg a banalitás árnyéka. Ezt főleg némely korai költemény esetében
figyelhetjük meg, de hébe-korba későbbiekében is. S ezzel párhuzamosan folyik az öldöklő
birok a régebbi és az új kifejezősmód, az avítottabb narratív és a modernebb asszociatív líra
között. (A kötet 157-ik oldalán a *Meddőség jelei* kitűnő példa az utóbbira; két oldallal utóbb,
de fél évtizeddel korábbi keltezéssel, a *Varakozás* iskolapélda az előbbire.) A *Kiáltásnyi*
csönd-del érkezünk el az eddigi pálya csúcsára, ahol a tömör asszociatív költészet immár
semmiféle teret nem enged a laza, narratív versépítkezésnek. S ez az a kötet, amelyben

Rákos, az ősi sumér-akkád agyagtáblák mítoszainak fordítója, újabb minőségi ugrást hajt végre, s megleli igazi nyelvét.

Nem véletlenül utaltam az agyagtáblákra. Ahhoz, hogy Rákos legújabb hangjának lényegét megérthessük, föl kell figyelünk arra a tényre, hogy Rákos az emberiség útját fordított sorrendben járta be olvasmányaiban. Az Ótestamentum után jutott el az agyagtáblák üzenetéig, az áradás poézise felől a tömörítéshez. Rácáfolva Lengyel Balázs egy korábbi véleményére, mely szerint a prófétikus, rimes szabadversben jeleskedik a leginkább, egészen természetesen, legbensőbb énjének parancsára mond le immár végképp a szavak zenei mágiájáról, hogy egy ősből mágiát elevenítsen föl: a dolgok megnevezésének, a semmitől való elhatárolásának a születéssel egyenértékű varázslatát. Csak hát Rákos modern lírikus, aki többre képes az agyagtáblák névtelenjeinél. S igen sajnálatos, hogy ezt a többletet, az igazi újat, amit Rákosnak ez a legutóbbi fejlődési szakasza hozott, még az elismerő kritikák sem igen nevezték néven.

Mint ismeretes, hazánkban a metaforikus líra Vajda Jánossal veszi át végérvényesen az uralmat a fogalmi költészettől. Az elmúlt negyven esztendő azután – mindenekelőtt József Attila költői módszerei révén – hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy a megnevezhetetlen, a költészetnek ez az épp annyira talányos, mint szerves része, többnyire két költői kép vagy szó egybeütközése nyomán szikrázik föl és válik érzékelhetővé, legalábbis a magyar lírában. Rákos teljesen új csapást követ. Ő nem annyira a szavak egymáshoz való viszonya segítségével, mint inkább a kimondott és kimondatlan szavak viszonya útján sugallja a meg nem nevezhetőt; más szóval: nála *a szavak és a csönd pólusai közt támad magasteszültség*. A szó – ahogyan ő maga írja – „az elhallgatás többletével” hat igazán; folytatása ott rezeg a környező némaságban, érzékeny fül meghallja.

Itt, a *Kiáltásnyi csönd* lapjain is folytatódik lázadás és rezignáció drámája (itt igazán!); de most már nem külön versek hordozzák a konfliktus külön elemeit. Jellemző példának hadd említsem csupán az *Örökség* című verset, amelynek megrendítő erejét éppen a szembenálló tendenciák egyidejűsége adja. A korábbi versek gyermekien lázadó Rákosa innen éppúgy hiányzik, mint ellenpólusa, a kétségbeesetten lemondó. Egy *rezignált lázadó* áll előttünk; amiben persze az is benne van, hogy a hangsúly azért továbbra is a bele-nem-törődésen maradt, azon a véren vett fölismerésen, hogy a világ – ha pofonok, ha sebek árán is – folyton továbbváltoztatandó.

Ez az érett Rákos már tudja, amit csak kevesen: fölösleges mozdulatok nélkül cikázni át téren és időn. Sőt, a gyönyörű *Anyasírató* arról tanúskodik, hogy az indulat legnagyobb sodrásában is képes olyan tömörítő fegyelemre, melyet jómagam súlyosabbnak és korszerűbbnek érzek az elmúlt évtized neobarokk divatjánál.

Idestova másfél évtizede lesz, hogy *Halhatatlanság* című négysorosában Rákos, rezignáció és lázadás közt szinte keresztre feszülve, így írt:

*Mint denevér az ajtó fölött,
a kor szemöldöklájára szögezve
kínlódom szétteszített szárnyal.
Halhatatlanság, ne így keretezz be!*

Hiába minden: így fogja bekeretezni. Amire azért mégiscsak vigasz, hogy a bekeretezett, fölfeszített denevéren kívül a szemöldöklá is ő, a költő. Aminthogy ő a szög is.

AZ ÜVEG ÁRNYÉKA

Fordított könyv a Szepesi Attilaé: a kötet első fele (tehát a korábbi termés) határozottabb, mint a befejező rész. A költő elindult az ifjúságból, valamerre a férfikor felé, de útipoggyásza egyelőre a nosztalgia.

Jelenemből előre
de nem a jövőbe

E két sor nagyon pregnánsan jellemzi az állapotát. Az elbizonytalanodás jele, hogy az ifjúkor természetes élménye, a mozgás, a fejlődés az utolsó versekben a sodortatás-érzésbe torkollik (Folyó).

Vagy a tétováság nemzedéki élménye lenne Szepesi Attilának? Nemcsak nála, hanem több fiatal költőnél kettős szándék feszül a versekben: egyszerre tapogatózni hátra és előre, a múltba és a jövőbe. Nem öncélúan, a két mozgást egymástól elválasztva, hanem egyiket a másikkal magyarázón, a kettőt egymásba építve. A kötet vége felé érezhető bizonytalanság azt mutatja, hogy eddig a történelem megvallatása, felfedezése járt nagyobb sikerrel, az előre vivő lépések – amelyek kétségtelenül mindig nehezebbek – valahol félúton megszakadtak.

Csak első pillantásra furcsa, hogy valaki huszonnyolc évesen a történelmet firtatja, s a mába, saját életébe építi bele mindazt, ami erre érdemes. Csak látszatra furcsa, mert a történelem, ha nem is sorsot, életpályát kisziklat, de beleszólt a „huszonévesek” életébe is, a gyermekkor és ifjúság legérzékenyebb pillanataiban érkezve. Ilyen élmények nyomán Szepesi Attila előtt a hazai táj nemcsak térben, hanem időben is többdimenzióssá válik, ugyanakkor megőrzi érzékletes valóságát, festőiségét (Utazás). Letagadhatatlanul magyar valóság és kozmikus szemlélet ötvöződik egybe nagyszabású verseiben (Éjszaka). A földből betyárok csontja és az ősök koponyája fordul ki, egyszerre valóságosan és magyar költői hagyományt idézőn.

Filmszerű vágásokkal, lassú „kamera-mozgatással” építi ezeket a verseket, ugyanakkor megkomponálásukba zenei elv is belejátszik: az érzékletes képeket hordozó rövid sorok – gyakori enjambement-okkal vegyítve – gyorsan át meg átváltanak gondolati absztrakciókba.

Szepesi Attila ritka költői adottságokkal

rendelkezik: érzékenység, ösztönökben vibráló költői improvizációs készség jellemzi. (Kortársai közül az ugyancsak elsőkötetes Győri László hasonlítható hozzá.)

Vannak a költői nyelvnek olyan szavai, amelyek hosszú időre (vagy örökre?) lefoglaltattak a klasszikusok verseiben, mint nagy versek kimozdíthatatlan sarkkövei, avagy devalválódtak valamelyik irányzat „konyhájában”. Akármelyik esetről van szó, nagy kockázat egy mai költőtől, ha mégis megpróbálja felhasználni őket. A „munkás” és a „paraszt” eddig talán József Attilánál nyerte el a legsúlyosabb értelmét, s talán a sematikus korszak ürügy-költészetében koptatódott el leginkább. Szepesi Attila képes semmisnek tekinteni az olvasó előítéletét, s újra felragyogtatni, más összefüggésbe helyezve megtisztítani ezeket a szavakat a rájuk rakódott nemkívánatos asszociációktól.

vasárnap dél most nem vagyok
erős sem elszontyolodott

nem vagyok munkás sem paraszt
ülök törékeny ég alatt

ha kőre nézek kő vagyok
bárkire nézek ő vagyok

Juhász Ferenc egy helyütt azt írja: „A magyar költészet természete, hogy boldogan fölemészti hagyomány-múltját, mint ősök, akik megették halottaikat, népek, akik megették királyukat, hogy előzzék a mulandóságot, osztozzanak hatalmában és erejében, s önmagukba átvigyük a múlt-idő erejét.” Majd így folytatja vallomását a hagyományról, költői örökségről: „... úgy ágyazza bele a költő a szívét (mármost a hagyományba, M. L.), mint hernyótestbe petéjét a darázs, s míg a kikelt pete-szülött fölfalja a test ragyogó, forró és erjedő tűz-gyökér-erezésű belsejét: önmagává-emészti, magába építi a múltat, lesz vére és lángja a megemésztett folytatás és indulat”.

Szepesi Attila is fölszívta mindazokat a hatásokat, amelyek ismerete nélkül ma már nem lehet verset írni – s többet is: a modern képzőművészet élményét éppúgy, mint a preklasszikus zene világát (ahogy azt magáról vallotta). A költészetben József Attiláig („Tanulgomat a novemberi fák / csillag-tartó feszes fegyelmét” Villon Újpesten; „Egyszer, ha végképp kilakoltat / magamból:

ne higgyetek neki – "Anti-én) és Juhász Ferencig nyúlnak a Szepesi-versek hajszálygókerei. Elsősorban nem is stiláris, költői nyelvi hatásról van szó, inkább a fenti költők dikciója játszik bele, tűnik át Szepesi verseibe (utaltunk már zenei fogékonyságára).

A példák és mesterek nyersanyagából Szepesi Attila is kikeverte a maga színeit, ráerezett önnön hangjára, s éppen az önmagáévá emésztett gazdag anyag, a tehetség diktálja, hogy az utolsó versek ellágyuló-nosztalgikus világából kilépjen s egy markánsabb, a férfikor követelte lírát munkáljon ki. Ez a feltevése annak, hogy ne maradjon csak *egynek* az elmúlt években jelentkező tehetséges költők között.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Garai István:

PANNÓNIA ÉKKÖVÉNÉL

A „magánkiadás” valamikor az irodalmi élet bevett szokásai közé tartozott; számos vers, amelyet ma a magyar költészet kincsestárához sorolunk, először a szerző kiadásában került az olvasó elé. Ismeretes ennek a jelenségnek a magyarzata: a tőkés könyvkiadás nem finanszírozott olyan vállalkozásokat, amelyekből üzleti sikertelenséget vagy politikai bonyodalmakat várt. Manapság aztán ismét akad néhány példája annak, hogy az író maga jelenteti meg műveit. Emlékszem, az első „magánkiadásban” megjelent verseskötet: Imre Farkas „lírai kutatásai” annak idején meglehetősen vitát kavart. Szerintem ez a kötet vers semmivel sem volt érdektelenebb vagy színvonalatlanabb, mint a szokásos módon megjelent verseskötetek átlaga. Példák azóta is akadnak; volt közöttük olyan könyv, amit akár az állami kiadók is megjelentethettek volna, s volt dilettáns munka is, amelynek szerzője és kiadója bizonyára jobban tette volna, ha összegyűjtött pénzén autót vásárol vagy utazni megy. De hát a „hivatásos” kiadók termésében is lehet találni dilettantizmust éppen eleget, s ez a dilettantizmus még azzal sem dicsekedhet, hogy nem került az államnak egy fillérjébe sem.

A szerző kiadásában megjelenő könyvek

léte tehát nem okozhat különösebb problémát: sem szenzációt, sem gyalázatot. Sőt, szerintem, öröndetes jelenség, hiszen módot ad arra, hogy a kiadók elfogultsága korrigáltassék, s a „magánkiadás” joga bizonyára a demokratikus szabadságjogok közé is tartozik. Kultúrpolitikánk ezt helyesen ismerte fel.

Ezért nem tartom különösebb eseménynek azt sem, hogy Garai István balatoni verseinek gyűjteménye éppen „magánkiadás”-ban került most az olvasók elé. Hiszen ezeket a verseket bármelyik állami kiadó megjelentethette volna (legfeljebb fegyelmeztebb válogatásra, az anyag szigorúbb megszürésére kellett volna a költőt biztatnia). A könyvről beszélve tehát nem a kiadás módjáról, hanem a lapjain sorakozó versekről kell szólni.

Garai István ugyanazt az élményt élte át, mint a balatoni táj legtöbb híve és csodálója: képzeletét a pannon természet harmóniája ragadta meg. A dombok és a tó latin arányai, a színek gazdagsága, a természet békéje, a táj „humanisztikus” sugallata. Verseiben ezekről az élményekről beszél. S minthogy már az életformában és az élményekben is hagyományokat követ, hangjában, versstílusában is a hagyományokhoz igazodik. Balatoni képei az impresszionista líra érzékeny színeit használják: „Lila fátyol a kék hegyek fölött. / Mint hurja messzi csodás cimbalomnak, / a jégpáncél zeng – pedig nem is olvad –, / s a holdfényben ereszkedik a köd” – hangzik például *Téli est a Balatonnál* című versének kezdő szakasza. Általában tájképeket vagy életképeket (köztük több friss, szellemes darabot) rajzol; könnyed vonalakkal, pasztell színekkel dolgozik. Életérzése az idill, a hagyományos pannon bukolika, amelyet egyféle „panteisztikus” élmény, a természetben feloldadni kívánó vágy hat át. Szerkesztő gyakorlatára és formavilága is a hagyományokat követi: a leírást meditatív befejezés zárja le s a kötött (általában hangsúlyos vagy jambizáló) formát csak kivételesen váltja fel a „szabadvers” vagy a „képvers” (*Vadludak éke*) kísérlete.

A meditatív hang, ha nem az idillt fejezi ki, egyféle belenyugvásról beszél. Garai István számára azért jelent sokat a Balaton, mert a pannon partokon talált békét, nyugalmat, s ezt a nyugalmat meg is akarja őrizni, védeni. Költői helyzetét is ennek a belső békének a révén fogadja el. Csak na-

gyon ritkán hangzik fel az elégedetlenség szólama, a „kimaradás” fájdalma (pl. *Még egy szerelmes epilógus* című versében); költői közérzete inkább csendesesen elégikus. „Am e tevékenységemért – írja fájdalommal és öniróniával költői munkásságáról – az állam / belátom én – nem tarthat engem el. / ... Dolgozom – s olykor, ha villan a szikra, / fényem másnak is kölcsönzöm, adom. / Az alkotók alázatával élek, / s terhedre soha népi hatalom –” (*Ülni*). Ebben a versben a „magánkiadás”-ban megjelenő költő ars poeticája nyer megfogalmazást.

A kritikának azonban az ilyen költőt is komolyan kell fogadnia: nem az impr-szsum, hanem a versek szövege dönti el a művek sorsát. S ezért hangot kell adni annak az érzésünknek is, hogy Garai István verseiben valóban kevés a személyes indulat, a kifejező erő. Formás és kulturált költészetében túlságosan is elhatalmasodott a külső és belső béke vágya, a pannon költő idillje és szerepe. Túlságosan lekerétkitettek ezek a versek; sajátos ellentmondás található a költemények „halkszavú” impresszionizmusa és a szenvedélyesebb-vallomásosabb magyarázó utószó között. Ebben Garai arról beszél, hogy nemzeti létünk sorskérdéseivel szeret foglalkozni, s a „curriculum vitae”, amit saját magáról ad, mintha maga is azt mutatná, hogy átélte ezeket a sorskérdéseket. Nem tudom, hogyan próbált válaszolni rájuk, a versekben ugyanis ennek a válasznak és magának a kérdésnek nincs nyoma. Garai bizonyára zaklatott sorsa következtében választotta a pannon nyugalmat, a balaton költő szerepét, s kerekítette le verseit. Hogy valóban az legyen, aminek tudja magát, mindenekelőtt ettől a szereptől kellene szabadulnia.

POMOGÁTS BÉLA

Sánta Ferenc:

ISTEN A SZEKÉREN

„Egy nemzeti irodalom nagykorúságát – írja válogatott novelláihoz fűzött rövid utószavában Sánta Ferenc –, a próza magasrendű művelése, minőségi és mennyiségi súlya jelzi. Nagyon fontos tudni ezt a magyar irodalom szeretőinek és művelőinek egyaránt. Ez a legjobb út, mely önismerethez

egyfelől, s másképpen a világirodalomhoz vezet. Magam lehetőség és tehetségem szerint e dologban igyekeztem szolgálni minden írással.” A szolgálat, felelősség és ugyanakkor a tudatosan vállalt távlatosság dokumentumai hát ezek az írások. Legerősebben talán épp a felelősség gesztusa tör fel belőlük. Még azokban az írásaiban is ez az alapérzés, amelyekben látszólag egy tragikus epizódot dolgoz fel, akár a mórízi hagyomány szellemében – mint a *Kicsi madárban* –, akár önéletrajzának ihletköréből – mint a kötetet megnyitó *Sokan voltunk*-ban, amelyben azért a világirodalmi igény is megvillan (talán távoli párhuzam, de érdemes megemlíteni, hogy évekkel ezelőtt a Nagyvilág közölte egy japán szerző elbeszélését, amelyben a feleslegessé vált, magatehetetlen öregasszonyt fia viszi hátán a havasok közé elpusztulni. Sánta novellájában a nagyapát fia és kedves unokája kísérik fel a halálthozó gázzal teltített barlangig, melynek szájánál másnap megtalálják szép rendbe rakott ruháját és egy csirkecombot, melyet már a halálból küldött vissza a fiúnak).

A komor, tragikus alaphang állandóan megzendül Sánta Ferenc korai elbeszéléseiben. Minden szál, a cselekmény minden nagyszerű rendbe komponált epizódja az iszonyatos végkifejlet felé vezet. A *Kicsi madár* vagy a *Tündérvilág* feszes kompozíciója, a cselekmény alatt drofodó és az adott pillanatban felszínre törő belső feszültség pedig sokszor szinte elviselhetetlenné fokozza a kilátástalanság érzését. Még az olyan idilli pillanatokban is, mint a *Téli virágzás*, melynek befejezésében rég hallott dal csendül fel, s a tűzhely fényénél összebújó család reszketve figyeli a fagyott kismadár tétova szárnycsapásait, még az ilyen, látszólag oldott percek után is nyitva hagyja a kérdést: vajon mit hoz a holnap, mi lesz, ha tovatűnnek az ünnepek s felsejlik a következő szegényes hétköznapi fenyegető árnya?

S hogy mégsem érezzük pesszimistának a választ, annak magyarázata talán az, hogy Sánta Ferenc hisz, hinni tud az emberben. Novelláinak visszatérő témája az emberlét, ezt bogozza gazdagon motiválva, a lélek legmélyéig fúrva. Ki felejtene az *Emberavató*s torokszorító felismerését, amikor az imént még gyermek főhős a tepertőt faló öccsök felé figyelve rádöbben, hogy végleg bezárult mögötte az ifjúság kapuja? Vagy a *Szalma-boldogság* örömet és fájdalmat egybejátszó végkifejletét, amely annyira emlé-

keztet a *Hét krajcár*ra (anélkül persze, hogy az író akár tudattalanul is mintájának választotta volna Móricz novelláját)? Vagy a *Szegény leány, szegény legény* balladai tömörségét? (A népballada zárt, tragikus látszmódja amúgy is érezhetően közel áll Sánta világlátásához, mint az *Öreg ember és a fiatal* című elbeszélés bizonyítja.) A már-már aforisztikus tömörség, a balladai sejtelmesség egyik legremekebb példája a *Bíró Juli* című elbeszélés, amelynek háttéréül mintha Bartók *Kékszakálljának* zenéje szolgálna. De nem csak a múltban: a jelenben is adódnak iszonyú problémák, amikor fel kell számolni az évszázados kötöttségeket, amikor az új alakzatokba rendeződő élet arra készíti az embert, hogy új reflexek, új gondolatok szerint rendezze be életét. De ha rejt is magában tragikus színeket a változó jelen, mint a *Föld* című elbeszélés „nincs más út” végzettségű növesztett felkiáltása, érezni, hogy az élet hívása erősebb, mint a múlthoz tartó kötelékek, s hogy a gondokat nyomon követheti a betakarítás gazdag bizonyossága.

Amint a ma beszüremkedik Sánta témái közé, novelláinak felépítése is szellősebbé válik, világlátása oldottabbá, a felszín alatt meg-megcsillan a humor megbocsájtó jósága. A *csillagokig*-ban a világmindenség titkait firtató pisze kis parasztleány vagy a *Sok úr, egy paraszt* (bár ez a múltban játszódik) a legékezzelőbb bizonyossága ennek. Mint ahogy alapjában véve a címadó novella is ebbe a vonulatba tartozik, legalábbis a kifejtet harsogó derűjével, amikor felesége kérdésére még mindig az elmúlt események hatása alatt remegő hangon válaszolja a parasztember: „Ez... maga az Atyaisten!” S feledjük a titokzatos eseményeket, az országúti csodát, s legszívesebben mi is az aszszonnyal kacagnánk: „Ó, te... bolond, te!” Ez az elbeszélés különben a kötet egyik legremekebb darabja: a racionális és irracionális réteg tündéri fénytörésében bontja ki a jelenetet az író, s közben bámulatosan élesen ábrázolja a népi lelkeség legjellemzőbb motívumait. S hasonló írói telitalálat a *Sárga virág, kék virág* is, amelyben voltaképp ugyanaz a „csoda” történik meg, mint az *Isten a szekéren*-ben: a jóság és szeretet eszménye a csavargó durva lelkének mélyére hatol, s ott furcsa áramköröket kezd mozgatni, rég elfelejtett jócselekedetek ízét kelti, míg a makacsul kérdezősködő kislánnyal

együtt indulnak sárga és kék virágokat szedni.

A lélek – alakítható! Ez Sánta Ferenc egyik legdöntőbb mondanivalója. S a lélek alakul is, ha függetleníteni tudja magát a világban adott rossztól. Ezt a gondolatot viszi már-már ad absurdum a „Garcia Lorca emlékének” szentelt *Halálnak halála* című elbeszélésben. Ebben azonban a két halálra-szánt áldozatát – kegyetlen kísérőjüket kimentik a hullámokból – már értelmetlennek érezzük, tettükkel nem feltétlenül azonosulunk. (S hogy az adott szituációtól mennyire nem függetlenedhetik az ember, azt bizonyítja a *Kicsik és nagyok* című kitűnő elbeszélés is, amelynek két kis gyerek szereplője a nagyokat utánozza félelmes élességgel: a részegen hazatántorgó apát, és a rémült édesanyját.)

A másik alapvető probléma, amely a kötet újabb novelláit jellemzi: a felelősség, az a komplexus, mikor, milyen szituációkban őrzi meg az ember jellemének, erkölcsi tartásának érintetlenségét. A *Tyúk és kakas* című novella főszereplője a maga józan eszével igyekszik „túlélni” a háborút, s megőrizni a „vagyon”t. Életét végül megmenti: s ez is elég ahhoz, hogy a fájdalomak iránt szinte már közönyösen a régi ház romjaiból elkezdje az újat emelni. S ugyanígy őrzi meg érintetlenségét a *Nácik* című elbeszélés két szereplője, az öreg és a fiú, akik a félelmetes, embertelen helyzetben, a záporozó kérdések között sem árulják el az erdőben rejtőző menekülteket vagy partizánokat. (Ez az elbeszélés külön stílusanulmányt érdemelne. A cselekmény jóformán semmit nem halad; a tettek és szavak szinte rimelnek egymásra, konok következetességükkel, koppnó egyhangúságukkal – mégis döbbenetes hatást kelt az író, és a maga teljességében tudja érzékeltetni a fasizmus elembertelenedt kegyetlenségét.) Az emberség „teherbírást” próbálja lemérni *A Müller-család halálában* is. Talán még hatásosabbra sikerült volna a novella, még hitelesebb lett volna elkötelezett humanista hitvallása, ha a főszereplő kevésbé naiv és extrém figura. Persze ez a naivság voltaképp szükségyszerűen keményebb, logikusabb gondolkodást kíván az embertől, és tetteinek is egyértelműbbnek kell lenniük, mint a novella sokat meditáló főhősenek.

Bizonyos helyzetben az ember már megszokja, hogy elveszti akarátát, bábbá válik, aki mechanikusan cselekszik. Ilyen mecha-

nizáló szituáció a fasizmus, a háború, de akadhat olyan helyzet a „front mögött” is, amikor a katoná – persze Sántánál ez sokkal egyetemesebb tétel – lemond a gondolkodás kényelmetlenségéről és kockázatáról és csak a „szolgálati szabályzat” szellemében cselekszik. Ilyenkor következik be *A veder* című elbeszélés mesterien motivált neurózisa, amely itt ártalmatlan betegségnek látszik, a valóságban azonban féktelen szadizmusban, értelmetlen öldöklésben tetőződhetik. Menekülni kell az ilyen helyzetektől! Ha nem muszáj, ne maradjunk az oroszlan ketrecében – figyelmeztet az *Olasz történet* –, inkább nézzünk szembe a nyomorúsággal és az éhhalállal. Azaz: bármilyenek legyenek is a körülmények, az adottságok, mindig és mindenben vállalnunk kell teljes önmagunkat, a legigazibb, romlatlan énünket. Erre köteleznek azok a negatív példák, melyek az emberség elvesztésének félelmetes következményeit variálják Sánta Ferenc novelláiban. S erre intenek azok a szinte légiesen finom, üdén egyszerű elbeszélések is, melyeket félve forgat kezében és gondolatában az olvasó, mert aggódik, nehogy lefújja róluk a kedvesség és finomság himporát. Ilyen lehetsz, ilyen tiszta és igaz ember – mondja az író egyszer, s aztán keserűen tárja elének az ember-farkas arcását, hogy sajnós: ilyen is. Végeredményben azonban mégis csak rajtunk, világunkon múlik, melyik önmagunkat fejlesztjük ki. S ha igazabb énünk győzedelmeskedik, abban része lehet ennek a nagyon is komolyan figyelmeztető, nagyszerű írói világnak is, amely a maga képi eszközeivel ugyancsak igyekszik megvívni a teljességért való, nem könnyű harcot.

RÓNAY LÁSZLÓ

Mándy Iván:

ELŐADÓK, TÁRSSZERZŐK

Mándy Iván írásai sajátos, öntörvényű világot jelenítenek meg; ez a világ térbelileg nem széles kiterjedésű, de zárt és önmagán túlmutató egész. Ez a világ egyszerre reális és szimbolikus, tárgyias és vizionárius. Míg korábbi elbeszéléseiről nem alaptalanul állapíthatjuk meg, hogy helyrajzilag alig lépik túl Józsefváros határait, a mostani kötet szel-

lemi topográfiája az irodalmi élet mikrovilágán belül helyezkedik el. De ennek az irodalmi belvilágnak a rajza túlul a tárgyán; értelme, jelentése több az egyszeri történetnél, az eset szimbólummá lényegül. Az elbeszélések lapjain nem különöck, magán-bolondériájú bohémek élnek, vegetálnak, hanem a körülmények által eltorzított életű emberek. Mándy újabb kötete világosan, egyértelműen bizonyítja, hogy az író kallódó, esett figuráit nemcsak művészi hittel, esztétikai akribiával alkotja meg, hanem társadalmi érvénnyel is. Ebben rejlik írásainak esztétikai éthosza. Mándy most az irodalom peremén létező és lézengő átirók, társszerzők, előadók sorsán keresztül mutatja be az ötvenes évek időszakát. Fabulya, Zsámboky, Turcsányi, Bácsalmási és a többiek életét a társadalom szuperegója alakította ki. A korábban értetlenséggel és elutasítással fogadott „Fabulya feleségei” c. kisregény is ebben az összefüggésben kapja meg igazi értelmét. Fabulya sorsában, történetében nem a házassági viszonytársaságok az érdekesek, a jellemzőek, hanem maga a sors, mely neki élni adatott.

Kevés olyan írást ismerünk, mely jobban, pontosabban megjelenítené a „személyi kultusz” hazai légkörét, mint a „Jó reggelt, gyerekek!” c. remek novella. Mándy a korának az irodalmi életben tükröződő vetületét ragadja meg. Módszere: a pars pro toto; a részletek jellemzik az egészet, a jelenségek minősítik a lényegyet. Amit az irodalom köreiben lát, az nem egyedi, elszigetelt esemény. S ezt a bugyrot alaposan, a saját bőrén, idegrendszerén megtapasztalva ismeri. Míg akarnok fél-írók, ál-írók, író-imitátorok ágáltak, grasszáltak díjakkal koszorúzva a fórumon, addig ő átitrt, előadott, „feldobott” írásokat, tehát irodalmi segédmunkából élt. Hősei, ha szabad az elbeszélések alakjaival kapcsolatban ezt a kifejezést használni, maguk is ezt az életmódot folytatják, mert nem tehetnek másként. Egy átirás, egy rádióbeli rövid műsor piciknek kenyeret, lakbért jelent. De ennél az egyébként lealázó és szellemet, tehetséget, megismeret megnyomortó sorsnál is beszédesebbek azok a részletek, ahol a külvilág betör ebbe az irodalmi beltenyészetbe. Az említett novellában (talán a kötet legjobb írása), míg egy ifjúsági rádióműsor megbeszélése folyik a társszerzők: a tehetségtelen, konjunktúra-lovag fővállalkozó és az író között, a szomszéd lakásba nyomozók érkeznek, és elhurcolják az asz-

szonyt, akinek a férje valami „politikai dolog” miatt bujkál. Az „Előadó eltűnik”-ben az öregasszony becsomagolt bőröndök közt ül minden éjszaka, várja, hogy mikor viszik el. Ebben a légkörben élnek, tengődnek az előadók, a társszerzők, az átírók. Ha innen nézzük, mindjárt érthetővé válik Fabulya, Zsámboky, Turcsányi, Bácsalmási alakja és sorsa. S ezt a galériát már nem bélyegezhetjük egy különönségre beállított írói fantázia termékének.

Mándy előadásmódja tárgyilagos és szugesztív, nem mentes az iróniától sem. Az elbeszélésekben nem annyira a cselekmény a fontos, mint inkább a hangulattartalom. A hangulattartalom az a közeg, mely hordozza, közvetíti, kifejezi az írás jelentését, értelmét. Az „Előadók, társszerzők” atmoszférája nemcsak egy történelmi korszakot idéz fel hitelesen, hanem bemutat egy általános emberi helyzetet is: a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség szituációját. Az egyszeri anyagból így bomlik ki az absztrakció, a kép így válik jelképpé. S emlékeztetővé, tanúsággá és tanulsággá. Mándy nem történelmi elemzést ír, mi sem áll távolabb tőle, mint ez a szándék. Sorsokba, helyzetekbe formálva jeleníti meg a múltat, s éppen ettől lesz élő, érvényes a kordiagnózis.

Az „Egyérintő”-ben reprezentált gazdag életmű megmutatta Mándy Iván kivételes rangját, írói nagyságát, a következő kötetek, a „Mi van Verával?” és az „Előadók, társszerzők” pedig igazolták, hogy a sokszor hangoztatott vádak ellenére van az írónak a közelmúltból és jelenünkről is művészi katharizist adó mondandója, üzenete.

SIMON ZOÁRD

Dékány Kálmán:

FÖLFELE AZ ETNÁN

Mi értelme izzó napverőben fölkapaszkodni a tűzhányó kráteréig a meredek, járatlan hegyoldalon, minduntalan süppedő, porló, lávaköves talajon, – hiszen kétezer líráért fölvisz a *tunivia*! Igaz, a viteldij összege viszonylagos: a kispénzű turistának esetleg meg kell koplalnia. *Dékány Kálmán* című novellájának hőse azonban nem kicsinyes-

ségből vállalkozik a gyötrelmes hegymászásra, hanem becsvágyból, a kaland, az erőfelesztés, a teljesítmény kedvéért. A helytállás eszménye hajtja ezt a fiatal férfit, mintha vizsgáznai akarna, hogy kibírja az utat egy szál saruban, majd azt is lerántva, meztitláb, hogy odafönn a célnál adjon randevút szerelmes útitársnőjének. Az asszonyt már nem tenné ki a hegyvel vívott eszeveszett küzdelemnek, őt előre küldi a drótkötélpályán. S holtra csigázva, elgörcsösödött izmokkal, csapzottan, zúgó fejjel ér föl egyedül a csúcsra.

Az író helyes ösztönrel választotta kötetének vezérnovellájaként ezt az írást, érezte, hogy itt valami végérvényesen jellemzőt mond el önmagáról, mintegy meghatározza viszonyát a világgal s egyben legbelső értékrendjéről is vall. *Dékány* legszívesebben a küzdő emberrel azonosul, még közelebről az önmagával megküzdő emberrel. A világ csak alkalomszerű színtere e küzdelemnek, a hozzá legközelebb álló társ, a szerelmes is csupán aggódó tanúja lehet: nem előttük van szüksége a bizonyításra, – ő kíván bizonyosságot önmaga felől. Makacs kitartással ellenállni az összeroppanásnak, végső erőfelesztéssel eljutni a célig: ez *Dékány* számára az élet legmélyebb értelme. Nem ismeretlen az újabb irodalomban ez a kategória: világszerte földobban egy-egy regény- vagy novellahős mellében *Hemingway Robert Jordan*-jának, vagy *öreg halász*-ának szíve. S ha egy életeszmény magával ragadja az író, még nem degradálta rangban epigonná.

A meg nem hátráló férfi szobrát vési, kalapálja meg újra *Dékány*, ezt a modellt állítja elének többféle változatban is, hol megroppanva a kudarctól (A tengeribeteg), hol némi iróniával, melyet a szenvedélyes azonosulás hevében akár öniróniának is érezhetünk (Arc a hálóban).

Kivált alkalmasnak találja a körülményekkel szembeszegülő hős számára az idegen környezetet, a nála sokszorosan erősebb ismeretlen világot. Az a külföldet járó páros, amellyel ismételtelen találkozunk a kötet első novelláiban, mintha a férfi akaratából folytonosan *mérkőzne* a nehézségekkel, valamiféleképp létfontosságú számára, hogy erőt vegyen rajtuk. Szorongató és feszült fölfele vezető úttá válik itt a kaland, megtervezett vállalkozás inkább, mint a szabadságra szökő lélek boldog kószálása. S amit magával hoz a megjárt országokból ez az összeszori-

tott fogú utas, az is inkább egy-egy expedíciós kibányászott tapasztalatának, mint a hangulatait követő vándor emlékének hat.

Mindebből kiviláglik, hogy *Dékány* nem afféle könnyűjáratú kalandkereső, hanem fölfedező szándékkal vág neki a messzeségnek. S titkon, be nem vallottan, mintha nem is a világról szeretne mind több tapasztalatot szerezni, hanem saját legbelső világáról. Ezek az utazások nem Skandináviába vagy Itáliába vezetnek, – legfőljebb ebben az irányban haladva keresi az alkalmat, hogy szembetalálkozzék az író azzal, akivé válni szeretne. S aztán idehaza számot ad sikeréről, bukásról egyazon kemény becsületességgel.

Súlyos erkölcsi elkötelezettség horgonyozza *Dékányt* a hazai világhoz, ha akarna, sem hűtlenedhetne el. Látásmódja és tartása a mai magyar társadalomhoz köti, a mi köznapjaink áramlását hordozza idegeiben. Nyugaton is az eltéphetetlenül ide tartozó ember szemével néz szét, pontosan számontartja a társadalmi jelenségek megszenvedett előzményeit, a tegnapot, a háborút, az élet változásait ott és itt. A hűségről szól novelláiban is, de sosem nyers, közvetlen módszerrel, hanem egy-egy ellesett jelzéssel ad hírt a kinn helyét nem találó, vagy a hazát cserélni készülő lélek rövidzárlatáról. (Az ember, aki a vonatokat várja – Honvágy a medencében).

De tágítsuk tovább a képet: vitathatatlanul morális töltetű novellák teszik ki a kötet javarészt. A szintér, az emberi és geográfiai helyszín változhatik, az alapkérdés makacs következetességgel ismétlődik egy-egy történet gyújtópontjában: általában a helytálalásról beszél az író, mint az emberség próbakövére. Természetes kiegészítése e szemléletnek, ha a skála túlsó végére nyúl, hogy megidézze a lelkiismeret szökevényeit, az erkölcsi világrendből kicsúszni próbálókat. Egyik legpontosabb novellája egy orvosházaspárt idéz elénk. Maguk is tudják, hogy sem az agyonhajszoltság, sem az időzavar nem menti föl őket a segítőkész humanitás parancsa alól, s ha megússzák is a felelősségrevonást, még nem váltak büntelenné (Másnap).

Nem mindig sikerül azonban az írónak ilyen szorosra zárnia a szerkezet kelepccéjét: ilyenkor is jelen van az erkölcsi kényszer, a döntés szükségessége, de a válasz mintha

elillanna, a meg nem valósuló dráma helyett halvány hangulati foszlányokba vész a történet (Éjjel az erdőn). A drámai ütköztetéstől nem egyszer visszatörpan *Dékány*, úgy tetszik, közben gondolja meg magát, kitér és lekerekíti az ellentéteket, ahelyett, hogy kiszikráztatná (A lány, a férfi meg a barátság – Nő a díványon). Különös pedig ez a robbanó töltetet az időzítés pillanatában elázató és hatástalanító visszahőkölés attól az írótól, aki a maga számára a szembenézést választja. Mintha hőseihez – kivált a nőalakokhoz – túlzott elnézéssel közeledne. Résztve így is megejtő egy-egy sikerült és nagyon mai történetben (Az álmos lány) –, a végső szó kimondását azonban késlelteti a figura- és anyagkezelésnek ez az ellágyuló módszere. Az elmaradó döntés, a reménytelenség ismétlődő száz kis halálába fülő sorok végzete, mindig az erő, az elszántság hiányáról árulkodik. Nem a hősök, hanem mesterük, teremtőjük tétovázik a Rubiconnál.

Ez a határozatlanság érződik a kötet halványabb darabjain, az érzelmes, de kicsit régimódi lírával festet idilleken, a diákkor emlékeit idéző írásokon (A latin ábécé, A felelés ma elmarad).

Dékány Kálmán útban van a kráter felé, nem kiméli magát, rokonszenvesen önfeláldozó kaptatót választ, de, úgy tetszik, megfeledkezik róla, hogy maga az erőfeszítés még nem okvetlen győzelem, s a cél elérésére olykor ésszerűbb a *tuniviát* választanunk, hiszen az egyszerűbb út nem mindig könnyebb! Amivel azt szeretnők mondani, hogy a rendkívül becsületes, biztos megjelenítő erejű író fegyvertárát éppen az eddigi megvetett elemekkel kellene bővíteni, a játékos-sággal, az itt-ott megcsillanó irónia merészebb és lazább kezelésével; oldottabb, szelölősebb légkörben a kemény arcélű alakok kontraszthatása is növekedne.

A „Fölfelé az Etnán” írójának inkább kötetlen szellemi kalandok mutathatnának most már irányt, mint az a könyörtelen erőfeszítés, amely a kitett célra törve mintha az út örömet is eltíltaná magától. A nekifutás arra való, hogy megszerezzük vele a lendületet és súlyunktól megszabadulva átugorjunk, amit ki nem dönthetnénk.

VIDOR MIKLÓS

KÜLSŐ KÖRÖN

Baráth Lajos legutóbbi kötetének címe némileg jellemző az író témavilágára is. Nemzedékének nem egy jelentékeny alakja éppen azzal hívta fel magára a figyelmet, foglalt helyet magának az irodalomban, hogy a hétköznapi sorsokat realista eszközökkel elevenítette meg, a magyar prózaírás nemes hagyományaira építve, nem idegenkedve a lírai hangütéstől sem. Baráth Lajos is ahhoz a vonulathoz tartozik, amely indítását, alapélménykörét a kétkezi munkások világában kapta. Ez minden korábbi írásának jellegzetes vonásaként meg is mutatkozik. Ezúttal némileg más körből meríti témáját, a vidéki kisvárosi életből, a sportolók világából. Am fundamentálisan itt sem szakad el az írói fantáziáját tápláló világtól. Nem csak a tanár mondja a főhősről: „itt van Ákáczos Béla, a mi derék barátunk és az osztály egyik szorgalmas tanulója, akinek az édesapja, ha jól tudom, kétkezi munkás, és lám, ő még érettségi előtt elindulhat egy csodálatos szép versenyen”; az író maga is így jellemzi központi alakja szűkebb környezetét: „Apja és anyja csendes, sőt hallgatag emberek. Órákon át ülnek, és nem szólnak egy szót sem. Anyjának elég egyetlen tekintet, egy mozdulat, és már tudja, hogy apja mit akar, mit szeretne. A rádió némán áll a szekrény tetején... Régebben a kohócsarnok zúgott az alumínium gyárban, ahol az apja megrokkant. Ahol hagyta magát megrokkanni ezernégy száz nyugdíjért.”

Az író érdeklődésének fókuszában olyan fiatalember áll ezúttal, aki a mai munkáskörnyezetből fel-kitörni szeretne. A „külső körön” megjelölést tehát elsősorban így kell érteni: hátrányos helyzetben. Az írói ábrázolás melegsége nem hagy kétséget afelől, hogy Baráth Lajost ugyanaz a szándék vezérli itt is, mint korábbi munkáiban.

A megvalósításról már nem szólhatunk egyértelmű elégedettséggel. Egyrészt azért, mert a kisregény-terjedelem sem lehet gátja, korlátja a vidékiséget pejoratív értelemben képviselő figurák és környezetük elmélyült, apró részletekben is jellemző megrajzolásának. A Külső körön etekintetben hiányérze-

tet kelt. Másrészt azért is ágaskodnak bennünk kérdőjelek, mert Baráth Lajos kísérletező kedve nem hozza meg a kívánt eredményt, hatást: a fő cselekményszálal párhuzamos bibliai történet, mely a regény alapszövegéből szervesen türemkedik elő, kezdetben jól komponáltan válik mind erőteljesebbé s önállóvá (tehát nem közvetlen párhuzam replikázás a mai történetre) – végül visszahat az eredeti história kiteljesítésére, s mintha nem engedné az író a mai valóság mélységeiben nyugodtan búvárolni.

Ákáczos Béla tornatanár-edzője irányításával a hosszútávfutók kemény edzéseket, kitartást, szinte aszketikus életet kívánó útját járva kerül az ígéretek közé. A „menők”, a befutottak, a sikeres sportolók maguk között is rivalizálnak: kell-e hát nekik egy ilyen hirtelen feltűnő csillag, ígérlet? Előbb nem veszik komolyan, amint azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a fiú tényleg tehetséges, mindent megtesznek, még a legsportszerűlenebb gesztusra is képesek, csakhogy „kinyírják”. Ákáczos tragédiájának egyik motívuma viszont magában a főhősben található meg: „Mindig külső körről indulni, mindig egy látszatnyi előnnyel rendelkezni, de valójában egyre fokozódó hátránnyal versenyezni. Ezt nem tartotta tisztességesnek! És talán éppen ezért, már az első százméterek után igyekezett helyet szorítani magának a belső körön... Elsősorban a helyezkedési oldal kötötte le a figyelmét. Igyekezett feljebb és feljebb nyomulni, beállni a legbelső körre, s számon tartani a ritmust, a tempót. Egyszóval már önmagáért a futásért futott.”

Baráth Lajos új könyvében megkísérelte levetkőzni a hagyományos realizmusból táplálkozó írói ábrázolásmódot. Felemás módon sikerült ez ebben a parabolisztikus, „modern” utakat kereső kisregényben. Nem is csak a párhuzamosság elerőtlenedése miatt; hanem mert ezenközben itt-ott az anekdotizálás felszínességének veszélyei is megmutatkoznak. Erős tehetségű, rokonszenves munkásirónak ismertük meg őt – ez a ruha nem válhat szűkké számára. Mai irodalmunk adósságainak törlesztéséhez is a korábban megkezdett út folytatásával járulhat hozzá hathatósan, eredményesen.

JENKEI JÁNOS

A SZOBA

Aki nyomorgott már al-, vagy társbérletben, vágyott már tépett idegrendszerrel egy ágyra, egy székre, asztalra, ami csak az övé, egy szobára, ahová nem nyithatnak rá, ahol nem állíthatnak tilalomfákat, aki üzött, megtört valakinek érezte már magát – az megérti Czakó Gábor szándékát. Az albérlet megálázó, kényelmetlen, idegőrlő *kényszermegoldás*. Átmenet. Albérletben általában fiatal emberek élnek. Élnek? Meghúzzák magukat. Vannak, léteznek, leledzenek. Mert az albérlet csupa negatívum. Tiltások, megszorítások. Nem szabad mosni, főzni, barátokat, barátnőket hozni, gyermeket nemzeni, családot tervezni: *élni*. Sokan senyvednek így. Megérdemelnek egy könyvet (többet is).

Czakó Gábor kitűnő érzékkel nyúl a témához. Fájó ponthoz nyúl... Hősei ráadásul duplán, triplán is elesett emberek. Az a réteg, amelynek ábrázolását egyre türelmetlenebbül kérjük számon íróinktól. Ezt el kellett modani előljáróban, hogy méltányosak lehessünk a szerzőhöz. Ez az első könyve... indulásnak biztató! Ha erőneveit akarjuk számba venni, a már említett valóság-látása mellett a részvétet kell kiemelni. Részvétet a hősök iránt megválasztásukban és ábrázolásukban. Mert a kisregénynek a címmel ellentétben nem a szoba a főszereplője. Az csak színtere, a cselekmény (ami elég soványka) motiválója és mozgató eleme. A főhős a „misera plebs”, a társadalom legeleseitől, amely önmaga erejéből nem tud kikászálódni ebből az állapotból.

A szoba: az a tér, az a szeglete a világnak, ahol a hősök magánélete zajlik. Ahová az ember elmenekülhet, elbújhat a világ elől. Ahova az ember azért hurcolja magát a világ gondjait (vagy azért rekeszti ki azokat), hogy mintegy megemészte le is küzdje azokat, hogy regenerálja az ÉNnek azon szféráit, amelyek elkoptak a mindennapos kenyérharcban. A szoba: létszükséglet. Ha van. De Czakó Gábor hőseinek *nincs*. Éppen ezért arra kényszerülnek, hogy maradék emberségük megcsúfolásával és feláldozásával is ádáz küzdelmet vívjanak érte. Mert leegyszerűsítve a képletet, akinek szobája van, annak élete van, magánélete is. Akinek nem

jut, akitől ezt elveszik (pl. Botos néni), az elpusztul. Morálisan is, fizikailag is.

A regényben nem feltétlenül a cselekmény hordozza a mondanivalót, ez esetben mégsem tekinthetünk el vázlatos-ismertetéstől. A mozgatóelem – mint mondtuk – a szoba. Ez a Botos nénié. Igényt tart rá ő maga, a fia, a fia szeretője és Attila, az albérelő. Botos néni lesz az áldozat, fizikailag, morálisan azonban mindenki megcsinálja ezt a harcot, aki belekeveredik. Botos néninek gyomorrákja van, haldoklik. Áldozatos szeretetre, ápolásra szorulna, hogy el tudja viselni maradék napjait. De a fia (aki éppen a börtönből szabadult) koncul löki Kati, a szeretője önzésének és szeszélyének: Botos néni fonдорlással, erőszakkal kihurcolják (a szó szoros értelmében) a saját lakásából. A Botos fiúban erősebb az önzés, a gyávaság és a szerelem, mint az anyja iránt érzett halványka hála és szeretet. Engedelmeskedik Kati parancsának, aki a regény legerősebb és legcéltudatosabb egyénisége. Benne a legerősebb az önzés. Neki is hely kell, ahol nevelheti 2 éves kisfiát. Botos néni a „lemenő ágat”, a pusztuló embert látja, akit fel kell áldozni. Szemrebbenés nélkül kirúgja a lakásból a Botos fiút is, amikor terhessé válik. Szeretete praktikus és irányított, csak a kisfia iránt őszinte és osztatlan. A legpozitívabb figura Attila, akiben – éppen, mert a legeleseitől – megmoccan a hála – a számalom – és a szeretet érzése. Szereti Botos néni, vállalja hogy ápolja (a „szobáért”, amit a lakásért kapott „cserebe”).

Attila Botos néninek és a szerelmének: Piroskának köszönheti, hogy kezd emberre válni. Ám a körülmények lerombolnak benne is minden mocsanó szándékot. Botos néni úgy „áll bosszút” a fia kegyetlenségéért, hogy komiszkodik Attilával és Piroskával, az ápolóival. Érezteti, hogy ő a „tulajdonos”. Így Attilában is összetörik az a vékonyka kéreg, ami már-már megvédené önmagát is, környezetét is nemtelenebb indulatai ellen. Életében csak megaláztatásokban (árva gyerek, állami nevelőotthonban nőtt fel), pót- vagy ál-szeretetekben volt része. Otthontalan a világban. Botos néni és Piroška jelenthetnék az otthont, azt a megihittséget, ami önbizalmát emberivé érelné. Teherbíróképessége nem nagy. Amikor azt látja, hogy a fiú elárulja az anyját, éppen azok ellen fordul, akik szeretik: Botos néni és Piroška ellen. Piroskát gorombán megalázza és elkergeti, Botos néni napokig éhez-

reti, majd halálra eteti a gyomorbeteg aszszonyt. Botos néni halála aztán kilöki ismét a sivár és kegyetlen világba, ahol ő a „balek”, az áldozat.

Czakó regénye: fénykép, a társadalom egy rétegének metszete. Eszközei még nem árnyaltak – de szándékoltnak nem azok. Tárgyilagossága azonban nem szenvtelen. Bemutatja, hogy vannak emberek, akik nem képesek önmagukban megállni, kibontani legjobbjuk énjüket. Nincs hol, nincs kívül, nincs kinek. – Megoldást nem ad az író; ezt a társadalomtól várja.

HORPÁCSI SÁNDOR

A SZÉPPRÓZA ÚJ TERMÉSEI

Vathy Zsuzsa: Erőterek, Lugossy Gyula: A jövevény

Néhány hónapja megújult, megszépült formában adja ki a *Magvető Könyvkiadó* az *Új Termés* sorozat köteteit. Egészvásznon kötésben, tetszetős borítólapokkal jelennek meg – a korábbiánál sűrűbben követve egymást – a fiatal írók, költők művei. Ebben a sorozatban látott napvilágot *Vathy Zsuzsa* első könyve, az *Erőterek* című novellák kötet, és *Lugossy Gyula* első regénye, *A jövevény*.

Vathy Zsuzsa néhány írásával már találkozhattunk irodalmi folyóiratok hasábjain, *Ha azon a nyáron* című novellájával pedig a fiatal prózairók antológiájában, a *Naponta* másban. A *Ha azon a nyáron* helyet kapott első kötetében is. Az ifjonti lázadás, a „miért így”-ek korát, a „szemben az élettel” időszakot ábrázolja az író ebben a novellában, s a tehetetlenség érzésének ad hangot, kissé önironikusan. A kötet legnagyobb terjedelmű írásában, az *Útjelentésben* a novelláktól megkívánható általánosításig nem sikerül eljutnia Vathynak. Ez az írás jobbára a tények leírására korlátozódik. Lényegében útirajz. Jobb a *Jegygyűrűk* című novella. A gondolatok, az érzelmek „láttatása” jól sikerült benne az írónak. Ugyancsak jónak mondható a *Karrier* című írás, amelyik a paródia felé mutat, de Vathy ügyesen megtudott állni a határnál, írása nem csap át a paródiába, elgondolkodtató novella marad. Tetszett az *Új Írásból* már ismert *Születésnap* is.

Nem illik a kötetbe a *Csendek* című, a többihez képest kevésbé igényes írói eszközökkel megformált írás. A *Nem mi: űk* című novella modern tanmesének tűnik a munkahegyen egész nap lógókról, beszélgetőkről, a szabadidőben maszekoló, munkaidő alatt szundító emberekről. Néhány kabarészövegre emlékeztető rész is belekerült ebbe az írásba. Például:

„Pedig Dezső bácsira nem lehet mondani, hogy a rendszer ellensége.

– Nem én – bólint hevesen. – Soha. Egyiké sem.” (180. o.) Vagy:

„– Csak nem dolgozni akar? – húzza össze gúnyosan a szemét.

– Ó, nem.

– Azért. Mert akkor mondtam volna valamit.” (185. o.)

A kötet tizenkét írást tartalmaz. Össgezve: az olvasható ki belőlük, hogy Vathy Zsuzsa szüntelenül figyel, keres, kutat. Hajtja a mindent megismerés vágya, éppen ezért igyekszik a körülötte lévő világot is, önmaga belső világát, érzéseit is alaposan megfigyelni. Mindig az emberre figyel, főleg – ez érthető – a fiatalokra. Az élet nem éppen egyszerű összefüggéseit próbálja kibogozni, s igyekszik mondandóját egyre újabb és újabb formába öltöztetni. Az egyes témák megközelítési módjai is sokfélék, szüntelenül változóak nála. Hőseit érzékletesen jellemzi. Vissza-visszatér írásaiban a már említett tehetetlenség érzése, valamint a lázadás az egyhangúságával, eseménytelenséggel ingerlő, idegesítő élettel szemben. Hangjának egyik jellemzője az ironia, sőt az önironia.

Nem minden írását – például az *Útjelentést* és a *Csendeket* – sikerült novellává élelnie Vathy Zsuzsának. Ezeket nyugodtan elhagyhatta volna a kötetből. Ha pedig ahhoz is lett volna ereje, hogy a gyengébbeket esetleg később született jobbakkal helyettesítse – s ezzel vállalja első kötetének valamivel későbbi megjelenését –, akkor talán nemcsak egyes írásokat, hanem a kötet egészét említhetném most elismeréssel.

Lugossy Gyula második kötete, de első regénye *A jövevény*. (Nem sokkal előtte jelent meg *Körtorgások* című novellák kötet.) Eseménytelen, szinte mozdulatlan világot fest a regényben, tehetetlen, önmagukkal semmit kezdeni nem tudó embereket. A történet

annyi, hogy Áron, a tíz éve kutatóintézetben dolgozó, egyhangú életet élő férfi meglátogatja egy vidéki kisvárosban a barátját, Abelt, aki matematikatanár. Közös gyerekkori emlékeiket akarják feleleveníteni, de erre végül nem kerül sor. Lényegében nem beszélnek meg semmit, s azt is mondhatnánk: nem történik a regényben semmi. Hacsak azt nem lehet *valaminek* tekinteni, hogy Áront majdnem utoléri a szerelem, de ő ahhoz is tehetetlen, hogy eléálljon és megfogja magának.

Unalmas, egyhangú a kisváros is, az ott élő emberekkel együtt. Pontosan olyan ez a környezet, mint a két főhős. A sivár unalmasságot, az egyhangúságot, a tehetetlenséget Lugossy Gyula állandó ismétléssel igyekszik megutáltatni, elítéltetni az olvasóval. Sokkal inkább idegesítő azonban ez a fajta ábrázolásmód, s időnként erős önfegyelemre van szükség, hogy a már két, vagy három tucatszor elismételt rész'etek – a festett vászáromlábon lévő kerek lavór, az elázott szappan, a csapatostól felröppenő madarak – miatt az ember ne hagyja abba a könyv olvasását.

Aprólékos, analitikus részletességgel írja le Lugossy a tárgyakat, a fakapu rozsdás vaspántjától a postás szipkájáig. Túlságosan sokat foglalkozik a külsőségekkel, keveset a két főszereplővel, s így azonkívül, hogy melyék, tehetetlenek, az egyik utálja a nőket, a másik szereti – csak azok nem őt –, nem is nagyon tudunk meg többet róluk. Már Áronnak is unalmas minden: „... nagyon is jól tudja, hogy melyik irányban mi vár rá, melyik irányban milyen házakkal, milyen kertekkel, tákkal és kavicsokkal találkozna, és nyilvánvaló, hogy mindig csak azzal, ugyanazzal, és ez émelyítő, visszataszító, undorító, ha jól meggondolja az ember”. (216. o.) Újabb harminchét oldal elolvasása után még egyszer, megerősítve kapjuk az ember tehetetlenségét: „... mert tehet az ember akármit, bárhogya is erőlködik, mindig oda jut vissza, ahonnan elindult; a föld, a kövek, a távolságok, a végtelen tér iszonyú mozdulatlanságából nem szabadulhat ki, és akik azt hiszik, hogy kiszabadultak, azok csak különféle hazugságokkal áltatják magukat...”. (251. o.)

Még ezek után is helytelen lenne azonban azt mondani, hogy Lugossy Gyula pesszimista regényt írt. Lugossy nem látja úgy általában pesszimistán az életet. Leírt egy káros, rossz, emberhez nem méltó élethelelye-

tet, egy problematikus jelenséget. Akkor mi a baj ezzel a regénnyel? Az, hogy az író csak leírta, ábrázolta a jelenséget. Bemutatta, felhívta rá a figyelmet, s ezzel kész. Alakjai csak vegetálnak, fölöslegesen léteznek, mint a gyom. Nem látnak azonban kiutat ebből az életformából, s a kitörést, a továbblépést nem mutatja meg az író sem. Még csak a lehetőségét sem villantja fel. A regény végül is nem tudja elérni azt a hatást, amelyik a célja lenne, amiért íródott.

Lugossy Gyula rövid pályafutásához képest gazdag írói, főleg nyelvi, eszköztára csaknem teljességében elénk tárul a regényben is, csakúgy, mint ismert novelláiban. Kár, hogy nem egy realisabb, mély valóságtölteténél fogva izgalmasabb cselekményre pazarolta.

MÁTYÁS ISTVÁN

Fodor András:

SZÓLJ KÖLTEMÉNY

A széleskörű József Attila-kutatás, a sokféle emlékezés, regényes életrajz, ami a költő ifjúságáról, felnőttkoráról szól, megkönnyíti s megnehezíti annak a dolgot, aki erről a témáról még valamit mondani akar. Megkönnyíti: mert a levelek, emlékezések, a szemtanúk beszámolóí s a kiterjedt filológiai kutatás lehetővé teszi, hogy kivételes tehetségű lírikusunk életének minden mozzanatába bepillantsunk. Megnehezíti: mert a sokféle, sok oldalról történt elemzés, élet- és mű-kommentár szinte lehetetlenné teszi, hogy az élet s a versek értelmezésének szempontjából valami gyökeresen újat mondjunk.

Fodor András kis terjedelmű, elsősorban a fiatalság részére készült regényes életrajzában mégis megkísérelte a nehezét, arra vállalkozott, hogy élet és mű bemutatásával, az 50-es évek óta hagyományossá vált József Attila-képpel szemben egy új – de reális –, a költő alkotásának alapélményét, gyökereit minden szempontból megvilágító biográfiát írjon. A közelmúlt ugyanis talán túlságosan is hajlott arra, hogy József Attilában csak a „város peremé”-nek „proletárköltőjét” lássa, s feledje azokat az egyéb meghatározó élményeket, kapcsolatokat, rokonszenveket, melyek a költő világnézetét, „életérzés”-ét

kialakították. Fodor András kis könyvében József Attila egyik korai versére, „A legutolsó harcos” első strófájának zárógondolatára utalva és építve igazolja azt a tényt, hogy a költő egész életében legalább annyira az elnyomott parasztság költője is volt, mint a megnyomorított munkásságé. Sőt, hogy túlment ezen, s a – kapitalizmus viszonyai között kialakult – rossz európai közérzet egyik kifejezőjévé vált, s ez is oka (többek közt) például Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban növekvő népszerűségének.

A költő korai hitvallásából, amelyből Fodor András kiindul, s amelyre művének koncepcióját építi („Az utca és a föld fia vagyok...”) valóban hajlamosak voltunk hosszú időn át egyoldalúan az „utca” szót hangsúlyozni, s ezt az a „fentről” sugallt nézet is alátámasztotta, mely például a tankönyvekben inkább idézte a „Külvárosi éj”-t, „A város peremén”-t, a „Nyár”-t, mint a nem kevésbé rangos és József Attilára jellemző „Falu”-t, „Holt vidék”-et vagy „Fürgeteg”-et. Fodor András anélkül, hogy tagadná József Attila életművének a *munkásság öntudatosításában játszott egyedülálló szerepét*, utal a korai öcsödi s szabadszállási élmények döntő fontosságára is, s ezzel *gazdagítja* azt a képet, amit sajátos egyoldalúsággal a korábbi kritika – és irodalomtörténetírás kialakított (l. Révai-, Fövenyné-koncepció).

De Fodor András könyve más szempontból is hasznos és gazdagító, *helyretevő* írás. A költő halála után mind mai napig továbbgyűrűzve élnek, terjednek azok a legendák, melyek inkább ártnak, mint használnak a költő tekintélyének. S akadtak olyan tények is, melyekről az 50-es évek irodalomtörténetírása szándékosan hallgatott, s amelyeknek tisztázásáig a későbbi kutatások sem jutottak el, pedig döntő fontosságuk volt József Attila sorsának tragikus alakulásában. Most, Fodor András – késői – s minden korábbi kutatás anyagát felhasználó, de azon túl is mutató – művével végre világosabban állnak előttünk olyan kérdések, mint pl. József Attila s első menyasszonya, Vágó Márta s a Vágó család nem egyértelműen negatív kapcsolata, József Attila s az illegális KMP viszonya, feltárulnak azok az okok, melyek a költő s a mozgalom *egy bizonyos szárnyának* elhidegülését okozták, továbbá a Babits elleni támadás háttere, majd a költő s élettársának, Szántó Juditnak szilárd, mély emberi kapcsolata, az „Óda” keletkezésének körül-

ményei, s az is például, amiről eddig sosem hallottunk, hogy klasszikusunk életének utolsó szakaszában összebékült irodalmunknak egy másik mindinkább klasszikussá növekvő alakjával, Illyés Gyulával. Mindezek végtelenül kényes, komplikált kérdések. Nyilván – talán épp József Jolán 1940-es életrajz-regénye nyomán – sok ma is élő személyre ráhullott a vád árnya a költő korai öngyilkosságáért. Csak dicsérni, tisztelni lehet az okosságot, tapintatot s méltányságot, mellyel az új életrajz szerzője, anélkül, hogy bagatellizálni kívánná József Attila meghasonlásának, tragikus végének okait, kezeli mindezt a sok fájó érzékenységet ébresztő, az élők agyában is bizonyára kitörölhetetlen emléket hagyó „anyag”-ot.

Az 1960-as évek filológiai kutatása – első sorban Szabolcsi Miklós vaskos könyve, a „Fiatal életek indulója” – jelentős apparátussal azokat a hatásokat próbálta kielemezni, amelyek a fiatal József Attilát a hazai és külföldi kortársirodalom részéről érthették. Fodor András sokban *épít* ennek a kutatásnak eredményeire. A Szabolcsi-mű gondos tanulmányozása elsősorban a „Szépség koldusa” kötetből idézett versek bemutatásán, elemzésén látszik. Ugyanakkor azonban a „Szólj költemény” szerzője teljesen önálló munkát is végez, s mint maga is alkotó lírikus, különösen a késői, nagy versek elemzésével számos új szempontot vet fel. Érdeemes lenne, hogy megállapításai, jó megfigyelései (pl. „alany tárgy megcserélése”, mint költői eszköz (!)), bekerüljenek az irodalomtörténeti, pedagógiai köztudatba is. A korai előd műveibe beleérző másik *költő* igyekszik azokat az egyéni, lélektani okokat is megvilágítani, melyek József Attilát a „Téli éjszaka”, a „Külvárosi éj”, az „Eszmélet” megírására készítették: a *tudatos* alkotói ambíciót, hogy nagyot, időtállót alkosson.

A könyv befejezése, az élettények felsorolása és az idézett versek nem tévesztik hatásukat. Egész félelmetes mivoltában rajzolódik ki előttünk a költő érzés- és gondolatvilágán elhatalmasodó rettentő kór, s az előzőekből érthetjük, hogy mindez szörnyű tapasztalások, költőnél kevésbé érzékeny idegzetű embert is megroksasztó szenvedések következménye. A „Szólj költemény” szerzője itt is elgondolkodtató megállapítást tesz a költő *szellemi* halálának elkerülhetetlenségéről, amin nem sokat segített volna a „test” fizikai megmentése. Az álláspontot lehet tán egy kicsit fatalistának minősíteni,

de azon is el lehet gondolkodni, hogy nincs-e Fodor Andrásnak igaza, mikor a kor fő bűnéül a költő alkotó szellemének eltiprását rója fel.

Egészében véve Fodor András könyve tiszta példája annak, hogy a tiszteletre méltó szorgalommal gyűjtött adatok halmazából a *lényeges* kiemelésével – az élők érzékenységeinek s a halott emlékének megsértése nélkül – hogyan lehet megvilágítani egy tragikus költősors minden fontos, katasztrófába vezető mozzanatát. A higgadtságot, emberséges méltányosságot és igazságszeretetet tartjuk e kis könyv legfőbb értékének, amely mellett eltörpül az a benyomásunk, hogy a prózaíró Fodor András stílusát az induló költőéhez képest helyenként kicsit modorosnak, kimódoltnak érezhetjük.

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

Tüskés Tibor:

IRODALMI NEVELÉS A TANÓRÁN KÍVÜL. KORTÁRS IRODALOM A KÖZÉPISKOLÁBAN

A táguló világirodalom ténye egyre nehezíti a tájékozódást, a technikai ismeretek szüntelen és kötelező gyarapítása csökkenti az olvasásra fordítható időt, az eldologiasodás az érzelmi életet fenyegeti (krimi, szexponyva). S kár lenne megfeledkeznünk még egy tényezőről, amire mindenki jócskán tud példát. A modern művészet permanens forradalma felbontotta a hagyományos formákat, ami elsősorban a költészetben érezteti hatását, s még nem, vagy alig alakult ki az új értő-olvasó, hisz a legtöbben legfőljebb Ady újításáig jutottak csak el. Az olvasók verstani ismeretei nálunk soha nem voltak arányban líránk értékével, s a modern költészet megítélésénél ez sokkal súlyosabban esik latba, hisz gyakran a hivatásos kritika sem tudja (vagy csak nem akarja?) szétválasztani a jót a talmitól. Már Macaulay figyelte rá Byron kapcsán: „A megújulások kora mindig bővelkedik szélhámosokban” – ami óvatos kritikánkhoz szelidítve azt jelenti, hogy ma is sok a rossz vers, s ha a jószándékú olvasó nem érti, nem benne, ha-

nem gyakran a versben van a hiba. Csak a magasabb színvonalú megértés kritikája tudja kiszabadítani az olvasót ebből a hálóból, s ezért érzem jelentősnek Tüskés Tibor vállalkozását, aki az irodalmi élményt elemzi két tanulmányában is. Elsősorban nem a gyakorló olvasóhoz szól, hanem azokhoz, akik olvasni tanítanak, a tanárokhöz. Kiinduló pontja: a tanár ne váljék automatává, s ezért „a magam ébrentartására – s titkon remélve, tanítványaim örömeire – találtam ki ezeket a kísérleteket”.

Kísérleteinek közös alapja saját élménye, amit rögtön ki is tágit, mert a feladat jóval távolabbra mutat, „az ízlés és az érzék nevelését az esztétikai értékek befogadására”. Az irodalomtörténet önmagában adathalmaz. A divatba jött verselemzések is félreértésre adnak okot, midőn tantárggyá emelik-degradálják az élményt, s arra tanítanak, hogy „mit akart a költő mondani”, feledve, hogy a jó költő mindig pontosan azt mondja, amit akar, tehát nem egy rejtett *szándékot* kell kihámozni, hanem a mondanivalóhoz kell közelebb vinni az olvasót. Egyébként is, az olvasás nem passzív időtöltés, ahogy a legtöbb olvasó gondolja, aki csak „agyonüti” könyvével az időt, hanem cselekvő részvétel, a társszerzőség talán alacsonyabb, de mindenképp figyelmet kívánó foka; a megértés az alkotáshoz visz közelebb, s a megértés-birtoklás ikerfogalma mindenképp az alkotásban való részvétel egy fajtája. De a megértés soha nem szavak, hasonlatok appercepciója, hanem az összefüggések, az egész birtoklása, amibe minden beletartozik. Az is, hogy Aranytal mi iratta A walesi bárdokat, de az is, hogy a diák Babits nem tudta fölrajzolni a Morse-gép ábráját, amint Tüskés tanítványai kiderítették. Az irodalom nem betűk és szavak mennyisége, hanem élet, az ember és a mű elválaszthatatlan kapcsolata. Tüskés „tanítványai örömeire” az emberi jegyeket is fölrajzolja, s ami fontosabb, diákjaival fölrajzoltatja. Az író az ő interpretálásában nem koszorúzásra váró szobor, hanem emberi társ, intim perceink osztályosa, nem visszariasztó tananyag, hanem gondjaink szövetsége. Aki ket Tüskés Tibor kalauzol végig Babits folyton felfelé ívelő körein, az élmény jogán kerülnek a világirodalom ellenállhatatlan áramlásába, s biztos, hogy az élmény nemcsak elkíséri őket életük végéig, hanem megújulva folyton gazdagodik is.

Az irodalomhoz persze az autókerekerek is

közelebb visznek. Az utazás „a legmagasabb rendű ismeretszerzés”, csak ezzel a szándékkal kell útnak indulni. Egy gimnáziumi osztály elmegy például Borjádra, – Tüskésék is jártak ott. A táj igazi Dunántúl; szelíd lankák, szőlőskertek, a mélyben a Sió kanyarog. Szép vidék, de ha önmagában nézem, bármelyik dunántúli tájjal behelyettesíthető, ám rögtön más lesz, valósággal átszellemül, ha tudom, hogy Petőfi járt itt, s az egyébként jelentéktelen méhesben verseket írt. A *genius loci* élménye a verset idézi, a vers pedig egészen más hangsúlyt kap, ha földrajzilag is kapcsolódik valamihez.

Ide tartozik Tüskés fontos didaktikai felismerése a „tantárgyak testvériségéről”. Ami az első pillanatban ellentmondásnak tűnik, valójában pedagógiai feladat: a specializálódás, a résztudományok korában élünk, az élni-érdemes műveltség számára azonban soha nem volt ennyire fontos a teljes megértése. Babits – hogy Tüskés példájánál maradjunk – nem versek, regények, tanulmányok összessége, hanem – sok egyéb mellett – helytörténet is: Szekszárd, Pécs, Baja, Szeged, Fogaras, Újpest, Esztergom motíválja művészetét, jelenével és múltjával. Aki Babitsot ismerni akarja, végig kell járnia ezeket a helyeket, s miközben Babits nyomait kutatja, szinte észrevétlenül gyarapodnak ismeretei. A szerepek akár fel is cserélődhetnek: Babits csak ürügy, hogy megnyissa az ismeretek világmindenségét. A modern irodalomtanítás csak ettől a módszertől várhat eredményt s Tüskés Tibor kissé nehézkes című könyvének (*Irodalmi nevelés a tanórán kívül*) ez a legfőbb és mielőbb megszívlelendő tanulsága.

Bonyolultabb a helyzet a kortárs irodalommal, aminek Tüskés külön kötetet szentelt (*Kortárs irodalom a középiskolában*).

Auden, akit a század jeles költői között emlegetnek, nemrég egy körkérdésre ezt válaszolta: „Mint író, azt szeretném, ha az egyetemen csak száz évnél régibb könyveket tanulmányoznának.” Auden ettől remélné, hogy a maradandóságra valóban érdemes művek menjenek át az irodalmi tudatba, mintegy ezzel felelve Tüskés könyvbeli vitatársának. Tüskés érve azonban meggyőző: „A művekben mindig van valami időtlen és maradandó, meg valami időhöz kötött és változó. Az, ami saját korunkhoz szól. Ezt

is meg kell ismerni.” De az ellenvélemény is megszólal bennünk, épp a táguló világ-irodalom imént említett ténye miatt, mert rögtön fölmerül a minőség kérdése is, hisz egyetlen kor sem produkált annyi esztétikai selejtet, mint a miénk. A kiválasztás a tanári felelősség dolga, s Tüskés imponáló optimizmusa egyébként is hisz a jó testvériségében, örök vonzásában. S hisz a kritika – ami természetesen nem jelenti mindig az egyes kritikust – fontosságában. Mindennek alapja a mű ismerete, tanítja Tüskés, és „a jó kritika igényes olvasókat nevel”. Nemcsak pedagógiai szempontból, mint olvasmány is, a könyv egyik legjobb fejezete, midőn egy iskolai bestseller-vitával bemutatja, hogyan világosodnak meg lépésről lépésre a fiatal elmék, s az ízekre szedett siker-könyv a végén olyan siralmasan néz ki az érvek erősödő szelében, mint egy elfelejtett madárijesztő.

Könnyű helyzetben van a fizikatanár, cáfolhatatlan eredményekkel érvel, aki azonban irodalmat tanít, visszhangra vár: hogyan rezdül a lélek a szépség hívására. Tüskés eredményeivel kapcsolatban szerényen csak kísérleti módszert emleget, de amit fölmutat, jóval több: az osztályzatban talán le sem mérhető, mert később kamatozó eredmény, hogy tanítványait be tudja kapcsolni a kortárs irodalom áramkörébe, s ha a hajdani diák el is felejt, hogy mikor született Vörösmarty, valami fontosabbat tanul meg, az élmény felejthetetlen ízét.

Minden tanár naponta vizsgázik s a tanév vége számára is ismétlődő abszolutorium. Tüskés tanár úr mindenképp jól vizsgázott, amit a siker is igazol, hisz egyik könyve (*Irodalmi nevelés a tanórán kívül*) rövid idő alatt második kiadásban is elfogyott, s nyilván ez az örvendetes sors várja a második tanulmányt (*Kortárs irodalom a középiskolában*) is. A két tanulmány azt is bizonyítja, amit egyébként már régen tudunk, hogy Tüskés Tibor nemcsak jó tanár, jó író is, aki didaktikai elveit élvezetesen, szinte regényszerűen tudja elmondani. Két könyve önmagában is alkalmas arra, hogy kedvet adjon az olvasáshoz és a műveltséghez, amire talán soha nem volt olyan szükség, mint korunkban.

CSÁNYI LÁSZLÓ

ROMOK ÉS FÉNYEK

A kötet válogatott kiadás az író 1922 és 1947 között írt novelláiból. A válogatás és a szókias bevezető Turczel Lajosnak, a pozsonyi egyetemi magyar tanszék tanárának a munkája. Ő is közli az olvasókkal – aki nem tudná –, hogy a kötet szerzője a két világháború közötti Csehszlovákia legtehetségebb magyar prózaírója, az ottani kisebbségi magyar irodalmi élet irányító, vezető szervezője, a Magyar Írás című irodalmi folyóirat szerkesztője volt. Több mint 25 éven át hallgatva élt itt közöttünk, pesthidegkúti magányába visszavonultan, és most országunk határain túl egy magyar nyelvű kiadó hívja fel rá a hazai olvasók figyelmét.

Akik ismerték Darkó István írásait és közéleti tevékenységét a csehszlovákiai magyarság életében, tudják róla, hogy egyértelműen haladó gondolkodású volt mindig, emberi magatartásában igen szerény és bölcs. Prózairóként egy elszakadt és önálló életre kényszerült magyar kisebbségi néptestben akarta hallatni azt a hangot, amelyet Móricz Zsigmond és a 20. századi megújított magyar prózaírodalom akkor már az ország határain belül meghonosított. És ha most kezdünk rájönni arra, hogy kötelességünk törődni a határainkon túl élő magyarok kulturális, irodalmi-művészeti életével, akkor úgy kell vennünk Darkó István elbeszéléseinek a megjelenését, mint egyik jó alkalmat a tájékozódásra.

Lapozgatván Darkó István novelláskötetét, az első, ami érdeklődésünket megragadja, a magyar és szlovák népességű területeken a két nép érintkezésének, keveredésének rajza, és az a különös „couleur locale”, ami az ottani magyarok és nem magyarok életét sajátosságossá, tipikusan tájjellegűvé, „szlovákiaivá” teszi. A ködbe vesző magas hegyek, az úgyszólván csak birka-tenyésztésre alkalmas magas hegyi lejtők csendje alatt emberi, népi tragédiákról beszél az író. Önkritikusan utasítja el a környező népekkel békésen együttélni nem tudók kései nosztalgiáit. Józan realizmussal mérlegeli az új helyzetet. A kisebbségi életben új lehetőséget, nemzeti tanulságot keres, de nem fordul a passzivitásba menekülő elkeseredéshez. Ebből a szemléletből kiindulva a kötet egyik legsikerültebb novel-

lájában, az 1933-ban írt „Áll a bál”-ban megdöbbentő élethűséggel, a kritikai realizmus legjobb művészi eszközeivel mutatja be a régi magyar uralkodóosztály fiainak korszerűtlenségét és a polgári demokrácia felé fejlődő akkori szlovákiai társadalmi helyzet új intéseit.

A székefyöldről származó Darkó Istvánnak sok olyan írása van, amelyekben egymás mellett szerepeltet magyarokat és szlovákokat. Bár ő maga a kétségtelenül jobban kiszolgáltatott kisebbségi helyzetéből kénytelen részt venni a népek és egymástól erősen elütő nyelvek harcában – és magyar népi alakjait szíve mélyéről fakadó melegséggel dédelgeti –, az emberi értékek rangjába mégsem a népi-nemzeti hovatartozás adataival sorolja szereplőit, hanem az emberiség, a társadalmi haladás igényeinek megfelelően. Ezért akár magyarok, akár szlovákok olvassák ezeket az írásait, úgy érzem, egymás jobb megismeréséhez, megértéséhez segítik őket. (Faun a Magurán, Szlovénzkői vásár, Szárnyas ménés stb.)

A kisebbségi élet rajzán kívül Darkó novelláiban bőségesen hangot kapnak a kor nagy társadalmi és emberi vívódásai, nagy kataklizmái. Keserű képei vannak az emberi méltóság megtiprásáról, a háborúról és a társadalmi elnyomásról. A második világháború kitörésének előestéjén és a háború éveiben is gúnyos, mélyen elítélő képet rajzol a militarizmus embertelenségéről és arról, hogyan rombolja le a háború az élet emberi értékeit, hogyan sodorja magával még azokat is, akik szándékuk szerint csupán passzív szemlélői szerettek volna lenni. (Önként jelentkezett, A hóhér, Kettesben írt levél stb.)

Akik ismerik Darkó István egész életművét, tudják – a két világháború közötti Csehszlovákiában több nagyhatású regénye jelent meg –, hogy pályája elején sok ellentétes hatás között hanyódott. Ma határozottan javára írhatjuk, hogy már a 20-as, 30-as években a legmodernebb európai próza hatása érezhető nála. Vannak olyan novellái, amelyekben az avantgarde legmerészebb alkotói módszereit alkalmazza, és így szinte saját korát, a kor magyar prózájának általános vonalát előzte meg. (A legnagyobb úr stb.) Fiatalságának kisebbségi magyarsága kritikai realista alkotásokat, az akkori kor és társadalom s éles tablójú epikai önarcképét várta volna tőle. Egyéni hajlamai és a székei népi hagyomány játékos meseszerűség-

hez vonzották. Ezek a hatások és törekvések azt eredményezték, hogy végül is a hagyományos prózai formák mellett maradt ugyan, de olyan egyéni elbeszélő módot sikerült kialakítania, amely még régebben írt novelláinak túlnyomó részében is frissen, korszerűen hat a mai olvasóra. Úgy érezzük, hogy prózájának modern színeit az idő múlása igazolta. Kár, hogy a modern magyar elbeszélő irodalomnak ez a kockázatos kísérletezésekre is vállalkozó, úttörőnek is nevezhető képviselője 25 éve hallgat!

A kisebbségi magyarság kritikussai gyakran emlegették Darkó stílusának „problematikusságát”. Azt, hogy két táj népi nyelve keveredik nála: a székelyföldé és a palóc-földé. Vannak olyan novellái, amelyekben a két táj népi alakjait tudja mesterien elénk állítani, egymás mellett szerepeltetni. (A remetemadár, Szárnyas ménés stb.) Ez a kettősség legfeljebb akkor hat furcsán, amikor palóc embereket beszéltet a székelyek eszejáráásával és beszédmodorával. Egyik-másik művében előfordult ilyen nem egészen szerencsés stíluskeveredés. De Darkó tudatos művész, és jelentős prózaírói erényekkel rendelkezik. A Romok és fények novellái is igazolják, hogy a két népi nyelv tudatos alkalmazása stílusának különös egyéni ízt, helyenként népi színeket és bájít kölcsönöz, és nyelvi bravúrok művészi megoldására is képessé teszi. Ezért a Romok és fények novelláin kívül, gondolom, a mai olvasó érdeklődéssel venné a kezébe több más időt álló művét, (regényei között is vannak ilyenek), és amit Darkó István eddig bizonyított, az feljogosít arra, hogy új alkotásokat is várjunk még tollából.

A kötet válogatása, előszava jó tájékozottságról és objektív értékmérő alkalmazásáról tanúskodik. Egyetlen hiba, hogy a szövegben előforduló szlovák mondatok magyar fordítását nem kapja meg az olvasó lapalji jegyzetben vagy függelékben.

(*Madách Könyvkiadó, Pozsony.*)

BELLYEI LÁSZLÓ

Derviš Sušić:

ÉN, DANILO

Boszniai szerb paraszt, Danilo Lisičić ennek a regénynek hőse: az író vele mondatja el egyes számban életrajzát. Partizánnak állt, családja azonban a háborúban elpusztult, és

a magános, öregedő férfi gazdasági beosztást vállalt Labudovacon, a lassankint várossá fejlődő nagyközségben. Rámenős, néha nem korrekt eszközökkel is dolgozó módszere azonban sok ellenséget szerzett számára, a pártból is kizárták, s végül egy kisebb helységben, Vilenicában kapott beosztást. Különböző szerelmi kalandok után feleségül vette egykori partizán-bajtársnőjét, Malinkát, de ekkor már egyre több időt töltött betegszabadságon. A könyv utolsó lapjain súlyos operáció előtt áll, s nem tudjuk, csak sejtethetjük, hogy a műtét halálos kimenetelű lesz. A mű végső kicsengése a'apjában véve tehát tragikus.

Ez az eseménysorozat aztán sok kisebb-nagyobb részlettel, sok mellékszereplővel bővül: közülük talán legérdekesebb a labudovaci tisztviselő, akit Lisičić Sarajevóban fogadott fel, s aki egy szerelmes éjszakán elmondja viharos múltját: prostituált volt, családjában kábítószercsempész is akadt, ő maga is megjárta a börtönt. Vagy Ibrahim, a mohamedán kisfiú, Danilo elesett bajtársának gyermeke, akit a főhős ragad ki méltatlan, kegyetlen környezetéből, és saját fiaként nevele.

Az elbeszélés sodra nem egyenletes. Akadnak részletek, ahol már-már lankadni kezd figyelmünk, hogy aztán megint érdekes, lendületes fejezetek következzenek. A 460 oldalas regényből érzésünk szerint száz oldalt nyugodtan elhagyhatott volna a szerző: kompozíciója egységességének ez javára vált volna.

Mégis örülhetünk, hogy Csuka Zoltán, a magyar-jugoszláv irodalmi kapcsolatoknak ez a fáradhatatlan képviselője, asztalunkra tette az 1963-ban Sarajevóban megjelent regény magyar fordítását. Jugoszláv íróbarátainktól tudjuk, hogy a szerző harminc év körüli ember. Neve mohamedán származásra utal, s egyes részletek is arról tanúskodnak, hogy a boszniai mohamedánság sajátos világát belülről ismeri. A főhős, Danilo ugyan szerb, s meggyőződéses marxista, azonban őt is sok szál köti össze ezzel a mohamedán-balkáni világgal. Fordulataival, kifejezéseivel szívesen él. A regény háttere és kerete pedig Bosznia, ez a sajátos hegyi ország. Aki már járt ott, megmondhatja, milyen kitűnően megragadta Sušić ezt a különös, számunkra már-már egzotikusan ható világot.

A cselekmény időpontjára utaló egyes jelzések alapján megtudhatjuk: a regény ese-

ményei 1945 és 1960 között játszódnak, viszszatekintő utalásokkal a partizán-háború négy esztendejére. Ennek a tizenöt évről, s az őket előkészítő, megelőző esztendőknél széles panorámáját kapjuk a regényben. Nemcsak Labudovac és Vilenica, ez a két elképzelt bosnyák városka áll a cselekmény gyújtópontjaiban, hanem fel-felvillan Belgrád és Sarajevo képe is. A nevek is sokszor „beszélő nevek”. Lisičić magyarul annyit jelenthetne, mint *rókafi*, Labudovac *Hattyúfalvát*, Vilenica pedig a *varázsló tündér* szerb-horvát nevéből származik.

Ezekkel a beszélő nevekkal – amelyek szerb olvasó számára világosabban felismerhetők, mint a magyar olvasó számára – Sušić tulajdonképpen már megüti azt az eléggé szatirikus, ironikus, nem egyszer kritikus alaphangot, amely a regény egészét jellemzi. Danilo valóban „rókafi”, aki hol erőszakos, hol ravaszsággal küzd valódi vagy vélt igazáért, a bürokrata és kispolgári „hattyúk” és „tündérek” közepette, abban a tizenöt évben, amely évek – ezt a regény nagyon jól érezteti – Jugoszláviában sem voltak probléma-nélküliek. Akár *elidegenedésről* is beszélhetnénk: az egykori bosnyák paraszt-partizán egyre idegenebbül mozog a „konszolidálódó” élet keretei közt, bár van benne annyi opportunizmus, hogy legalább a külső formákat igyekszik utánozni. Helyzete mindenestre kissé visszás, ezért jogos önironiával mondhatja magáról:

„Biztos lábbal lép a Holnapba, elegáns és méltóságteljes külsővel, ahogyan már elrendelték neked. Ha pedig néha eszedbe jutna paraszti és háborús problémaköröd, mars föl az erdőbe, igyál egy jót, jajgasd ki magad, aludd ki magad, hogy aztán úgy térhess vissza az emberek közé, mint érett és jóképű úr, akinek az arcáról csak úgy árad a mosoly meg az udvariasság, a ragyo-

gós elegáns Danilo elvtárs, aki bekötötte a benne élő paraszt pofáját, és három erős láncsal is féken tartja, medvék és tenyészbikák számára készült láncsal.”

Igen, Danilo metamorfózison megy keresztül, és átalakul körülötte Bosznia, átalakul egész Jugoszlávia. Mégis, fel-feltörnek a régebbi rétegek, s ezeknek meglevelezése teszi Sušić regényét – a helyenkinti hosszadalmasság ellenére is – remek emberi dokumentummá. A boszniai, sőt távolabban balkáni-bizánci-mohamedán karaktervonások jelennek meg, a *bascarsija*, azaz a „nagy bazár” világa – Danilo szívesen tér vissza időnkint ebbe a világba! – vagy a néprajz-kutatóktól említett *dinári violencia*, amely főleg italozás hatására mutatkozik meg. Danilo Lisičić tehát magán viseli korának, földrajzi, történelmi és társadalmi környezetének sok-sok vonását. Nem tökéletes hős, sőt néha eléggé gyöngy, máskor meg nevetséges. Mégis, önkéntelenül rokonszenvet érzünk az öreg harcos iránt, aki ugyan alkalmazkodott, de egészen megalkudni mégsem tudott.

Sex-jelenetek természetesen szintén akadnak a regényben, s kimutatható egyfajta egzisztencialista szemlélet is. Alapjában véve Sušić azonban kor-dokumentumot akart alkotni, emberi viszonylatok és sorsok keresztmetszetét fölmutatni. Ennek szolgálatában áll szentenciákban, aforizmatikus részletekben gazdag stílusa is: érdemes volna ezekből az aforizmákból néhányat idéznünk. Bosznia jelenik meg előttünk, ez az érdekes ország, a maga sajátos problémáival, egy átmeneti, sokszor ellentmondásos korban. A szerző legnagyobb érdeme, hogy regényében mindezt érzékeltetni tudta.

(Európa Könyvkiadó.)

ANGYAL ENDRE

A PÉCSI KÉPZŐ- MŰVÉSZET KISTÜKRE

7

Méltóságos

*Nendtvich Andor dr. úrnak
Kormánytanácsos, polgármester*

Pécsett

Van szerencsénk Méltóságod tudomására adni, hogy Pécsett megalakult a Pécsi Képzőművészek Társasága. Kérjük, hogy ezt jóindulatúlag tudomásul venni méltóztassék.

A Pécsi Képzőművészek Társasága célja: egyesíteni a pécsi képző, szobrász és iparművészeket; belekapcsolódás a fővárosi művészi életbe; kiállítások rendezése itt, a vidéken és a fővárosban; fővárosi művészek és művész társaságok pécsi tárlatainak az előkészítése; a műkereskedők üzelvei ellen való harc felvétele; az egyházi művészet istápolása; segédkezés nyújtása a városnak, a vármegyének a művészeti kérdések megoldásában és végül művészeti előadások rendezése.

A Pécsi Képzőművészek Társasága céljainak megfelelően a jövő év februárjában bemutatkozó kiállítást rendez. Ennek keretében óhajtja megtartani ünnepélyes alakuló közgyűlését is...

(Pécs, 1925. december 23-án kelt levél részlete. Janus Pannonius Múzeum Adattára.)

Amikor 1926-ban a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága megtartotta alakuló közgyűlését, a „szépművészeteknek” itt már korábban is élő mozgalma öltött hivatalosan formát. – Igaz, ez időben nagy divat volt az „egyesületesdi”, a legkülönbébb célokkal alakultak társulatok és egyletek, olyannyira, hogy 1914-ben rendelet tiltotta be az újabbak létrehozását. „Ennek dacára azt látom – írta a m. kir. belügyminiszternek Klebesberg nevével ellátott s 1922-ben kiadott újabb rendelete –, hogy különösen az utóbbi időkben, az újonnan megalakulni kívánó egyesületek alapszabály láttamozási kérelmeikkel, valósággal előzönlik a vezetésem alatt álló és amúgyis túlterhelt ministeriumot.” – A pécsiek bíztak ügyük komolyságában, s a gondosan elkészített alapszabály meg is kapta a minisztériumi láttamozást, a Társaság a működési engedélyt. Ezzel a pécsi képzőművészet szervezeten és hivatalból elismerten folytathatta és bontakoztathatta napjainkban is tartó, mozgalmas életét. A Társaság már címében hordozta kettős célját: egyrészt a városban és a megyében élő képzőművészek tömörítését, másrészt pedig művész és közönsége kapcsolatának kialakítását. – Ez utóbbi ugyancsak kettős érdekű: mecénást-teremtő és ízlést-nevelő. Az alapszabály részletesen felsorolta a Társaság feladatait, többek között: „a főváros és vidéke művészi életében kapcsolatot teremteni; tehetséges fiatal művészeket tanulmányaik folytatásában segíyezni; hazai művész társaságok és művészek kiállításainak megszervezését támogatni; művészi kérdésekben hatóságok részére szakvéleményt adni”, stb., stb. Feladatának tekintette művészeti tartalmú könyvek, folyóiratok megjelenésének támogatását, művészeti kérdésekkel foglalkozó előadások szervezését. A közgyűlés határozata szerint az évente rendezett kiállításokon a Társaság egy-egy művet vásárolt és azokat tagjai között kisorsolta. Ugyanakkor művésztagei elismeretetésére díjak alapítását szorgalmazta. A Weber Xavér-díjat a müncheni festőiskola pécsi származású tanára születésének századik évfordulójára, 1929-ben alapította. „A Társaság a Weber-díjat a tavaszi kiállításon adja ki a kiállítás legjobb művének, de csak akkor, ha kimagasló művészi értékű is. A közgyűlés állapítja meg a díj összegét, mely 300 pengőnél nagyobb,

150 pengőnél kisebb nem lehet. A díj két művész közt is felosztható, s a Társaságnak csak rendes tagja nyerheti el. A díjat külön bizottság ítéli oda és odaítélése a kiállítás nyitása előtti napon történik” – olvashatjuk az 1932. évi kiállítási tárgymutatóban. Az első díjnyertes művész Gebauer Ernő volt, akinek templomfreskótervét tüntette ki a megtisztelő választás, 1930-ban. 1931-ben a város újabb díjat alapított és ettől kezdve évi 500 pengőt ajánlott a művészet ily módon történő támogatására. Az odaítélés feltételül meghatározta, hogy „a díjat csak az a kiállított mű nyerheti az őszi tárlatokon, melynek tárgya Pécs város múltjából vagy jelenéből való. A tárgy lehet a város valamely történeti jelenetének, a város egy részének, a városhoz tartozó nevezetes környéki részletnek a feldolgozása vagy a várossal szemben érdemeket szerzett személy portréja stb.” Az ötszáz pengős díjat azonban a város ún. „takarékosági bizottsága” hamarosan háromszáz pengőre „kevesbítette”. Ezt a díjat is először Gebauer Ernő nyerte el, újabb templomfreskó tervével, 1931-ben.

A Társaság 1929-től szabad festőiskolát hozott létre. Az iskola vezetésével rendszeresen a Társaság valamelyik művésztageit bízták meg. Így 1929-ben Gebauer Ernő és a nyári kurzus idején a Párizsból hazalátogató Martyn Ferenc voltak a tanárok. Az iskola növendékeinek működéséről egy-egy évadzáró kiállítás alkalmával adtak számot. A szabadiskola célja nem a művészképzés volt, csupán a művészet megszerettetése, a művészetkedvelő közönség táborának bővítése. Mindemelllett a Társaságnak s a tanítást vállaló művészeknek is anyagi hasznot hozott.

Ha végiglapozzuk a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága megőrzött levelezését, a rendszeresen tartott tavaszi és őszi kiállítások tárgymutatóit, a kiállításokra beküldött művek átvételi elismervényeit, egy-egy rendezvény szállítási, takarítási, nyomdai s egyéb apró, hálátlan munkájáról és kiadásairól szóló pénztári bizonylatokat, a tagnévsort, megfakult fényképeket sikeres kiállításokról – láthatjuk, hogy a művészet szeretete, szolgálatának áldozatos vállalása akkor sem járt kevesebb gonddal, kisebb munkával, mint napjainkban. Az időben is kísértett a teremhiány, az anyagi fedezet korlátozott le-

Belépési nyilatkozat

Alulírottak a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága alapszabályait ismerik, azok befartására magukat kötelezzük, egyúttal kijelentjük, hogy belépni kívánunk az egyesület pártjához.

Név	Foglalkozás	Cékas
1. Vass János	36. (munkács)	Horvát utca 24.
		1926. V. 9. é. október 12.
Böröczky Károly lemondása alapján:		
Vass Ró	ásványi elnök	Barth u. 8.
dr. László	Levél	László u. 2.
dr. Kálmán Rácz	Levél	László u. 6.

1926. III/12
igen

Belépési nyilatkozat.

Alulírott Vass János, 36. é. (munkács) belépési nyilatkozatát a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának rendes tagjai nem vették figyelembe.

Előzetes közlés

Előzetes közlés

Jóváhagyás
el. 1926

Alulírott

Jóváhagyás
Károly Rácz

hetősége – a hivatalok s a közönség csakúgy idegenkedett a képzőművészek újabb törekvéseitől, mint 30–40 évvel később. Mégis, azt kell megállapítanunk, hogy a mai munka lehetőségét, a képzőművészet pártolásának és szeretetének mai mértékét ők alapozták meg, a húszas évek második felében itt élt művészek és műbarátok munkássága teremtette azt a légkört, amelyben a továbbfejlődés – műgyűjtés és műpártolás – kibontakozhatott és mai gazdag lehetőségeink között befogadtott.

Kik a művészek, műbarátok, akiknek neveit a legrégibb írások, katalógusok őrzik? – Nagyobb részük a mai kiállítás- és múzeumlátogatók előtt sem ismeretlen: Gábor Jenő, Gebauer Ernő, Istókovics Kálmán, Forbát Alfréd, Molnár Farkas, Martyn Ferenc, Nikelszky Géza a művészek közül, a Zsolnay család tagjai – részben mint alkotó, részben mint pártoló tagok. Ott látjuk a névsorban a város építészeit: Gosztonyi Gyulát, ifj. Nendtvich Andort, azután egyetemi tanárokat, városi és egyéb hivatali tisztviselőket. A Társaság létrejöttét természetesen az a néhány képzőművész szorgalmazta és biztosította, akik a város művészeti életében már korábban is vezető szerepet vittek s munkásságukkal érdemeket szereztek. Dr. Szőnyi Ottó a Társaság 1926. évi (a Nemzeti Szalonnal, a Céhbeliekkel, a Paál László Társasággal közösen rendezett) kiállítási katalógusának előszavában méltatja azokat az „elődöket”, akik mint rajztanárok „nagy befolyással voltak tehetségesebb tanítványaikra. Irinyi után következett Arnhold Nándor, aki a mai pécsi művészgárda jórészenek első mestere volt. A ciszterci főgimnázium rajztanításában is üdvös változás állott be Börötzffy tanár működése nyomán. Neki köszönhetjük egypár tehetség felfedezését.” Gebauer Ernő a budapesti mesteriskola elvégzése után, 1912-től már Pécsen működött. Arnhold Nándor növendéke volt ő is még középiskolás diákként, de tanára lírai szemléletű pécsi tájképei mellől hamarosan a dekoratív templomfestészet útjára lépett. A főiskolán harmadéves korától Székely Bertalan volt a mestere s minden bizonyítással hatottak rá a kitűnő művésznek a pécsi székesegyházban alkotott freskói is.

Gebauer Ernő élete során több mint hatvan templomot s tíz középületet díszített freskóival. Fáradhatatlan, mosolygós, halkszavú művész volt. Munkáival számos díjat, kitüntetést nyert. Tevékenyen munkálkodott a fiatalok nevelésén. Még a Társaság megalakítása előtt, 1919-ben Dabasi Kovács Gyulával társulva, festőiskolát szervezett Pécsen. Tanítványai között építészek, műgyógyászati hallgatók voltak. Gebauer már 1910-ben gyűjteményes kiállítást rendezett Pécsen s a Társaság már mint egyik legismertebb, a városban legtöbbet foglalkoztatott művészt hívta alapító tagjai sorába. – Gábor Jenő 1920-ban telepedett meg Pécsen, szülővárosában. Része s egyik fő szervezője volt a helyi képzőművészeti életnek. Munkássága a legfrissebb művészeti mozgalmakhoz kapcsolódott s a pécsi útról együtt indult Molnár Farkassal, Breuer Marcellal, Steffán Henrikkel, Forbát Alfréddal. Ők négyen Németországba, a Bauhaus néven híressé vált művészeti iskolába mentek s Pécsre már csak látogatóba tértek vissza. Gábor Jenő 1926-ban Párizsba utazott, csakúgy, mint Martyn Ferenc. Martyn 15 évre eljegyezte magát Franciaországgal – Gábor Jenő néhány hónapos ismerkedés után hazajött Pécsre. Am magával hozta Párizs művészeti hatását, amelytől hosszú ideig nem tudott, nem is akart szabadulni. Mindehhez a hazalátogató „Bauhausos” barátok megújuló, friss expresszionista élményei járultak és Gábor Jenő művészete közvetítette Pécs közönsége felé mindazt, amit érzékeny festőiségével, konstruktív igényű rajzkészségével ebből megfogalmazott.

E művészek mellett természetesen még számosan munkálkodtak a Társaság napi feladatainak megvalósításában. Az ún. „tisztikar” és a választmány mellett külön zsűribizottság működött a tárlatokra beküldött művek elbírálására. Volt egy képzőművészeti és egy külön iparművészeti szakkbizottság, amelyek szervező, javaslattevő és véleményezői jogkörükben intézték a szakmai dolgokat. E bizottságokban Arnhold Nándor, Szentpéteri Kristóf, Dabasi Kovács Gyula, Kőszeghy Gyula, Nikelszky Géza, Pilch Andor nevét látjuk, mint olyanokat, akik a közös ügyekért hosszasan tevékenykedtek.